

ISSN 2790 – 3567

**МАРКАЗИ ТАДҚИҚОТИ СТРАТЕГИИ
НАЗДИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

**МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ
ВА АМНИЯТ**

**ЦЕНТР СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

**МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ
И БЕЗОПАСНОСТЬ**

**CENTER FOR STRATEGIC RESEARCH UNDER THE
PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

**INTERNATIONAL RELATIONS
AND SECURITY**

№3 (19) 2026

Душанбе – 2026

Муассис: Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
Маҷалла соли 2022 таъсис ёфтааст. Дар як сол чор шумора нашр мешавад.

САРМУҲАРИИ:

Усмонзода Хайридин Усмон—доктори илмҳои фалсафа, профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

МУОВИНИ САРМУҲАРИИ:

Шарифзода Лохутӣ Шариф—доктори илмҳои сиёсӣ

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Муҳаммад Абдурахмон Наврӯз – доктори илмҳои сиёсӣ, профессор
Раҳимзода Шариф Маҳсум – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Зиёӣ Хуршед Махшӯл – доктори илмҳои фалсафа, профессор
Хидирзода Махфират Умар – доктори илмҳои фалсафа, профессор
Майтдинова Гузел Майтдиновна – доктори илмҳои таърих, профессор
Саидов Абдулманон Саторович – доктори илмҳои фалсафа, профессор
Одинаев Ҳаёт Абдулҳақович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Саидмуродов Лутфулло Ҳабибуллоев—доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор,
узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
Муҳаммадзода Парвиз Абдурахмон – доктори илмҳои сиёсӣ, профессор
Сафарализода Хучамурод Қуддусӣ – доктори илмҳои сиёсӣ
Давлатов Рамазонӣ – номзоди илмҳои фалсафа

КОТИБИ МАСЪУЛ:

Ҳамдамов Бахтиёр - сардори Раёсати таъмини иттилоотии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзоди илмҳои филологӣ

ТАРҶУМА ВА ТАҲРИРИ МАТНҲОИ ТОҶИКӢ, РУСӢ ВА АНГЛИСӢ:

Қиёмиддин Сатторӣ
Мансур Суруш
Абдуллозода Абдулло
Содатқадамова Мадина

Маҷаллаи “Муносибатҳои байналмилалӣ ва амният” ба феҳристи маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 06 августи соли 2024 таҳти №283/м ворид гардидааст. Инчунин, маҷалла дар Индекси маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Русия (РИНЦ) пайваста ворид карда мешавад. Маҷаллаи мазкур дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти №222/МҚ–97 аз 10 декабри соли 2021 ба қайд гирифта шудааст.

ТАМОС:

Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Шохтемур 27;
тел: (992 37) 221–11–00, 221–32–36; e-mail: vestnik@mts.tj

Учредитель: Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Журнал основан в 2022 году. Периодичность издания – 4 раза в год.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Усмонзода Хайридин Усмон – доктор философских наук, профессор, член–корреспондент Национальной академии наук Таджикистана

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Шарифзода Лохути Шариф – доктор политических наук

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Мухаммад Абдурахмон Навруз – доктор политических наук, профессор

Рахимзода Шариф Махсум – доктор экономических наук, профессор

Зиён Хуршед Махшул – доктор философских наук, профессор

Хидирзода Махфират Умар – доктор философских наук, профессор

Майтдинова Гузель Майтдиновна – доктор исторических наук, профессор

Саидов Абдулманон Саторович – доктор философских наук, профессор

Одинаев Хаёт Абдулхакович – доктор экономических наук, профессор

Саидмуродов Лутфилло Хабибуллоевич – доктор экономических наук, профессор, член–корреспондент Национальной академии наук Таджикистана

Мухаммадзода Парвиз Абдурахмон – доктор политических наук, профессор

Сафарализода Худжамурод Куддуси – доктор политических наук

Давлатов Рамазони – кандидат философских наук

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ:

Хамдамов Бахтиёр - начальник Управления информационного обеспечения Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан, кандидат филологических наук

**ПЕРЕВОД И РЕДАКТИРОВАНИЕ ТАДЖИКСКИХ, РУССКИХ И
АНГЛИЙСКИХ ТЕКСТОВ:**

Киёмиддин Саттори

Мансур Суруш

Абдуллозода Абдулло

Содаткадамова Мадина

Журнал «Международные отношения и безопасность» включен в перечень ведущих рецензируемых журналов и изданий Высшей Аттестационной Комиссии при Президенте Республики Таджикистан от 06 августа 2024 года №283/м. А также журнал входит в Индекс рецензируемых научных журналов России (РИНЦ). Зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Свидетельство о регистрации №222/МЧ – 97 от 10 декабря 2021 года.

КОНТАКТЫ:

Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Шотемур 27;
тел: (992 37) 221–11–00, 221–32–36; **e-mail:** vestnik@mts.tj

Founder: Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan. The journal was founded in 2022. The journal is published four times per year.

CHIEF EDITOR:

Usmonzoda Khayridin Usmon – Doctor of Philosophy Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Sharifzoda Lohuti Sharif – Doctor of Political Sciences

EDITORIAL BOARD:

Muhammad Abdurahmon Navruz – Doctor of Political Sciences, Professor

Rahimzoda Sharif Makhsum – Doctor of Economic Sciences, Professor

Ziyo Khurshed Makhshul – Doctor of Philosophy Sciences, Professor

Khidirzoda Makhfirat Umar – Doctor of Philosophy Sciences, Professor

Maytdinova Guzel Maytdinovna – Doctor of Historical Sciences, Professor

Saidov Abdulmanon Satorovich – Doctor of Philosophy Sciences, Professor

Odinaev Hayot Abdulhaqovich – Doctor of Economic Sciences, Professor

Saidmurodov Lutfullo Habibuloevich – Doctor of Economic Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan

Muhammadzoda Parviz Abdurahmon – Doctor of Political Sciences, Professor,

Safaralizoda Khujamurod Quddusi – Doctor of Political Sciences

Davlatov Ramazoni – Candidate of Philosophical Sciences

EXECUTIVE SECRETARY:

Hamdamov Bakhtiyor - Head of the Department of Information Support of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan, Candidate of Philological Sciences

TRANSLATION AND EDITING OF TAJIK, RUSSIAN AND ENGLISH TEXTS:

Qiyomiddin Sattori

Mansur Surush

Abdullozoda Abdullo

Sodatqadamova Madina

The journal "International relations and security" has been included in the list of leading peer-reviewed journals and publications by the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan as of August 06, 2024, No.283/м. Additionally, the journal is indexed in the Russian Science Citation Index (RSCI). It is registered with the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan. The registration certificate No.222/MJ-97 was issued on December 10, 2021.

CONTACTS:

Address of the founder: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Shotemur street 27.

Tel: (992 37) 221-11-00, 221-32-36; **e-mail:** vestnik@mts.tj

МУНДАРИҶА

СИЁСАТШИНОСӢ

<i>РОҶИ НОТАКРОРУ ПУРБОРИ ҶОМЕАСОЗИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРОНИ 35 СОЛИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ</i>	
УСМОНЗОДА ХАЙРИДИН УСМОН.....	14

<i>МУНОСИБАТҲОИ ДУҶОНИБАӢ ТОҶИКИСТОНУ ҶИНДУСТОН ДАР НИЗОМИ ҶАҶОНИИ БИСЁРҚУТБА</i>	
РАМАКАНТ ДВІВЕДИ.....	25

<i>ЭМОМАЛӢ РАҲМОН – АСОСГУЗОРИ ДИПЛОМАТИЯИ МИЛЛӢ ДАР ҚАРИНАИ СИЁСАТИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ МУОСИР</i>	
НИЁЗӢ ЁРМАХМАД БОБО.....	36

<i>МЕХАНИЗМИ ТАТБИҚИ БАРОБАРИИ ГЕНДЕРӢ АЗ МАВҶЕИ ҲАДАҶҲОИ РУШДИ УСТУВОР</i>	
ФАЙЗИДДИНЗОДА БУНАФША.....	59

<i>ҲАМКОРИИ ҶИНДУСТОНУ ТОҶИКИСТОН: РОҶИ МУШТАРАКИ ДӢСТӢ, РУШД ВА СУЛҲ</i>	
РАҶЕШ УИКЕ.....	72

<i>ТАҲДИДУ ХАТАРИ ИНҚИЛОБҲОИ РАНГА ДАР РАВАНДИ ТАШАККУЛӢИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТИИ МУОСИР</i>	
АЛИЗОДА НУРАЛӢ АЛӢ.....	84

<i>АСОСҲОИ КОНСЕПТУАЛИИ ТАҲҚИҚОТИ ТЕРРОРИЗМ</i>	
ВАЛИЗОДА ДАЛЕР НУРАЛӢ.....	99

<i>ШАРИКИИ СТРАТЕГИИ ТОҶИКИСТОН ВА ЧИН ДАР ОИНАИ МАТБУОТИ ДАВРӢ</i>	
ШАРИФХОНЗОДА МОҲИРА ШАРИФХОН.....	112

ИҚТИСОДӢ

<i>МЕХАНИЗМҲОИ ДАСТГИРИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА: ТАҶРИБАИ ҶИНДУСТОН</i>	
ОДИНАЗОДА АМИН ИБРОҶИМ.....	127

<i>35 СОЛИ СОҲИБИСТИҚЛОӢ: ТАҲЛИЛИ ДАСТОВАРДҲОИ ИҚТИСОДӢ ВА ДУРНАМОИ РУШДИ ТОҶИКИСТОН</i>	
СОЛИХОВ ҶАМШЕД БОБОХАЛИЛОВИЧ.....	141

<i>САМАРАНОКИИ ИМТИӢЗҲОИ АНДОЗӢ ОМИЛИ ТАЪМИНИ РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ</i>	
ХАЙРУЛЛОЗОДА ШАМСУЛЛО ХАЙРУЛЛО.....	158

<i>ПАДИДАИ ТРАНСФОРМАТСИЯИ РАҚАМИИ БОЗОРИ МЕҲНАТ ВА ШУҒЛ</i>	
САИДОВА ҲУМАЙРО УБАЙДУЛЛОЕВНА.....	170

<i>ҲОЛАТ ВА МУШКИЛОТИ РУШДИ УНСУРҲОИ УМУМИИ ИНФРАСОХТОРИИ ИҚТИСОДИӢТ, БОЗОРИ ИСТЕЪМОЛИИ МИНТАҚАВӢ ВА ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР ВИЛОЯТИ СУҒД</i>	
АМИНОВ ФОТЕХ ИНОМҶОНОВИЧ.....	187

<i>ҶАНБАҲОИ АСОСИИ ХАТАРҲОИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН (БО ИСТИФОДА АЗ СОХТМОНИ ДУ НЕРУГОҲИ ОҒТОБӢ ҲАМЧУН МИСОЛ)</i>	
ҲАЙДАРОВ АЛИШЕР ҲАМДАМАЛИЕВИЧ.....	206

<i>НАҚШИ ДИПЛОМАТИЯИ РАҚАМӢ ДАР ТАШАККУЛИ СИМОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА ҶАЛБИ САРМОЯ</i>	
ИМОМЗОДА ИМОМНАЗАР АЮБ.....	222

<i>МЕХАНИЗМҲОИ РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ШАРОИТИ ТАҒЙИРОТИ ТЕХНОЛОГӢ ВА ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ</i>	
УЛФАТШОИ ХОЛМИРЗО.....	236

<i>МЕХАНИЗМҲОИ ДАСТГИРИИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИННОВАЦИЯ ДАР ДАВРИ ТАҒЙИРОТИ РАҚАМӢ</i>	
МАВЛУДА ШАРИФОВНА БОБОШОЕВА.....	249

ФАЛСАФА

<i>АҲАММИЯТИ ПАРАДИГМАИ АНТРОПОЛОГӢ БАРОИ ДАРК НАМУДАНИ ТАЗОДҲОИ ВОҚЕИЯТИ ИҶТИМОӢ</i>	
ҶОННАЗАРОВА ДИЛШОДА ХУДОЙНАЗАРОВНА.....	262

*ТАНОСУБИ АРЗИШҲОИ АХЛОҚӢ ВА СИЁСӢ ДАР ТАЪЛИМОТИ
МУТАФАККИРОНИ ТАҶАДДУДИ АВРУПОӢ*
**ЗАҲРУДДИНОВ ИЛӢСИДДИН ЗИӢВАДДИНОВИЧ,
ЗУВАЙДУЛЛОЗОДА МУҲИБУЛЛО ҲАБИБУЛЛО.....274**

*ДАВРАҲОИ АСОСИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ФАЛСАФАИ МУОСИРИ
ТОҶИК ВА МЕТОДОЛОГИЯИ ТАҲҚИҚОТИ ОН*
МУЛЛОБОЕВА ДИЛҲУЗА АБДУСАМАДОВНА.....288

*МУНОСИБАТИ МУТАҚОБИЛАИ СИЁСАТ ВА АХЛОҚ ДАР ТАЪЛИМОТИ
ИҶТИМОӢ-ФАЛСАФӢ*
ЗУВАЙДУЛЛОЗОДА МУҲИБУЛЛО ҲАБИБУЛЛО.....302

СОДЕРЖАНИЕ

ПОЛИТОЛОГИЯ

*УНИКАЛЬНЫЙ И ПЛОДОТВОРНЫЙ ПУТЬ СОЦИАЛЬНОГО
СТРОИТЕЛЬСТВА В ТАДЖИКИСТАНЕ ЗА 35 ЛЕТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ
НЕЗАВИСИМОСТИ*

УСМОНЗОДА ХАЙРИДИН УСМОН.....14

*ИНДИЙСКО-ТАДЖИКСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В УСЛОВИЯХ
МНОГОПОЛЯРНОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА*

РАМАКАНТ ДВИВЕДИ.....25

*ЭМОМАЛИ РАХМОН – ОСНОВОПОЛОЖНИК НАЦИОНАЛЬНОЙ
ДИПЛОМАТИИ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОЙ МЕЖДУНАРОДНОЙ
ПОЛИТИКИ*

НИЁЗИ ЁРМАХМАД БОБО.....36

*МЕХАНИЗМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА С ПОЗИЦИИ
ЦЕЛЕЙ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ*

ФАЙЗИДДИНЗОДА БУНАФША.....59

*ПАРТНЁРСТВО ИНДИИ И ТАДЖИКИСТАНА: ОБЩИЙ ПУТЬ ДРУЖБЫ,
РАЗВИТИЯ И МИРА*

РАДЖЕШ УИКЕ.....72

*УГРОЗЫ И ОПАСНОСТИ ЦВЕТНЫХ РЕВОЛЮЦИЙ В ПРОЦЕССЕ
ФОРМИРОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ
ТЕХНОЛОГИЙ*

АЛИЗОДА НУРАЛИ АЛИ.....84

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ТЕРРОРИЗМА

ВАЛИЗОДА ДАЛЕР НУРАЛИ.....99

*СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПАРТНЕРСТВО ТАДЖИКИСТАНА И КИТАЯ В
ЗЕРКАЛЕ ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ*

ШАРИФХОНЗОДА МОХИРА ШАРИФХОН.....112

ЭКОНОМИКА

<i>МЕХАНИЗМЫ ПОДДЕРЖКИ РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА: ОПЫТ ИНДИИ</i>	
ОДИНАЗОДА АМИН ИБРОХИМ.....	127
 <i>35 ЛЕТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ: АНАЛИЗ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ДОСТИЖЕНИЙ И ПЕРСПЕКТИВ РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН</i>	
СОЛИХОВ ДЖАМШЕД БОБОХАЛИЛОВИЧ.....	141
 <i>ЭФФЕКТИВНОСТЬ НАЛОГОВЫХ ЛЬГОТ ЯВЛЯЕТСЯ ФАКТОРОМ, ОБЕСПЕЧИВАЮЩИМ РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ</i>	
ХАЙРУЛЛОЗОДА ШАМСУЛЛО ХАЙРУЛЛО.....	158
 <i>ФЕНОМЕН ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ РЫНКА ТРУДА И ЗАНЯТОСТИ</i>	
САИДОВА ХУМАЙРО УБАЙДУЛЛОЕВНА.....	170
 <i>СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ОБЩИХ ИНФРАСТРУКТУРНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ ЭКОНОМИКИ, РЕГИОНАЛЬНОГО ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО РЫНКА И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ</i>	
АМИНОВ ФОТЕХ ИНОМДЖОНОВИЧ.....	187
 <i>ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ РИСКОВ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН (НА ПРИМЕРЕ СТРОИТЕЛЬСТВА ДВУХ СОЛНЕЧНЫХ ЭЛЕКТРОСТАНЦИЙ)</i>	
ХАЙДАРОВ АЛИШЕР ХАМДАМАЛИЕВИЧ.....	206
 <i>РОЛЬ ЦИФРОВОЙ ДИПЛОМАТИИ В ФОРМИРОВАНИИ МЕЖДУНАРОДНОГО ИМИДЖА И ПРИВЛЕЧЕНИИ ИНВЕСТИЦИЙ</i>	
ИМОМЗОДА ИМОМНАЗАР АЮБ.....	222
 <i>МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В УСЛОВИЯХ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ И ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ</i>	
УЛФАТШОИ ХОЛМИРЗО.....	236

<i>МЕЖДУНАРОДНЫЕ МЕХАНИЗМЫ ПОДДЕРЖКИ ИННОВАЦИЙ В ЭПОХУ ЦИФРОВЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ</i>	
БОБОШОЕВА МАВЛУДА ШАРИФОВНА.....	249

ФИЛОСОФИЯ

<i>ЗНАЧЕНИЕ АНТРОПОЛОГИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ В ПОЗНАНИИ ПРОТИВОПОЛОЖНОСТЕЙ СОЦИАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ</i>	
ДЖОННАЗАРОВА ДИЛШОДА ХУДОЙНАЗАРОВНА.....	262

<i>СООТНОШЕНИЕ МОРАЛЬНЫХ И ПОЛИТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ В УЧЕНИЯХ МЫСЛИТЕЛЕЙ ЕВРОПЕЙСКОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ</i>	
ЗАХРУДДИНОВ ИЛЬЁСИДДИН ЗИЁВАДДИНОВИЧ, ЗУВАЙДУЛЛОЗОДА МУХИБУЛЛО ХАБИБУЛЛО.....	274

<i>ОСНОВНЫЕ ПЕРИОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОЙ ТАДЖИКСКОЙ ФИЛОСОФИИ И МЕТОДОЛОГИЯ ЕЁ ИССЛЕДОВАНИЯ</i>	
МУЛЛОБОЕВА ДИЛФУЗА АБДУСАМАДОВНА.....	288

<i>ВЗАИМОСВЯЗЬ ПОЛИТИКИ И МОРАЛИ В СОЦИАЛЬНО- ФИЛОСОФСКИХ УЧЕНИЯХ</i>	
ЗУВАЙДУЛЛОЗОДА МУХИБУЛЛО ХАБИБУЛЛО.....	302

CONTENT

POLITICAL SCIENCE

*THE UNIQUE AND FRUITFUL PATH OF NATION-BUILDING IN
TAJIKISTAN OVER 35 YEARS OF STATE INDEPENDENCE*
USMONZODA KHAYRIDIN USMON.....14

INDIA-TAJIKISTAN RELATIONS IN THE MULTIPOLAR GLOBAL ORDER
RAMAKANT DWIVEDI.....25

*EMOMALI RAHMON — FOUNDER OF NATIONAL DIPLOMACY IN THE
CONTEXT OF CONTEMPORARY INTERNATIONAL POLITICS*
NIYOZI YORMAHMAD BOBO.....36

*MECHANISMS FOR THE IMPLEMENTATION OF GENDER EQUALITY
FROM THE PERSPECTIVE OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS*
FAIZIDDINZODA BUNAFSHA.....59

*INDIA–TAJIKISTAN PARTNERSHIP: A SHARED JOURNEY OF
FRIENDSHIP, DEVELOPMENT AND PEACE*
RAJESH UIKE.....72

*THREATS AND DANGERS OF COLOR REVOLUTIONS IN THE PROCESS OF
FORMATION OF MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES*
ALIZODA NURALI ALI.....84

CONCEPTUAL FOUNDATION OF TERRORISM RESEARCH
VALIZODA DALER NURALI.....99

*STRATEGIC PARTNERSHIP OF TAJIKISTAN AND CHINA IN THE MIRROR
OF THE PERIODICAL PRESS*
SHARIFKHONZODA MOHIRA SHARIFKHON.....112

ECONOMY

*MECHANISMS TO SUPPORT THE DEVELOPMENT OF SMALL AND
MEDIUM ENTREPRENEURSHIP: THE INDIAN EXPERIENCE*
ODINAZODA AMIN IBROHIM.....127

<i>35 YEARS OF INDEPENDENCE: ANALYSIS OF ECONOMIC ACHIEVEMENTS AND DEVELOPMENT PROSPECTS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN</i>	
SOLIHOV JAMSHED BOBOKHALILOVICH.....	141
<i>THE EFFECTIVENESS OF TAX INCENTIVES IS A FACTOR THAT ENSURES THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY</i>	
KHAIRULLOZODA SHAMSULLO KHAIRULLO.....	158
<i>THE PHENOMENON OF DIGITAL TRANSFORMATION OF THE LABOR MARKET AND EMPLOYMENT</i>	
SAIDOVA HUMAYRO UBAIDULLOEVA.....	170
<i>CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROBLEMS OF COMMON INFRASTRUCTURE ELEMENTS OF THE ECONOMY, THE REGIONAL CONSUMER MARKET, AND ENTREPRENEURIAL ACTIVITY IN THE SUGH D REGION</i>	
AMINOV FOTEH INOMJONOVICH.....	187
<i>KEY ASPECTS OF INVESTMENT PROJECT RISKS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN (USING THE CONSTRUCTION OF TWO SOLAR POWER PLANTS AS AN EXAMPLE)</i>	
KHAIDAROV ALISHER KHAMDAMALIEVICH.....	206
<i>THE ROLE OF DIGITAL DIPLOMACY IN SHAPING INTERNATIONAL IMAGE AND ATTRACTING INVESTMENT</i>	
IMOMZODA IMOMNAZAR AYUB.....	222
<i>MECHANISMS FOR HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF TECHNOLOGICAL CHANGES AND THE DIGITAL ECONOMY</i>	
ULFATSHOI KHOLMIRZO.....	236
<i>INTERNATIONAL INNOVATION SUPPORT MECHANISMS IN THE ERA OF DIGITAL TRANSFORMATION</i>	
MAVLUDA SHARIFOVA BOBOSHOEVA.....	249

PHILOSOPHY

<i>OF THE ANTHROPOLOGICAL PARADIGM IN UNDERSTANDING THE OPPOSITES OF SOCIAL REALITY</i>	
DZHONNAZAROVA DILSHODA KHUDOINAZAROVNA.....	262
 <i>THE RELATIONSHIP BETWEEN MORAL AND POLITICAL VALUES IN THE TEACHINGS OF THINKERS OF THE EUROPEAN RENAISSANCE</i>	
ZAHRUDDINOV ILYOSIDDIN ZIYOVADDINOVICH, ZUVAIDULLOZODA MUHIBULLO HABIBULLO.....	274
 <i>KEY PERIODS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF MODERN TAJIK PHILOSOPHY AND THE METHODOLOGY OF ITS RESEARCH</i>	
MULLOBOEVA DILFUZA ABDUSAMADOVNA.....	288
 <i>THE RELATIONSHIP BETWEEN POLITICS AND MORALITY IN SOCIAL AND PHILOSOPHICAL TEACHINGS</i>	
ZUVAIDULLOZODA MUHIBULLO HABIBULLO.....	302

УДК: 321.01:323.2(575.3)

РОҶИ НОТАКРОРУ ПУРБОРИ ҶОМЕАСОЗИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРОНИ 35 СОЛИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ

Усмонзода Х. У.,

Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мақола ба таҳлили масири ҷомеасозии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми 35 соли Истиқлоли давлатӣ бахшида шудааст. Муаллиф ҷолишу масъалаҳои асосии марҳалаи ибтидоии касби истиқлол, аз ҷумла ташаккули низоми нави мудирияти сиёсӣ, шаклгирии иродаи қабули қарори сиёсӣ, барпосозии иқтисоди миллӣ, ҳифзи арзишҳои фарҳангии таърихӣ ва ниҳодинасозии муносибатҳои нави ҷамъиятиро ба таври марҳилавӣ баррасӣ намуда, нақши Иҷлосияи таърихӣ 16-ми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва фаъолияти Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро дар ҳалли онҳо нишон медиҳад.

Дар қисми дуюми мақола масъалаҳои муносири сиёсати давлатӣ, аз ҷумла зарфияти давлатҳои рӯ ба рушд дар низоми байналмилалӣ, ҳифзи мероси фарҳангӣ дар шароити таҳмили арзишҳои фаромиллӣ, хусусияти инсонмехварии сиёсати хориҷӣ ва дахлнопазирии сарҳадҳои миллӣ таҳлил мегардад. Ҳамчунин, зарурати тақмили дастгоҳи мафҳумию категориявии илмҳои ҷомеашиносӣ барои дарки равандҳои муносири дохилию глобалӣ, аз ҷумла мафҳумҳои «манфиатҳои миллӣ», «ваҳдати миллӣ», «ҳувиятсозӣ» ва ғайра, мавриди таҳлил ва арзёбӣ қарор гирифтааст.

Хулосаи муаллиф аз он иборат аст, ки таҷрибаи 35-солаи ҷомеасозии Тоҷикистон, новобаста аз мураккабии равандҳои дохилию берунӣ, ба рушди устувори кишвар ва баланд шудани обрӯю нуфузи он дар арсаи минтақавию байналмилалӣ мусоидат намудааст.

Калидвожаҳо: Истиқлоли давлатӣ, ҷомеасозӣ, манфиатҳои миллӣ, ваҳдати миллӣ, сиёсати хориҷӣ, Пешвои миллат, Ҷумҳурии Тоҷикистон.

УНИКАЛЬНЫЙ И ПЛОДОТВОРНЫЙ ПУТЬ СОЦИАЛЬНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА В ТАДЖИКИСТАНЕ ЗА 35 ЛЕТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ

Усмонзода Х. У.,

Центра стратегических исследований при Президенте Республики
Таджикистан

Данная статья посвящена анализу пути общественного строительства Республики Таджикистан на протяжении 35 лет государственной независимости. Автор поэтапно рассматривает основные вызовы и проблемы начального этапа обретения независимости,

в том числе формирование новой системы политического управления, становление воли принятия политических решений, построение национальной экономики, сохранение культурно-исторических ценностей и институционализацию новых общественных отношений, показывая роль XVI сессии Верховного Совета и деятельности Лидера нации в их решении.

Во второй части статьи анализируются актуальные вопросы государственной политики, включая потенциал развивающихся государств в международной системе, сохранение культурного наследия в условиях навязывания надгосударственных (транснациональных) ценностей, гуманистический характер внешней политики и неприкосновенность национальных границ. Также рассматривается необходимость совершенствования понятийно-категориального аппарата общественных наук для понимания современных внутренних и глобальных процессов, в том числе таких понятий, как «национальные интересы», «национальное единство», «идентификация» и др.

Автор приходит к выводу, что 35-летний опыт общественного строительства Таджикистана, несмотря на сложность внутренних и внешних процессов, способствовал устойчивому развитию страны и повышению её авторитета и влияния на региональной и международной арене.

Ключевые слова: *Государственная независимость, общественное строительство, национальные интересы, национальное единство, внешняя политика, Лидер нации, Республика Таджикистан.*

THE UNIQUE AND FRUITFUL PATH OF NATION-BUILDING IN TAJIKISTAN OVER 35 YEARS OF STATE INDEPENDENCE

Usmonzoda Kh. U.,

Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan

This article is devoted to the analysis of the path of social/nation-building in the Republic of Tajikistan over the course of 35 years of state independence. The author sequentially examines the main challenges and issues of the initial stage of gaining independence, including the formation of a new political governance system, the shaping of political decision-making will, the building of the national economy, the preservation of cultural and historical values, and the institutionalization of new social relations, highlighting the role of the XVI Session of the Supreme Council and the activities of the Leader of the Nation in addressing them.

The second part of the article analyzes current issues of state policy, including the capacity of developing states within the international system, the preservation of cultural heritage under the pressure of transnational values, the

human-centered character of foreign policy, and the inviolability of national borders. It also discusses the need to refine the conceptual and categorical apparatus of the social sciences for understanding contemporary domestic and global processes, including such concepts as "national interests," "national unity," "identity formation," and others.

The author concludes that Tajikistan's 35-year experience of nation-building, despite the complexity of internal and external processes, has contributed to the country's sustainable development and to the growth of its authority and influence on the regional and international stage.

Keywords: *state independence, nation-building, national interests, national unity, foreign policy, Leader of the Nation, Republic of Tajikistan.*

Тайи 35 сол Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳайси давлати мустақил тавонист масири таърихӣ бемисро новобаста аз имтиҳонҳои сангин сарбаландона пушти сар намуда, ҳузури маънодору муносиби ҳудро дар радифи кишварҳои созанда собит намояд. Бо мурури дар ин муддати кӯтоҳ пушти сар намудани озмоишҳои зиёди таърихӣ, Тоҷикистон ҳамеша бо дарки объективии равандҳои дохилию минтақавӣ ва байналмилалӣ барои пешбинию дарёфти ҳалли муносиби масъалаҳои навин талош меварзид ва муҳимтар аз ҳама, исботи дурустии рафтору амали ҳудро рӯй манфиатҳои миллӣ ва пояҳои мероси гаронбаҳои фарҳангию давлатдорӣ ниёгон устувор месохт. Аз ин рӯ, таҷрибаи ҷомеасозии 35 соли Истиқлоли давлатӣ андӯхтаи давлати Тоҷикистон имрӯз ба манзалати қутби ҷаҳонбинии мукаммали мардуми он табдил ёфта, сокинони кишварамон бо ҷоннисорӣ захирақаринӣ собит намуданд, ки арзишу мақоми Истиқлоли давлатиро ба ҳеч як арзишу шиори дигар иваз нахоҳанд кард.

Ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ дар аввали солҳои 90-ум ҷомеаи моро дар рӯ ба рӯйи зарурати ногузири посухгӯӣ ба ҷандин саволҳои амалию назариявӣ гузошт, ки барои ташаккули як давлати мустақили миллӣ муҳим ва ҳаёӣ буданд. Ин ҷолишу посуххоро метавон шартан чунин гурӯҳбандӣ намуд:

Пеш аз ҳама, дар давраи аввали касби истиқлол ироаи возеҳу ба зеҳни тамоми аҳли ҷомеа дастраси ҷиғунагии хусусияти низоми мудирӣ нави сиёсии ҷомеа яке аз саволҳои меҳварӣ ба шумор мерафт. Дарёфти посухи муносиб ба ин масъала мебоист мабнӣ назариявӣ ва амалии қавию эътимодбахшо барои интиҳоби масири минбаъдаи рушди кишварамон, ки ҳамоно баҳсбарангезу норавшан дар афкори ҷомеа боқӣ мемонд, пешкаш намояд.

Мутаассифона, сиёсатмадорону ҷомеаи зеҳнии онвақта аз худ камтар қобилияту ибтикори посухгӯӣ муносибро ба чунин мавзӯи ҷаҳонсозӣ

миллӣ нишон медоданд, зеро онҳо аксаран ҳамоно пойбанди таассуби мафкуравии даврони худ ва фирефтаи пешфарзҳои таҳмилии ҷомеасозии суннатӣ буданд. Бархӯрди зиддиятноки чунин мавқеъгириҳо тадричан на танҳо ба яке аз омилҳои ихтилофбарангезу нооромиҳо табдил ёфт, балки гузинаю пешфарзҳои рақибони дар камин нишастаро доир ба эҳтимоли фурупошии якпорчагии мамлакатамон қавитар сохтанд. Ба бахти миллати куҳанбунёдамон танҳо тасмимгириҳои амалгароёнаи Иҷлосияи таърихӣи шонздаҳуми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи устувори ҷаҳонбиниро барои истиқрори пояҳои низоми нави давлатдорӣи миллӣ ва дурнамои рушди минбаъдаи кишварамонро ба вуҷуд оварданд. Пешои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни чандин мулоқоту суҳанронияшон зимни ручӯ ба ин масъалаҳо чӣ гуна дар он давраи зиддиятнок дар зехнашон зуҳур кардани посух ба зарурати ташаккули низоми самаранокӣ ба шароити миллиамон муносиби мудирӣи нави сиёсӣи ҷомеаро хеле равшан баён доштанд.

Дуҷум, рукни муҳимми истиқлоли сиёсӣ ин шаклдиҳӣи иродаи қабули қарори сиёсӣ аст, ки тавассути он соҳибхитӣи давлат ташаккул меёбад. Дар аввали солҳои истиқлол иродаи қабули қарорҳои муҳимми сиёсӣ таҳти таъсири беруна қарор дошт ва сценарияҳои онҳо бо ҷалби манфиатдорони маҳаллӣ иҷро мегардид. Вазъи мазкур пас аз Иҷлосияи таърихӣи 16-уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо таъя аз ҷасорати сиёсӣи хос ба сарвари нави давлатамон рӯ ба беҳбудӣ овард ва барои заминаҳои амалӣ бахшидан ба бунёди давлати соҳибистиклоли миллӣ мусоидат намуд. Яке аз ҷанбаҳои муҳимми ҷасорати сиёсӣ аз он иборат аст, ки барои он тасаввури вазъи мушкили рушди ҷомеа ҳеҷ гоҳ ҳамчун ҳолати муқаррарӣ хос набуда, ин ҳолатҳо ҳамчун масъалаҳои мубраме дарк мешаванд, ки бояд роҳи ҳалли ҳудашонро тавассути заҳматҳо пайдо кунанд. Барои исботи ҳузури чунин тамоюл дар иродаи сиёсӣи даврони соҳибистиклоли кишвар мисолҳои зиёдеро метавон аз талошҳои сулҳофарӣи Пешвои миллат, татбиқи барномаю стратегия, иншооти муҳимми рушди кишвар, бидуни тақонҳои ҷиддӣ аз ҳолатҳои мураккаб берун овардани ҳаёти ҷомеа ва ғайра намуна овард.

Сеюм, вобаста ба арзишҳои хосси низоми мудирӣи нави сиёсӣи пешниҳодшуда ва талоши раҳобахшии ҳаёти моддӣи ҷомеа аз ҳолати бухронӣ, инчунин, мутаносиб ба талаботи шароити муосир ва миллиамон пайкараи росихи иқтисоди ватанӣ тарҳрезӣ гардид. Бо таҳия ва татбиқи барномаю стратегияҳои муҳимми рушд зарфияти амсилаи нави иқтисоди миллиамон на танҳо дар ҳалли мушкилотҳои марбут ба вазъи ҳаёти моддӣи сокинони кишварамон муаррифӣ гашт, балки ба беҳбудбахшии бесобиқаи вазъи ҳаёти иҷтимоию маънавӣи мардум низ саҳми беназир гузошт.

Чаҳорум, дар муқобили фарсоиши арзишҳои мафкуравии ҳос ба низоми пештара ҳамчун абзори ҳувиятсоз истифода бурдани хотираи таърихӣ анъанаҳои миллӣ ба ҷузъи муҳимми талошҳои ҷомеасозӣ аҳамияти бисофиқа касб намуд. Давлат бо ин мақсад барои зерӣ ҳимояи сарпарастии сиёсӣ ҳуқуқӣ рақобатпазирии онро алайҳи ҳамлаҳои мафкуравӣ арзишии фаромиллӣ иқдомҳои беназирро роҳандозӣ намуд. Барои тасдиқи ин қазоват талошҳои эҳёи хотираи таърихӣ, ривочи суннату анъанаҳои миллӣ, қабули қонунҳои хусусияти миллидошта, бунёди коҳу қонунҳои фарҳангӣ ва ғайраро мисол овардан мумкин аст, ки дар таҷрибаи мудирӣ навини давлатдорӣ чойгоҳи нотақрор доранд. Талошу иқдомҳои мазкур ҳамчун ҳалқаҳои ба ҳамдигар пайвастае буданд, ки дар рӯ ба рӯи ҷолишҳои замони муосир рушди мутаваззини ҷомеаро таъмин карданд ва имконияти шинохти ҷеҳраи нотақрори миллии онро фароҳам оварданд.

Дар ин ҷо таъкиди ин нукта муҳим аст, ки тафсириҳои дар ин давра анҷомёфта аз додаҳои таърихӣ на ба моёи кинаю малолхотирӣ аз миллату қавмҳои ҳамшарикамон табдил ёфтанд, балки фазои эътимоду ҳамкорӣро бо онҳо васеътар сохтанд. Арзиши пайгирӣ аз чунин сиёсат барои амалияи имрӯзаи низоми байналмилалӣ хеле муҳим аст, зеро дар баъзе ҳолатҳо тафсириҳои якҷонибаю муғризонаи додаҳои фарҳангӣ омилҳои рақобатҳои оштинопазир гашта истодаанд.

Панҷум, ниҳодинасозии муносибатҳои нави ҷамъиятӣ заминаи ба робитаю ҳамкорӣ иҷтимоӣ сифати ҷандирӣ бахшида, қобилияти мутабиқшавии онҳоро ба шароитҳои зудтағйирёбанда муносиб гардонид. Дар ин маврид мафкураи ваҳдати миллӣ нақши босазо бозида, боварию ба имконоти худкифоягии рушди кишварамон, ифтихори “тоҷикистонӣ» буданро дар вучуди қулли мардум, новобаста аз мансубияти маҳаллию қавмиашон чойгир намуд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо пушти сар намудани чунин озмоишҳои таърихӣ бо итминон роҳи рушди мутабиқ бо шароити миллии худро пайдо намуд ва бо ҳаракат дар ин ҷода намунаҳои муносибе ҳам аз таҷрибаи ҷомеасозӣ барои дигарон ба сифати намуна пешниҳод намуд. Бинобар ин, теъдоди фазояндае аз кишварҳои созмонҳои байналмилалӣ аз маҳсули таҷрибаи ҷомеасозии мо мусбат арзёбӣ мекунанд. Дар ин радиф таҷрибаи ваҳдату сулҳофаринӣ, ҳалли мусолиҳатомези масъалаҳои марзӣ бо ҳамсояи кишварҳо далели исботи чунин қазоват мебошанд.

Ҳамин тавр, тайи ин солҳо бо таъя аз ин омилҳо қобилияти истодагарӣ пайдо намудани Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рӯ ба рӯи ҳама гуна ҳодисаҳои пешбининашавандаю мураккаб ва зиддиятбори даврони муосир батадриҷ мустаҳкам мегардид. Бо бардошт аз ин арзёбӣ метавон

гуфт, ки бозандешии объективию одилона аз роҳи паймудаи Тоҷикистон дар даврони 35 соли Истиқлоли давлатӣ моро муътақид месозад, ки қадамҳои кишварамон дар ин масир ҳамеша мулоҳизакоронаю огоҳона будаанд. Ва ин исботи он ҳақиқати акнун роиҷ дар назарияпардозҳои муосири сиёсӣ аст, ки изҳор медоранд давлатҳо низ вучуди тафаккуркунандаанд. Яъне, давлатҳо тибқи чунин назарияпардозҳо, ҳамчун вучуди зиндае доништа мешаванд, ки ҳамеша барои таъмини ҳолати вучуди устувори худ окилона рафтор мекунанд ва така ба эҳсосу тасаввуроти носанчида дар онҳо камтар мушоҳида мешавад. Бинобар ин, бештари онҳо пайваста таҳти идораи лидерҳои фароҳбину жарфандеша ва пажӯҳишҳои мақсадноки ниҳодҳои таҳлилию илмӣ дар рақобат бо якдигар барномаю стратегияҳои ба тақвияти идоракунии ақлонӣ равонашударо тақмил медиҳанд ва амалӣ месозанд.

Доир ба ҷойгоҳи чунин тамоюлот дар сиёсати имрӯзаи роҳбарияти олии кишварамон мо соли 2024 як мақолаи илмиро таҳти унвони “Ташаккули мактаби зеҳнгароёнаи идоракунии сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” дар рӯзномаи “Ҷумҳурият” ва маҷаллаи илмии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо забонҳои русӣ ва тоҷикӣ ба нашр расонида будем. Муҳтавои мақола аз он иборат буд, ки Пешвои миллат бо така аз таҷрибаи эҷоди низоми мудирияти нави сиёсии ҷомеаамон дар охири солҳои навадум ҳанӯз аз аввали солҳои 2000-ум зимни мушоҳидаю ҳадсзании бориқбинонаи худ аз зуҳури мушкилоти саросарии низоми беҳатари зистмуҳитии кишварҳо бар асари талошҳои афзояндаи тақсими ҷаҳон, домангустарии ифротгарой ва хатарҳои вобаста ба тағйирёбии иқлим ва ғайра ҳушдор медод ва бо мурури замон ин пешбиниҳо дар ҳаёти ҷомеаи башарӣ воқеият пайдо мекарданд.

Чунин мушоҳидаю пешбиниҳои бориқбинона замина фароҳам оварданд, ки тавони посухгӯйии муносиби ҷомеаи мо дар марҳалаи имрӯзаи рушди кишварамон ҳам ба ҷолишҳои идомаёбандаи зерин равшан баён гарданд:

Якум, Ҷумҳурии Тоҷикистон бо нишон додани зарфияти давлати миллӣ дар ҳалли мувафакқонаи масъалаҳои рушду суботи дохилӣ ва талоши ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли масъалаҳои минтақавию глобалӣ беарзишии тамоюли камранг арзёбӣ кардани нақши давлатҳои миёнаро дар низоми ҷории байналмилалӣ беасос гардонид;

Дуюм, дар қиболи ҳуҷуми арзишҳои фаромиллӣ барои яқсатҳисозии фарҳангҳои миллӣ нақши баҳснопазири мероси фарҳангиро дар имрӯзikuнонии ҳаёти ҷомеа амалан исбот намуд. Итминон ба он меафзояд, ки шаклдиҳии афкори омма фароянди бисёрсатҳа буда, он афзалиятдиҳии

ифроқомезро аз ҷойгоҳи бартариятдоштаи арзишҳои худ қобили писанд наметонанд;

Сеюм, хусусияти инсонмехварии манфиатҳои миллии давлати мо тавассути роҳандозии муносибатҳои мутавозин бо тамоми кишварҳои ҷойгоҳи ҳосси худро пайдо кардааст. Аз ҷиҳат, як ҷиҳати муҳимми ин тамоюл аз он иборат аст, ки *Тоҷикистон бо маҳорати хеле қобили тавачҷуҳ ҳангоми татбиқи манфиатҳои миллиаш пайваста қӯшиши бо манфиати кишварҳои дуру ҳамсоя наздик сохтани самараву ниҳони онҳоро ба харҷ медиҳад*. Мисоли инро мо метавонем дар ташаббусҳои глобалии Пешвои миллат, сохтмони шохроҳҳои азими кишварамон, сохтмони иншооти гидроэнергетикӣ ва кашидани хатҳои минтақавӣ таҳвили он, ба монанди хатти “CASA-1000”, мушоҳида кунем, ки аз татбиқи бунёди онҳо на танҳо Тоҷикистон, балки кулли мамлакатҳо ва умуман мардумони гуногун метавонанд манфиат ба даст оранд;

Чаҳорум, бар ивази талошҳои ба ҳисорҳои касногузар табдил додани хатти сарҳадҳо, Ҷумҳурии Тоҷикистон имконияти ба нуктаҳои муоширату ҳамкориҳои мусолиҳатомез табдил додани нуктаҳои сарҳадии худро ба намоиш гузошт. Мисоли равшани ин имзои пайваста хати сарҳадоти се кишвар ва эҷоди бозорҳои наздисарҳадӣ бо кишварҳои ҳамсоя мебошад.

Бинобар ин, сиёсати амалгароёнаи кишварамон тайи ин солҳо собит намуд, ки касби истиқлол ҳеҷ вақт маънои даври худ ҳисоре кашидану бо қатъу маҳдудсозии иртибот бо хориҷ худкифоя пеш рафтани надорад. Баръакс, ба даст овардани истиқлол барои кишвари мо омили васеътар гаштани доираи муносибатҳои гуногунҷабҳа бо соири кишварҳои дуру наздик гашта, иштироки он дар ҳалли масъалаҳои мубрами сиёсати ҷаҳонӣ ва минтақавӣ меафзояд.

Муҳимияти тавачҷуҳи мо ба ин масъалаҳо аз он бармеояд, ки маҳз бо назардиҳии фароҳинонаи Пешвои миллат доир ба масъалаҳои зикршуда батадрич дар илми ватанӣ низ пояҳои мафҳумии лозим барои дарки равандҳои муносири дохилию глобалӣ фароҳам оварда шуданд. Зеро яке аз масъалаҳои муҳим барои дарку таҳлили тамоюлҳои имрӯзаи инкишофи ҷомеаҳо – ниёз ба ифодаи онҳо тавассути мафҳуму категорияҳои муносиби илмӣ мебошад. Ин мафҳуму категорияҳо на танҳо ба сифати афзори тафаккури сирф илмӣ, балки идоракунии ақлонӣ ояндабинҳои эътимодпазири ҳодисаҳо хидмат менамоянд. Талабот ба чунин маҳсули илмӣ хусусан, дар марҳалаҳои тағйирёбии босуръати равандҳои иҷтимоӣ сиёсии имрӯза меафзояд ва заминаи дастёбӣ ба истиқлоли фикриро фароҳам меорад.

Дар ин ҷода талоши дарки равандҳои солҳои аввали касби истиқлоли сиёсии кишварамон маҷмуи мафҳуму категорияҳои навро ба мадори

истифодаи илмҳои ҷомеашиносӣ ворид сохт, ки на танҳо барои дарки муносиби равандҳои нави ҷамъиятӣ кумак намуданд, балки ба афзори муҳимми ҷомеасозӣ мафкурасозӣ табдил ёфтанд. Мафҳумҳоеро, ба монанди манфиатҳои миллӣ, ваҳдати миллӣ, худшиносии миллӣ, ҳамгирӣи иҷтимоӣ, ҳувият, ҳувиятсозӣ, давлати миллӣ, давлатсозӣ ва ғайраро метавон дар ин маврид мисол овард. Дар ташаккули пайкарасозии ин мафҳумҳо хидмати олимону ниҳодҳои пажӯҳиши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (АМИТ) хеле намоён буд. Бо ин мақсад семинарҳои алоҳида амал мекарданд ва ҳамоишҳои хотирмони илмию амалӣ доир мегардиданд. Ташаккули бисёре аз ин афзорҳои тафаккури илми ҷомеашиносии даврони аввали истиқлоли кишварамон баъзан бо худ таърихи хосси худро доранд. Маҳз дар ҳамин баҳсҳо шакли дурусти истифодаи ягонаи аксари ин мафҳумҳо ба даст омаданд. Зеро баъзан бидуни риояи талаботи қонунҳои тафаккури мантиқӣ баъзе аз мафҳумҳои болозикр бо муродифҳои маҳдудашон истифода мешуданд. Масалан, то эътибори умумӣ пайдо кардани мафҳуми “ҷаҳонишавӣ” истилоҳи “оламшумулият”, ба ҷойи “ҳувияти миллӣ” истилоҳи “айнияти иҷтимоӣ”-ро баъзан истифода мебарданд. Яъне давраи Истиқлоли давлатӣ инчунин, ба тақомули захираи луғавӣ ва зарфияти инъикосу дар доираи мафҳумҳо ифода кардани забони тоҷикиро тақвият бахшид.

Чунин нӣз барои ифодаи саҳеҳи падидаю сифатҳои нави рушди ҷомеаҳои миллӣ тавассути мафҳуми категорияҳои муносиби илмӣ алҳол низ ба таври мубрам вучуд дорад. Масалан, на танҳо дар таҳлили муоширатҳои касбӣ, балки тавассути васоити ахбори омма (ВАО) ҳолату рушди ҷомеаҳои муосир аксар маврид бо мафҳуми “номуайянии стратегӣ” ифода мешавад. Вале посухи пурраи илмӣ доир ба он ки ин мафҳум қадом сифату аломатҳои муҳимми ҳолату рушди ҷомеаҳои муосирро ба таври қуллӣ ифода мекунад, ҳамфикрии яқсон вучуд надорад. Бори ин заҳмат ба дӯши намоёндогони илмҳои ҷомеашиносӣ меафтад, ки аини замон онҳо низ дар ин самт талошҳои густурда ба харҷ дода истодаанд.

Ҳамин тавр, таҳлили таҷрибаи ҷомеасозии ватани азизамон нишон медиҳад, ки агарчи ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ раванDEST басо мушқил, вале ҳифзу ба хотири рушду инкишофи миллат истифода бурдани он бамаротиб душвортар аст. Зеро бо касби истиқлол ҳар як кишвар бояд пайваста дар роҳи фароҳам овардани заминаҳои муносиби нигоҳдории он талош ва қӯшиш намояд.

Бинобар ин, барои мардуми ин сарзамин зарфияти истилоҳи «истиқлол» бо ҷанбаҳои тақдирсозу серпахлуяш на фақат бори азими маънои мантиқию сиёсӣ ва иҷтимоиро мекашад, балки муҳтавои он анбошта аз самараи ғайолияти ҷонфидоёнаю созанда ва ғатҳи қуллаҳои

муроди мардуми ин сарзамин аст. Яъне талоши таҳкими ҳастии сиёсӣ, мустақилият, касби ҳуқуқи қабули қарор дар мавриди муайян кардани сарнавишти худро мардуми мо тавассути панҷа нарма кардан (пайкори хастанопазир) алайҳи равандҳои пургирудори давраҳои гуногуни таърихӣ ба даст оварда, ба татбиқи амалии онҳо роҳ кушод. Хусусан, дар марҳалаи имрӯзаи таърихӣ, ки мо шоҳиди на танҳо дар набардҳои иттилоотӣ, балки дар амали баъзе доираҳои сиёсӣ эътилофӣ зери суол гузоштани дахлнопазирии ҳудудҳои миллиро мушоҳида мекунем, аҳамияти дарки ин масъала меафзояд.

Арзиши чунин самти муносибат аз он иборат аст, ки ҷомеаи башарӣ имрӯзҳо ба марҳалае ворид шуда истодааст, ки барои он бар ивази рақобату муқовиматҳои шадида ҳарбию иқтисодӣ, акнун минбаъд талоши ба ҳам наздик сохтани мавқеъҳо дар бораи эҷоди низоми шариконаи амнияти минтақавӣ ва глобалӣ аҳамияти хос пайдо менамояд. Зеро паёмади рақобатҳои ғайриосоиштаи ҷойдошта собит намуда истодааст, ки аксари низомҳои қаблан дар шароити эътибори манфиатҳои ба ҳамон марҳалаи таърихӣ хос тарҳрезӣшуда дар марҳалаи куллан нави рушди ҷомеаи башарӣ акнун қобилияти самаранок будану боздорандагии худро натавонистанд нишон дода, фазои ҳамкорӣҳои ороиштаи ҷонибҳои гуногунро таъмин намоянд. Бар асари чунин вазъият, захираҳои рушди дар ихтиёр доштаи кишварҳо ҳарчи бештар ба самти таъмини ҳудудифоғии қудрати ҳарбӣ равона гардида, имкониятҳои рушду ҳамкорӣҳои иқтисодӣ дар баъзе соҳаҳо, аз ҷумла тағйирёбии иқлим, паст кардани шиддати камбизоатӣ ва ғайра, батадриҷ солҳои охир маҳдудтар мегарданд. Афзалиятҳои шарикони иқтисодӣ тижоратии аксари кишварҳо тағйир ёфта, баъзан онҳоро маҷбур барои ҷустуҷӯи дарёфти шарикони нав водор намуд, ки ин ба манзараи ҳатти ҳаракати ҳамкорӣҳои иқтисодӣ бетаъсир намонд.

Мусаллам аст, ки ин равандҳо инчунин, ба татбиқи манфиатҳои миллии бештари давлатҳо, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, бар асари ба таври объективӣ ҷой доштани омилҳои гуногун бетаъсир боқӣ намонда, минбаъд низ таъсиргузор хоҳанд буд.

Таҳлилҳои объективӣ возеҳу равшан нишон медиҳанд, ки ин омилҳо дар баробари пешниҳоди имконот инчунин, маҳдудиятҳои зиёдеро барои таъмини рушди босуръати кишварҳо дар пай доранд. Вале новобаста аз маҳдудиятҳои аз ин омилҳо бароянда давлати Тоҷикистон пайвасти кӯшиш мекунад ва талош талош меварзад, ки доираи имкониятҳои воқеии рушди кишварро васеъ намуда, дар радифи давлатҳои рушдбанда мавқеи муносиб пайдо намояд.

Ҳамин тавр, ислоҳоту барномарезиҳои фарогир дар ҷабҳаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва сиёсӣ фарҳангии ҷомеаи мамлакат, ки тайи 35 соли Истиқлоли давлатӣ сурат гирифт, мустақиман ба рушди устувори кишварамон, обрӯву нуфузи минтақавию байналмилалӣ он таъсири мусбат гузошт. Ва ниҳоят, татбиқи ҳадафҳои “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои то соли 2030” итминони комил дорем, ки ба сатҳи камолот расида, самараҳои занҷири онҳо барои рушду пешрафти боз ҳам дурахшони тамоми соҳаҳои иқтисодиёту иҷтимоиёти ҷумҳуриямон мусоидат хоҳанд кард.

Адабиёт:

1. Komilbek A.Yo. State and Prospects for the Development of the Modern System of Public Administration of the Republic of Tajikistan // Eurasian Integration: Economics, Law, Politics. — 2022. — Vol. 16, No. 1. — P. 86–92. DOI: 10.22394/2073-2929-2022-01-86-92
2. Dzhurazoda T., Sharifov A. Some Issues of Public Administration Reform in the Context of National Development // Eurasian Integration: Economics, Law, Politics. — 2019. — No. 2. — P. 80–86.
3. Vulfovich R.M. Problems and Contradictions in the Process of Formation of Local Self-Government in the Post-Soviet Space (on the Example of Central Asian Countries) // Eurasian Integration: Economics, Law, Politics. — 2021. — Vol. 14, No. 2. — P. 97–106. DOI: 10.22394/2073-2929-2021-02-97-106
4. Laumulin M.T. Formation of the Post-Soviet Statehood in Central Asia // Outlines of Global Transformations: Politics, Economics, Law. — 2016. — Vol. 9, No. 5. — P. 95–113. DOI: 10.23932/2542-0240-2016-9-5-95-113
5. Voskressenski A.D. Specifics of Political Identity in a Globalizing World // Comparative Politics Russia. — 2016. — Vol. 7, No. 1(22). — P. 135–138. DOI: 10.18611/2221-3279-2016-7-1(22)-135-138
6. Гукасов А.В. Национальные интересы во внешней политике государств в контексте глобализации // Социально-гуманитарные знания. — 2011. — № 4.
7. Трухачёв В.В. Национальные интересы: теоретический дискурс проблемы // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Политология. — 2010. — № 1. — С. 57–58.
8. Назаршоева С.Ф. Развитие межгосударственного взаимодействия Республики Таджикистан и Российской Федерации в сфере регулирования трудовой миграции (конец XX — начало XXI в.) // Известия Алтайского государственного университета. — 2018. — № 5(103). — С. 119–123. DOI: 10.14258/izvasu(2018)5-21

**МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФОН – СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ –
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS**

TJ	RU	EN
УСМОНЗОДА ХАЙРИДИН УСМОН	УСМОНЗОДА ХАЙРИДИН УСМОН	USMONZODA KHAYRIDIN USMON
Доктори илмҳои фалсафа, профессор	Доктор философии, профессор	Doctor of Philosophy Sciences, Professor
Директори Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон	Директор Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан	Director of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan
Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Шотемур 27	Таджикистан, город Душанбе, ул. Шотемур 27	Tajikistan, Dushanbe city, Shotemur street 27
E-mail: khidiev@mail.ru		

УДК: 327(540:575.3)

INDIA-TAJIKISTAN RELATIONS IN THE MULTIPOLAR GLOBAL ORDER

Prof. (Dr.) Ramakant Dwivedi

Director, India Central Asia Foundation & Head, MERI Centre for International
Studies

This article examines the development of bilateral relations between the Republic of Tajikistan and the Republic of India within the context of the emerging multipolar world order. It analyzes the historical foundations of Tajik-Indian cooperation, the evolution of diplomatic relations, and the principal areas of interaction in political, economic, security, defense, cultural, and humanitarian fields. Particular attention is given to the role of the President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon, in strengthening the strategic partnership between the two countries, ensuring political stability, and expanding international cooperation. The paper also explores Tajikistan's significance in India's foreign policy toward Central Asia, taking into account regional security challenges, the situation in Afghanistan, and the evolving geopolitical landscape of Eurasia. Furthermore, it examines bilateral and multilateral cooperation mechanisms, including collaboration within the framework of the Shanghai Cooperation Organization and India's "Connect Central Asia" policy. Based on the analysis, the study identifies key prospects for further strengthening Tajik-Indian relations amid the consolidation of a multipolar international system and the growing strategic importance of Asia in global affairs.

Keywords: *Tajikistan; India; bilateral relations; multipolar world order; Central Asia; Emomali Rahmon; strategic partnership; regional security; foreign policy; Shanghai Cooperation Organization.*

МУНОСИБАТҲОИ ДУҶОНИБАИ ТОҶИКИСТОНУ ҲИНДУСТОН ДАР НИЗОМИ ҶАҶОНИИ БИСЁРҶУТБА

Профессор (доктор) Рамакант Двиведи

Директор, Бунёди Ҳиндустон ва Осиёи Марказӣ ва Роҳбари Маркази
тадқиқоти байналмилалӣ MERI

Мақола ба таҳлили рушди муносибатҳои дуҷонибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ҳиндустон дар шароити таъшаққули низоми нави бисёрҷутбаи ҷаҳонӣ бахшида шудааст. Дар он заминаҳои таърихӣ ва ҳамкорӣҳои Тоҷикистону Ҳиндустон, таъаввули муносибатҳои дипломатӣ пас аз барқарор гардидани онҳо ва самтҳои асосӣ ва ҳамкорӣ дар соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, амниятӣ, мудофия, фарҳангӣ ва гуманитарӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Таваҷҷуҳи махсус ба нақши Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими шарикии стратегӣ, таъмини суботи сиёсӣ ва густариши ҳамкориҳои байналмилалӣ кишвар равона гардидааст. Ҳамчунин, мавқеи Тоҷикистон дар сиёсати хориҷии Ҳиндустон нисбат ба Осиёи Марказӣ бо дарназардошти масъалаҳои амнияти минтақавӣ, вазъияти Афғонистон ва тағйирёбии муҳити геополитикӣ Авруосиё таҳлил карда мешавад. Дар мақола механизмҳои ҳамкориҳои дуҷониба ва бисёрҷониба, аз ҷумла дар доираи Созмони ҳамкориҳои Шанхай ва ташаббусҳои Ҳиндустон оид ба рушди ҳамкорӣ бо кишварҳои Осиёи Марказӣ баррасӣ гардида, дурнамои рушди минбаъдаи муносибатҳои Тоҷикистону Ҳиндустон дар шароити ҷаҳони бисёрқутба муайян карда мешавад.

***Калидвожаҳо:** Тоҷикистон; Ҳиндустон; муносибатҳои дуҷониба; низоми ҷаҳонии бисёрқутба; Осиёи Марказӣ; Эмомалӣ Раҳмон; шарикии стратегӣ; амнияти минтақавӣ; сиёсати хориҷӣ; Созмони ҳамкориҳои Шанхай.*

ИНДИЙСКО-ТАДЖИКСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В УСЛОВИЯХ МНОГОПОЛЯРНОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

Профессор (доктор) Рамакант Дживеди

Директор Фонда «Индия – Центральная Азия» и Руководитель Центра международных исследований MERI

Статья посвящена анализу развития двусторонних отношений Республики Таджикистан и Республики Индия в условиях формирования современного многополярного мирового порядка. Исследуются исторические предпосылки таджикско-индийского сотрудничества, его эволюция после установления дипломатических отношений, а также основные направления взаимодействия в политической, экономической, оборонной, культурной и гуманитарной сферах. Особое внимание уделяется роли Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в укреплении стратегического партнерства между двумя государствами, обеспечении политической стабильности и расширении международного сотрудничества. Рассматривается значение Таджикистана во внешнеполитической стратегии Индии в Центральной Азии с учетом региональной безопасности, ситуации в Афганистане и трансформации геополитической архитектуры Евразии. Анализируются механизмы двустороннего и многостороннего взаимодействия, включая сотрудничество в рамках Шанхайской организации сотрудничества, а также инициативы Индии по развитию связей с государствами Центральной Азии. На основе проведенного исследования определены перспективные направления дальнейшего развития таджикско-индийских

отношений в условиях многополярности, усиления роли Азии в мировой политике и формирования новой системы международных отношений.

Ключевые слова: *Таджикистан; Индия; двусторонние отношения; многополярный мировой порядок; Центральная Азия; Эмомали Рахмон; стратегическое партнерство; региональная безопасность; внешняя политика; Шанхайская организация сотрудничества.*

Introduction

India and Tajikistan share deep historical, cultural and strategic linkages rooted in the ancient Silk Route and longstanding civilizational exchanges between South Asia and Central Asia. In the contemporary era, this relationship has evolved into a multidimensional strategic partnership shaped by cooperation in security, connectivity, regional stability, trade, cultural diplomacy and geopolitical convergence. With the emergence of a multipolar global order, India's engagement with Central Asia has assumed greater strategic importance, within which Tajikistan occupies a distinctive place owing to its geographical proximity to Afghanistan, strategic location in Central Asia and political stability under the leadership of President Emomali Rahmon.

The bilateral relationship between India and Tajikistan has strengthened significantly during the leadership of President Emomali Rahmon. India emerged as one of Tajikistan's trusted partners in South Asia, particularly in the areas of defence cooperation, counterterrorism, economic collaboration, connectivity and cultural engagement. Over time, the two countries have developed a relationship grounded in mutual trust, converging strategic interests and shared concerns regarding terrorism, extremism and regional instability.

In the contemporary multipolar world order—characterised by shifting alliances, the rise of Asia, the strategic importance of Eurasia and the growing role of middle powers—India-Tajikistan relations have acquired renewed relevance. The partnership is no longer confined to bilateral interests alone but is increasingly linked to broader regional frameworks, including the Shanghai Cooperation Organisation, India's "Connect Central Asia Policy" and wider regional energy and connectivity initiatives.

This paper examines the evolution of India-Tajikistan relations with particular emphasis on the role of President Emomali Rahmon in strengthening bilateral ties. It analyses the major achievements realised under his leadership and explores future prospects for the partnership within the emerging multipolar global order.

Historical Foundations of India-Tajikistan Relations

India and Tajikistan share centuries-old cultural and historical interactions. During the ancient and medieval periods, Central Asia functioned as a vital bridge linking India with Eurasia through trade as well as intellectual

and cultural exchange. Tajik language and cultural traditions influenced northern India, while Indian philosophical and artistic traditions reached Central Asia through Buddhist networks and commercial contacts.

Following the dissolution of the Soviet Union in 1991, Tajikistan emerged as an independent state. India was among the first countries to establish diplomatic relations with Tajikistan in 1992. However, Tajikistan soon descended into a devastating civil war (1992–1997), which generated widespread instability. During this challenging period, India maintained diplomatic engagement and extended humanitarian assistance, thereby fostering goodwill among Tajik leaders.

The relationship gained renewed momentum after the peace process and stabilisation under President Emomali Rahmon. India recognised Tajikistan as a crucial partner for regional security and connectivity in Central Asia, while Tajikistan viewed India as a reliable democratic partner capable of contributing to economic development, technological advancement and regional stability.

President Emomali Rahmon and the Consolidation of Bilateral Relations

President Emomali Rahmon has been the most influential figure in shaping Tajikistan's foreign policy since independence. Under his leadership, Tajikistan adopted a “multi-vector” foreign policy aimed at balancing relations with regional and global powers such as Russia, China, Iran and India. Rahmon recognised the strategic importance of India as a rising Asian power and actively promoted the expansion of bilateral cooperation.

One of Rahmon’s major achievements was the consolidation of political stability in Tajikistan after years of civil conflict. This stability created the necessary conditions for pursuing long-term international partnerships. India, in particular, valued Tajikistan's moderate and stable governance model in a volatile region affected by terrorism and extremism.

Frequent high-level exchanges between the two countries significantly strengthened diplomatic ties. President Emomali Rahmon visited India on several occasions, while Indian leaders, including Prime Minister Narendra Modi, underscored Tajikistan's importance within India's Central Asia policy. These interactions resulted in the signing of agreements covering defence, trade, culture, education, health and energy cooperation.

Emomali Rahmon consistently supported deeper India-Tajikistan engagement. His government welcomed India’s participation in regional institutions and connectivity initiatives. Tajikistan also supported India's bid for permanent membership in the United Nations Security Council and endorsed a greater Indian role in global governance institutions.

Strategic and Defence Cooperation

Strategic and defence cooperation constitutes one of the strongest pillars of India-Tajikistan relations. Tajikistan's geographical proximity to Afghanistan makes it strategically significant for India's regional security interests. Both countries share common concerns related to terrorism, radicalisation, drug trafficking and cross-border extremism.

India has played an important role in supporting Tajikistan's defence infrastructure and military modernisation. The two countries regularly conduct military training programmes, joint exercises and defence dialogues. Tajik military officers receive training at Indian defence institutions, while enhanced intelligence-sharing mechanisms have strengthened cooperation in counterterrorism. India's extensive experience in counterterrorism, combined with Tajikistan's strategic location, creates strong complementarities in addressing shared security challenges.

President Emomali Rahmon has consistently emphasised the importance of regional security cooperation, particularly in response to the rise of extremist organisations, terrorism and ethnic tensions. At the same time, India has sought reliable regional partners to monitor and respond to evolving security developments.

In the context of a multipolar world order marked by intensifying geopolitical competition in Eurasia, India-Tajikistan strategic cooperation functions as an important stabilising factor and a balancing mechanism against regional instability and external threats.

Economic and Trade Relations

Although economic relations between India and Tajikistan remain modest compared to strategic cooperation, notable progress has been achieved under the leadership of President Emomali Rahmon. Bilateral trade covers a range of sectors, including pharmaceuticals, machinery, textiles, tea, aluminium products and agricultural goods. India has emerged as an important supplier of affordable medicines and healthcare products to Tajikistan. Indian pharmaceutical companies enjoy considerable goodwill in the Tajik market due to the quality and affordability of their products. In addition, India has extended technical assistance, capacity-building programmes and scholarships for Tajik students and professionals, contributing to human resource development.

Energy cooperation represents another promising dimension of the partnership. Tajikistan possesses vast hydropower potential owing to its mountainous terrain and extensive river systems. India has expressed interest in participating in Tajik hydropower projects and broader regional energy connectivity initiatives. Cooperation in renewable energy and sustainable development could therefore become a key pillar of future bilateral engagement.

Connectivity remains one of the principal challenges in India-Tajikistan economic relations, as the two countries do not share a direct border. Pakistan's long-standing denial of overland access has constrained India's trade with Central Asia. As a result, India has explored alternative routes through Iran and the International North-South Transport Corridor. The development of the Chabahar Port by India is expected to enhance connectivity with Central Asia, including Tajikistan.

President Rahmon has consistently supported regional connectivity initiatives aimed at promoting economic integration and reducing reliance on limited transit routes. Looking ahead, improved connectivity through Iran, Afghanistan and regional transport corridors could significantly expand bilateral trade and economic cooperation between India and Tajikistan.

Cultural and Educational Cooperation

Cultural diplomacy has played a significant role in strengthening relations between India and Tajikistan, serving as an important pillar of their broader bilateral engagement. Shared historical memories, Tajik cultural traditions and sustained people-to-people interactions have created a solid cultural foundation for long-term cooperation between the two countries.

Indian culture enjoys wide popularity in Tajikistan, particularly through films, music and yoga. Bollywood cinema, in particular, has made a notable contribution to India's soft power in Central Asia, fostering familiarity and positive perceptions among the Tajik public. Regular cultural exchanges, festivals and educational programmes have further enhanced mutual understanding and strengthened societal links between the two nations.

Institutional academic cooperation has complemented these cultural exchanges. Notably, the MERI Group of Institutions signed a Memorandum of Understanding with the University of Innovation and Digital Technologies (UIDT) of Tajikistan, under the Agency of Innovation and Digital Technologies of the President of the Republic of Tajikistan, in Kulob on 16 September 2025. This partnership was further reinforced when Prof. (Dr.) Ramakant Dwivedi was awarded the "Diploma of Honorary Professor" by UIDT on 16 October 2025, reflecting growing academic trust and collaboration between Indian and Tajik institutions. In parallel, academic initiatives such as the Indian Technical and Economic Cooperation (ITEC) programme have contributed to long-term goodwill, capacity building and human resource development in Tajikistan.

At the strategic level, President Emomali Rahmon has consistently encouraged educational and cultural cooperation with India as part of Tajikistan's broader international engagement strategy. Academic collaboration, language studies, tourism promotion and the expansion of digital learning

platforms have further reinforced bilateral ties, aligning cultural diplomacy with contemporary development priorities.

Looking ahead, cultural diplomacy holds considerable potential as a tool for enhancing India's presence in Central Asia and deepening people-to-people relations with Tajikistan. In this context, tourism, Buddhist heritage studies, yoga diplomacy and broader cultural exchanges can play a particularly important role by drawing upon the two countries' shared civilizational past. The territory of modern Tajikistan formed an integral part of the ancient Buddhist cultural space that historically connected India with Central Asia, as evidenced by archaeological sites such as Ajina Tepe and the wider legacy of the Kushan Empire. Revitalising scholarly cooperation, heritage tourism and academic exchanges centred on these sites can provide a meaningful platform for contemporary dialogue and inter-civilisational engagement.

This approach is fully aligned with the vision articulated by President Emomali Rahmon in his pivotal work *Tajiks in the Mirror of History*, in which he emphasises that “only through the knowledge of one's own history and cultural heritage can a genuine path toward mutual respect and cooperation with other nations be opened.” The translation of this fundamental work into Hindi as early as 2009 underscores a deliberate effort to engage the Indian intellectual and cultural audience and to promote deeper inter-civilisational dialogue between Tajikistan and India. Against this backdrop, Buddhist heritage diplomacy—complemented by yoga and cultural tourism—emerges as a powerful soft-power instrument, reinforcing the social foundations of India-Tajikistan relations through shared history, scholarship and direct human interaction.

India-Tajikistan Relations in the Multipolar Global Order

The contemporary global order is increasingly characterised by multipolarity, strategic competition, economic interdependence and shifting regional power dynamics. In this context, India-Tajikistan relations carry significance that extends beyond narrow bilateral interests and reflect broader geopolitical considerations.

First, Tajikistan occupies a strategically important position in Central Asia, bordering Afghanistan and China. This location enhances its relevance for regional security and connectivity. India's engagement with Tajikistan forms part of its wider approach to maintaining a presence in Eurasia and addressing sources of instability in the region.

Second, both countries support a rules-based international order and share firm opposition to terrorism and extremism. Their cooperation aligns with regional security frameworks such as the Shanghai Cooperation Organisation, within which India and Tajikistan collaborate on counterterrorism and the promotion of regional stability.

Third, the emergence of multipolarity has elevated the role of middle powers and flexible regional partnerships. India seeks diversified engagement in Central Asia to reduce geopolitical constraints and strengthen its connectivity with Eurasia. Tajikistan, in turn, benefits from engagement with multiple partners, including India, as part of its strategy to preserve strategic autonomy.

Fourth, China's expanding influence in Central Asia through the Belt and Road Initiative has significantly reshaped regional geopolitics. In this evolving environment, India and Tajikistan may find scope for cooperation aimed at promoting balanced regional development while safeguarding sovereignty and strategic independence.

Fifth, continued regional instability following developments in Afghanistan has further underscored the importance of India-Tajikistan cooperation. Both countries share concerns related to terrorism, narcotics trafficking and humanitarian challenges. In an emerging multipolar system, partnerships founded on mutual trust and strategic convergence are becoming increasingly valuable.

Finally, Tajikistan has, for more than two decades, actively promoted water-related issues on the global agenda. It initiated the UN Group of Friends of Water in 2009 and the Group of Friends of Glaciers in 2023, highlighting the importance of the sustainable and responsible use of water resources. Through these initiatives, a series of international forums and conferences—such as “Fresh Water,” “Water for Life” and “Water for Sustainable Development” (2018–2028)—have been organised and are set to continue. Under the guidance of President Emomali Rahmon, water diplomacy and climate action have become central elements of Tajikistan's foreign policy, contributing to regional and global discussions on sustainable development, environmental protection and human well-being.

Future Prospects of India-Tajikistan Relations

The future of India-Tajikistan relations appears promising, driven by converging strategic interests and the gradual expansion of cooperation across multiple domains. Several key factors are likely to shape the future trajectory of this partnership.

1. Enhanced Strategic Partnersh

Defence and security cooperation is expected to remain at the core of bilateral relations. Both countries are likely to deepen intelligence-sharing mechanisms, expand military training programmes and strengthen counterterrorism cooperation. Ongoing regional instability in Afghanistan will continue to require close coordination between New Delhi and Dushanbe, reinforcing the strategic relevance of the partnership.

2. Connectivity and Trade Expansion

Improved connectivity through the International North-South Transport Corridor and the Chabahar Port has the potential to transform economic relations. If regional transit routes become more stable and accessible, trade, investment and broader economic engagement between India and Tajikistan are likely to expand significantly.

3. Energy and Sustainable Development

Tajikistan's vast hydropower potential offers significant opportunities for long-term energy cooperation. India's experience and expertise in renewable energy, digital technologies and infrastructure development can play a constructive role in supporting Tajikistan's modernisation and sustainable development efforts.

4. Educational and Technological Collaboration

The digital economy, information technology, healthcare and higher education represent promising sectors for future collaboration. India's technological capabilities and Tajikistan's development priorities create opportunities for mutually beneficial and forward-looking partnerships.

5. Regional and Multilateral Cooperation

India and Tajikistan are expected to further strengthen cooperation within regional and multilateral frameworks such as the Shanghai Cooperation Organisation and the United Nations. Joint efforts in addressing terrorism, climate change, food security and regional development can enhance their global standing and contribute to more effective responses to shared challenges.

6. Cultural Diplomacy and Tourism

Tourism, studies of Buddhist and Sufi heritage, yoga diplomacy and broader cultural exchanges can further deepen people-to-people ties between India and Tajikistan. Increased direct interaction between citizens, scholars and cultural institutions will strengthen the social foundations of bilateral relations and contribute to greater mutual understanding and goodwill.

Challenges in Bilateral Relations

Despite significant progress, several challenges continue to affect India-Tajikistan relations. First, geographical constraints and the absence of direct land connectivity continue to limit the scale of economic engagement. Second, regional instability in Afghanistan creates uncertainty for transport routes and security cooperation. Third, China's expanding economic influence in Central Asia through the Belt and Road Initiative may complicate strategic balancing for

smaller regional states. Fourth, bilateral trade remains relatively low compared to the partnership's underlying potential.

To address these challenges, both countries will need to invest in improved connectivity initiatives, strengthen institutional cooperation, encourage greater private-sector participation and expand people-to-people exchanges.

Conclusion

India-Tajikistan relations have evolved into a strategically significant partnership within the emerging multipolar global order. Historical linkages, shared security concerns, cultural affinity and geopolitical convergence have provided a strong foundation for sustained bilateral cooperation. Under the leadership of President Emomali Rahmon, Tajikistan has successfully deepened its engagement with India through enhanced diplomatic interaction, defence cooperation, cultural exchanges and regional coordination. Rahmon's contribution to bilateral relations has been particularly significant in fostering political stability, strategic trust and long-term partnership. His multi-vector foreign policy has enabled Tajikistan to engage India as a reliable and important partner in South Asia. Defence cooperation, regional security coordination, educational exchanges and support for connectivity initiatives constitute key achievements of the Rahmon era.

Looking ahead, India-Tajikistan relations are expected to deepen further, driven by shared interests in regional stability, connectivity, counterterrorism and economic development. The evolving multipolar global order presents new opportunities for both countries to expand strategic cooperation and strengthen their roles in Eurasian geopolitics. As India broadens its engagement with Central Asia and Tajikistan continues to pursue diversified international partnerships, the bilateral relationship is likely to become more comprehensive, resilient and forward-looking. Through sustained political dialogue, economic cooperation and cultural engagement, India and Tajikistan can emerge as important partners in shaping a stable, cooperative and multipolar order in Eurasia.

References

1. Allison, R. (2014). Strategic reassertion in Russia's Central Asia policy. *International Affairs*, 90(6), 1255–1279.
2. Acharya, A., & Singh, R. K. (Eds.). (2016). *Emerging Asia in the New Millennium: India-Central Asia Relations*. New Delhi, India: Academic Foundation.
3. Cooley, A. (2012). *Great Games, Local Rules: The New Great Power Contest in Central Asia*. New York, NY: Oxford University Press.
4. Cornell, S. E., & Starr, S. F. (2018). *The New Great Game in Central Asia*. Washington, DC: Johns Hopkins University-SAIS.

5. Government of India, Ministry of External Affairs. (2012). Connect Central Asia Policy. New Delhi, India: Government of India.
6. Government of India, Ministry of External Affairs. (2022). India-Central Asia Summit Declaration. New Delhi, India: Government of India.
7. Government of India, Ministry of External Affairs. (Various years). India's Participation in the Shanghai Cooperation Organisation: Official Briefs and Statements. New Delhi, India: Government of India.
8. Government of India, Ministry of Ports, Shipping and Waterways. (2023). Chabahar Port and Regional Connectivity Initiatives. New Delhi, India: Government of India.
9. Laruelle, M., & Peyrouse, S. (2013). Globalizing Central Asia: Geopolitics and the Challenges of Economic Development. Armonk, NY: M.E. Sharpe.
10. Mattoo, A., & Jacob, H. (Eds.). (2010). India and Central Asia: Building Linkages in an Age of Turbulence. New Delhi, India: KW Publishers.
11. Pomfret, R. (2019). The Central Asian Economies in the Twenty-First Century: Paving a New Silk Road. Princeton, NJ: Princeton University Press.
12. Starr, S. F. (Ed.). (2007). The New Silk Roads: Transport and Trade in Greater Central Asia. Washington, DC: Central Asia-Caucasus Institute.
13. K. Warikoo. (2011). Central Asia and South Asia: Energy, Connectivity and Security. New Delhi, India: Pentagon Press.
14. UNESCO. (2021). Silk Roads Programme and Shared Heritage Initiatives. Paris, France: UNESCO Publications.
15. Doraiswamy, R. (2023). India-Central Asia relations in the emerging multipolar world. India Quarterly, 79(2), 145–162.

**INFORMATION ABOUT THE AUTHORS – МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ
МУАЛЛИФОН – СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ**

TJ	RU	EN
РАМАКАНТ ДВИВЕДИ	РАМАКАНТ ДВИВЕДИ	RAMAKANT DWIVEDI
Доктори илмҳои фалсафа, профессор	Доктор философии, профессор	Doctor of Philosophy Sciences, Professor
Директори Бунёди Ҳиндустон ва Осиёи Марказӣ ва Роҳбари Маркази таҳқиқоти байналмилалии MERI	Директор Фонда «Индия – Центральная Азия» и Руководитель Центра международных исследований MERI	Director, India Central Asia Foundation & Head, MERI Centre for International Studies
E-mail: rkdwivedi@meri.edu.in		

УДК: 327

**ЭМОМАЛӢ РАҲМОН – АСОСГУЗОРИ ДИПЛОМАТИЯИ МИЛЛӢ
ДАР ҚАРИНАИ СИЁСАТИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ МУОСИР**

(Баҳишида ба 35-умин солгарди Истиқлоли давлатии Тоҷикистон)

НИЁЗӢ ЁРМАҲМАД БОБО,

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мақола ба таҳлили концептуалии раванди ташаққули дипломатияи миллии Тоҷикистон дар шароити бӯҳрони назарияҳои классикии ғарбӣ ва анархияи сохтори байналмилалӣ баҳишида шудааст. Муаллиф бо истифода аз синергияи методологияи неореализм (К. Валтс), деконструктивизм (Ж. Деррида) ва когнитивизми таърихӣ (К. Скиннер), ривоятҳои аврупосентрикии «давлати ноком»-ро нисбат ба Осиёи Марказӣ рад ва деконструксия мекунад. Дар мақола собит карда мешавад, ки роҳбарии стратегияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тавассути татбиқи модели «сулҳи таркибӣ» (гибридӣ) гузариши устуворро аз марҳалаи «сулҳи манфӣ» ба «сулҳи мусбат ва пойдор» таъмин намуд. Дар фарқом, сиёсати «дарҳои боз» ҳамчун модели мукаммали дипломатияи прагматикии Шарқ, ки бар ахлоқи сиёсӣ ва «сармояи маънавӣ» устувор аст, баррасӣ ва арзёбӣ мешавад.

Калидвожаҳо: Эмомалӣ Раҳмон, дипломатияи миллии, сулҳи таркибӣ, сулҳи пойдор, деконструктивизм, неореализм, сиёсати «дарҳои боз», прагматизми шарқӣ, сармояи маънавӣ, Осиёи Марказӣ.

**ЭМОМАЛИ РАХМОН–ОСНОВОПОЛОЖНИК НАЦИОНАЛЬНОЙ
ДИПЛОМАТИИ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОЙ
МЕЖДУНАРОДНОЙ ПОЛИТИКИ**

(Посвящается 35-летию Государственной независимости Таджикистана)

НИЁЗИ ЁРМАХМАД БОБО

Таджикский национальный университет

Данная статья посвящена концептуальному анализу процесса формирования национальной дипломатии Таджикистана в условиях кризиса классических западных теорий и структурной международной анархии. Используя методологическую синергию неореализма (К. Уолтс), деконструктивизма (Ж. Деррида) и исторического когнитивизма (К. Скиннер), автор опровергает и деконструирует евроцентричные нарративы о «несостоявшемся государстве» (failed state) применительно к Центральной Азии. В статье доказывается, что стратегическое лидерство Президента Эмомали Рахмона посредством внедрения модели «гибридного мира» обеспечило устойчивый переход от этапа

«негативного мира» к «позитивному и прочному миру». В заключении рассматривается политика «Открытых дверей» как эффективная модель прагматичной восточной дипломатии, основанная на политической этике и «моральном капитале».

Ключевые слова: Эмомали Рахмон, национальная дипломатия, гибридный мир, прочный мир, деконструктивизм, неореализм, политика «Открытых дверей», восточный прагматизм, моральный капитал, Центральная Азия.

EMOMALI RAHMON — FOUNDER OF NATIONAL DIPLOMACY IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY INTERNATIONAL POLITICS

(Dedicated to the 35th Anniversary of the State Independence of Tajikistan)

NIYOZI YORMAHMAD BOBO

Tajik National University

This article provides a conceptual analysis of the formation of Tajikistan's national diplomacy amidst the crisis of classical Western theories and structural international anarchy. Utilizing a methodological synergy of neorealism (K. Waltz), deconstruction (J. Derrida), and historical cognitivism (Q. Skinner), the author refutes and deconstructs Eurocentric narratives of a "failed state" regarding Central Asia. The paper demonstrates that the strategic leadership of President Emomali Rahmon, through the implementation of a "hybrid peace" model, ensured a sustainable transition from a stage of "negative peace" to "positive and durable peace." Finally, the "Open Doors" policy is examined as an advanced model of pragmatic Eastern diplomacy anchored in political ethics and "moral capital."

Keywords: Emomali Rahmon, national diplomacy, hybrid peace, durable peace, deconstruction, neorealism, "Open Doors" policy, Eastern pragmatism, moral capital, Central Asia.

Муқаддима

Методҳо (Methods)

Дар мақола методҳои таҳлили муқоисавию таърихӣ, усули деконструктивизм барои рад кардани қолабҳои аврупосентристӣ ва равиши неореалистӣ истифода шудаанд. Маводи асосии эмпирикиро таҷрибаи таърихӣ музокироти сулҳи тоҷикон (солҳои 1994–1997) ва сиёсати хориҷии «дарҳои боз» ташкил медиҳанд. Ҳамчун заминаи назариявии верификатсия ва таҳлили танқидӣ (Critical Analysis) истифода шудааст. Ин равиш имкон медиҳад, ки меъёрҳои мактаби дипломатии Ғарб бар зидди ҳуди қолабҳои сиёсии Ғарб нигаронида шуда, бартарии прагматизми шарқии Тоҷикистон исбот карда шавад.

Ҷиҳати асосноккунии илмӣ ва методологии таҳқиқот, методҳои зеринро тавзеҳу тафсири бештар медиҳем:

Равиши неореалистӣ (Neorealism). Барои таҳлили рафтори Тоҷикистон дар шароити анархияи низоми байналмилалӣ ва ҳифзи соҳибхитӣ дар давраи бӯхронӣ истифода шуд. Ин равиш бар концепсияи Кеннет Валтс (Kenneth Waltz) таъя мекунад, ки устувории давлатҳои хурдро дар заминаи мувозинати қудрат ва қӯшиш барои зинда мондан арзёбӣ менамояд [31, pp. 93–97].

Усули деконструктивизм (Deconstruction). Бо мақсади фош ва рад кардани ривоятҳои аврупосентристӣ ва неоколониалии ғарбӣ нисбат ба сиёсати Осиёи Марказӣ (аз ҷумла, қолабҳои "давлати ноком") истифода гардид. Ин метод дар асоси назарияи Жак Дерида амалӣ карда шуд, ки имкон медиҳад сохторҳои матнии идеологии Ғарб дар дохили худӣ онҳо деконструксия ва маҳдудияти онҳо исбот карда шавад [32, pp. 24–28].

Методи муқоисавию таърихӣ (Comparative-Historical Method). Барои омӯзиши эволютсияи ниҳодҳои дипломатии Тоҷикистон дар заминаи қаринаи таърихӣ пасошуравӣ ва қиёси он бо таҷрибаи умумиҷаҳонӣ сулҳсозӣ истифода шуд. Таъбиқи ин метод бар равиши методологии Квентин Скиннер (Quentin Skinner) ва мактаби Кембриҷ устувор аст, ки аҳаммияти қаринаи (контексти) таърихро дар фаҳмиши ғояҳои сиёсӣ қалидӣ медонад [33, pp. 114–118].

Верификатсия ва таҳлилҳои танқидӣ (Critical Analysis): Маводди эмпирикӣ, ки сиёсати хориҷии «дарҳои боз»-ро таҷассум мекунанд, дар заминаи санадҳои стратегии давлатӣ ва «Концепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» мавриди верификатсияи илмӣ қарор гирифтанд [34, с. 12–15]. Истифодаи ин методҳо возеҳият ва дарки системавии мақоларо осон карда, заминаи илмӣ онро тақвият мебахшад. Яъне:

Якум, заминаи методологии мақолаи мазкур дар асоси омезиши мутаносиби усули бунёдӣ–равиши неореалистии Кеннет Валтс, деконструктивизми Жак Дерида ва когнитивизми таърихӣ Квентин Скиннер (мактаби Кембриҷ) устувор гардидааст. Ин синергияи илмӣ имкон медиҳад, ки рафтори стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити анархияи сохтори байналмилалӣ на ҳамчун падидаи қанорӣ сиёсӣ, балки ҳамчун модели устувори зинда мондан ва ҳифзи соҳибхитӣ арзёбӣ шавад. Истифодаи абзорҳои деконструксия ба муаллиф шароит фароҳам овард, ки ривоятҳои маҳдуди аврусентристӣ ва қолабҳои таҳмили «давлати ноком»-ро нисбат ба Осиёи Марказӣ аз ҷиҳати илмӣ фош ва рад намуда, қаринаи (контексти) беназири таърихӣ сиёсии минтақаро ба таври амиқ ошкор созад.

Дуюм, қисми эмпирии таҳқиқот, ки таҷрибаи таърихии музокироти сулҳи тоҷикон (солҳои 1994–1997) ва сиёсати хориҷии «дарҳои боз»-ро дар бар мегирад, тавассути верификатсия ва таҳлили танқидии ҳуҷҷатҳои стратегии давлатӣ ба низом дароварда шудааст. Ин равиши селективии илмӣ меёриҳои мактаби дипломатии Ғарбро бар зидди қолабҳои сиёсии ҳуди Ғарб равона карда, бартарии концептуалӣ ва амалии прагматизми шарқии Тоҷикистонро собит менамояд.

Аҳамияти дипломатия дар ташаккули давлатдорӣ милли

Аҳамияти дипломатия дар ташаккули давлатдорӣ милли дар назарияи муносибатҳои байналмилалӣ ва илми сиёсӣ принсипи асосиро ташкил медиҳад. Дипломатия на танҳо воситаи барқарорӣи муносибатҳо барои фаъолияти давлат аст, балки он муҳаррики дохилии қонуният, амният ва рушди институтсионалии давлат ба ҳисоб меравад.

Вазифаи асосии дипломатия ҳангоми ташаккули давлат ба даст овардани соҳибхотирӣи байналмилалӣ мебошад. Тибқи назарияи конституционӣи давлатдорӣ ва конструктивизми иҷтимоӣ, давлат асосан вақте вучуд дорад, ки онро дигар давлатҳо эътироф мекунанд. Дипломатия инро тавассути эътирофи расмӣ, созишномаҳои дучониба ва иштирок дар созмонҳои байналмилалӣ машруиат мебахшад. Бе иштироки дипломатӣ, давлати нав дар қанор мемонад ва қобилияти онро барои иштирок дар иқтисоди ҷаҳонӣ ё ҷаҳорҷӯбаҳои амниятӣ ва дигар ниҳодҳои сиёсии байналмилалӣ маҳдуд мекунанд.

Дар марҳалаҳои аввали ташаккул ва тағйироти сохтори давлатдорӣ, миллат аксар вақт ба даҳолати беруна осебпазир аст, мисли Тоҷикистон ва кишварҳои пасошуравӣ. Дар ин марҳала дипломатия ҳамчун "сипари стратегӣ" амал мекунанд. Бо ташкили иттифокҳо, шартномаҳо ва иштирок дар паймонҳои амниятӣ, давлати навбунёд "нобасомон"-и низоми байналмилалӣро идора мекунанд. Тавре дар адабиёти классикӣи реалистӣи форсу тоҷик қайд шудааст, дипломатия ба давлатҳои заифтар имкон медиҳад, ки дар мувозинати беруна иштирок кунанд ва аз гегемонӣи ҳамсояҳои ҷурқудрат пешгирӣ кунанд ва баҳои давлати миллиро таъмин намоянд [29, с. 45].

Дар шароити муносири глобализатсия ва ба вучуд омадани «анархияи системавӣ» дар муносибатҳои байналмилалӣ, ниёз ба омӯзиши моделҳои муваффақи танзими низоҳо ва дипломатияи прагматикӣ аҳамияти ҳаётӣ пайдо мекунанд. Аксари назарияҳои ғарбӣ, аз ҷумла реализми сиёсӣ ва либерализми сохторӣ, равандҳои сиёсии Осиёи Марказиро аз дидгоҳи (призмаи) авропосетризм ва қолабҳои геополитикӣи «бозии бузург» баҳогузорӣ мекунанд. Чун қоида, ин назарияҳо ба кишварҳои дар ҳоли гузариш моделҳои стандартӣи «сулҳи либералӣ»-ро таҳмил менамоянд, ки хусусиятҳои фарҳангӣ ва суннатҳои давлатдорӣи миллиро ба назар намегиранд.

Бо ин замина, зарур аст, ки таҷрибаи сулҳофарии Тоҷикистон ва дипломатияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон на ҳамчун як падидаи тасодуфӣ минтақавӣ, балки ҳамчун як модели мукамал ва прагматикии дипломатияи муосир, ки қодир аст қолабҳои маҳдуди ғарбиро рад кунад, мавриди таҳлили амиқи илмӣ қарор мегирад. Барои нишон додани асолати илмӣ ин модел, мо ба мероси классики назарияи дипломатияи англис Гаролд Николсон муроҷиат мекунем, то собит созем, ки усулҳои дипломатияи Тоҷикистон ба меъёрҳои олии устувории байналмилалӣ мутобиқат мекунанд.

Давлатдорӣ қобилияти пайдории низоми иқтисодиро талаб мекунад. Дипломатия шароитро барои сармоягузори мустақими хоричӣ, либерализатсияи тиҷорат ва кумаки техникӣ фароҳам меорад. Бо мутобиқ кардани сиёсати дохилӣ бо стандартҳои байналмилалӣ (*масалан, қоидаҳои Созмони Ҷаҳони тиҷорат*), кӯшишҳои дипломатӣ давлати навбунёдро ба шароки пешгӯишаванда ва бозғаймод барои сармояи ҷаҳонӣ табдил медиҳанд. Ин мутобиқсозии ниҳодӣ (институтсионалӣ) барои табдил додани ҷомеаи пас аз низоъ ё гузариш ба давлати амалкунанда ва муосир муҳим аст ва механизмest, ки тавассути он давлати нав хувияти миллии худро тасдиқ мекунад.

Бо ҷалби дипломатияи оммавӣ, давлатҳо таърих, фарҳанг ва арзишҳои худро ба ҷомеаи ҷаҳонӣ таблиғ мекунанд. Ин "неруи нарм" неххоҳиро ба вучуд меорад ва тасаввуротро тағйир медиҳад. Барои бисёре аз миллатҳое, ки аз гузаштаи мустамликадорӣ ё тоталитарӣ баромадаанд, эътимоди дипломатӣ ягона роҳи муқобила бо ривоятҳои тақдиромези таърихӣ (*масалан, ривоятҳои "шарқшиносӣ"*) ва муаррифии тасвири муосир ва худмуайянкунанда аст [30, с. 102].

Асосноккунии ин раванд дар равиши созандагӣ ба муносибатҳои байналмилалӣ реша мегирад. Давлатҳо манфиатҳои муқаррарӣ ва муштарк надоранд, балки манфиатҳои онҳо тавассути муносибатҳои дипломатӣ ташаккул меёбанд. Ҳангоми ҳамкорӣ бо дигарон, давлат нақши худро дар ҷомеаи миллатҳо меомӯзад. Дипломатия давлати навро ба шабакаи қонунҳои байналмилалӣ ворид мекунад. Ин ҷаҳорҷӯбаи ҳуқуқӣ муҳити пешгӯишавандаро фароҳам меорад, ки аломати давлати устувори милли мебошад [33, саҳ. 45].

Ҳамин тариқ, дипломатия воситаест байни орзуҳои дохилии миллат барои худмуайянкунӣ ва зарурати берунаи он барои ҳамзистӣ ва худмуаррифӣ. Бидуни ҷаҳорҷӯбаи дипломатии мустаҳкам ва стратегӣ, ташаккули давлати милли нопурра аст, зеро давлат аз эътироф, амният ва қонунияти зарурӣ барои устуворӣ дар дарозмуддат маҳрум хоҳад буд. Бе ҷаҳорҷӯбаи дипломатии мустаҳкам ва стратегӣ, ташаккули давлати милли

нопулла аст, зеро давлат аз эътироф, амният ва қонуният зарурӣ барои устуворӣ дар дарозмуддат маҳрум хоҳад буд [33, с. 45].

Бояд эътироф кард, ки ҷаҳони муосир бо бӯҳрони амиқи назарияҳои классикӣ дипломатӣ мувоҷеҳ аст, зеро прагматизми хушкӣ реализм ва усулҳои либералии Ғарб дигар наметавонанд устувории низоми байналмилалиро дар шароити таҳдидҳои гибридӣ, тағйирёбии иқлим ва низоъҳои нави геополитикӣ таъмин созанд. Ин бӯҳрони назариявӣ аз он бармеояд, ки дипломатияи муосири ғарбӣ ҷанбаҳои ахлоқӣ, фарҳангӣ ва инсонии равободӣ байналмилалиро ба ҳошия ронда, онро танҳо ба абзори фишору бартарихоӣ табдил додааст. Дар чунин шароити бӯҳронӣ маҳз зарурати бозбинӣ намудани фалсафаи дипломатия ба миён меояд, ки дар он таҷрибаи давлатҳои навбунёд, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон бо эҳёи суннатҳои ахлоқии Шарқ (*вафо ба аҳд, таҳаммулназирӣ ва лутфи сухан*) ҳамчун алтернативаи созанда ва устувор дар баробари бӯҳрони назарияҳои кунунии ҷаҳонӣ мавҷудияти худро таъриф намояд.

Маҳз ҳамин бӯҳрони назарияҳо ба даврае рост омад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон истиқлол ба даст овард ва ин давраи гузариш зарурати таҳаввули ҳаёти воқеии назариявӣ ва амалиро баъди пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва оғози давраи соҳибистиклолӣ бо тамоми ҳастиаш эҳсос намуд. Кишвари навбунёд дар низоми нави муносибатҳои байналмилалӣ якбора рӯ ба рӯии даргириҳои шадиди дохилӣ ва низоъҳои геополитикии минтақавӣ гардида, дар интиҳоби роҳи минбаъдаи худ ба мушкилоти гарони сиёсӣ, иқтисодиёи иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дучор шуд. Дар ин бӯҳрони ҳамагонӣ назарияпардозони ғарбӣ бо истифода аз ҳамон қолабҳои қухнаи «авропосентризм» ва назарияҳои «истибдоди шарқӣ» (Oriental Despotism) ё «тарзи истеҳсоли осиеӣ» (Asiatic Mode of Production), ҷомеаи Тоҷикистонро ҳамчун як сохтори ба низоъҳои қавмию маҳаллӣ маҳкумшуда ва бидуни ояндаи давлатдорӣ муосир тасвир менамуданд [6, с. 45; 31, р. 34]. Онҳо Шарқ ва Осиеи Марказиро танҳо ҳамчун як «саҳнаи намоиш» ё “бозии бузург” барои ҳаёлотӣ сиёсӣ ва эҳтиёҷоти ҳадамоти ҷосусии қудратҳои бузург вонамуд мекарданд [30, р. 1].

Дар чунин вазъи ҳассосу тақдирсозӣ таърихӣ, ки эҳтимоли маҳви давлати тоҷикон аз харитаи сиёсии ҷаҳон воқеӣ буд, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон роҳбарии давлатро ба уҳда гирифтанд. Сарвари давлат ба ҳубӣ дарк намуданд, ки ҳифзи соҳибхитӣро зиракии ҳосси сиёсӣ ва шикастани ин қолабҳои идеологии хориҷиро талаб менамояд. Аз ин рӯ, Пешвои миллат дипломатияро ҳамчун абзори меҳварии наҷот ва ташаккули давлатдорӣ миллӣ рӯи қор оварданд, то руҳи тасхирнопазирӣ тоҷиконро

дар заминаи ривоятҳои худ ба ҷаҳон муаррифӣ намоянд ва Тоҷикистонро аз ҳошияи таърихи муосир берун оваранд [14, с. 45].»

Ҳамин тариқ, таҳлили концептуалии давлатдорӣ дар давлатҳои пасошуравӣ, аз ҷумла Тоҷикистон нишон медиҳад, ки дипломатия на танҳо як абзори фаннии сиёсати хориҷӣ, балки кафили соҳибхитӣ ва сипари стратегии амнияти миллӣ дар шароити низоми анъанавии байналмилалӣ мебошад. Муқовимати муваффақиятбахш дар баробари фишорҳои идеологии "аврупосентризм" ва радди қолабҳои куҳнашудаи "истифодии шарқӣ" собит сохт, ки эҳёи давлатдорӣ миллӣ бидуни таъҷиб ба асолати фарҳангӣ, қудрати нарм ва тасдиқи ҳувиёти худ имконнопазир аст. Маҳз маҷмуи ин омилҳои назариявӣ заминаи устуворро барои ташаккули модели ҳоси дипломатияи тоҷик фароҳам оварданд, ки баъдан дар амалияи сиёсии кишвар татбиқ гардид.

Дар ин масири тақдирсоз зуҳури Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун меъмори сиёсати хориҷии Ҷумурии Тоҷикистони соҳибистиқлол нуқтаи гардиши таърихӣ гардид, ки кишварро аз вартаи маҳвшабии геополитикӣ наҷот дод. Сарвари давлат тавассути амалӣ намудани прагматизми сиёсӣ ва истифодаи хираду начобати шарқӣ тавонистанд Тоҷикистонро аз як объект ва сахнаи "бозии бузург"-и қудратҳо ба як субъект ва актори ҷаҳон ва пешгӯишавандаи равандҳои ҷаҳонӣ табдил диҳанд. Ин дастовард исботи он аст, ки дипломатияи мукаммали миллӣ таҳти роҳбарии стратегӣ метавонад буҳронҳои назариявӣ амалиро шикаста, ояндаи давлатдорӣ устуворро дар даҳсолаҳои нав таъмин созад. Дар ҷанд нуқта аҳамияти масъала нақду баррасӣ мешавад:

1. Нақди «дипломатияи демократӣ»-и Ғарб ва авлабияти прагматизми миллӣ. Дар солҳои 90-уми асри XX, вақте ки Тоҷикистон ба буҳрони сохторӣ ва низоми дохилӣ мувҷеҳ гардид, созмонҳо ва кишварҳои ғарбӣ кӯшиш намуданд, ки формулаҳои тайёри «дипломатияи демократӣ» ва либерализатсияи ғарбӣ ва зудбоварро таҳмил созанд. Аммо ин моделҳо хусусияти бештар намоишӣ ва вобаста ба манфиатҳои дохилии ҳудуди донорҳои ғарбӣ доштанд.

Яке аз муҳаққиқони классикӣ Гаролд Николсон дар таҳлили танқидии худ ин заъфи низоми ғарбиро ошкор карда, хатари сиёсикунони муносибатҳои байналмилалӣ аз ҷониби ҷомеаҳои демократӣ пешгӯӣ карда буд. Тавре ӯ дар боби «Дипломатияи демократӣ» қайд мекунад: «Ҳатар дар он зоҳир мегардад, ки... дипломатияи демократӣ майл ба он дорад, ки созишномаҳои сиёсиро бо таблиғот иваз намояд. Сиёсатмадорон аксар вақт кӯшиш меварзанд, ки ба афкори умумии дохилии кишвари худ

писанд оянд ва бо ин ҳадаф манфиатҳои дарозмуддати суботи байналмилалиро сарфи назар мекунад» [23, с. 64].¹

Ин назария ба таври кулӣ исбот мекунад, ки «дипломатияи намоишӣ» ва вобастагии сохторҳои ғарбӣ аз конъюнктураи сиёсии дохилии худашон наметавонист устувории низоми сиёсии Тоҷикистонро таъмин созад. Таблиғоти либералие, ки ба ҷойи ҳалли воқеии низоъ, тарафҳои даргирро таҳрик мебахшад, хатари ғурупошии давлатро бештар мекард. Ин тавзеҳу фарҳанги Николсон нишон медиҳад, ки дипломатияи ғарбӣ дар давраҳои бухронӣ бештар ба эффектҳои таблиғотӣ ва сиёсати популистӣ машғул мешавад, на ба ҳалли воқеии мушкилот. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ин хатарро дарк намуда, «дипломатияи намоишӣ»-ро рад карданд ва ба дипломатияи воқеии рӯ ба рӯ бо муҳолифин гузаштанд. Роҳбари Ҷумҳурии Тоҷикистон устувории дарозмуддати давлатсозиро аз барандагии кӯтоҳмуддати таблиғотӣ боло гузоштанд, ки ин боиси нигоҳ доштани суботи геополитикӣ дар тамоми минтақа гардид.

2. *Радди модели макиавеллӣ ва эҳёи ахлоқи сиёсии Шарқ.* Дар сиёсатшиносии ғарбӣ аксар вақт чунин мешуморанд, ки сиёсати кишварҳои Шарқ бар найранг, макр ва усулҳои макиавеллисти «тақсим кун ва ҳукмронӣ намо» сохта шудааст. Ин дидгоҳ ба таври сунӣ ба раванди сулҳи Тоҷикистон низ нисбат дода мешуд. Аммо таҳлили таърихӣ нишон медиҳад, ки пойдевори дипломатияи муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро асли «вафо ба аҳд» ва ростгӯии сиёсӣ ташкил медиҳад, ки бозгашт ба асолати ростмеҳварии мероси динию фарҳанги миллӣ, яъне усулҳое, ки аз пандномаҳои классикии шарқӣ, амсоли «Авесто», «Сиёсатнома»-и Низомулмулк, асарҳои Саъдии Шерозӣ ва дигар пандномаҳои бузургони мо сарчашма мегиранд. Ҷолиб он аст, ки ҳатто назарияпардозони классикии Ғарб маҳз ҳамин равишро навъи олии дипломатия медонанд. Николсон дар боби «Сифати дипломати идеолӣ» (Качества идеального дипломата) устувории маънавиро заминаи асосӣ ҳисобида, менависад: «Нахустин аз ин хислатҳо ростгӯӣ ва ҳақиқатписандӣ мебошад... Таҳти мафҳуми “ростгӯӣ” ман на танҳо худдорӣ аз таҳрифи огоҳонаи ҳақиқатҳо, балки маҳорати парҳез аз эҷоди таассуроти бардурӯғро низ мефаҳмам... Сармояи маънавие, ки дар заминаи поквичдонӣ ва устувории ахлоқӣ шакл мегирад, устувортарин пойдевори сиёсати байналмилалӣ ба шумор меравад» [23, с. 82].

Ин иқтибосҳо ба таври кулӣ қолаби «истибдоди шарқӣ» ва макри сиёсиро дар Осиёи Марказӣ рад мекунад. Дар заминаи ин таҳлил, метавон ҳулоса кард, ки мафҳуми «сармояи маънавӣ», ки Николсон онро

¹ Гарольд Никольсон. Дипломатия: Кузница книг InterWorld'a.— Москва; 2017.

устувортарин пойдевор медонад, дар амалияи сиёсии мухтарам Эмомалӣ Раҳмон тавассути усули «лафзи ҳалол» ва иҷрои бечунучарои созишномаҳои сулҳ таҷассум ёфт. Бархӯрди самимӣ ва ошкоро бо муҳолифини сиёсӣ имкон дод, ки фазои эътимоди мутақобила эҷод шавад, ки ин падида калиди асосии муваффақияти сулҳи тоҷикон гардид. «Сармояи маънавияти миллӣ» ва ростгӯии сиёсӣ, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар музокирот нишон дод (*иҷрои комили шартҳои созишномаи сулҳ, афв ва ҷамғироии муҳолифин ба сохторҳои давлатӣ*), собит сохт, ки ахлоқи сиёсӣ абзори қавитарини геополитикӣ аст. Маҳз ҳамин ростгӯии дипломатӣ заминаи сиёсати муваффақи «дарҳои боз»-ро гузошт, ки имрӯз Тоҷикистонро ҳамчун шарикӣ бозэтимод дар ҷаҳон муаррифӣ мекунад.

Дар айни замон, Николсон мактаби италиявии сиёсатро, ки ба макри макиавеллистӣ асос ёфтааст, қатъиян танқид карда, таъсири манфии онро чунин шарҳ медиҳад: «Низоми италиявӣ бар он фарзия асос ёфта буд, ки гӯё ҳамаи инсонҳо маккору ҳилагаранд ва санъати дипломатия танҳо аз маҳорати фиреб додани рақибӣ худ иборат аст. Ин низом ба обрӯ ва эътибори дипломатия зарари азим ворид сохта, онро бо мафҳуми фиребгарӣ ҳаммаъно кард» [23, с. 31].

Ин тавзеҳ нишон медиҳад, ки бархӯрди макиавеллистии ғарбӣ, ки дипломатияро танҳо абзори фиреб ва бозихои пасипардагӣ медонад, дар шароити бӯҳрони сохтории Тоҷикистон метавонист боиси нобудии пурраи миллат гардад. Модели сулҳофарии Тоҷикистон бар хилофи ин парадигмаи италиявии ғарбӣ, сиёсатро аз доираи «макр» ба доираи «ахлоқ ва масъулияти таърихӣ» гузаронд. Сиёсати сулҳофарии Тоҷикистон на бар фиреби рақиб, балки бар таҳаммулпазирии мутақобила ва созиши таърихӣ шакл гирифт.

3. Назарияи “созиш” (компромисс) дар шароити «анархияи системавӣ». Яке аз масъалаҳои мураккаб дар назарияи муносибатҳои байналмилалӣ ин аст, ки чӣ тавр дар шароити лимити вақт ва фишори сохторҳои беруна метавон ба сулҳи пойдор расид. Назарияҳои ғарбӣ аксар вақт ба бозии сифрӣ майлдоранд, ки дар он як тараф бояд қомилан мағлуб шавад. Модели Тоҷикистон нишон дод, ки созиш (компромисс) ягона роҳи наҷоти давлат аст. Ин усул ба ҳулосаҳои назариявии Николсон қомилан мувофиқат мекунад. Ў дар боби «Рушди ҳунари дипломатӣ» (Развитие дипломатического искусства) усули музокирати солимро чунин шарҳи илмӣ медиҳад: «Ақли солим ҳукм мекунад, ки созиш (компромисс) миёни давлатҳо ҳамеша имконпазир аст, ба шарте ки ба қор аз мавқеи ақли солим наздик шавем ва созишномаи пойдор танҳо дар сурате ба даст меояд, ки

харду ҷониб чизеро ба даст оранд, ки онро барои худ судманд ва манфиатбахш ҳисоб кунанд» [23, с. 42].

Истифодаи ин формулаи назариявӣ дар мақола имкон медиҳад, ки мо хусусияти илмӣи раванди сулҳи Тоҷикистонро асоснок кунем. Тавзеҳи ин усул нишон медиҳад, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон формулаи классикии «компромисси солим»-ро дар сатҳи олии сиёсӣ амалӣ намуданд. Роҳбари давлат нишон доданд, ки созиш на заъфи сиёсӣ, балки баландтарин зухуроти ақли солим барои ҳифзи якпорчагии Ватан аст. Музокирот ба гунае тарҳрезӣ шуд, ки на танҳо давлат, балки ҷониби муҳолифин низ худро дар ин раванд баранда ва сахмгузор эҳсос намоянд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон рақибони сиёсиро на ҳамчун душман, балки ҳамчун соҳибватаноне арзёбӣ намуданд, ки бояд дар раванди сохтмони давлат сахм гузоранд. «Ақли солим», ки Николсон онро калиди дипломатияи устувор медонад, дар модели Тоҷикистон тавассути тақсими 30-дарсадаи кӯтаҳмуддати қудрат ва гузаштҳои мутақобила амалӣ шуд, ки ин дар таърихи низоъҳои минтақавӣ бесобиқа аст.

Мафҳуми сулҳ аз нигоҳи назарияи конструктивизм (сохтгарой) ҳамчун як раванди мураккаб ва сохтори динамикии иҷтимоӣ баррасӣ мешавад, ки тавассути гуфтугӯ, омӯзиш ва мушорикати фаъоли ҷомеаҳои маҳаллӣ ба вучуд меояд. Муҳаққиқон нигоҳи суннатии қоҳишгароёнро, ки сулҳро танҳо ҳамчун «набудани ҷанг ё хушунати низомӣ» таъриф мекунад, зеро танқид мегиранд. Аз ин призма, сулҳ як падидаи статикӣ (собит) набуда, балки маҳсули таомули пуёи сохторҳо ва коргузoron (агентҳо) тавассути рафторҳо ва хувиятҳои муштараки иҷтимоӣ мебошад. Дар баррасҳои илмӣ се навъи асосии сулҳ ва як модели алтернативӣ таҳлил шудаанд: 1. *Сулҳи манфӣ*. Танҳо боздоштани хушунати мустақим ё оташбаси муваққатӣ мебошад, ки ба решаҳои амиқи низоъ, нобаробарӣҳо ва беадолатӣҳо расидагӣ намекунад. 2. *Сулҳи мусбат*. Раванди бисёрҷабҳаест, ки таъмини адолати иҷтимоӣ, тақсимои одилонаи захираҳо, аз байн бурдани хушунати сохторӣ ва таъсиси ниҳодҳои демократиро дар бар мегирад. 3. *Сулҳи пойдор*. Марҳалаи ниҳоист, ки дар он сохторҳои одилона, амалҳои муштарак, эътимоди баланди иҷтимоӣ ва устувории дарозмуҳлат дар ҳам ҷӯшидаанд. Сулҳи таркибӣ (гибридӣ) ҳамчун гузинаи дигар моделест, ки усулҳои ҷаҳониро бо суннатҳо ва зарфиятҳои маҳаллии фарҳангӣ ҳамгиро карда, гузариши устуворро байни марҳалаҳои сулҳ таъмин месозад [35, с. 6-22].

Ҳамин тариқ, сулҳи тоҷикон ва таҷрибаи таърихӣ онро метавон ҳамчун як намунаи классикӣ ва бори гузариши марҳала ба марҳала аз

«сулҳи манфӣ» ба «сулҳи мусбат ва пойдор» тавассути модели «сулҳи таркибӣ (гибридӣ)» тавзеҳ ва таъбир кард. Дар оғози раванди сулҳ, имзои созишномаҳои муваққатии оташбас ва дар ниҳоят “Созишномаи умумии истирори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон” (27 июни соли 1997), пеш аз ҳама, вазифаи сулҳи манфиро иҷро кард ва дар ниҳоят «сулҳи мусбат ва пойдор» тавассути модели «сулҳи таркибӣ (гибридӣ)» то ба имрӯз ҳамгирӣ ва рушди устувори миллиро тавсеа бахшида истодааст.

Таҳлили қиёсии модели сиёсии Тоҷикистон дар заминаи назарияҳои классикӣ ва муосири дипломатия имкон медиҳад, ки хулосаҳои зерини илмӣ бароварда шаванд:

Модели сулҳофарии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қолабҳои маҳдуди ғарбии «сулҳи либералӣ» ва “дипломатияи таблиғотӣ”-ро рад карда, нишон дод, ки прагматизми миллӣ ва сиёсати воқеӣ дар шароити бӯҳронӣ самарабахштар аст. Таҷрибаи сулҳофарии Тоҷикистон исбот мекунад, ки роҳбари амалгаро бо истифода аз модели сулҳи таркибӣ (гибридӣ) тавонист кишварро аз марҳалаи осебпазири “сулҳи манфӣ” (танҳо аз оташбас) ба марҳалаи “сулҳи мусбат” ва дар ниҳоят “сулҳи пойдор” расонад, ки ин дастовард маҳсули ҳамгироии усулҳои муосири сиёсӣ бо заминаҳои фарҳангии суннатҳои идории маҳаллӣ мебошад.

Назарияҳои дипломатии классикӣ ва муосир собит месозанд, ки меъёрҳои меҳварии дипломатияи Тоҷикистон (*аз ҷумла, ростгӯии сиёсӣ, вафо ба аҳд ва гузаштҳои ба ақли солим асосёфта*) ба талаботи олии мактабҳои илмӣ қомилан ҳамоҳанг буда, назарияҳои макиавеллистии ғарбиро деконструксия мекунанд.

Вазъи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои аввали Истиқлоли давлатӣ

Вазъи сиёсӣ геополитикии ҷаҳон дар охири солҳои 80 ва аввали солҳои 90-уми асри бистӣ милодӣ бо деструктуризатсия (аз нав сомонбахшӣ)-и низоми дуқутбии Ялта-Потсдам ва суқути глобалии Иттиҳоди Шуравӣ тавсиф мешавад. Сиёсати «бозсозӣ» на танҳо рад кардани ҳамкорӣ бо кишварҳои Ғарб, балки тарс аз густариши идеологияи зӯроварона ва эҷоди “холигии геополитикӣ” (марҳалаи “квадрат”) ё “анархияи системавӣ” дар Осиёи Марказӣ низ мебошад. Дар илми сиёсӣ муосир мавҷудияти “анархияи системавӣ” дар муносибатҳои байналмилалӣ нишон медиҳад, ки барои давлатҳо, ҷиҳати ҳифзи манфиатҳо ва рушди самтҳои стратегӣ худ, тақвияти ҳамкориҳои ҷаҳонӣ ва зиракии сиёсӣ ба як зарурати ҳаётиву ногузир мубаддал гаштааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар аввали солҳои 1990-ум дар Тоҷикистон вазъи нави геополитикӣ ба вуҷуд омад ва Тоҷикистон бевосита ба кишварҳои хориҷӣ робитаи мустақим надошт. Ба гуфтаи яке аз

муҳаққиқони ғарбӣ: «То замони ғурупошии Иттиҳоди Шуравӣ, муҳаққиқони ғарбӣ бо чанд сабаб ба Тоҷикистон таваҷҷуҳи кам зоҳир мекарданд. Мавқеи ҷуғрофии дурдасти он дастрасии воқеии хориҷиёро ба ин ҷумҳури қариб ғайриимкон сохта буд. Ҳамсарҳад будани Тоҷикистон бо Афғонистону Чин ва мавҷудияти шабакаи васеи иншооти стратегӣ дар ҳудуди он, аз ҷумла конҳои уран ва пойгоҳҳои мушакӣ, боис шуда буд, ки хадамоти амниятии шуравӣ дар ин ҷумҳури басо хушёру серташвиш бошанд; аз ин рӯ, иттилооти ками аз Тоҷикистон ва дар бораи ин кишвар ба ҷаҳони беруна паҳншаванда ба таври шадид сензура ва маҳдуд карда мешуд. Наҳоят, ба Тоҷикистон ҳамеша ва на беасос ҳамчун таҷағҷи устувори ҳокимияти шуравӣ, ки ҳамеша ба Кремл содиқ буд, менигаристанд ва ба он ҳатто дар муқоиса бо дигар ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ ҳамчун як гӯшаи дурдасту сокити сиёсии ИҶШС муносибат мекарданд. Табиист, ки дар давоми ҳафт даҳсолаи ҳукмронии шуравӣ дар Ғарб танҳо як монографияи бахшида ба таърих ва сиёсати Тоҷикистон нашр шуда буд, ки он ҳам *“Teresa Rakowska-Harmstone, Russia and Nationalism in Central Asia: The Case of Tadzhikistan (Baltimore and London: The Johns Hopkins Press”* ба соли 1970 рост меояд» [27, с.16]. Бо доштани чунин мавқеъ Тоҷикистон истиқлоли худро ба даст овард ва бархӯрди манфиатҳои геополитикии минтақавӣ ва байналмилалӣ ҷанги таҳмилии шаҳрвандиро роҳандозӣ карданд.

Кишвари навбунёд аз сабаби доштани марзи умумӣ бо Афғонистони ҷангзада (пас аз хуруҷи артиши шуравӣ дар соли 1989) ва бархӯрди манфиатҳои хориҷӣ, ба маркази низоъҳои гибридӣ ва ҷанги харобиовари шаҳрвандӣ (1992–1997) қашида шуд [36, с.49.]. Дар чунин шароит қарорҳои саривақтӣ ва муассири сиёсӣ, инчунин, рушди иқтисодиёт ва дипломатияи миллӣ, ки нав дар сатҳи маҳаллӣ қабул шудаанд, аҳаммияти ниҳоят калон доранд.

Назарияпардозони ғарбӣ бо таҷа ба дидгоҳҳои ақибмондагии неоколониалӣ ва қолабҳои куҳнаи «аврупосентризм», Тоҷикистонро ҳамчун «давлати ноком» арзёбӣ намуда, ояндаи давлатдорӣ миллии тоҷиконро зерӣ суол мегузоштанд ва онро танҳо ҳамчун як «саҳнаи намоиш» ё «бозии бузурги нав» барои хадамоти ҷосусии қудратҳои бузург вонамуд мекарданд. Хатари маҳвшавии воқеии давлати тоҷикон аз харитаи сиёсии ҷаҳон вучуд дошт. Танҳо зуҳури роҳбарии стратегӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва ба вучуд омадани дипломатияи прагматикии миллӣ бар асли хиради шарқӣ, таҳаммулпазирии сиёсӣ ва созиши ҳисобшуда тавонист кишварро аз ин вартаи нобудшавии геополитикӣ наҷот диҳад ва Тоҷикистонро аз ҳошияи таърихи муосир берун созад.

Дар ин замина, барои таҳлили амиқи академикии он давра, мурочиат ба консепсияи Роберт Ротберг доир ба нишондиҳандаҳои пошхӯрии сохтори давлатҳо аҳамияти бунёдӣ дорад. Ротберг низоми фурӯпошии давлатиро чунин тавсиф мекунад: «Давлатҳои миллӣ вақте ноком мешаванд, ки онҳо дар гирдоби зӯроварии дохилӣ ғарқ шуда, аз таъмин намудани неъматҳои мусбати сиёсӣ барои шаҳрвандони худ маҳрум мегарданд. Ҳукуматҳои онҳо машруиат ва эътимоди худро аз даст медиҳанд ва ҳуди табиати давомдори чунин давлати миллӣ дар қалбу шуури шаҳрвандонаш зери суол рафта, ғайриқонунӣ мегардад» [36, с. 49.]. Ин назария нишон медиҳад, ки Тоҷикистон дар оғози солҳои 90-уми ари гузашта маҳз дар ҳамин марҳалаи бухронии "давлати ноком" қарор дошт, ки дар он на танҳо сохторҳои иқтисодӣ, балки машруиат ва заминаҳои концептуалии давлатдорӣ низ ба вартаи нестӣ расида буд. Илова бар ин, Ротберг таъкид мекунад, ки вазифаи аввалиндараҷаи ҳар як давлати соҳибхитӣ таъмини амният аст: «Вазифаи асосии давлат ин таъмини неъматҳои сиёсии амният мебошад – пешгирӣ аз таҷовуз ва воридшавии беруна, ҳифзи тамомияти арзӣ, нест кардани таҳдидҳои дохилӣ ба сохти миллӣ ва сохтори иҷтимоӣ, пешгирии ҷинояткорӣ ва имкон додан ба шаҳрвандон ҷиҳати ҳалли мушкилоти худ бе истифода аз силоҳ ё зӯроварии ҷисмонӣ» [36, р. 3]. Дар шароити соли 1992, вақте ки ниҳодҳои амнияти Тоҷикистон қомилан фалаҷ шуда буданд ва гурӯҳҳои мухталифи мусаллаҳ устувории ҷомеа ро вайрон мекарданд, давлат вазифаи меҳварии худро иҷро карда наметавонист. Маҳз ҳамин «ҳолии амниятӣ» заминаи асосии ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ гардид.

Солҳои аввали Истиқлоли давлатӣ барои Тоҷикистон давраи мудҳиши ҷанги шаҳрвандӣ ва таҳдиди маҳвшавии давлат аз ҳаритаи геополитикии ҷаҳон буд [15, с. 142]. Иқтисодӣ кишвар ба торҷ рафта, ниҳодҳои сиёсии дохилӣ ва бахши сиёсати хориҷӣ фалаҷ гардида буданд [28, р. 280]. Дар ин давраи ниҳоят ҳассос вазифаи аввалиндараҷаи сиёсати хориҷӣ аз пазируфта шудани Тоҷикистон аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ ва ҷалби кумақҳо барои қатъи ҷанг иборат буд. Дар ин замина, мактаби сулҳсозии Ғарб усулҳои хушкӣ низомӣ ва молиявиро пеш мекашид, ки самаранокии онҳо аз ҷониби муҳаққиқони барҷастаи ҳуди Ғарб зери суол гузошта шудааст. Чунончи, паҷуҳишгар Ҷон Пол Ледерак дар асарҳои худ ин қолаби техникӣ ва низомиро шадидан танқид карда, менависад: “Пӯшида нест, ки хароҷот ва захираҳои, ки барои ҷанг сарф мешаванд, аз маблағҳои барои сулҳсозӣ ҷудошуда хеле зиёдтаранд. Аммо дар ин замина танҳо рехтани маблағ ба умури бухронӣ, яъне ҷангҳои дохилии муосир мушкилоткушо нест, баръакс, чунин амал метавонад муҳолифатҳоро шадидтар созад” [29, р. 87]. Ба ақидаи ӯ, маблағҳои ҳангуфт барои логистикаи ҳифзи сулҳи низомӣ дастрасанд, “бо вучуди он ки ин гуна амалиёт ҳеҷ гуна тавоноии

ботинии сулҳсозӣ надоранд» [29, p. 92]. Ин дидгоҳи танқидӣ собит месозад, ки чаро Тоҷикистон роҳи даҳолати низомии беруна ё моделҳои таҳмилии ғарбиро рад карда, ба усулҳои дипломатияи прагматикӣ ва музокироти сиёсии дохилӣ афзалият дод.

Асли таҳаммулпазирӣ ва созиш (таҳаммулгарой, толерантност), ки баъдан бо номи «Таҷрибаи сулҳи тоҷикон» (Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон, соли 1997) эътироф гардид, модели беназири дипломатии Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро ба ҷаҳониён нишон дод [3, p. 40; 27, c. 112]. Ин хиради сулҳофаринӣ ва қобилияти гузашт кардан ба хотири манфиатҳои миллӣ, Тоҷикистонро аз вартаи нобудӣ наҷот дода, заминаи аввалини эътирофи байналмилалӣ давлатро фароҳам сохт [22, c. 55].

**Эмомалӣ Раҳмон меъмори сиёсати хориҷии Тоҷикистон ва
муайянкунандаи самтҳои асосии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии
Тоҷикистон**

Пас аз барқарорӣи сулҳ, Сарвари давлат ҳамчун меъмори сиёсати хориҷии Тоҷикистон, Консепсияи мукаммали сиёсати хориҷиро таҳти унвони сиёсати «дарҳои боз» (Open Doors Policy) муаррифӣ намуданд [9, c. 12]. Ин консепсияи стратегӣ омодагии кишварро барои ҳамкорӣ бо тамоми давлатҳои ҷаҳон дар асоси эҳтироми мутақобила, баробархуқуқӣ ва даҳолат накардан ба умури дохилии яқдигар эълон дошт.

Пешвои миллат бо дурбинӣ ва прагматизми сиёсӣ тавонистанд мувозинати стратегиро дар муносибат бо қудратҳои ҷаҳонӣ ва минтақавӣ (Русия, Чин, ИМА, Иттиҳоди Аврупо ва кишварҳои мусалмонӣи Шарқ) эҷод кунанд [1, p. 150]. Дар ин замина, усули «некуҳамсоиягӣ» ва «намакшиносӣ» ба унвони рукнҳои фарҳангии дипломатияи мардумии тоҷик, қафолати дӯстии дарозмуддатро бо кишварҳои шарик таъмин намуданд [12, c. 134].

Эҳёи дипломатияи миллии муосири тоҷик бевосита ба номи Пешвои миллат, Президенти муҳтарами Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пайванд дорад. Сароғози ин раванд синтези арзишҳои умумибашарӣ ва суннатҳои ҳазорсолаи ниёгон (аз Ориён то Сомониён) буд, ки бар ахлоқи шоиста ва инсонмехварӣ таъия мекард [15, c. 24]. Дипломатияи эҳёшудаи тоҷик реша дар фарҳанги таҳаммулпазирӣи классикӣ, пандномаҳои сиёсии ниёгон ва хиради азалии дорад [11,14].

Пешвои миллат, Президенти муҳтарами Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз аввалин рӯзҳои роҳбарии худ усулҳои дипломатияи анъанавиро, ки дар «Сиёсатнома»-и Низомулмулк ва «Ғулистон»-и Саъдӣ ҳамчун унсурҳои наҷобат, фӯрӯтанӣ (тавозуъ) ва лутфи сухан омадаанд, ба

амалияи сиёсати хориҷии муосир ворид намуданд [11, с. 45; 14, с. 140]. Ин равиш боис гардид, ки Тоҷикистон на танҳо мавқеи моддию маънавии худро ҳифз кунад, балки дар заминаи ахлоқи сиёсии шарқӣ робитаҳои устувори байналмилалиро дар низоми сиёсати дохилию хориҷӣ барқарор созад [16, р. 32].

Генезиси сохтори сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароите рӯй дод, ки илми сиёсии муосир онро ҳамчун сохтори ноустувори давлат ва бӯҳрони геополитикии вучудӣ муайян мекунад. Давраи ғаврии пас аз Истиқлоли давлатӣ бо ҷанги ҳаробиовари шаҳрвандӣ (1992–1997) тавсиф мешуд, ки давлати навтаъсисро ба нуқтаи марказии ноустувории минтақавӣ табдил дод ва таҳдиди аз ҳаритаи геополитикии муосир хориҷ шудани онро ба вучуд овард [15, с. 142]. Дар баҳсҳои илмӣ ин давра мушкилоти "давлати воқеан шикаста"-ро нишон медиҳад, ки дар он иқтисоди дохилӣ ғуруҳ рехт, инфрасохтори институтсионалӣ пароканда шуд ва баҳши расмӣ сиёсати хориҷӣ шадидан ғалаҷ гардид [28, с. 280].

Аз дидгоҳи назарияи "Human Agency" (Нақши омили инсонӣ ва роҳбарӣ), ки Ротберг онро дар барқарорсозии давлатҳои ноком меҳварӣ медонад, раванди наҷоти Тоҷикистон бевосита ба иродаи сиёсии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вобаста аст. Ротберг қайд мекунад: «Нокомии давлатҳо асосан аз ҷониби инсонҳо сохта мешавад ва тасодуфӣ нест... Ҳамаҳои роҳбарӣ дар тули таърих давлатҳоро барои манфиатҳои шахсӣ нобуд сохтаанд; дар давраи муосир низ ҳамаҳои роҳбарон боиси қоҳиш ва аз байн рафтани сохторҳои нозуки сиёсӣ мегарданд» [36, pp. 25–26]. Дар мавриди Тоҷикистон маҳз набудани ҷасорат ва саривақт қарор қабул накардани роҳбар кишварро ба марҳалаи бӯҳронӣ оварда расонид. Бинобар ин, қарорҳои стратегӣ ва прагматикии Сарвари давлат имкон доданд, ки кишвар аз марҳалаи заъф ва нокомӣ берун ояд. Ин таҳлил собит месозад, ки омили роҳбарӣ дар модели сулҳофарии тоҷикон нақши катализатори созандаро бозид, ки бар ҳилофи элитаҳои худҳои дигар кишварҳои бӯҳронзада, манфиатҳои устувори миллиро аз ҳама ҷиз боло гузошт.

Дар ин шароити бетартибии системавӣ, ҳадафи асосии дипломатияи навбунёди Тоҷикистон дар марҳалаи аввали ташаккул на пешгӯйии қудрат, балки зинда мондан, иҷтимоикунонии беруна ва ба даст овардани қонуниятҳои амалияи давлатдорӣ буд [37, саҳ. 42]. Дипломатияи тоҷик бояд ҳамзамон дар ду ҷабҳаи муҳим ҳаракат мекард: таъмини кӯмаки башардӯстонаи байналмилалӣ ғаврӣ ба мардуми парешону ноумед ва ҳамгироии давлат ба ҷаҳорҷӯбаҳои бисёрҷониба, ба монанди Созмони Милалӣ Муттаҳид (СММ) ва Созмони Амният ва Ҳамкорӣ дар Аврупо

(САҲА) ва дигар созмонҳо барои ворид кардани механизмҳои миёнаравии байналмилалӣ.

Ҳалли ин бӯҳрони вучудӣ тавассути тағйири парадигма дар методологияи дипломатӣ ба даст омад, ки дар соли 1997 бо имзои “Созишномаи умумии истиқори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон” анҷом ёфт. Дар таҳқиқоти сулҳ ва низоъҳои ҷаҳонӣ, ин ҳалли масъала ба таври васеъ ҳамчун “Таҷрибаи сулҳи тоҷикон” – модели ҳалли низоъҳои, ки ҷаҳорҷӯбаҳои анъанавии сулҳсозии либералии аз ҷониби берун таҳмилшударо ба ҷолиш қашидааст, таҳлил карда мешавад. Ба ҷойи қабул кардани мавқеи саҳт ва бесозиш, стратегияи дипломатие, ки аз ҷониби Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таҳия шудааст, дар асоси модели ҷолиб ва фарҳангии “таҳаммулпазирии сиёсӣ, дипломатияи муносибатҳо ва созиши ҳисобшуда” асос ёфтааст [3, с. 40; 27, с. 112].

Ин методология бо он чизе, ки консепсияи Ҷон Пол Ледерах ҳамчун “оштии устувор” таъриф мекунад, мувофиқат мекунад, ки дар он сулҳсозии устувор роҳбариеро талаб мекунад, ки кодир бошад аз ҳисобҳои ғаврии сифрӣ барои афзалият додан ба зинда мондани дарозмуддати миллӣ ва ваҳдати иҷтимоӣ берун равад [35, с. 24]. Маҳз амалияи ҷунин равиш Ҷумҳурии Тоҷикистонро аз гирдобӣ ғано наҷот бахшида, ҷандирии дипломатияи миллии моро дар раванди гуфтушунидҳои мусолиҳаи миллӣ нишон дод. Ҷандирии дипломатие, ки роҳбарияти Тоҷикистон маҳз дар ин марҳала нишон дод, баҳусус омодагӣ барои додани гузаштҳои сохторӣ ва ҳамгироии гурӯҳҳои муҳолифин ба ниҳодҳои давлатӣ, ҳамчун механизми муҳимми “мувозинати дохилию беруна” хидмат мекард. Он бомуваффақият таъсири минтақавии авҷгирифтаи низои Афғонистони ҳамсоҷро безарар гардонд. Бо табдил додани раванди сулҳ ба як талоши дипломатии бисёрҷонибаи ҳамкорӣ бо иштироқи қафилони минтақавӣ (ба монанди Русия ва Эрон) ва ниҳодҳои байналмилалӣ, роҳбарияти Тоҷикистон аз ғурупошии давлат пешгирӣ кард [22, саҳ. 55]. Дар ниҳоят, ин хиради сулҳҷӯӣ дохилӣ на танҳо суботи дохилиро барқарор кард, балки он меъёри асосии вуруди расмии Тоҷикистон ба ҷомеаи байналмилалӣ давлатҳо ҳамчун як бозигари геополитикии эътирофшуда, соҳибхитӣ ва пешгӯишаванда хидмат кард.

Дар қаринаи низоъшиносии муосир, ҷанбаи танқидии ин раванд собит месозад, ки “Таҷрибаи сулҳи тоҷикон” на дар шароити мусоиди геополитикӣ, балки дар заминаи устувории шадид ва муқовимат ба моделҳои таҳмили ғарбӣ шакл гирифтааст. Тавре ки дар таҳқиқоти муосири сиёсатшиносони рус қайд мешавад, доираҳои академии Ғарб дар оғози низоъ усулҳои стандартӣ “сулҳи либералӣ” (Liberal Peace)-ро пешниҳод мекарданд, ки хусусиятҳои сохтории ҷомеаи пасошуравӣ ва

суннатҳои маҳаллиро ба назар намегирифт ва ба эҳтимоли зиёд метавонист боиси таҷзияи ниҳоии давлат гардад [5; 26]. Дипломатияи Тоҷикистон таҳти роҳбарии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ин қолаби либералиро рад намуда, усули "релятивизми фарҳангӣ"-ро пеш гирифт. Сарвари давлат исбот намуд, ки ниҳодҳои анъанавии шарқӣ, ба монанди Шурои миллии мусолиҳа, нисбат ба ниҳодҳои сунъии маҷбуран воридшудаи ғарбӣ кафолати бештари устувориро нигоҳ медоранд.

Илова бар ин, аз дидгоҳи дипломатияи кишварҳои мусалмонии Шарқ, прагматизми Пешвои миллат тавонист ду бӯҳрони бузурги идеологиро хунсо кунад. Аввалан, дар таълифоти сиёсии пажӯҳишгарони араб ва созмонҳои байналмилалӣ исломӣ (ба монанди СҲИ) дар аввали солҳои 90-уми асри гузашта тамоюле мавҷуд буд, ки низои дохилии Тоҷикистонро ҳамчун "чанги байни идеологияи мазҳабӣ ва дунявият" нишон диҳанд [4, 2]. Сониян, дар сиёсати хориҷии Эрон (пас аз инқилоби исломӣ) дидгоҳҳои идеалистӣ содироти идеологияи динӣ устувор буданд [21, с.16]. Танқиди илмӣ ин давра нишон медиҳад, ки муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо така ба кодексҳои сиёсии ниёгон (вафо ба аҳд ва созиши ҳисобшуда), тавонист ин дидгоҳҳои маҳдуди мазҳабию идеологиро бишкананд ва кишварҳои арабӣ, Эрон ва Русияро маҷбур созанд, ки ба қазияи Тоҷикистон танҳо аз призмаи "амнияти минтақавӣ ва мановфеи милли" назар кунанд [16, с. 115]. Ин равиш боис гардид, ки созмонҳои Шарқи мусалмон Тоҷикистонро на ҳамчун "саҳнаи низоъ", балки ҳамчун шарикҳои стратегии дорои соҳибхитории комил эътироф намоянд.

Дар заминаи концептуалӣ ҷамъбасти марҳалаи аввали сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон собит месозад, ки "дипломатияи навбунёд дар марҳалаи аввали ташаккул" (ҷанинӣ) тавонист ба таври муваффақиятбахш аз абзори одии муносибатҳои беруна ба катализатори меҳварии бақои давлатдорӣ ва таъмини соҳибхитории воқеӣ табдил ёбад. Синтези устуворе, ки аз ҷониби Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар заминаи омезиши меъёрҳои ҳукуки байналмилалӣ ва кодексҳои ахлоқии сиёсати классикии Шарқ (начобат, тавозуъ ва вафо ба аҳд) эҷод гардид, нишондиҳандаи тавлиди як "мактаби хосси стратегӣ" мебошад. Ин равиш на танҳо қолабҳои сохтаи аврупосентризмиро дар мавриди пасивияти Шарқ ба замин зад, балки исбот намуд, ки сохторҳои маданияи ниёгон метавонанд ҳамчун манбаи қавии "неруи нарм" ва амнияти концептуалӣ дар шароити анархияи сиёсии ҷаҳонӣ хидмат кунанд.

Аз ҷониби дигар, таҳлили раванди сулҳсозӣ ё сулҳофарӣ дар қаринаи назарияҳои ҷаҳонии низоъшиносӣ нишон медиҳад, ки "Таҷрибаи сулҳи тоҷикон" як модели алтернативӣ ва бомуваффақиятро дар баробари

моделҳои либералии ғарбӣ ба вуҷуд овард. Роҳбарияти олии кишвар бо татбиқи дипломатияи муносибатҳо, созиши ҳисобшуда ва усули "оштии устувор"-и Чон Пол Ледерах, тавонист заъфи институтсионалии давраи аввали истиқлолро ҷуброн намуда, раванди сулҳро ба як абзори бисёрҷонибаи геополитикӣ табдил диҳад. Ин стратегияи сулҳофаринӣ на танҳо давлатро аз хатари ғурупошӣ нигоҳ дошт, балки мақоми Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар ҷомеаи байналмилалӣ аз як объект ё "саҳнаи низоъ" ба як субъект ва актори мустақил, соҳибхитӣ, пешгӯишаванда ва ташаббускори равандҳои глобалӣ эътироф ва устувор гардонид.

Бартарии концептуалии прагматизми шарқии Тоҷикистон дар раванди сулҳсозӣ маҳз дар истифодаи захираҳои фарҳангии дохилӣ ва шабакаҳои эътимоди мутақобила зоҳир мегардад. Ин падида бо назарияи трансформатсияи конфликтҳои Чон Пол Ледерах комилан ҳамоҳанг аст, ки мегӯяд: "Бузургтарин захира (resource) барои нигоҳ доштани сулҳ дар дарозмуҳлат ҳамеша дар мардуми маҳаллӣ ва фарҳанги онҳо реша давондааст" [29, p. 94]. Ӯ модели сулҳсозиро дар асоси концепсияи фарҳангии эътимод ва шабакаҳои робита асоснок карда, таъкид менамояд, ки дар шароити буҳрон одамон кумакро аз касе меҷӯянд, ки барояшон мавриди эътимод аст ва айни замон ин шахс эътимоди тарафи дигарро низ соҳиб мебошад. Ледерах инро модели миёнаравии дохилии ҷонибдор менамояд, ки бар хилофи модели миёнаравии берунии бетарафи Ғарб самарабахш аст: "Ин кумакрасонҳои табиӣ ё миёнаравҳо аз ҳуди муҳит пайдо мешаванд. Дониши онҳо дар бораи контекст ва муносибатҳои онҳо бо одамон ҳамчун захира дида мешавад, на ҳамчун монеа" [29, p. 96]. Таҷрибаи таърихӣ музокироти сулҳӣ тоҷикон нишон дод, ки маҳз формулаи миёнаравҳои эътимодноки дохилӣ ва минтақавӣ устувории созишномаҳоро кафолат доданд.

Ҳамин тариқ, таҳлили интиқодии раванди сулҳӣ Тоҷикистон аз призмаи назариявии Ч.Ледерах собит месозад, ки модели тоҷикии сулҳсозӣ на танҳо як муваффақияти маҳаллӣ-минтақавӣ, балки як намунаи барҷастаи устувории "захираҳои фарҳангии дохилӣ" ва прагматизми сиёсӣ мебошад, ки метавонад ҳамчун алтернативаи мукамал дар баробари моделҳои коҳишёфтаи аврупосенристӣ дар дипломатияи муосири ҷаҳонӣ хидмат кунад.

Ташаббусҳои Эмомалӣ Раҳмон дар сатҳи байналмилалӣ ва ҳамкориҳо бо кишварҳо ва созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ

Дипломатияи миллии Тоҷикистон таҳти роҳбарии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз сиёсати «муҳофизатӣ» ба сиёсати «ташаббускори глобалӣ» гузашт. Ин ҷавоби амалии кишвари мо ба иддаи «пассивияти Шарқ» буд. Ташаббусҳои ҷаҳонии Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи об ва ҳифзи пирияхҳо, аз ҷумла «Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор, 2018-2028» ва эълон гардидани соли 2025 ҳамчун «Соли байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо» аз ҷониби СММ, Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба маркази дипломатияи экологии ҷаҳонӣ табдил доданд [21, с. 210].

Дар доираи созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ, аз қабили СММ, СҲШ, СААД, ва СҲИ, Тоҷикистон ҳамчун шарикӣ боэътимод дар мубориза бар зидди терроризм, экстремизм ва қочоқи маводди муҳаддир шинохта шуда, мавқеи устувори худро дар ҳалли қазияи Афғонистон собит намуд [20, с. 340].

Яке аз барҷастатарин дастовардҳои роҳбурдии дипломатияи муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳалли пурраи масъалаҳои сарҳадӣ тайи сад соли охир гиреҳхӯрда бо кишварҳои ҳамсоя мебошад. Имзои шартномаҳои таърихӣ муайян кардани ҳатти сарҳади давлатӣ бо Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон ва қабули «Эълومияи Хучанд доир ба дӯстии абадӣ» заминаи мустаҳками ҳуқуқӣ амнияти минтақавиро ба вучуд овард. Тоҷикистон рисолати бузурги сулҳофариро дар минтақаи Осиёи Марказӣ таҳти сарвари муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, бидуни миёнаравии давлатҳои абарқудрати ҷаҳон ва минтақа, амалӣ намуд, ки дар саҳифаҳои солномаи таърих бо ҳатти заррин сабт мегардад.

Илова бар ин, татбиқи протоколҳои муосири дидор ва эътидолбахшии «дипломатияи иқтисодӣ» боис шуд, ки Тоҷикистон аз бунбасти коммуникатсионӣ баромада, ба чорроҳаи транзитии минтақа табдил ёбад [21, с. 112]. Вафо ба аҳд (содиқ будан ба ваъда), ки аз рӯи сиёсати ниёгон аст, эътибори сиёсии Тоҷикистонро дар арсаи байналмилалӣ дучанд боло бурд [16, с.160].

Хулоса

Аҳамияти сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даҳсолаҳои оянда

Дипломатияи миллии тоҷик тайи 35 соли Истиқлоли давлатӣ, синтези комили прагматизми сиёсии муосир ва арзишҳои воли инсонгарой ва начобати ниёгон гардид. Сиёсати хориҷии кишвар, ки таҳти роҳбарии Асосгузори ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тарҳрезӣ шудааст, арзишҳои миллиро ба унвони сипари мафкуравӣ ва усулҳои дипломатиро ҳамчун абзори созандагӣ истифода бурд. Ин мактаби дипломатӣ исбот кард, ки давлатҳои Шарқ қобилияти на танҳо идораи худро доранд, балки метавонанд рӯзномаи сиёсати глобалиро муайян созанд.

Дар даҳсолаҳои оянда аҳамияти сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити тағйирёбии иқлим, бӯҳронҳои геополитикии

чаҳонӣ ва кӯшишҳои аз нав тақсимкунии чаҳон боз ҳам бештар мегардад. «Мақтаби дипломатияи Эмомалӣ Раҳмон» ҳамчун заминаи назариявӣ амалӣ барои кадрҳои ҷавон, барои ҳифзи соҳибхӯрии давлат, таҳкими худшиносӣ ва нигоҳ доштани тавозуни стратегӣ дар Осиёи Марказӣ аҳамияти ҳаётан муҳим ва роҳбурдӣ (стратегӣ) хоҳад дошт.

Таҳқиқоти концептуалии мақолаи мазкур дар асоси синергияи методологияи неореализми Кеннет Валтс, деконструктивизми Жак Дерида, когнитивизми таърихӣ Квентин Скиннер ва назарияи трансформатсияи конфликтҳои Чон Пол Ледерак имкон медиҳад, ки хулосаҳои бунёдии зерини илмӣ ва назариявӣ бароварда шаванд:

1. Деконструксияи қолабҳои аврупосентристӣ ва радди феномени «давлати ноком». Таҳлили танқидии марҳалаи аввали Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон собит сохт, ки ривоятҳои неоколониалии Ғарб ва концепсияҳои хушки Роберт Ротберг доир ба «давлати ноком» (failed state) нисбат ба Тоҷикистон устувории илмӣ надорад. Аз дидгоҳи (призмаи) деконструктивизм, ин қолабҳо на ҳамчун таҳлили воқеӣ, балки ҳамчун абзори идеологияи аврупосентристӣ фош карда шуданд, ки мақсадашон ба хошия рондани истиқлоли (суверенитети) кишварҳои навбунёди Осиёи Марказӣ ва табдил додани минтақа ба сахнаи «бозии бузурги нав» буд. Роҳбарии стратегияи Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нишон дод, ки дар шароити анархияи сохтори байналмилалӣ, як давлати хурд метавонад бақои сиёсӣ ва соҳибхӯрии худро на бо така ба нақшаҳои таҳмилии беруна, балки аз ҳисоби сафарбаркунии иқтисодӣ дохилӣ ва прагматизми миллӣ ҳифз намояд.

2. Бартариии модели «Сулҳи таркибӣ» бар қолабҳои либералии Ғарб. Таҷрибаи таърихӣ музокироти сулҳи тоҷикон (1994–1997) нишон дод, ки формулаҳои стандартӣ «дипломатияи демократӣ» ва «сулҳи либералӣ»-и Ғарб, ки бештар ҷанбаи намоишию таблиғотӣ (пропаганда) доштанд, дар шароити бӯҳрони вучудӣ корсоз нест. Нақди Гаролд Николсон нисбат ба дипломатияи популистии ғарбӣ дар амалияи сиёсии Тоҷикистон тасдиқ гардид.

Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун меъмори сулҳ модели беназири «сулҳи таркибӣ (гибридӣ)»-ро рӯйи кор оварданд, ки дар он усулҳои дипломатияи муосири чаҳонӣ бо суннатҳои ҳазорсолаи фарҳангӣ ва зарфиятҳои маҳаллии идоракунии Шарқ ҳамгиро карда шуданд. Ин модел имкон дод, ки Тоҷикистон бо гузашти марҳала ба марҳала аз «сулҳи манфӣ» (танҳо боздоштани хушунати мустақим ва оташбас) ба «сулҳи мусбат» (таъмини адолати сохторӣ, ислоҳоти низоми ва рушди иқтисодӣ) ва дар ниҳоят ба «сулҳи пайдор» (сохтори одилона, амнияти комил ва эътимоди баланди иҷтимоӣ) гузариши устуворро таъмин намояд.

3. Эҳён ахлоқи сиёсии Шарқ ва концепсияи «Сармояи маънавӣ».

Пажӯиш собит намуд, ки бархӯрди макиавеллистии ғарбӣ, ки сиёсати Шарқро танҳо бар макру найранг таъриф мекард, дар раванди сулҳсозии Тоҷикистон шикаст хӯрд. Баръакс, пойдевори дипломатияи Эмомалӣ Раҳмонро асли ахлоқии «вафо ба аҳд», ростгӯии сиёсӣ ва усули «лафзи ҳалол» ташкил дод, ки аз пандномаҳои классикии шарқӣ (“Авесто”, “Сиёсатнома”, “Ғулистон”, “Бӯстон”) сарчашма мегиранд. Ин равиш бо концепсияи классикии Г. Николсон доир ба «сармояи маънавӣ» ва назарияи Ч. П. Ледерак дар бораи «этиמודи мутақобила» ва модели миёнаравии ҷонибдорони дохилӣ комилан ҳамоҳанг аст. Бархӯрди самимӣ бо муҳолифин ва иҷроӣ бечунучароӣ шартҳои созишномаи сулҳ собит сохт, ки ахлоқи сиёсӣ на заъф, балки абзори қавитарини геополитикӣ ва қафили машруияти иҷтимоӣ мебошад.

4. Сиёсати «дарҳои боз» ҳамчун модели мукаммали дипломатияи муосир. Дар шароити бӯҳрони назарияҳои классикии ғарбӣ, ки ҷанбаҳои инсониро ахлоқиро ба ҳошия рондаанд, сиёсати хориҷии «дарҳои боз»-и Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз ҷониби Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон асос ёфтааст, ҳамчун як алтернативаи созанда ва устувор дар сиёсати байналмилалӣ зӯҳур намуд. Ин концепсияи прагматикӣ, ки бар усулҳои «некуҳамсоягӣ», «мувозинати стратегӣ» ва эҳтироми мутақобила таъя мекунад, Тоҷикистонро аз як объекти осебпазири равандҳои геополитикӣ ба субъекти ғайбӣ, пешгӯишаванда ва ташаббускори глобалӣ дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ табдил дод.

Таҷрибаи 35-солаи Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбарии стратегии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нишон медиҳад, ки ташаккули давлатдорӣ милли ва дипломатияи муосири тоҷик маҳсули синтези муваффақи прагматизми сиёсӣ ва асолати фарҳангии Шарқ мебошад. Модели дипломатияи Тоҷикистон бо рад кардани қолабҳои аврупосентристӣ, як саҳифаи нави назариявӣ амалиро дар илми муносибатҳои байналмилалӣ муосир боз намуд, ки устуворӣ ва ҳаётӣ будани худро дар даҳсолаҳои оянда низ қафолат медиҳад.

Адабиёт

1. **Abdullaev Kamoludin.** Historical Dictionary of Tajikistan. – Lanham: Rowman & Littlefield, 2018. – 580 p.
2. **Al-Azmeh Aziz.** Islams and Modernities. – London: Verso, 1993. – 262 p.
3. **Barnes, Catherine (ed.).** Politics of Compromise: The Tajikistan Peace Process. – London: Conciliation Resources, 2001. – 104 p.
4. **العقل السياسي العربي: محدثاته وتجلياته.** – بيروت: مركز دراسات الجابري، محمد عابد. الوحدة العربية، ٢٠٠٠. – ٣٦٠ ص

5. **Виттфогель К.** Деспотизм Востока. Сравнительное исследование тоталитарной власти. – Москва: АСТ, 2014. – 544 с.
6. **Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик.** Китоби 1. – Душанбе: ЭР-граф, 2015. – 568 с.
7. **عيون الأخبار. الجزء الأول.** – القاهرة: دار الكتب. **ابن قتيبة، أبو محمد عبد الله بن مسلم** المصرية، ١٩٩٦. – ٤٨٠ ص.
8. **Игнатенко А. А.** Зеркала князей. Политическая мысль средневекового мусульманского Востока. – Москва: Наука, 1980. – 144 с.
9. **Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон.** – Душанбе, 2015. – 24 с.
10. **Лиотар, Жан-Франсуа.** Состояние постмодерна / Пер. с франц. Н. Шматко. – Москва: Институт экспериментальной социологии, 1998. – 160 с.
11. **Низомулмулк Абуалӣ Ҳасан.** Сиёсатнома (Сияр-ул-мулук). – Душанбе: Адиб, 1998. – 240 с.
12. **Назриев Д., Саттаров И.** Республика Таджикистан: история независимости (Хроника событий). – Душанбе: Ирфон, 2002. – 512 с.
13. **گلستان (به تصحيح محمدعلى فروغى).** – تهران: اقبال، ١٣٧٨. **سعدى شيرازى، مصلح الدين** – ٣١٢ ص.
14. **قابوسنامه (به تصحيح غلامحسين يوسفى).** – تهران: **عنصرالمعالي كيكاووس بن اسكندر** علمى و فرهنگى، ١٣٨٤. – ٣٢٠ ص.
15. **Раҳмон Эмомалӣ.** Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ариён то Сомониён. Китоби 1. – Душанбе: Ирфон, 1999. – 280 с.
16. **Раҳмонов Э.** Таджикистан на пороге XXI века. – Душанбе: Шарки Озод, 2000. – 160 с.
17. **Саид Эдвард В.** Ориентализм. Западные концепции Востока / Пер. с англ. К. Королева. – Санкт-Петербург: Русский Миръ, 2006. – 672 с.
18. **Панарин А.** Политология. Запад и Восток в мировом политическом процессе. – Москва: Проспект, 2000. – 448 с.
19. **Абулқосими Фирдавсӣ.** Шоҳнома. Ҷилди 4. – Душанбе: Адиб, 2008. – 480 с.
20. **Саидов З.** Внешняя политика Республики Таджикистан на современном этапе (1992-2012 гг.). – Душанбе: Авасто, 2012. – 584 с.
21. **Шарифзода А., Қосимӣ С.** Одоби дидор (Протоколы и этикет государственных визитов Президента). – Душанбе: Ирфон, 2016. – 180 с.
22. **Nourzhanov Kirill and Bleuer, Christian.** Tajikistan: A Political and Social History. – Canberra: ANU Press, 2013. – 417 p.
23. **Nicolson Harold.** Diplomacy. – London: Oxford University Press, 1969. – 160 p., Гарольд Никольсон. Дипломатия: Кузница книг InterWorld'a; Москва; 2017. - 96 с.
24. **Said Edward W.** Orientalism. – New York: Pantheon Books, 1978. – 396 p.

25. **Sawer, Marian.** Marxism and the Question of the Asiatic Mode of Production. – The Hague: Martinus Nijhoff, 1977. – 264 p.
26. **Melissen Jan (ed.).** The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations. – New York: Palgrave Macmillan, 2005. – 288 p.
27. **Wood J. R. and Serres, Jean.** Diplomatic Ceremonial and Protocol. – New York: Palgrave Macmillan, 1970. – 312 p.
28. **Heathershaw John.** (2009). Post-Conflict Peacebuilding: Global Governance and Local Transformation in Tajikistan. London: Routledge.
29. **Lederach John Paul.** (1997). Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies. Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press.
30. **Rotberg Robert I. (ed.).** (2004). When States Fail: Causes and Consequences. Princeton: Princeton University Press.
31. **Waltz Kenneth N.** Theory of International Politics. – London: Waveland Press, 2010. – 251 p. (Pp. 93–97).
32. **Derrida Jacques.** Of Grammatology. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2016. – 416 p. (Pp. 24–28).
33. **Skinner Quentin.** Visions of Politics: Volume 1: Regarding Method. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – 230 p. (Pp. 114–118).
34. Zahra Ahmadi, Mohammadreza Dehshiri. The Evolution of the Concept of Peace from the Perspective of Constructivism: From Negative Peace to Sustainable Peace. Journal of the Faculty of Law and Political Sciences University of Tehran. https://jpeq.ut.ac.ir/article_106475.html. (санай муроҷиат: 15.05.26).
35. Назаров Т. Сатторзода А. Дипломатияи муосири тоҷик, Душанбе: Ирфон, 2006, 224 сах. С. 63.

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФОН – СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ –
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

TJ	RU	EN
НИЁЗӢ ЁРМАҲМАД БОБО	НИЯЗИ ЁРМАХМАД БОБО	NIYOZI YORMAHMAD BOBO
Доктори илмҳои фалсафа	Доктор философских наук	Doctor of Philosophy Sciences
Мудири кафедраи таҳқиқоти шарқии факултаи байналмилалӣи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон	Заведующий кафедрой восточных исследования факультета международных отношений Таджикского национального университета	Head of the Department of Oriental Studies, Faculty of International Relations, Tajik National University
Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17	Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудакі 17	Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue 17,
Тел: (+992) 934-16-90-42, (+992) 919-16-90-42, E-mail: niyozi74@mail.ru		

УДК: 342.722:305:330.34

МЕХАНИЗМИ ТАТБИҚИ БАРОБАРИИ ГЕНДЕРӢ АЗ МАВҚЕИ ҲАДАФҲОИ РУШДИ УСТУВОР

Файзиддинзода Б.,

Кумитаи кор бо занон ва оилаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Таъмини баробарии гендерӣ яке аз масъалаҳои муҳиме мебошад, ки хосияти глобалӣ дошта, қулли кишварҳо дар ин самт механизмҳои хоси миллии худро ташаккул додаанд. Ҳамзамон, дар доираи санадҳои байналмилалӣ ва барномаҳои махсус низ масъалаи мазкур мавриди таваҷҷуҳи хоса қарор дорад. Ҳадафҳои рушди устувор аз қабili чунин санадҳо ба ҳисоб меравад. Дар он новобаста ба он, ки Ҳадафи 5-ум пурра ба ҳамин масъала бахшида шудааст, масоили таъмини баробарии гендерӣ дар якҷанд Ҳадафи дигар ҳам мавриди таваҷҷуҳи хос қарор гирифтааст. Дар Ҳадафи 1 вобаста ба масъалаи қашшоқӣ, Ҳадафи 3 дар робита ба масъалаи саломатӣ, Ҳадафи 4 масъалаи таҳсилот, Ҳадафи 8 - рушд ва шугли арзанда, Ҳадафи 11 вобаста ба масъалаи шаҳрҳо ва маҳалҳои аҳолинишин ва Ҳадафи 16 вобаста ба масъалаи ҷомеаҳои осоишта ва фарогир масоили гендерӣ таҷассуми бевоситаи худро ёфтааст. Масоили зикргардида аз рӯйи таъсири худ ба вазъи гендерӣ ҳамчун масоили ҳассос ба шумор меравад. Дар ин самт андешидани тадбирҳои мушаххасу самаранок зарурати ҷомеаи муосир мебошад.

Калидвожаҳо: гендер, баробарии гендерӣ, масоили глобалӣ, Ҳадафҳои рушди устувор, қашшоқӣ, маориф, тандурустӣ, амният ва суботи ҷомеа, баробарии имкониятҳо, дастрасӣ ба захираҳо, рушд ва шугли арзанда, шаҳрҳо ва маҳалҳои аҳолинишин, ҷомеаи осоишта ва фарогир, вазъи гендерӣ.

МЕХАНИЗМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА С ПОЗИЦИИ ЦЕЛЕЙ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Файзиддинзода Б.,

Комитет по делам женщин и семьи при Правительстве Республики
Таджикистан

Обеспечение гендерного равенства является одним из важных вопросов глобального характера, и все страны разработали свои национальные механизмы в этом направлении. В то же время этому вопросу уделяется особое внимание в рамках международных документов и специальных программ. Цели устойчивого развития являются одним из таких документов. В нем, несмотря на то, что Цель 5 полностью посвящена этому вопросу, вопросы обеспечения гендерного равенства

также получают особое отражение в ряде других Целей. В Цели 1 по борьбе с бедностью, Цели 3 по здравоохранению, Цели 4 по образованию, Цели 8 по развитию и достойной работе, Цели 11 по городам и населенным пунктам и Цели 16 по мирным и инклюзивным обществам гендерные вопросы отражены напрямую. Вышеупомянутые вопросы считаются значительными в силу их влияния на гендерную ситуацию. Соответственно, принятие конкретных и эффективных мер в этом направлении является необходимостью для современных обществ.

Ключевые слова: *гендер, гендерное равенство, глобальные проблемы, Цели устойчивого развития, бедность, образование, здравоохранение, безопасность и стабильность общества, равенства возможностей, доступ к ресурсам, развитие и достойная занятость, города и населённые пункты, спокойные и инклюзивные общества, гендерная ситуация.*

MECHANISMS FOR THE IMPLEMENTATION OF GENDER EQUALITY FROM THE PERSPECTIVE OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS

Faiziddinzoda B.,

Committee on Women and Family Affairs under the Government of the
Republic of Tajikistan

Ensuring gender equality is a major global issue, and all countries have developed their own national mechanisms in this area. At the same time, this issue receives special attention in international documents and special programs. The Sustainable Development Goals are one such document. While Goal 5 is entirely devoted to this issue, gender equality issues are also specifically reflected in a number of other Goals. Goal 1 on poverty reduction, Goal 3 on health, Goal 4 on education, Goal 8 on development and decent work, Goal 11 on cities and human settlements, and Goal 16 on peaceful and inclusive societies explicitly address gender issues. These issues are considered sensitive due to their impact on gender. Therefore, taking concrete and effective measures in this area is essential for modern societies.

Keywords: *gender, gender equality, global issues, Sustainable Development Goals, poverty, education, health, security and stability of society, equal opportunities, access to resources, development and decent employment, cities and towns, peaceful and inclusive societies, gender situation.*

Масъалаи таъмини баробарии гендерӣ моҳияти глобалӣ дошта, он дар санадҳо ва стратегияву ҳадафҳои дорои хусусияти байналмилалӣ дошта, инъикоси бевоситаи худро ёфтааст, ки яке аз онҳо Ҳадафҳои Рушди Устувор (ҲРУ) мебошад.

Ҳадафи панҷуми Рушди Устувор ҳадафест, ки он махсус ба масъалаи таъмини баробарии гендерӣ бахшида шудааст. Он фарогири масъалаҳои муҳиме мебошад, ки ҳалли онҳо ба бартараф намудани як қатор мушкилиҳои гендерӣ мусоидат менамоянд. Дар баробари Ҳадафи панҷум масъалаи таъмини баробархукукии мардону занон ҳамчун масъалаи фарогир дар Ҳадафи якум вобаста ба масъалаи камбизоатӣ, Ҳадафи сеюм дар робита ба масъалаи саломатӣ, Ҳадафи чаҳорум масъалаи таҳсилот, Ҳадафи ҳаштум рушд ва шуғли арзанда, Ҳадафи ёздаҳум вобаста ба масъалаи шаҳрҳо ва маҳалҳои аҳолинишин ва Ҳадафи шонздаҳум доир ба масъалаи ҷомеаҳои осоишта ва фарогир таҷассуми худро ёфтааст. Таҳлили ҳадафҳои зикргардида нишон медиҳад, ки дар масъалаи таъмини баробарии гендерӣ ҳоло ҳам самтҳои осебпазири зиёд мавҷуданд.

Дар саросари ҷаҳон масъалаи камбизоатӣ аз ҷама таъсири номувофиқии худро ба занону духтарон мерасонад. Маҳз мушкилоти мазкур тавлидгари муаммоҳои дигари пайваста дар самти таъмини баробарии гендерӣ мегардад. Далели собитшуда он аст, ки маҳдудияти имкониятҳои иқтисодӣ дар сатҳи оила ва ҷомеа монеаи асосӣ ба пешравӣ ва камолоти шахсии занону духтарон мебошад. Таҷрибаи мавҷудаи муосир нишон медиҳад, ки дар чунин ҳолатҳо ба сармоягузори таҳсилоти писарон бартарият дода мешавад.

Камбизоатӣ ҳамчун масъалаи иқтисодӣ иҷтимоӣ пайомадҳои вазнини сиёсӣ низ дорад. Дар натиҷаи маҳдудиятҳои бавучудода занону духтарон ба гурӯҳи нафароне диҳил мешаванд, ки метавонанд аз раванди татбиқи ҳадафҳои ҲРУ ақиб монанд. Инҳо гурӯҳи осебпазире мешаванд, ки аз ҷама ҷиҳат дар тобеият қарор мегиранд. Ин тобеият боиси поймолшавии ҳукуку манфиатҳои онҳо мегардад. Дар натиҷа таъбиз ва зӯрварӣ метавонанд мақоми иҷтимоӣ, саломатӣ, сатҳи худбаҳодиҳӣ ва ташаккули шахсии онҳоро ба пуррагӣ ҳалалдор намояд. Ҳолати мазкур боиси ба пуррагӣ вайроншавии таносуби гендерӣ дар ҷомеа мегардад, ки таҳдиди асосӣ ба принципҳои демократия мебошад.

Маҳз бо дарназардошти ҳамин хусусиятҳо дар Ҳадафи якуми Рушди Устувор масъалаи гендерӣ ба таври фарогир инъикос гардидааст. Аз ин ҷо ҳулоса баровардан мумкин аст, ки камбизоатӣ ҳамчун омилҳои муҳими таъсиррасон ба рушди баробарии мардону занон баромад намуда, қобилияти таъсиррасонӣ на танҳо ба як насли занону духтарон, балки ба чанд наслро дорад. Зане, ки бо сабаби қашшоқӣ натавонист шахсияти худро

ташаккул диҳад, сатҳи зарурии донишу маърифат азхуд намояд, дар оянда ҳам бо имкониятҳои маҳдуди молиявӣ мемонад ва наметавонад духтарони худро соҳибмаърифат намояд. Маҳз аз ҳамин сабаб ба камбизоатӣ ҳамчун масъалаи муваққатӣ назар кардан лозим нест, он мушкилест, ки қобилияти таъсиррасонӣ ба якчанд наслро дорад.

Камбизоатӣ ба саломатии занон, аз ҷумла солимии репродуктивии онҳо, таъсири бевоситаи худро мерасонад. Танқисӣ дар масъалаи ғизои солим боиси пайдоиши мушкilot дар рушди ҷисмонии онҳо низ шуда метавонад. Дар натиҷа ин таъсири худро ба саломатии модари оянда мерасонад. Бо дарки ҳамаи мушкilotи зикргардидаи гендерӣ, ки маҳз ба таъсири омили камбизоатӣ қашшоқӣ вобаста мебошад, дар Тоҷикистон чораҳои муҳимму саривақтӣ амалӣ шуда истодаанд.

Лозим ба ёдоварист, ки яке аз нишондиҳандаҳои муҳим зиёдшавии теъдоди занон дар низомии бонкии кишвар мебошад. Дар якчанд мулоқоту вохӯриҳои худ Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон шахсан дастур дода буданд, ки дар низомии бонкии кишвар ба ҷалби занону духтарон диққати ҷиддӣ дода шавад. Дар натиҷа соли 2025 аз шумораи умумии кормандони соҳаи бонкдорӣ 41%-ро занон ташкил доданд. Теъдоди умумии занон дар низомии бонкӣ соли 2025-ум 9 ҳазору 134 нафар, ки нисбати соли 2024 (8395) 739 нафар зиёд аст. Теъдоди занон дар низомии бонкӣ сол то сол афзуда, дар соли 2025-ум 590 нафарро занони роҳбар ташкил дод, ки назар ба соли 2024-ум 32 нафар зиёд мебошад. Роҳбрии занон ба чунин соҳаи муҳимму калидӣ барои ҳалли масъалаҳои дастрасии занон ба захираҳои молиявӣ мусоидат намуд, зеро бонувони дар соҳаи мазкур фаъолияткунанда эҳтиёҷоти дигар занонро ба хубӣ дарк мекунанд.

Дигар амале, ки дар самти дастгирии занон анҷом дода шуда истодааст, таъмини шароит барои дастрасии онҳо ба қарзҳои имтиёзнok ва грантҳо мебошад. Ба таъкиди Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон: «Аз 362 ҳазор нафар соҳибкорони инфиродӣ 110 ҳазор нафарро занон ташкил медиҳанд, ки нисбат ба соли гузашта (соли 2024) беш аз 18 ҳазор нафар зиёд мебошад» [5]. Омори мазкур нишондиҳандаҳои соли 2025-ро дар бар мегирад. Намояндагии 30,3% занон дар соҳаи соҳибкорӣ аз болоравии нақши онҳо дар сектори иқтисодӣ, болоравии сатҳи зиндагии оилаҳо, беҳтар шудани малакаҳои корбарӣ ташкили шаклҳои гуногуни фаъолият аз ҷониби онҳо мебошад.

Дар раванди ба даст овардани мақсадҳо вобаста ба Ҳадафи якуми Рушди Устувор дар Тоҷикистон таҷрибаи муваффақ коркарди механизмҳои самараноки бурсиячудокунӣ ва қарзҳо мебошад. «Тайи даҳ соли охир, яъне солҳои 2015–2024 барои дастгирии соҳибкорӣ занон аз ҷониби ташкилотҳои қарзии мамлакат 27 миллиард сомонӣ қарз дода шудааст, ки

беш аз 6 миллиард сомони он танҳо ба соли 2024 рост меояд. Илова бар ин, дар ин давра барои дастгирии фаъолияти соҳибкории занон 24 миллион сомонӣ бурсияҳои (грантҳои) президентӣ ҷудо карда шудаанд. Ҷиҳати харчи бештар ба шуғл фаро гирифтани ва дастгирии минбаъдаи фаъолияти соҳибкориву хунармандии занону бонувон, ҷалб ва ҳавасмандгардонии ҳамаҷонибаи онҳо ба истеҳсоли маҳсулоти хунароҳои мардумӣ ва касбӣ супориш медиҳам, ки аз соли 2025, ҳаҷми грантҳои президентӣ се баробар зиёд карда, ба 15 миллион сомонӣ расонида шавад» [5]. Ҳамаи ин нишондиҳандаҳо гувоҳи онанд, ки Тоҷикистон дар роҳи таъмини баробарии гендерӣ мутобиқ ба ҳадафҳои гузошташуда қадам ба қадам пеш рафта истодааст.

Аз соли 2006 то ба ҳол дар ҳаҷми 29 миллиону 802 ҳазор маблағи грантӣ ба 1 ҳазору 185 нафар занон ҷудо гардида, 3 ҳазору 824 ҷойҳои корӣ таъсис дода шуд, ки барои рушди иқтисодии оилаҳо мусоидат намуд.

Аз соли 2011 то 2013 ҳамаасола бо ин мақсад аз буҷети давлатӣ 1 млн. сомонӣ барои 40 лоиҳаи мақсаднок ҷудо карда мешуд. Бо қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2013 теъдоди бурсияҳо (грантҳо) аз 40 ба 80 адад ва ҳаҷми маблағҳо аз 1 млн. сомонӣ ба 2 млн. сомонӣ зиёд карда шуда, аз соли 2016 то соли 2022 аз ҳисоби маблағҳои грантии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 480 нафар занону бонувони кишвар маблағҳои бебозгашт дар ҳаҷми 12 миллиону 500 ҳазор сомонӣ бо мақсади таъмин намудани занону бонувон бо ҷойи кори доимӣ ва мавсимӣ ҷудо гардиданд. Дар ин давра зиёда аз 6200 нафар занони хонанишин бо ҷойҳои нави корӣ таъмин ва ба шуғлу касбомӯзӣ фаро гирифта шуданд.

Бо ташаббусу ғамхории навбатии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои дастгирии минбаъдаи соҳибкории занону бонувони кишвар соли 2025 маблағҳои грантӣ ҷиҳати дастгирӣ ва рушди фаъолияти соҳибкории занон барои солҳои 2021–2025 аз 5 млн. ба 15 млн. сомонӣ барои 200 лоиҳаи мақсаднок расонида шуданд, ки на фақат ба баланд бардоштани сатҳи иқтисодии оилаҳо, балки ба касбу хунаромӯзӣ ҷалб гардидани занону духтарон ва таъмин гардидани онҳо бо ҷойи кори доимӣ мавсимӣ мусоидат намуданд.

Барои боз ҳам тақвият додани корҳо дар ин самт аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Барномаи давлатии рушди соҳибкории занон то давраи соли 2027” қабул гардидааст.

Бояд таъкид кард, ки бо мақсади таъмини ҳамоҳангии фаъолияти мақомоти гуногуни давлатӣ ва бахши хусусӣ дар масъалаи дастгирии соҳибкории занон дар назди Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ гурӯҳи кории байниидоравӣ оид ба дастгирии соҳибкории занон таъсис дода шудааст, ки ҷиҳати таъмини ҳамоҳангии фаъолиятҳо дар

ин самт аҳаммияти хос дорад. Дар назди Шурои рушди миллии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам гурӯҳи гендерӣ таъсис дода шудааст, ки ҳадафи он арзёбии сатҳи иҷрои нишондиҳандаҳои СМРТ, барномаҳои миёнамуҳлати қабулшуда ва ҲРУ мебошад.

Самти дигаре, ки лозим ба таваҷҷуҳи хос аст, ин зиёдшавии теъдоди занон дар соҳаи кишоварзӣ мебошад. Маълум аст, ки Тоҷикистон кишвари кишоварзӣ буда, теъдоди асосии кормандони соҳа занон мебошад. Дар соли 2025 зиёда аз 52 ҳазор нафар (52619 нафар) ё 29,4 дарсади занон роҳбарии хочагиҳои деҳқониро ташкил медоданд. Амали мазкур имкон медиҳад, ки имкониятҳои иқтисодии занон дар соҳаи кишоварзӣ беҳтар гарданд.

Ҳамзамон, дар роҳи бартараф намудани камбизоатӣ омилҳое пайдо шуда истодаанд, ки ба вазъи гендерӣ таъсири худро мерасонанд. Ба сифати чунин омил тағйирёбии иқлим баромад мекунад. Собит шудааст, ки тағйирёбии иқлим аз ҳама зиёд ба занон таъсири худро мерасонад, зеро аз ҳама зиёд занон дар соҳаи кишоварзӣ фаъолият мекунанд. Дар навбати худ маҳз соҳаи кишоварзӣ аз таъсири тағйирёбии иқлим осебпазирии баланд дорад. Бо дарназардошти пайёмадҳои манфии ҳолати зикргардида дар Тоҷикистон аз ҳама васила ва роҳҳои зарурӣ истифода шуда истодааст, ки яке аз онҳо ҳамкориҳои байниидоравӣ мебошад. «Тақвияти ҳамкориҳои байниидоравӣ барои бартараф кардани нобаробарии гендерӣ ва иҷтимоӣ дар дастрасӣ ба ҳама намуди захираҳо, технологияҳои нав ва усулҳои иқтисоди “сабз” мувофиқи ниёзҳо ва манфиатҳои мушаххаси гурӯҳҳои гендерӣ, намояндагони наслҳои гуногун, шахсони дорои маъюбият, намояндагони ақаллиятҳои этникӣ ва дигар гурӯҳҳои осебпазир» [1] – амали зарурӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳамзамон, бо мақсади паст намудани таъсири манфии тағйирёбии иқлим дар Тоҷикистон бо дастгирии шарикони рушд лоиҳаҳои гуногун татбиқ шуда истодаанд, ки яке аз онҳо лоиҳаи КЛИМАДАПТ мебошад. Ба ақидаи муҳаққиқ Н.Қурбонов: «КЛИМАДАПТ зиёда аз 2005 лоиҳаи гуногуни шахрвандони Тоҷикистонро дастгирӣ кардааст, ки маблағи умумии онҳо 5 млн. доллари ИМА-ро ташкил медиҳад. Ҳамзамон, ин лоиҳа беш аз 10 млн. доллари ИМА қарз додааст, ки аз шумораи умумии қарзгирандагон 29 дарсадашон занон мебошанд ва ин 14 дарсад маҷмуи умумии қарзро ташкил медиҳад. Аз ин лиҳоз, андозаи миёнаи қарзҳо барои занони қарзгиранда нисбат ба мардон 1,4 маротиба камтар мебошад» [2]. Новобаста ба нумутаносибӣ дар тақсимои қарзҳо, ҳуди 29 дарсад қарзгирифтагон аз ҳисоби занон аллакай нишонаи талоши онҳо баҳри мутобиқшавӣ дар шароити дигаргуниҳои табиӣ мебошад.

«Умуман, барои коҳиш додани осебпазирӣ, муҳим аст, ки минбаъд низ таваҷҷуҳ ҷиҳати ноил шудан ба Ҳадафҳои Рушди Устувор (ҲРУ) бо

дарназардошти принципи "Ҳеҷ касро аз пас нагузоред", иҷрои ӯҳдадорихои байналмилалӣ ва татбиқи тавсияҳои мақомоти байналмилалӣ ҳуқуқи башар ва расмиёти онҳо нишон дода шуда, баррасии вазъият дар робита ба татбиқи ҳуқуқҳо ва дастрасӣ ба хидматрасонӣ барои гурӯҳҳои осебпазир, аз ҷумла онҳое, ки «дар хатари аз пас мондан қарор доранд» идома дода шаванд»[1]. Омӯзиш ва арзёбии сатҳи осебпазирии иқтисодии занон нишон медиҳад, ки ҳолати мазкур метавонад онҳоро дар вазъи ноговор қарор диҳад. Бинобар ин пешбини тадбирҳои мақсаднок имкони чунин таъсиррасониҳоро хеле кам мекунад.

Ҳадафи сеюми Рушди Устувор масъалаи солимии аҳолиро дар назар дорад. Дар ин раванд дар назди ҷомеаи ҷаҳонӣ вазифа гузошта мешавад, ки бояд сатҳи ғавти модару кӯдак кам карда шавад. Масъалаи солимии репродуктивӣ ба қатори масъалаҳои муҳими дар самти мазкур баррасишаванда дохил мешавад. Тоҷикистон, ки баъди ба даст овардани сохибистиклолӣ санҷиши сангини таърихро гузашт, мавҷудияти мушкилии мазкурро бештар эҳсос менамояд. Бинобар ин ҷиҳати тақвияти сатҳи иҷтимоӣ ва хизматрасониҳои тиббӣ ба аҳоли тадбирҳои муҳими ҳуқуқӣ, институтсионалӣ ва ташкилию молиявӣ амалӣ карда шуданд, ки натиҷаҳои назарраси ҳудро дода истодаанд. Аз ҷумла: «Соли 2015 сатҳи камбизоатӣ аз 53%-и соли 2007 то 31% ва сатҳи ғаври шадид аз 20%-и соли 2012 то 16,8% коҳиш ёфт. Нишондиҳандаи ғавти модарон ҳангоми таваллуд 1,8 баробар ва ғавти кӯдакон 2,7 баробар коҳиш ёфт»[3]

Ҳадафи ҷаҳоруми Рушди Устувор масъалаи бартараф намудани нобаробарӣ дар дастарсӣ ба таҳсилро дар ҳама зинаҳои таҳсилот ва сохибқасб ғаштан дар бар мегирад. Тибқи маълумоти ниҳодҳои дахлдори СММ 57 миллион кӯдак дар рӯи замин ба таҳсилот дастрасӣ надоранд. 50 дарсади кӯдакони синни ҳурди мактабӣ дар минтақаҳои низой зиндагӣ мекунанд, ки имкони ба мактаб рафтаниро надоранд.

Дар Тоҷикистон ба масъалаи мазкур таваҷҷуҳи ҳоса зоҳир карда мешавад. Таҳсили духтарон ҳамчун масъалаи муҳим дар роҳи таъмини баробарии гендерӣ баррасӣ карда мешавад. «Ҷиҳати зиёд намудани фарогирии духтарон ва писарон бо маълумоти миёнаи умумӣ то 98 дарсад, бештар намудани системаи идоракунии дар соҳаи маориф ва татбиқи тадбирҳои зарурии соҳаи маориф имкон дод, ки нишондиҳандаи асосии бахш – фарогирии кӯдакон ба таҳсилоти ибтидоӣ ва умумии асосӣ дар соли 2008-ум 97 дарсадро (2007-ум 96,6 дарсад) ташкил диҳад [4].

Тавре Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд: «Тибқи маълумоти оморӣ соли 1989, яъне дар 70 соли низомӣ гузашта дар Тоҷикистон ҳамагӣ 66 ҳазор нафар занону бонувон сохиби маълумоти олӣ буданд. Дар замони сохибистиклолӣ беш аз

256 ҳазор нафар духтарон баъди хатми муассисаҳои таҳсилоти олии соҳиби маълумоти олии ва касбу ҳунар гардидаанд»[5]. Вале дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ дар низоми муассисаҳои таҳсилоти олии касбии мамлакат донишҷудухтарон ҳамагӣ 19%-ро ташкил медоданд.

Дар чунин шароит қабули қарор дар таъсиси квотаҳои президентӣ барои ба таҳсил фаро гирифтани духтарони деҳоти дурдаст амали муҳимму саривақтӣ маҳсуб меёфт. Баъдтар ҷуноне, ки мо медонем, тибқи ин квота писарони деҳоти дурдасти кӯҳистон ҳам имкони ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дохил шуданро пайдо намуданд.

Аҳаммияти таърихӣ бақорандозии ин тадбир дар он аст, ки маҳз тавассути донишомӯзӣ ва маърифатнок гаштани духтарон замина баҳри шикасти хурофоту таассуб ва қолабҳои шахшудаи гендерӣ дар бораи мавқеи зан дар оила ва ҷомеа фароҳам оварда шуд. Дар солҳои аввали таъсиси квота мушкилиҳо дар самти ҷалби духтарон ба таҳсил хеле зиёд буданд. Таассубу хурофот ва меёрҳои таъбизӣ пеши роҳи таҳсили духтаронро гирифтани мешуд. Вале марҳала ба марҳала, ҷуноне ки дида истодаем, муносибати ҷомеа ба ин масъала комилан дигар шуд. Айни замон барои ба даст овардани квотаҳои таҳсилотӣ рақобатҳои шадид сурат мегиранд.

Бо дарназардошти талаботи афзоянда ба таҳсил марҳала ба марҳала теъдоди квотаҳои президентӣ зиёд шуда истодаанд. Тибқи оморҳои охири аз замони таъсиси квотаҳо то ба имрӯз 16014 нафар ҷавондухтарону ҷавонписарон аз ин квотаҳо бархурдор шуданд.

Аҳаммияти дигари квотаҳои президентӣ дар он аст, ки маҳз дар заминаи соҳиб шудан ба таҳсилоти олии касбӣ имкониятҳои фаъолияти ҷамъиятию сиёсии занону духтарони мо низ васеъ шуданд. Имрӯз теъдоди зиёди духтарони тибқи квота хатмнамуда дар самтҳои гуногуни хоҷагии халқи мамлакат, аз он ҷумла дар сатҳи қабули қарор ҳам фаъолият намуда истодаанд. Ин бошад, эътимоди ҷомеаро ба неру ва қувваю қудрат, маъсулиятшиносӣ ва муносибати касбии занону духтарон дар иҷрои уҳдадорӣҳои мансабиашон боз ҳам боло мебарад.

«Яъне шумораи духтарону бонувони соҳиби маълумоти олии нисбат ба давраи қабл аз истиқлол қариб чор баробар афзудааст. Ҳоло боз 100 ҳазор нафар духтарон дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии мамлакат ва 13 ҳазор нафар дар кишварҳои хориҷӣ ба омӯхтани илму дониш ва касбу ҳунар машғуланд» [5]. Ин нишондиҳандаҳо аз он далолат мекунанд, ки имкониятҳои фароҳи муҳайёнамудаи давлатро ҷомеа хуб истифода намуда истодааст. Аз ҳамин ҷост, ки теъдоди занону духтарони дорои таҳсилоти олии касбӣ дар Тоҷикистон 680 ҳазор нафарро ташкил медиҳад.

Раванди дигари мусбате, ки дар Тоҷикистон айни замон рӯ ба рушд аст, ин ҷаҳолнокии хоси духтарон дар ҷараёни таҳсилу илмомӯзӣ мебошад. Таҷрибаи ҷудо намудани стипендияҳои номӣ дар кишвар ба сифати василаи неки боло бурдани сатҳи ҳавасмандии духтарон баромад мекунад. Дар ин радиғ стипендияҳои президентӣ мақоми хос дошта, барои дарёфти онҳо рақобатҳои шадид сурат мегиранд. Стипендияҳои президентӣ махсус барои духтарон нестанд, дар озмунҳо барои дарёфти онҳо писарон ҳам ҳукуки ширкат варзиданро доранд. Озмунҳои мазкур ҳамасола гузаронида мешаванд. Масалан дар соли таҳсили 2024-2025 1860 нафар духтарон барандагони стипендияи мазкур гардиданд, ки 62 дарсадро ташкил медиҳанд, ки нишонаи тамоюли болоравии сатҳи илмомӯзии духтарон мебошад.

Дар аҳаммияти маърифатнокии занон сиёсатшинос М.Хидирзода қайд мекунад, ки: «... сиёсат низ ҳаргиз бе маърифати воло пеш рафта наметавонад. Агар сиёсат мувозинати манфиатҳо, мувозинати мақсадҳо ва мувозинати натиҷаҳо бошад, пас, дар ин ҷо таъмини мувозинати ҷаҳолияти ҷинсҳо низ аҳаммияти хоса дорад. Вобаста ба ин, бо мақсади таъмини самаранокии сиёсати гендерӣ доимо мувозинати донишу малака ва қордонии ҷинсҳо низ унсури зарурист» [6, 34-35].

Ҳадафи 8-ум рушд ва шуғли муносибро дар бар мегирад. Тибқи оморҳои ниҳодҳои дахлдори СММ дар сатҳи глобалӣ музди меҳнати занон аз музди меҳнати мардон 23% кам аст. Фарогирӣ ба шуғл бошад 63%-и занон ва 94% мардонро ташкил медиҳад. Масъалаи қори ҳонагӣ, ки аксари занон ба он банд ҳастанд, то ҳол бе подош аст. Ин ҳама таъсири бевоситаи ҳудро ба раванди таъмини рушди устувор мерасонад. Вобаста ба ин дар СМРТ таҳияи модели нави рушд барои ташкили ҷойҳои нави қорӣ пебинӣ шудааст, ки тибқи он: «Таъмини шуғли пурмахсул дар соҳаҳои ба содиротнигаронидашуда, ки метавонанд ба дигар соҳаҳо ва умуман ба иқтисодиёт масалан дар саноати бофандагӣ ва озуқаворӣ, қимйёвӣ ва мошинсозӣ, хизматрасонии нақлиёт ва алоқа, сайёҳӣ, маориф ва тандурустӣ таъсири назарраси афзоишёбанда расонад, муҳим мебошад. Нуқтаҳои муҳими институтсионалии афзоиш дар ин ҳолат метавонанд барномаҳои мақсадноки минтақавии мусоидат ба шуғл, барномаҳои самарабахши қутоҳмуҳлати шуғл, баҳусус барои ҷавонон ва занон, мусоидат ба бозомӯзии муҳочирон ташаккул додани марказҳои шуғл бо истифодаи технологияҳои қарордоди иҷтимоӣ бошанд» [3].

Раванди таъминнамоӣ бо шуғли пурмахсул яке аз омилҳои муҳимме мебошад, ки метавонад шиддати муҳочирати меҳнатии занонро паст намояд. Тибқи нишондиҳандаҳои оморӣ соли 2025 ба мақомоти шуғли аҳоли зиёда аз 74 ҳазор нафар занон барои дарёфти ҷойи қор муроҷиат

намуданд. Мақомоти мазкур ба 31348 нафар мақоми бекорӣ дода, боқимонда тариқи квота, сафарбарнамоӣ ба корҳои ҷамъиятӣ, фардӣ ва муваққатӣ бо шуғл таъмин карда шуданд.

Лозим ба зикри хос аст, ки масъалаи таъмини занон масъалаи муҳиммest, ки на танҳо ба рушди иқтисодию иҷтимоӣ, балки ба устувории суботи иқтимоӣ ҳам таъсири назаррас дорад. Маҳз дар натиҷаи таъминот ба ҷойи кор масъалаи муҳочирати занон метавонад роҳи ҳалли худро пайдо намояд. Маҳз аз ҳамин сабаб роҳбарияти давлат ба масъалаи мазкур муносибати хоса доранд.

Ҳадафи 11-ум, ки дар он масъалаи гендерӣ ҳамчун масъалаи таркибӣ инъикоси худро ёфтааст, ба масъалаи шаҳрҳо ва маҳалҳои аҳолинишин бахшида шудааст. Ҷанбаи таркибии гендерӣ дар ҳадафи мазкур то соли 2030 таъмин намудани дастрасии занон, кудакон, одамони калонсол ва дорои имкониятҳои маҳдуд ба маконҳои амну, фарогиру сабзи ҷамъиятӣ мебошад. Мақсади ҳадафи мазкур дар он аст, ки вуҷудати раванди шаҳрнелинӣ то соли 2030 эҳтимоли ба шаҳрҳо кучидани то 5 млрд нафарро дар назар дорад. Дар натиҷа таҳдиди пастшавии сифати зиндагӣ ва маҳдудшавии дастрасии аҳоли, хусусан занон, кӯдакон, калонсолон ва нафарони дорои имкониятҳои маҳдуд пеш меояд. Паҳншавии бемориҳо, мушкилиҳои экологӣ, норасоии маводи ғизо ва мушкилоти обу санитария аз ҷумлаи масъалаҳои ҳалталабе мебошанд, ки то давраи муқарраршуда бояд ҳал карда шаванд.

Мубрамиати масъаларо ба инобат гирифта, дар СМРТ вобаста ба масъалаи мазкур кайд гардидааст: «Ташаккулдиҳии асосҳои институтсионалӣ барои урбанизатсияи минбаъда, ба монанди банақшагирии рушди шаҳр, сиёсати самараноки манзил ва замин, ба танзим даровардани ҳуқуқҳои молу мулкӣ ба замин ва амволи ғайриманкул ва бақайдгирии он; рушди бозори манзил ва мусоидат ба сохтмони амволи ғайриманкули манзили ва бозаргонӣ ва инфрасохтор дар шаҳрҳо; рушди шаҳрҳои хурд ҳамчун марказҳои фаъолияти инноватсионӣ; беҳсозии вазъи ХМК-и маҳаллаҳои аҳолинишин (обтаъминкунӣ, шабакаи корезӣ, газ, гармӣ, неруи барқ, ҷамъоварӣ ва баровардани партовҳои маишӣ), ки имкон медиҳад ҷойҳои нави корӣ дар минтақаҳо таъсис дода шаванд, дар ҳалли як қатор масъалаҳои экологӣ мусоидат намояд ва ҷолибияти минтақаҳоро дар робита бо беҳтаршавии сифати зиндагӣ баланд бардорад» [3]. Ин ҳама бо назардошти эҳтиёҷоти гурӯҳи одамони дар боло зикршуда амалӣ карда шуда, ба беҳтар шудани сифати сармояи инсонӣ мусоидат хоҳад намуд.

Ҳадафи 16, ки бунёди ҷомеаҳои осоишта ва кушодаи мутобиқ ба ҲРУ таъмини дастрасӣ ба адолати судӣ барои ҳама ва таъсиси муассисаҳои ҳисоботдиҳандаю ба иштироки васеи мардум асосёфтара дар назар дорад,

ҳадафи бартараф намудани ҷунин мушкилотро дорад, ки мавҷудияти онҳо сатҳи зарурии амнияти ҷомеаҳоро таъмин карда наметавонад. Ба қатори ҷунин масъалаҳо таъмини тартиботи ҷамъиятӣ ва амнияти шаҳрвандон, дастрасии ҳама ба адолати судӣ, эҳтироми ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд ва ғайраро дар назар дорад. Масъалаҳои зикргардида ҷанбаи гендерӣ низ доранд, ки бевосита ба манфиатҳои занону кӯдакон дахл доранд.

Вобаста ба татбиқи ҳадафи мазкур дар Тоҷикистон ҳаминро қайд намудан зарур аст, ки масъалаҳои зикргардида дар маркази тавачҷуҳи Ҳукумати мамлакат қарор доранд.

Таъмини фазои амну суботи сиёсӣ, тартиботи ҷамъиятию ҳамгиройии иҷтимоӣ аз ҷумлаи дастовардҳои бузурге мебошанд, ки дар Тоҷикистон пойдор мебошанд. Вазъи орому суботи сиёсӣ имкон дода истодааст, ки занон дар амалӣ намудани мақсадҳои худ бо боварӣ пеш раванд. Вазъи босубот ва таъмини тартиботи ҷамъиятӣ ба руҳияи умумии ҷомеа қобилияти таъсиррасонии амиқ дорад. Он шароитро муҳайё мекунад, ки шаҳрвандон дар роҳи худтатбиқнамоӣ кушиш намуда, баҳри рушди давлат ва ҷомеа саҳми муносиби худро мегузоранд. Ҷанбаи дигари муҳими масъала дар он аст, ки вазъи осудаи сиёсӣ имкони фаъолияти озодаи занон ва амнияти онҳоро кафолат медиҳад.

Яке аз мавзӯҳои муҳим дастрасӣ ба адолати судӣ мебошад. Татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ёрии ҳуқуқӣ” имкон фароҳам овардааст, ки занон вобаста ба масъалаҳои ҳуқуқии пайдошаванда ба ҳуқуқшиносон ва адвокатҳо муроҷиат намоянд. Дар ин самт ёрии ҳуқуқии ройгонро ҳам давлат кафолат додааст. Таҷрибаи дигар дар ин самт баргузориҳои машваратҳои сайёри ҳуқуқӣ мебошад.

Ҳамзамон, фаъолияти марказҳои машваратӣ иттилоотӣ Кумитаи кор бо занон ва оилаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам, ки теъдодашон зиёда аз 110 адад мебошад, ба расонидани кумаки зарурии машваратӣ ҳуқуқии аввалия равона карда шудааст. Механизми мазкур барои занони манотиқи гуногуни кишвар дастрас мебошад, зеро онҳо аксаран дар назди сохторҳои маҳаллии Кумита фаъолият мекунанд.

Дар доираи татбиқи ХРҶ яке аз дастовардҳои муҳим, ки баҳри арзёбии доимии вазъи гендерӣ аҳаммияти хос дорад, ташаккули низомии таҳия ва нашри мунтазами омори гендерӣ мебошад. Натиҷаҳои маълумот дар маҷмуаҳои омории “Шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, “Демографияи солони Ҷумҳурии Тоҷикистон”, “Бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”, “Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон”, “Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”, “Тандурустӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва дар ду сол як маротиба “Занҳо ва мардҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”, ки бо

фарогирии нишондиҳандаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ дар байни занон ва мардони ҷумҳурӣ таҳия мегарданд, аз ҷоп бароварда мешаванд.

Ҳамин тариқ, таҳлили масъалаи ҲРУ ва таъсири он ба вазъи гендерӣ дар Тоҷикистон муайян намуд, ки ҳамқадами ҷаҳон будан дар масъалаҳои таъмини баробарии мардону занон баҳри ба даст овардани нишондиҳандаҳои назаррас дар ин ҷодаи муҳиму зарурӣ мусоидат менамояд.

Бояд тазаккур дод, ки таҳлили қиёсии ҳадафҳое, ки ҷанбаи қавии гендерӣ доранд, муайян намуд, ки имрӯз инсоният ба масъалаи баробарии гендерӣ на ҳамчун мушкилии дорои хосияти ҳошиявӣ, балки масъалаи аҳаммияти махсуси байналмилалӣ муносибат менамояд. Дар хотир гирифтани муҳим аст, ки Ҳадафи 5 ҳамчун ҳадафи алоҳида ва дар доираи масъалагузориҳои шаш Ҳадафи дигар мавзуи гендерӣ ҳаматарафа арзёбӣ ва масъалагузорӣ шудааст, ки аз аҳаммияти хосси он дарак медиҳад. Асосноккунии ҳадафҳои гузошташуда дар санади мазкур, пешниҳоди далелу рақамҳои бозгукунандаи воқеияти ҳол вобаста ба масъалаҳои гендерӣ, муайян ва асоснок намудани мубрамии онҳо ва зарурати тағйир додани муносибат ва афкори ҷомеа ба мақоми занон имкон медиҳад, ки сатҳи мубрамии масъалаи мазкурро барои ҷомеаи инсонӣ ба ҳубӣ дарк намоем. Баробарии мардону занон, бартараф кардани монеаҳои дар ин роҳ ҷойдошта, муҳайё намудани шароитҳои зарурӣ барои рушду камолоти духтарону занон, ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои онҳо, ҳавасмандгардонии ташаббусҳои онҳо ва мусоидат ба таҳсилу соҳибкасб намуданашон аз ҷумлаи фаъолиятҳое, ки Ҳадафҳои Рушди Устувор дар назди кишварҳо гузоштааст.

Суҳан сари қавӣ гардонидани сармояи инсонӣ тавассути андешидани чораҳои ҳуқуқӣ, институтсионалӣ, сиёсӣ, ташкилӣ ва молиявӣ меравад, ки Ҳадафҳои Рушди Устувор онҳоро ба таври мушаххас баён намудааст. Бо ин мақсад Тоҷикистон ҳамчун давлати ба масъалаи таъмини баробарии гендерӣ таваҷҷуҳи хос дошта, майли ҳудро ба иҷрои нишондиҳандаҳои дар Ҳадафҳои Рушди Устувор овардашуда нишон дода, дар “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” механизмҳои мушаххасро пешниҳод намудааст, ки фарогири масъалаҳои рӯзмарраи гендерӣ мебошанд.

Адабиёт

1. Зеленное развитие для всеобщего процветания. Добровольный национальный обзор Таджикистана [Электронный ресурс] режим доступа: <file:///C:/Users/user/Downloads>. (дата обращения: 27.04.26).

2. Курбонов Н. Мушкилоти муносиботи гендерӣ дар раванди тағйирёбии иқлим [Захираи электронӣ], речаи дастрас: <https://ravshanfikir.tj/> (санаи мурочиат: 28.04.26).

3. “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” [Захираи электронӣ], речаи дастрас: <https://mfa.tj/> (санаи мурочиат: 25.04.26).

4. Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳи 2010-2012. [Захираи электронӣ], речаи дастрас: <https://medt.tj/documents/> (санаи мурочиат: 27.04.26).

5. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида ба Рӯзи Модар [Захираи электронӣ], речаи дастрас: <https://prezident.tj/event/speeches> (санаи мурочиат: 23.04.26)

6. Хидирова, М. Таҳсили духтарон ва таъсири он ба вазъи гендерӣ [Матн] / М.У. Хидирова // Маориф дар шароити Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: 2015. – С. 34-35.

**МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФОН – СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ –
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS**

TJ	RU	EN
ФАЙЗИДДИНЗОДА БУНАФША	ФАИЗИДДИНЗОДА БУНАФША	FAIZIDDINZODA BUNAFSHA
Раиси Кумитаи кор бо занон ва оилаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон	Председатель Комитета по делам женщин и семьи при Правительстве Республики Таджикистан	Chairperson of the Committee on Women and Family Affairs under the Government of the Republic of Tajikistan
Унвонҷуи Институти фалсафа ва сиёсатшиносии ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ	Соискатель Института философии и политологии им.А.Баҳоваддинова НАНТ	Postgraduate student at the A. Bahovaddinov Institute of Philosophy and Political Science of the NAST
Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи акад.Рачабовҳо 3	Таджикистан, город Душанбе, ул.акад.Раджабовых 3	Tajikistan, Dushanbe city, st. Radjabov 3
тел.:+992 -221-34-71; E-mail: fbunavsha@mail.ru		

УДК: 327(540:575.3)

INDIA-TAJIKISTAN PARTNERSHIP: A SHARED JOURNEY OF FRIENDSHIP, DEVELOPMENT AND PEACE

Rajesh Uike,

Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the Republic of India to the
Republic of Tajikistan

The India-Tajikistan relationship represents a distinctive model of bilateral cooperation combining historical and cultural affinity with contemporary political, economic, developmental and security interests. Since the establishment of diplomatic relations on 28 August 1992, bilateral engagement has progressively developed into a multidimensional partnership supported by regular high-level contacts, institutional mechanisms and cooperation within multilateral organizations. This article examines the principal dimensions of India-Tajikistan relations, with particular attention to development cooperation, human-resource development, cultural diplomacy, economic and technological interaction, regional security and multilateral cooperation. It argues that the sustainability of the partnership is increasingly determined by its capacity to move from traditional areas of cooperation towards knowledge-intensive sectors, including digital technologies, artificial intelligence, renewable energy, healthcare and advanced education. The article also highlights the importance of Tajikistan's international initiatives on water resources, glaciers and sustainable mountain development and their potential convergence with India's technological and institutional capabilities. The analysis demonstrates that, despite geographical distance and relatively modest merchandise trade, the two countries possess considerable potential for expanding a mutually beneficial partnership based on human capital, technology, connectivity and shared regional interests.

Keywords: India, Tajikistan, bilateral relations, development partnership, ITEC, ICCR, Central Asia, regional security, cultural diplomacy, sustainable development, economic cooperation.

ҲАМКОРИИ ҲИНДУСТОНУ ТОҶИКИСТОН: РОҶИ МУШТАРАКИ ДӢСТӢ, РУШД ВА СУЛҲ

Рачеш Уике,

Сафири фавқуллодда ва мухтори Ҷумҳурии Ҳиндустон дар Ҷумҳурии
Тоҷикистон

Муносибатҳои Ҳиндустон ва Тоҷикистон намунаи хоси ҳамкориҳои дуҷониба ба шумор мераванд, ки равобити таърихӣро фарҳангиро бо манфиатҳои муосирӣ сиёсӣ, иқтисодӣ, рушд ва амнияти ҷомеа муттаҳид

месозанд. Аз замони барқарор гардидани муносибатҳои дипломатӣ 28 августи соли 1992, ҳамкориҳои дуҷониба тадриҷан ба шарикӣ бисёрҷанба табдил ёфтааст, ки онро робитаҳои мунтазами сатҳи баланд, механизмҳои институтсионалӣ ва ҳамкорӣ дар доираи созмонҳои бисёрҷониба дастгирӣ мекунанд.

Дар мақола самтҳои асосии муносибатҳои Ҳиндустону Тоҷикистон, бо таваҷҷуҳи хос ба ҳамкори дар самти рушди захираҳои инсонӣ, дипломатияи фарҳангӣ, ҳамкориҳои иқтисодӣ ва фановарӣ, амнияти минтақавӣ ва ҳамкориҳои бисёрҷониба баррасӣ мешаванд. Дар мақола таъкид шудааст, ки устувориҳои шарикӣ торафт беиштар бо назардошти имкониятҳои ду кишвар дар заминаи гузаистан аз соҳаҳои анъанавии ҳамкорӣ ба самтҳои донишбунёд, аз ҷумла технологияҳои рақамӣ, зеҳни сунъӣ, энергияи барқароршаванда, тандурустӣ ва таҳсилоти нешрафта замина алоқамандӣ дорад.

Дар мақола ҳамчунин аҳамияти ташаббусҳои байналмилалӣ Тоҷикистон дар самти захираҳои об, пирияхҳо ва рушди устувори минтақаҳои кӯҳӣ ва имкониятҳои ҷамоҳангсозии онҳо бо иқтидорҳои технологӣ ва институтсионалии Ҳиндустон таъкид мешавад.

Таҳлил нишон медиҳад, ки сарфи назар аз дурии ҷуғрофӣ ва ҳаҷми нисбатан маҳдуди тиҷорати молӣ, ду кишвар дорои имкониятҳои назаррас барои густариши шарикӣ мутақобилан судманд мебошанд. Ин шарикӣ метавонад бар пояи сармояи инсонӣ, технология, пайваस्ताгии минтақавӣ ва манфиатҳои муштараки минтақавӣ боз ҳам тавсеа ёбад.

Калидвожаҳо: Ҳиндустон, Тоҷикистон, муносибатҳои дуҷониба, шарикӣ рушд, ИТЕС, ICCR, Осиеи Марказӣ, амнияти минтақавӣ, дипломатияи фарҳангӣ, рушди устувор, ҳамкориҳои иқтисодӣ.

ПАРТНЁРСТВО ИНДИИ И ТАДЖИКИСТАНА: ОБЩИЙ ПУТЬ ДРУЖБЫ, РАЗВИТИЯ И МИРА

Раджеш Уике,

Чрезвычайный и Полномочный Посол Республики Индия в Республике
Таджикистан

Отношения между Индией и Таджикистаном представляют собой особую модель двустороннего сотрудничества, сочетающую историческую и культурную близость с современными политическими, экономическими, гуманитарными и интересами в сфере безопасности. С момента установления дипломатических отношений 28 августа 1992 года двустороннее взаимодействие постепенно превратилось в многоплановое партнёрство, основанное на регулярных контактах на высоком уровне,

институциональных механизмах и сотрудничестве в рамках многосторонних организаций.

В статье рассматриваются основные направления отношений между Индией и Таджикистаном, с особым вниманием к сотрудничеству в области развития, развитию человеческих ресурсов, культурной дипломатии, экономическому и технологическому взаимодействию, региональной безопасности и многостороннему сотрудничеству.

В статье подчёркивается, что устойчивость партнёрства всё в большей степени определяется способностью двух стран перейти от традиционных направлений сотрудничества к наукоёмким и основанным на знаниях секторам, включая цифровые технологии, искусственный интеллект, возобновляемую энергетику, здравоохранение и передовое образование.

Особое внимание также уделяется международным инициативам Таджикистана в сфере водных ресурсов, ледников и устойчивого развития горных территорий, а также возможностям их сопряжения с технологическим и институциональным потенциалом Индии.

Проведённый анализ показывает, что, несмотря на географическую удалённость и относительно небольшой объём торговли товарами, две страны обладают значительным потенциалом для расширения взаимовыгодного партнёрства, основанного на человеческом капитале, технологиях, взаимосвязанности и общих региональных интересах.

Ключевые слова: Индия, Таджикистан, двусторонние отношения, партнёрство в целях развития, ИТЕС, ICCR, Центральная Азия, региональная безопасность, культурная дипломатия, устойчивое развитие, экономическое сотрудничество.

Introduction

India–Tajikistan relations constitute an important example of a bilateral partnership in which historical and cultural connections have been progressively complemented by modern diplomatic, economic, developmental and security cooperation. Diplomatic relations between the Republic of India and the Republic of Tajikistan were established on 28 August 1992, shortly after Tajikistan gained independence. Since then, bilateral relations have developed from an initially political and diplomatic framework into a multidimensional partnership involving government institutions, educational organizations, cultural institutions, businesses and civil society [1].

The contemporary significance of the relationship is determined by several factors. First, India and Tajikistan share an interest in maintaining peace and stability in Central and South Asia. Second, both countries attach considerable importance to human-resource development, education and technological

modernization. Third, Tajikistan's geographical position and India's expanding engagement with Central Asia create opportunities for broader regional cooperation. Finally, the two states demonstrate convergence on several issues of international importance, including counter-terrorism, sustainable development, water resources, climate change and reform of global governance.

The purpose of this article is to examine the evolution and current structure of India–Tajikistan relations and to identify the principal areas in which the partnership may develop during the coming decade. The analysis is based primarily on official documents and institutional sources of the governments of India and Tajikistan, supplemented by relevant statements of bilateral and multilateral organizations.

Historical Development and Institutionalization of Bilateral Relations

The establishment of diplomatic relations in 1992 created the institutional basis for a new phase in the historically rooted contacts between India and Central Asia. Cultural, linguistic and intellectual exchanges had existed long before the emergence of modern diplomatic relations, providing an important social foundation for contemporary bilateral interaction.

The political dimension of the relationship has been reinforced through regular high-level visits. Prime Minister Narendra Modi visited Tajikistan in July 2015, while President Emomali Rahmon has visited India on six occasions: in 1995, 1999, 2001, 2006, 2012 and 2016. Former President of India Ram Nath Kovind paid a State Visit to Tajikistan in October 2018. During that visit, eight bilateral agreements were concluded and India announced a grant of US\$20 million for development projects identified by the Tajik side [2].

The development of institutional mechanisms has been equally important. The bilateral framework currently includes Foreign Office Consultations, the Joint Commission on Trade, Economic, Scientific and Technical Cooperation, Joint Working Groups on counter-terrorism, defence, peaceful uses of space technology and renewable energy, bilateral consular consultations and a dialogue between the national security institutions of the two countries [3].

Recent diplomatic activity demonstrates the continuity of this institutionalized dialogue. The fourth round of India–Tajikistan Foreign Office Consultations was held in Dushanbe on 1 April 2026, while the 12th meeting of the Joint Commission on Trade, Economic, Scientific and Technical Cooperation took place in June 2026. These mechanisms provide a structured framework for identifying new areas of bilateral cooperation and reviewing the implementation of existing agreements [4].

The high-level engagement of 2025–2026 further demonstrates the widening scope of the relationship. Tajik officials participated in Indian initiatives devoted to artificial intelligence, energy and traditional medicine,

while India's Minister of State for External Affairs Kirti Vardhan Singh visited Dushanbe in May 2025 for the High-Level International Conference on Glacier Preservation and again in June 2026 for an SCO-related international conference [5].

India as a Development Partner of Tajikistan

Development cooperation represents one of the most tangible dimensions of India's engagement with Tajikistan. Rather than being limited to financial assistance, India's development partnership combines grants, technical expertise, institutional capacity building and human-resource development.

Among the early projects supported by India were a pharmaceutical plant, a fruit-processing facility, the Bedil Information and Technology Centre and a modern engineering workshop. India also contributed to the rehabilitation and modernization of the Varzob-1 Hydropower Station. Following modernization, the installed capacity of the station increased from 2×3.67 MW to 2×4.75 MW [6].

Another significant example of development cooperation was India's US\$20 million grant announced during President Kovind's 2018 State Visit. Phase I of an eight-lane highway in Dushanbe, constructed under this grant, was completed at an approximate cost of US\$17.45 million and opened to the public in April 2023 [7].

India's development assistance has also included humanitarian support. Over the years, India has provided food assistance, emergency support following natural disasters, medical supplies and vaccines, including assistance during the COVID-19 pandemic. In June 2022, India handed over a fully equipped 50-bed India–Tajikistan Friendship Hospital to the Tajik side [8].

These projects illustrate an important characteristic of the bilateral development partnership: cooperation has been directed towards sectors with direct social and economic relevance, including healthcare, education, information technology, energy and infrastructure.

Human Capital and Educational Cooperation

Human-resource development is one of the most sustainable components of India–Tajikistan cooperation. The Indian Technical and Economic Cooperation (ITEC) Programme has provided Tajik professionals with opportunities to acquire specialized knowledge and professional skills in India. Tajikistan has participated in ITEC since the 1990s, and for the financial year 2026–2027, 230 training slots have been allocated to Tajikistan [9].

ITEC courses cover areas relevant to contemporary development, including information technology, public administration, entrepreneurship, banking and finance, renewable energy, healthcare and agriculture. The significance of such programmes extends beyond the immediate acquisition of professional

qualifications: alumni of international training programmes may become institutional and interpersonal links between the participating countries.

Higher education constitutes another important dimension. Through the Indian Council for Cultural Relations (ICCR), approximately 25–30 Tajik citizens receive scholarships annually for undergraduate, postgraduate and doctoral studies at Indian universities and institutions [10].

The cumulative effect of these educational exchanges is the formation of a community of professionals, academics and graduates familiar with Indian institutions, culture and society. From the perspective of bilateral diplomacy, such networks represent a form of long-term social capital that can contribute to mutual understanding and facilitate cooperation in professional and academic spheres.

Cultural Diplomacy and People-to-People Relations

Cultural cooperation occupies a distinctive position within India–Tajikistan relations. Unlike purely governmental forms of diplomacy, cultural diplomacy creates opportunities for direct interaction between societies and contributes to the formation of positive perceptions at the societal level.

The Swami Vivekananda Cultural Centre (SVCC) in Dushanbe, formally established in 2018, has become a major institutional platform for cultural exchange. The Centre provides regular instruction in Hindi, Kathak, tabla, Hindustani vocal music, Bollywood dance and yoga [11].

Yoga represents one of the most visible examples of India's cultural presence in Tajikistan. The SVCC currently provides regular yoga classes, alongside courses in Indian classical arts and Hindi. The Centre's activities therefore combine cultural promotion with educational interaction and public diplomacy [12].

Academic and linguistic cooperation further strengthens these people-to-people connections. India Study Corners have been established at Tajik educational institutions, while an ICCR Hindi–Urdu Chair has operated at Tajik National University since January 2019 [13].

The importance of such initiatives lies not simply in the dissemination of Indian culture but in the creation of durable interpersonal networks. Students, teachers, artists, researchers and alumni become non-state participants in bilateral relations, thereby broadening the partnership beyond traditional government-to-government diplomacy.

Economic Cooperation: Current Trends and Structural Challenges

Economic cooperation remains an area of significant potential, although the scale of merchandise trade is still relatively modest compared with the political significance of bilateral relations.

According to data published by the Embassy of India in Dushanbe on the basis of Government of India trade statistics, Indian exports to Tajikistan amounted to US\$58.12 million in 2025–2026, while imports from Tajikistan amounted to approximately US\$0.79 million. Consequently, merchandise trade remains characterized by a considerable imbalance in favour of India [14].

This structure suggests that the principal challenge is not the absence of economic interaction but the need to diversify and expand it. Areas with potential include pharmaceuticals, healthcare, agricultural processing, machinery, energy, information technologies, digital services and professional services.

Indian private-sector participation in Tajikistan provides several examples of this potential. Indian companies have been involved in power transmission, hydropower and energy management. Tata Power, in particular, has provided management services to the Tajikistan Distribution Company under a five-year arrangement covering January 2022 to January 2027 [15].

The economic relationship is therefore broader than merchandise trade statistics alone suggest. Nevertheless, the relatively low level of trade indicates the existence of structural constraints, including geographical distance, limited transport connectivity, market size, logistics costs and the need for greater awareness among businesses of opportunities in both markets.

Emerging Technologies and New Areas of Cooperation

The technological dimension of India–Tajikistan relations is becoming increasingly relevant. Both countries are pursuing digital transformation, technological modernization and the development of human capital, creating potential areas for cooperation.

The participation of Tajikistan's Minister of Industry and New Technologies in the India AI Impact Summit in February 2026 and the participation of Tajikistan's Minister of Energy and Water Resources in the Bharat Electricity Summit in March 2026 demonstrate the growing relevance of emerging technologies and energy cooperation in bilateral relations [16].

Artificial intelligence, digital public infrastructure, fintech, cybersecurity, e-governance and technology-enabled education could become particularly promising areas. India's experience in developing large-scale digital public infrastructure provides a potentially valuable reference for Tajikistan as it continues its digital transformation.

At the same time, cooperation in emerging technologies requires institutional frameworks, professional training, data governance and investment. Consequently, technology cooperation should be understood not simply as the transfer of equipment or software but as a broader process of developing human and institutional capacity.

Security Cooperation and Regional Stability

Security cooperation constitutes another major pillar of India–Tajikistan relations. The two countries share concerns regarding terrorism, violent extremism, transnational crime, narcotics trafficking and instability in Afghanistan.

Bilateral cooperation is supported by a Joint Working Group on Counter-Terrorism, defence consultations and dialogue between national security institutions [17].

The regional dimension of security cooperation has gained additional importance through the Shanghai Cooperation Organisation and the India–Central Asia Dialogue. At the fourth India–Central Asia Dialogue in New Delhi in June 2025, participating states emphasized regional peace, security and stability and reaffirmed their commitment to combating terrorism in all its forms and manifestations and strengthening United Nations-led counter-terrorism cooperation [18].

Afghanistan occupies a particularly important place in this security framework. India and Tajikistan share an interest in the emergence of Afghanistan as a peaceful, stable and sovereign state free from terrorism, organized crime and narcotics trafficking. Given Tajikistan's geographical proximity to Afghanistan and India's historical and strategic interests in the region, bilateral and multilateral coordination on Afghanistan is likely to remain an important element of the partnership.

Water, Glaciers and Sustainable Mountain Development

One of the most promising areas of convergence between India and Tajikistan lies in environmental and water-related diplomacy.

Tajikistan has positioned itself as an active international advocate for water security, glacier preservation and sustainable mountain development. These issues possess significance well beyond Tajikistan because mountain ecosystems and glaciers constitute essential sources of freshwater for large populations across Asia.

India has consistently supported Tajikistan's international initiatives in these areas and has participated at ministerial level in international conferences convened in Dushanbe [19].

The First High-Level International Conference on Glaciers' Preservation, held in Dushanbe in May 2025, emphasized the relationship between glacier preservation and sustainable socio-economic development. The fourth India–Central Asia Dialogue also recognized the importance of the conference and its contribution to the international climate and sustainable-development agenda [20].

This field offers considerable scope for scientific and technological cooperation. Tajikistan possesses substantial experience and expertise concerning mountain ecosystems and water resources, while India has developed significant technological and institutional capabilities in areas such as remote sensing, hydrology, climate science, disaster management and digital monitoring. Combining these capacities could contribute to regional research and policy development.

Multilateral Cooperation and Global Governance

India and Tajikistan also cooperate within the United Nations, the Shanghai Cooperation Organisation and other international institutions. Their multilateral interaction is characterized by mutual support on several issues of strategic importance.

Tajikistan has supported India's aspiration for permanent membership of a reformed and expanded United Nations Security Council. In parallel, India has supported Tajikistan's initiatives concerning water resources, glaciers and sustainable mountain development [21].

Such reciprocal support illustrates a broader principle of contemporary diplomacy: developing countries increasingly seek greater representation in global decision-making while simultaneously promoting international cooperation on transnational challenges.

For India, Tajikistan represents an important partner in Central Asia. For Tajikistan, cooperation with India provides access to a major Asian economy, a significant technological and educational centre, and an influential actor in regional and global affairs. Consequently, multilateral cooperation reinforces rather than replaces bilateral diplomacy.

Prospects for the Next Stage of the Partnership

The trajectory of India–Tajikistan relations suggests that the partnership is entering a phase in which qualitative diversification may become more important than simply expanding the number of existing initiatives.

First, digital transformation and artificial intelligence could become new pillars of bilateral cooperation. Tajikistan's growing interest in India's technological experience creates opportunities for cooperation in e-governance, digital skills, fintech and innovation.

Second, healthcare and pharmaceuticals remain sectors in which Indian expertise and Tajik demand can complement one another. The existing history of cooperation in pharmaceutical production and medical assistance provides an institutional foundation for further development.

Third, energy cooperation has considerable potential. Tajikistan's substantial hydropower resources and India's technological and engineering

capabilities create opportunities for cooperation in energy management, renewable energy and grid modernization.

Fourth, education and skills development should remain central to the relationship. Expansion of ITEC, ICCR and university-to-university cooperation could contribute to the formation of a new generation of professionals familiar with both countries.

Finally, cultural diplomacy should continue to be treated as a strategic rather than merely symbolic component of bilateral relations. The growing network of cultural centres, study corners, academic programmes and alumni associations provides a social foundation for long-term bilateral engagement.

Conclusion

The India–Tajikistan partnership has evolved considerably since the establishment of diplomatic relations in 1992. What began as a relationship primarily focused on political engagement has developed into a multidimensional partnership encompassing development assistance, infrastructure, education, culture, healthcare, energy, trade, technology, defence and regional security.

The analysis demonstrates that the distinctive strength of the relationship lies in the combination of several complementary dimensions. India's development and capacity-building programmes contribute to Tajikistan's human and institutional capital; cultural and educational exchanges strengthen societal links; security cooperation addresses common regional challenges; and multilateral interaction creates opportunities for coordinated responses to global issues.

At the same time, the relationship faces challenges. Merchandise trade remains relatively small and highly asymmetric, while geographical distance and connectivity constraints limit the expansion of economic interaction [22]. The future effectiveness of the partnership will therefore depend on the ability of both countries to translate political goodwill into commercially viable projects, stronger institutional links and sustainable technological cooperation.

The emerging agenda—artificial intelligence, digital transformation, renewable energy, healthcare, education, water diplomacy, climate resilience and sustainable mountain development—offers an opportunity to broaden the relationship beyond its traditional foundations. The increasing frequency of high-level contacts in 2025–2026 indicates that both sides possess the political will to pursue this transformation [23].

India and Tajikistan thus possess the potential to develop a partnership that combines historical friendship with contemporary innovation. Its long-term significance will depend not only on the volume of bilateral exchanges but also on the capacity of the two countries to generate knowledge, develop human

capital, promote regional stability and contribute jointly to sustainable development.

Footnotes

[1] Embassy of India, Dushanbe. India–Tajikistan Bilateral Relations. Establishment of diplomatic relations on 28 August 1992 and overview of bilateral cooperation.

[2] Embassy of India, Dushanbe. Bilateral Relations and Visits; Embassy of India, Dushanbe. Engagements during Hon’ble President Shri Ram Nath Kovind’s visit to Dushanbe, October 2018.

[3] Embassy of India, Dushanbe. Bilateral Relations and Visits. List of bilateral consultative mechanisms.

[4] Ibid. The official Embassy source identifies the April 2026 meeting as the 4th round of Foreign Office Consultations and the June 2026 meeting as the 12th Joint Commission meeting.

[5] Ibid. Information concerning high-level visits and participation in Indian and Tajik international initiatives during 2025–2026.

[6] Embassy of India, Dushanbe. Development & Aid Partnership.

[7] Ibid. Information concerning the US\$20 million grant and the Dushanbe eight-lane highway.

[8] Ibid. Information on India's humanitarian and medical assistance to Tajikistan, including the India–Tajikistan Friendship Hospital.

[9] Embassy of India, Dushanbe. Training and Capacity Building / Bilateral Relations and Visits.

[10] Embassy of India, Dushanbe. ICCR Scholarship for Tajik Citizens.

[11] Embassy of India, Dushanbe. ICCR Activities; Inauguration of Swami Vivekananda Cultural Centre.

[12] Embassy of India, Dushanbe. ICCR Activities.

[13] Embassy of India, Dushanbe. Bilateral Relations and Visits.

[14] Embassy of India, Dushanbe. Bilateral Relations and Visits, trade statistics based on Government of India Department of Commerce data.

[15] Tata Power. Power Transmission & Distribution: Management Services for Tajikistan Distribution Company.

[16] Embassy of India, Dushanbe. Bilateral Relations and Visits.

[17] Ibid.

[18] Ministry of External Affairs, Government of India. Joint Statement of the 4th India–Central Asia Dialogue, New Delhi, 6 June 2025.

[19] Embassy of India, Dushanbe. Bilateral Relations and Visits.

[20] Ministry of External Affairs, Government of India. Joint Statement of the 4th India–Central Asia Dialogue, 6 June 2025.

[21] Embassy of India, Dushanbe. Bilateral Relations and Visits.

[22] Government of India trade data reproduced by the Embassy of India in Dushanbe.

[23] Embassy of India, Dushanbe. Bilateral Relations and Visits, updated June 2026.

References

1. Embassy of India, Dushanbe. India–Tajikistan Bilateral Relations and Visits. Government of India, updated 2026.
2. Embassy of India, Dushanbe. ICCR Scholarship for Tajik Citizens. Government of India, 2026.
3. Embassy of India, Dushanbe. ICCR Activities. Government of India, 2026.
4. Embassy of India, Dushanbe. Engagements during Hon’ble President Shri Ram Nath Kovind’s Visit to Dushanbe, October 2018. Government of India, 2018.
5. Ministry of External Affairs, Government of India. Joint Statement of the 4th India–Central Asia Dialogue. New Delhi, 6 June 2025.
6. Embassy of the Republic of Tajikistan in the Republic of India. Relations of Tajikistan with India. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Tajikistan.
7. Embassy of the Republic of Tajikistan in the Republic of India. Tajikistan–Indian Bilateral Relation. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Tajikistan.
8. Tata Power. Power Transmission & Distribution: International Projects and Management Services for Tajikistan Distribution Company. Tata Power.
9. Embassy of India, Dushanbe. Inauguration of Swami Vivekananda Cultural Centre. Government of India, 2018.
10. Embassy of India, Dushanbe. Development & Aid Partnership. Government of India, 2026.

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФОН – СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ – INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

TJ	RU	EN
РАҶЕШ УИКЕ	Раджеш Уике	RAJESH UIKE
Сафири Фавкулода ва Мухтори Ҷумҳурии Ҳиндустон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	Чрезвычайный и Полномочный Посол Республики Индия в Республике Таджикистан	Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the Republic of India to the Republic of Tajikistan
Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯч. Х. Дехлавӣ 48	Таджикистан, город Душанбе, ул. Х. Дехлави. 48	Tajikistan, Dushanbe city, Kh. Dehlavi str. 48
тел.: 372217172 E-mail: info.dushanbe@mea.gov.in		

УДК: 32.019.57

ТАҲДИДУ ХАТАРИ ИНҚИЛОБҲОИ РАНГА ДАР РАВАНДИ ТАШАККУЛӢИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛОӢИ МУОСИР

Ализода Н. А.,

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ инқилобҳои ранга ба суботи сиёсӣ ва соҳибхитиёрии давлатҳо таҳдиди ҷиддӣ эҷод мекунанд. Дар мақолаи мазкур таҳлили ҷамаҷонибаи таҳдиду хатарҳои марбут ба инқилобҳои ранга дар заминаи вобастагии ҷаҳонӣ ва таъсири паҳншудаи василаҳои иттилоотӣ анҷом дода шудааст. Дар мақола механизмҳои оmodасозӣ ва татбиқи инқилобҳои ранга баррасӣ шуда, ба нақши неруҳои беруна, маърақаҳои харобиовари иттилоотӣ ва истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ барои сафарбар кардани гурӯҳҳои эътирозӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда шудааст. Ҳамчунин, хатарҳои ноустувории сиёсӣ, шиддати иҷтимоӣ, бӯҳрони иқтисодӣ ва афзоиши танишҳои геополитикӣ, ки аз инқилобҳои ранга бармеоянд, таҳлил карда шудаанд. Дар асоси чунин таҳлил тавсияҳо барои муқовимат бо таъсири харобиовари инқилобҳои ранга ва Ҳифзи манфиатҳои миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва дигаргуниҳои иттилоотӣ таҳия карда шудаанд. Зарурати тақвияти ниҳодҳои давлатӣ, беҳтар кардани саводнокии иттилоотии аҳоли ва рушди муколамаи созанда байни ҳукумат ва ҷомеа ишора гардидааст.

Калидвожаҳо: инқилобҳои ранга, ҷаҳонишавӣ, инқилоби иттилоотӣ, таҳдидҳо, ноустуворӣ.

УГРОЗЫ И ОПАСНОСТИ ЦВЕТНЫХ РЕВОЛЮЦИЙ В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Ализода Н. А.,

Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава

В условиях глобализации и бурного развития информационных технологий цветные революции представляет собой серьезную угрозу для политической стабильности и суверенитета государств. Данная статья посвящена комплексному анализу угроз и опасностей, связанных с цветными революциями в контексте глобальной взаимозависимости и всепроникающего влияния информационных каналов. В статье исследуются механизмы подготовки и реализации цветных революций, особое внимание уделяется роли внешних сил, деструктивным информационным кампаниям и использованию социальных сетей для

мобилизации протестного электората. Анализируются риски дестабилизации политической системы, социального раскола, экономического упадка и усиления геополитической напряженности, возникающие в результате цветных революций. На основе проведенного анализа формулируются рекомендации по противодействию деструктивному влиянию и защите национальных интересов в условиях глобализации и информационной революции. Подчеркивается необходимость укрепления институтов государственности, повышения уровня информационной грамотности населения и развития конструктивного диалога между властью и обществом.

Ключевые слова: цветные революции, глобализация, информационная революция, угрозы, дестабилизация.

THREATS AND DANGERS OF COLOR REVOLUTIONS IN THE PROCESS OF FORMATION OF MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES

Alizoda N. A.,

Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav

In the context of globalization and the rapid development of information technology, color revolutions pose a serious threat to the political stability and sovereignty of states. This article provides a comprehensive analysis of the threats and dangers associated with color revolutions in the context of global interdependence and the pervasive influence of information channels. The article examines the mechanisms of preparation and implementation of color revolutions, focusing on the role of external forces, destructive information campaigns, and the use of social media to mobilize protest voters. The article analyzes the risks of political destabilization, social division, economic decline, and increased geopolitical tensions arising from color revolutions. Based on this analysis, recommendations are formulated for countering destructive influences and protecting national interests in the context of globalization and the information revolution. The need to strengthen state institutions, improve the information literacy of the population, and develop a constructive dialogue between the government and society is emphasized.

Keywords: color revolutions, globalization, information revolution, threats, destabilization.

Айни замон бо сабаби мураккаб шудани вазъияти байналмилалӣ ва афзоиши низоъҳои байнидавлатӣ таъсири омилҳои беруна ба пайдоиши инқилобҳои ранга хеле меафзояд. Тамоюлҳои кунунӣ нишон медиҳанд, ки дар асри XXI ҳаракатҳои эътирозӣ ба равандҳои ҷаҳонӣ табдил ёфта,

тавассути даҳолати беруна, сафарбаркунии иттилоотӣ ва стратегияҳои геополитикии давлатҳои манфиатдор пеш бурда мешаванд. Чунин ҳаракатҳои инқилобӣ метавонанд ба минтақаҳои нав паҳн шаванд, тағйирпазирии режимҳои сиёсиро суръат бахшанд ва сохтори дохилии давлатҳоро ба кулӣ тағйир диҳанд.

Бояд гуфт, ки дар раванди омӯзиши инқилобҳои ранга мушкилиҳои гуногун пеш меоянд. Чунончи, душвории муайян кардани сабабҳои объективи пайдоиши онҳо, хусусияти омилҳои бавучудоварандаи инқилобҳои ранга, пеш аз ҳама, омилҳои беруна ва зарурати таҳлили таъсири мутақобилаи равандҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иттилоотӣ ба онҳо. Аз ин рӯ, дар рафти таҳқиқи ин масъала бояд нақши акторҳои беруна, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва манфиатҳои геополитикӣ ба назар гирифта шаванд, зеро аксар вақт омилҳои номбаргардида ҳаракатҳои эътирозиро ба вучуд меоранд. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва пешрафти босуръати технологӣ, муайян кардани на танҳо ҷанбаҳои таърихӣ ва назариявӣ, балки сценарияҳои амалии муқовимат ба равандҳои номатлуби инқилобӣ низ зарур аст. Барои муайян кардани сабабҳои пайдоиш ва ба амал омадани инқилобҳои ранга омилҳои гуногун, пеш аз ҳама, омилҳои берунро таҳлилу баррасӣ намудан зарур аст.

Технологияҳои иттилоотӣ бошанд, хусусияти муоширати байналмилалиро дигаргун меkunанд: суръати интиқоли маълумот, дастрасии платформаҳои коммуникатсияи оммавӣ ва иштироки бахши хусусӣ дар ташаккули рӯзномаи ҷаҳонӣ хусусияти дипломатия, тиҷорат ва амниятро тағйир медиҳанд. Дар чунин шароит давлатҳо маҷбур мешаванд, ки сиёсати хориҷии худро бо нақши афзояндаи субъектҳои ғайридавлатӣ ҳамоҳанг созанд. Дар ин муҳит мубодилаи иттилоот, ғоя ва амалияҳо ба василаи муттаҳид кардани эътилофҳо ва фишори беруна табдил меёбад. Дар заминаи шаклҳои нави ҳамкорӣ, стандартҳои рақамӣ ва равишҳои муштарак таъсири технологияҳои иттилоотӣ ба муносибатҳои ҷаҳонӣ афзоиш меёбад, аммо ин раванд ба суръати тағйироти технологӣ ва гуногунии субъектҳои сахнаи сиёсии байналмилалӣ мутобиқ кардани заминаҳои ҳуқуқӣ ва институтсионалиро талаб мекунад. Дар чунин шароит ташкилотҳои террористӣю экстремистӣ ғаёл гардида, вазъияти баамаломадаро ба манфиати худ ва ба ғоидаи хоҷагони худ истифода мебаранд.

Дар адабиёти илмӣ ғаёолияти гурӯҳҳои террористӣ дар шароити ноустувории сиёсӣ таҳлил гардида, робитаи онҳо бо пайдоиши хатарҳои ҷаҳонӣ нишон дода мешаванд. Масалан, ноустуворӣ дар як минтақа метавонад ба таҳдиди фаромиллӣ табдил ёбад ва барои ба даст овардани нуфуз дар сахнаи ҷаҳонӣ рақобатро шадидтар кунад. Ба андешаи олимони

рус Л.Горбатюк ва М.Колундаев: «Дар шароити ба амал омадани инқилобҳои ранга хусусияти дугонаи ҷаҳонишавӣ мушоҳида мегардад: он аз як тараф, дастрасӣ ба захираҳо, дониш ва дастгирии ҳаракатҳои эътирозиро васеъ мекунад ва аз тарафи дигар, майдонҳои навро барои таъсири беруна, манипулятсияи иттилоотӣ ва ихтилофи геополитикӣ ба вучуд меоварад» [4, с.16].

Мушкилоти асосӣ ба зарурати мутобик кардани манфиатҳои миллӣ бо меъёрҳои ҷаҳонӣ алоқаманданд. Дар чунин маврид ба саволи зерин посух додан зарур мешавад: чӣ гуна аз вобастагии аз ҳад зиёд ба омилҳои беруна ва суиистифода аз иттилоот канорагирӣ кард? Дурнамои рушди муносибатҳои ҷаҳонӣ асосан ба қобилияти давлатҳо барои таҳияи принципҳои умумии соҳибхитиёрӣ ва ҳифзи ҳуқуқи инсон дар шароити пешрафти босуръати технологӣ, инчунин, ба қобилияти мутобик кардани ниҳодҳои идоракунии давлатӣ ба воқеияти нави рақамикунонӣ ва бисёрқутбии сиёсати ҷаҳонӣ вобаста аст.

Рушди технологияҳои иттилоотӣ ва тавсеаи шабакаҳои иҷтимоӣ фазои фарҳангии ҷомеа ва хусусиятҳои иртиботи сиёсиро ба кулӣ тағйир додааст. Шабакаи интернет на танҳо ба василаи гирифтани иттилоот, балки ба майдони муошират, ташаккули афкори ҷамъиятӣ ва муқаррар кардани рӯзномаи сиёсӣ табдил ёфтааст. Яке аз нафароне, ки ба ин масъала тавачҷуҳи бештар додааст, пажуҳишгар Д.Фарзалиева мебошад. Дар таҳқиқоти ӯ алоқамандии технологияҳои иттилоотӣ бо инқилобҳои ранга ҳамаҷониба таҳлил гардидааст. Ба андешаи ӯ: «Дар шароити ташаккулёбии инқилобҳои ранга, ки дар ҳама ҳолат бо саъю талоши субъектҳои манфиатдори хориҷӣ ба амал меояд, муҳити иттилоотӣ ҳамчун омили суръатбахшии муҳокимаи талабот, сафарбаркунии эътирозгарон ва ҳамоҳангсозии амалҳои онҳо аз ҷониби иштирокчиён амал мекунад» [10, с.312]. Инфрасохтори рақамӣ аз ҷониби субъектҳои манфиатдор барои роҳандозӣ гардидани мубодилаи фаврии хабарҳо, тағйир додани мундариҷаи иттилоотӣ ва ташаккул додани стратегияҳои эътирозӣ истифода мегардад, зеро тавассути он ба амал баровардани назарфиребии сиёсӣ ва бештар намудани таъсири стратегияи субъектҳои беруна имконпазир мешавад.

Бояд гуфт, ки технологияҳои иттилоотӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ бо шаклҳои нави расонаҳои хабарӣ ва хизматрасониҳои рақамӣ, ки ба ҳаёти ҳаррӯзаи одамон ворид мешаванд, алоқамандӣ пайдо мекунанд. Аз ҷумла, барномаҳои паёмнависиҳои фаврӣ, платформаҳои видеоии кӯтоҳ (Reels), лентаҳои хабарии аз ҷониби алгоритмҳо (зехни сунъӣ, ҳуши маснуъӣ) идорашаванда ва фазоҳои мубоҳисавии интерактивӣ ба онҳо мисол шуда метавонанд. Технологияҳои коммуникатсионии номбаргардида фарогирии

аудиторияро васеъ мекунад ва монеаҳои иштирок дар баҳсхоро коҳиш медиҳанд, аммо инчунин суръати паҳншавии иттилоот, аз ҷумла иттилооти носоҳеҳ ва муғризонаро афзоиш медиҳанд. Тавре ки муҳаққиқон қайд мекунад: «Технологияҳои иттилоотӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ ҳамчун омилҳои тағйирёбӣ ва рушди инноватсионии системаҳои коммуникатсионӣ ва ташаккули афкори ҷамъиятӣ баромад мекунад» [7]. Чунин таъсирпазирӣ хассосияти сиёсии ҷомеаҳо ба рӯзномаҳои сиёсии дохилӣ ва хориҷӣ афзоиш медиҳад ва боиси коркарди босуръати хабарҳо ва мутобиқсозии стратегияҳо мегардад.

Технологияҳои иттилоотӣ амалияҳои фарҳангӣ ва рафтори ҳаррӯзаи одамонро тағйир медиҳанд, барои мубодилаи фарҳангӣ воситаҳои нави муоширатро ба вучуд меоранд ва ҳамин тариқ, ба меъёрҳои муошират таъсир мерасонанд. Мундариҷаи иттилооти электронӣ ва форматҳои интерактивӣ дар фаъолияти ВАО-и муосир нақши муҳимтаре мебозанд, зеро маҳз онҳо воқунишҳои эмотсионалӣ ва эътимод ба манбаъхоро ба вучуд меоранд. Бинобар ин, дар фазои иттилоотии имрӯза нисбат ба саводнокии иттилоотӣ меафзояд. Пеш аз ҳама, истеъмолагарони иттилоот бояд маълумоти бозеътимод, мундариҷаи барои таъсиррасонӣ тархрезишуда ва иттилооти таблиғотиро шинохта тавонанд. Дар шароити муосир нақши васоити ахбори омма аз доираи иттилоърасонӣ берун меравад. Мақомоти давлатӣ ва ғайридавлатӣ метавонанд аз баҳсҳои онлайнӣ, барномаҳои таҳлилӣ ва мубоҳисаҳои таҳассусӣ барои мустаҳкам кардани мавқеъҳо ва қонунӣ кардани стратегияҳои худ истифода баранд. Дар ин замина васоити ахбори омма метавонад ҳамчун василаи муҳим барои афзоиши шаффофияти фаъолият ва ташаккул додани афкори ҷамъиятӣ, инчунин, барои паҳн кардани ривоятҳои миллию фарҳангӣ истифода шаванд.

Аммо муҳити рақамӣ бо мушкilotи таъмини амнияти иттилоотӣ низ рӯ ба рӯ мешавад. Чунончи, таҳдидҳои киберӣ, хабарҳои қалбақӣ, бо ҳадафи ғаразнок истифода шудани ботҳо ва схемаҳои паҳнкунии мундариҷаи манипулятсионӣ метавонанд тасаввуроти бардурӯғро ба вучуд оранд ва боиси ҳалалдор гардидани устувории муносибатҳои ҷамъиятӣ шаванд. Дар муҳити иттилоотии имрӯза таҳияи механизмҳои санҷиши далелҳо, баланд бардоштани масъулияти расонаҳои хабарӣ дар мавриди паҳн намудани мундариҷаи иттилоотӣ ва ҳифзу ҳимояи қорбарон аз иттилооти зараровар муҳим аст. «Мушкilotи паҳншавии хабарҳои қалбақӣ бо ивазкунии амиқи иттилоот ва эҷоди иттилооти носоҳеҳ, ки саводнокии рақамӣ ва василаҳои таҳлили техникӣ талаб мекунад, шадидтар мешавад» [8, с. 69]. Дар чунин шароит ҳамкории давлат, расонаҳои хабарӣ ва ҷомеаи шахрвандӣ бояд дар асоси принципҳои шаффофият, стандартҳои амнияти иттилоотӣ ва ҳамкорӣ дар мубориза бо хабарҳои қалбақӣ сурат гирад.

Паҳншавии руҳияи эътирозӣ тавассути платформаҳои рақамӣ омили таъсиррасон ба таҳаввули ҳаракатҳои эътирозии замони муосир мебошад. Дастрасӣ ба манбаъҳои гуногуни иттилоот ва қобилияти мубодилаи босуръати афкор дар шабакаи интернет аҳаммияти масъалаҳои ҷаҳонӣ ва шароити маҳаллиро тағйир медиҳад. Чунин ҳолат дорои хусусияти духӯра аст. Аз як ҷониб, василаҳои иттилоотии интернетӣ метавонанд ғайринокии шаҳрвандиро васеъ кунанд ва ба иштироки сиёсии одамон мусоидат намоянд. Ҳамчунин, аз ҳад зиёд будани иттилоот ва паҳншавии хабарҳои қалбакии барои суботи сиёсӣ, соҳибхитиёрии давлат ва сифати муоширати оммавӣ мушкилот эҷод карда метавонанд.

Шабакаҳои иҷтимоӣ ва барномаҳои паёмрасонӣ (мессенҷерҳо) ба василаҳои асосии паҳн кардани иттилоот, ҷамоҳангсозии амалҳо, эҷоди ривоятҳои муғризона ва ба амал баровардани назарфиребии сиёсӣ табдил меёбанд. Ҷамоҳангсозони ҳаракатҳои эътирозӣ дар платформаҳои онлайнӣ худро ҷойгир намуда, тавассути хэштегҳо, каналҳо, гурӯҳҳо ва чатҳои хусусӣ ғайринокият мекунанд, дар бораи ҷорабиниҳо, масирҳо, захираҳо ва беҳатарии иштирокчиён маълумот ҷамъоварӣ менамоянд. Паёмҳои корбарон, мундариҷаи видеои ва паҳши мустақим аз ҷониби онҳо ҳамчун воситаи васеъ намудани микёси ҳаракат ва ҳамзамон, ҳамчун нуқтаи истинод барои иштирокчиёни нав истифода бурда мешавад. Паҳнкунии мақсадноки иттилоот ва дар шаклҳои гуногун такроран нашр намудани паёмҳо фарогирии беруна, тавачҷуҳи минтақавӣ ва таъсири фаромиллиро ба вучуд меоваранд.

Таъсири василаҳои рақамӣ асосан аз сохтори робитаҳои иҷтимоӣ вобаста аст, зеро робитаҳои қавӣ ва заиф ба суръати паҳншавӣ ва устувории ҷамоҳангӣ таъсири гуногун мерасонанд. Платформаҳои рақамӣ мубодилаи иттилоот ва сафарбаркуниро дар вақти воқеӣ суръат мебахшанд, зеро ғайринокиятҳои онлайнӣ ба амалҳои офлайнӣ табдил меёбанд. Дар чунин шароит таҳрибкорон кӯшиш менамоянд, ки махфияти василаҳои паёмрасонино бештар намоянд, то ки муоширати бозътимод ва робитаи эътирозгаронро идома диҳанд. Дар чунин вазъ қобилияти мақомот барои муайян кардани таҳдидҳо ва пешгирии шиддат тавассути мониторинг коҳиш меёбад. Дар ин раванд хатари назарфиребӣ аз ҷониби алгоритмҳои сунъӣ, ки метавонанд муҳитҳои иттилоотии ҷудогона эҷод кунанд ва радикализатсияро афзоиш диҳанд, зиёд мешавад.

Чи гунае ки таъкид гардид, рушди технологияҳои рақамӣ аз як ҷониб иштироки сиёсиро васеъ мекунад ва метавонад ғайринокии шаҳрвандӣ ва ташаббусҳои демократиро тақвият диҳад. Аммо аз ҷониби дигар паҳншавии босуръати иттилооти манипулятивӣ ва хабарҳои қалбакии эҳтимоли ба вучуд омадани эътирозҳоро бештар мекунад. Шиддати

эътирозҳо метавонанд аз қобилияти муассисаҳо барои мутобиқ шудан ба заминаҳои ҳуқуқӣ зиёдтар бошад ва аз ин рӯ, эҳтимолияти сар задани бетартибихоро афзоиш диҳад. Паҳншавии афзояндаи маълумоти бардурӯғ, назарфиребии сиёсӣ ва таъсири беруна тақвияти амнияти иттилоотӣ, механизмҳои муқовимат ба хабарҳои қалбаки ва стратегияҳои воқуниши пуриктидори ҳукумати ро талаб мекунад.

Тавсеаи миқёси шабакаҳои иҷтимоӣ ва густариши дастрасии маълумот ҳамчун фазоҳои ташаккули афкори ҷамъиятӣ тамоюлҳои афзоиш ёфтани таъсири иттилоотӣ дар давраи ҷаҳонишавӣ мебошанд. Бо пешрафти босуръати технологӣ муҳити иттилоотӣ ба унсури муҳимтарини инфрасохтори стратегияи давлатҳо ва муассисаҳо табдил меёбад. Афзоиш ёфтани паҳнкунии паёмҳо, сафарбаркунӣ ва нақши афзояндаи форматҳои визуалӣ, видеоӣ ва мундариҷаи омехтаи иттилоотӣ самтҳои нави ҷаҳонишавӣ мебошанд. Васиҳои нави иттилоотӣ бештар ба ҷалби аудиторияи мушаххас нигаронида шудаанд, аз ин рӯ, самаранокии муоширатро афзоиш медиҳанд. Аммо чунин тамоюлот хатари парокандагӣ, назарфиребӣ ва паҳн гардидани иттилооти таҳрифшударо низ зиёд мекунад.

Зехни сунъӣ, моделҳои тавлиди иттилоот, таҳлили захираҳои иттилоотӣ, системаҳои иттилоотии худкор ва ошкоркунии назарфиребӣ навгониҳои соҳаи технологияҳои ҷадид мебошанд. Дар заминаи технологияҳои номбаргардида иттилооти қалбакие пайдо мешавад, ки аслияти видео, аудио ва матнҳои расонаҳои хабарии расмиро дар вақти воқеӣ зерӣ суол мебаранд. Ба амал омадани чунин усулҳои паҳн намудани далелҳо истифодаи васиҳои хеле дақиқи арзёбии аслияти маълумот, густариши саводнокии иттилоотию рақамӣ дар байни аҳоли, инчунин тақвияти ҷораҳои техникаро талаб мекунад, то ки бо маълумоти тақаллубӣ муқовимати дахлдор анҷом дода шавад.

Тавассути механизмҳои рақамӣ ба вучуд овардани таҳдидҳои киберӣ, таҳриф намудани маълумот ва ба амал баровардани маърақаҳои мақсадноки таъсиррасонӣ ба қарорҳои сиёсӣ мушкilotи фазои иттилоотии ҷаҳони муосир мебошанд. Дар чунин шароит инфрасохтори иттилоотӣ ба унсури муҳимтарини низоми амнияти миллӣ табдил меёбад. Дурнамои таъмини амнияти иттилоотӣ таҳияи стратегияҳои нави дифоиро талаб мекунад. Стратегияҳои мазкур роҳҳои ҳалли техникӣ, равандҳои ташкилӣ ва меъёрҳои ҳуқуқиро дар худ фаро мегиранд. Такмил додани протоколҳои криптографӣ, назорати ҳодисаҳо, таъсиси марказҳои ҳамоҳангсозии амалиётҳои амнияти киберӣ ва таҳияи методологияҳои таҳлили хатарҳо ва сценарияҳои воқуниш ба бухрон самтҳои нави таъмини амнияти иттилоотиро ташкил медиҳанд.

Дар ин росто, андешидани чораҳои институтсионалӣ ва иҷтимоӣ низ хеле муҳиманд. Баланд бардоштани саводнокии иттилоотӣ аҳолӣ, дастгирии васоити ахбори оммаи мустақил ва муассир, таҳияи механизмҳои назорати ҷамъиятӣ, таҳия ва татбиқи стандартҳои нав барои боло бурдани эътимоднокии мундариҷаи иттилоотӣ ва санҷиши ғаврии далелҳо ба онҳо мисол шуда метавонанд. Дар шароити ба амал омадани инқилоби иттилоотӣ низоми ҳукукии кишвар бо нигоҳ доштани кушодагии фазои иттилоотӣ ва рақобати озод байни манбаъҳои иттилоотӣ бояд ҳифзи шаҳрвандонро аз назарфиребии сиёсӣ таъмин кунанд. Тақвияти ҳамкорӣ дар байни муассисаҳои таълимӣ, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлат чӣхати ташаккули дарки интиқодии ҷараёнҳои иттилоотӣ ва қобилияти шаҳрвандон барои таҳлили мустақилонаи манбаъҳо нақши муҳим мебозад.

Равандҳои афзояндаи ҷаҳонишавӣ ва инқилоби иттилоотӣ ба зарурати мувозинати байни ошкорбаёнӣ, навоарӣ ва амният ишора мекунад. Аз ин рӯ, ташаккули сиёсати мукаммали иттилоотӣ ҳамохангсозии тадбирҳои техникӣ, ниҳодҳои (институтҳои) ҳукуқӣ ва омодагии фарҳангии ҷомеаро талаб мекунад. Дар ин замина фазои устувори иттилоотӣ, ки ғайринокии шаҳрвандӣ, расмиёти демократӣ ва суботи иҷтимоиро бидуни маҳдудияти аз ҳад зиёди озодии баён муҳайё мекунад, муҳим аст. Бинобар ин, муайян кардани омилҳои манфӣ ва таҳияи механизмҳои мутобикшавӣ чӣхати муқовимат ба назарфиребии экосистемаҳои иттилоотӣ зарур аст.

Яке аз омилҳои таъсиррасон ба пайдоиши инқилобҳои ранга ҷангҳои иттилоотӣ мебошад. Усулҳои ба амал баровардани ҷанги иттилоотӣ маҷмуи амалҳои мақсаднокеро дар бар мегиранд, ки ба ташаккули воқунишҳои дилхоҳи рафторӣ ва сиёсии аудитория тавассути идоракунии фазои иттилоотӣ равона карда шудаанд. Ҷангҳои муосири иттилоотӣ шаклҳои анъанавии таблиғотро бо технологияҳои рақамӣ омезиш медиҳанд.

Стратегияҳои ҷанги иттилоотӣ ташаккули ривоятҳои боварибахшро дар бар мегиранд. Субъектҳои ҷанги иттилоотӣ кӯшиш мекунанд, ки ривоятҳои онҳо бо арзишҳо ва ҳувияти гурӯҳҳои мақсаднок, инчунин, сафарбаркунии мақсадноки одамон тавассути рӯзномаҳои сиёсӣ мувофиқат намояд. Воситаҳои ҷанги иттилоотӣ доираи васеи шабакаҳои рақамӣ ва анъанавиро дар бар мегиранд. Шабакаҳои иҷтимоӣ ва паёмрасонҳо воситаҳои асосии рақамӣ мебошанд. Дар ин гуна фазоҳои иттилоотӣ иртиботи идорашаванда, саҳифаҳои қалбакӣ ва ҳамохангсозии амалҳо барои эҷоди дастгирии оммавӣ, ё баръакс, тақсимои афкори ҷамъиятӣ истифода мешаванд. Дар ин гуна шароит саҳифаҳои қалбакӣ ва иттилооти манипулятсионӣ, нашрияҳои фармоишӣ ва маълумоти нодуруст, таблиғоти мақсаднок ва фейкҳои сиёсӣ истифода мешаванд.

Таъсиррасонӣ ба афкори ҷамъиятӣ дар афзоиши руҳияи эҳсосотӣ, парокандагии аудиторӣ ва тағйири рафтор зоҳир мешавад. Дар натиҷа эътимоди бештар ба баъзе манбаъҳои иттилоотӣ, эътимоди камтар ба васоити ахбори оммаи мустақил ва муассисаҳои давлатӣ, сиёсисозии босуръати ҳаёти ҳаррӯза ба амал меояд. Дар ин гуна вазъият баҳсҳои ҷамъиятӣ ба самтҳои мухталиф майл мекунад ва амалияҳои номутавозини иттилоотӣ инкишоф меёбанд ва метавонанд боиси пайдоиши ҳаракатҳои эътирозӣ гарданд. Муқовимат бо ҷунин тамоюлот, баҳусус безаргардонии иттилооти қалбақӣ ва таъмини амнияти иттилоотӣ ба равиши системавӣ ниёз дорад. Гигиенаи иттилоотӣ, инкишофи маърифати иттилоотӣ, рушди малакаҳои таҳлили интиқодӣ, инчунин ниҳодикунонии санҷиши далелҳо ва маблағгузориҳои маъракаиҳои иттилоотӣ самтҳои афзалиятноки таъмини амнияти иттилоотӣ мебошанд. Истифодаи дастовардҳои илмию техникаӣ барои саривақт ошкор намудани ғайриқонунии аккаунтҳои сунъӣ, мониторинги гурӯҳҳои ғазои маҷозӣ ва таҳлили маълумоти манипулятивӣ муҳиманд. Татбиқи системаҳои огоҳ кардани ҷомеа аз паҳншавии маълумоти носоҳеҳи эҳтимоли ва механизмҳои огоҳ кардани ғаврии ҷомеа низ амалҳои ҳеле зарурӣ маҳсуб меёбанд.

Таблиғоти ғояҳои ифротӣ ва паҳн намудани хабарҳои носоҳеҳ омилҳои берунае мебошанд, ки метавонанд ба афкори ҷамъиятӣ таъсири манфӣ расонанд, ҳаракатҳои эътирозиро ба вучуд оваранд ва сатҳи эътимод ба ниҳодҳои давлатӣ ва қарорҳои ҳукумати роҳиш диҳанд. Роҳҳои паҳн намудани ҷунин иттилоот иборатанд аз расонаҳои хориҷӣ ва нима-расмӣ, инчунин, манбаъҳои дар дохили лоиҳаҳои иттилоотии беруна ҷойгиршуда. Нерӯҳои таҳрибӣ, баҳусус ташкилотҳои экстремистӣ радикалистӣ, тавассути ҷунин расонаҳо маълумоти нодурусти ғаразнок, гузоришҳои бардурӯғ, ақидаҳои қалбақии қоршиносон ва монанди инҳоро паҳн менамоянд. Технологияҳои рақамӣ муҳити расонаҳои анъанавиро бо шабакаҳои нави иҷтимоӣ пурра мекунад. Нерӯҳои таҳрибӣ аз ҷунин дастовардҳои технологияҳои муосир истифода намуда, маълумоти нодурустро дар байни оммаи мардум паҳн мекунад ва меҳоянд ақсуламалҳои эмотсионалии аудиториро ба вучуд оваранд.

Дар шароити паҳн гардидани ғояҳои ифротӣ ба тактикаҳои манипулятсионӣ диққати бештар додан лозим аст. Ҷунончи, пешниҳоди интиқоби маълумот, ғумроҳ кардани шаҳрвандон дар интиқоби манбаъҳои иттилоотӣ ва дар байни онҳо ба вучуд овардани изтиробӣ баланд аз ҷониби субъектҳои таҳрибӣ истифода бурда мешаванд. Дар баъзе мавридҳо расонаҳои таҳрибӣ тавассути хабарҳои носоҳеҳ ақсуламали эмотсионалии қорбарони шабакаҳои интернетиро ба вучуд оварда, эҳтимолияти ошкор кардани назарфиребиро қоршиш медиҳанд ва

осебпазирии гурӯҳҳои иҷтимоиро ба таъсири беруна бештар мекунад. Олимону таҳлилгарон қайд мекунад, ки «дар фазои иттилоотии ҷомеа афзоиши ҳаҷми хабарҳои носоҳеҳу манипулятивӣ боиси гоустувор гардидани системаи сиёсӣ мегардад» [6, с.65].

Паҳн намудани иттилооти таҳрибӣ ба ташаккули рӯзномаи сиёсӣ ва машруъияти (легитимияти) ҳокимияти давлатӣ таъсири манфӣ мерасонад. Дар чунин шароит арзёбии дақиқи хатарҳои сиёсӣ каме душвор мегардад, зеро шаҳрвандон мунтазам бо иттилооти аз ҷониби муҳолифин паҳншуда ё ба афкори ҷамъиятӣ номувофиқ дучор мешаванд. Чунин вазъ хатари радикализатсия, парокандагии фазои ҷамъиятӣ ва осебпазирӣ ба таъсири берунро афзоиш медиҳад. Таҳлили воқеаву ҳодисаҳои дар кишварҳои гуногун рухдода нишон медиҳад, ки мутаассифона, чунин равандҳои носолим ба ташаккули руҳияи эътирозӣ ва таҳти таъсири хориҷӣ ё сценарияҳои бӯхронӣ қарор додани одамон оварда мерасонад. Осебпазирии фазои иттилоотӣ мустақиман бо амнияти инфрасохтори муҳимми кишвар алоқамандӣ дорад, зеро иттилооти бардурӯғ метавонад муоширати байни давлат, шаҳрвандон ва ширкатҳои тиҷоратиро ҳалалдор кунад, ба ҷамоаҳои воқунишҳо ҳалал расонад ва самаранокии воқуниши мақомоти давлатиро коҳиш диҳад.

Муқовимати муассир бо таҳдидҳои иттилоотӣ муносибати маҷмуиро талаб мекунад. Чунончи, тақвияти саводнокии иттилоотии шаҳрвандон, рушди инфрасохтори иттилоотии кишвар, маблағгузори бештар ба маърақаҳои иттилоотӣ ва воситаҳои муайян намудани иттилооти носоҳеҳ ба онҳо мисол шуда метавонанд. Ташкили шабақаҳои мустақили санҷиши далелҳо, мониторинги босуръати муҳити иттилоотӣ ва системаҳои огоҳкунии мардум аз мавҷудияти таҳдидҳо дар муқовимат бо ҷангҳои иттилоотӣ хеле муҳим мебошанд.

Истифодаи василаҳои технологӣ дар самти ошкор кардани безарар гардонидани маълумоти бардурӯғ, аз ҷумла истифодаи барномаҳои худкор барои ошкор кардани равандҳои носолими иттилоотӣ, гузаронидани экспертизаи мундариҷаи иттилоотии расонаҳои хабарӣ ба сифати чораҳои иловагии таъмини амнияти иттилоотии ҷомеа баромад менамоянд. Рушди технологияҳои муосир имкон медиҳад, ки маводди шубҳанок муайян гардад, хусусияти вирусӣ доштани онҳо коҳиш дода шавад ва дар муқобили онҳо иттилооти бодаел ва саҳеҳ паҳн гардад.

Дар ҷангҳои иттилоотии замони муосир истифодаи неруи нарм низ хеле зиёд ба мушоҳида мерасад. Неруи нарм ҳамчун воситаи муҳофизатӣ барои ташаккул додани тасаввуроти мусбат дар бораи давлат, нигоҳ доштани машруъияти (легитимияти) равандҳои демократӣ ва коҳиш додани дастгирии сценарияҳои радикалӣ метавонад истифода бурда шавад. Албатта,

неруҳои таҳрибӣ низ дар муборизаҳои худ аз неруи нарми хеш истифода мекунанд. Аммо заифии онҳоро эътироф намудан зарур аст, зеро неруи нарми субъектҳои манфиатдор, бахусус ташкилотҳои террористии экстремистӣ тавассути маълумоти бардурӯғ, ғояҳои ифротӣ радикалӣ ташаккул дода мешавад. Аммо неруи нарми давлат ба ҷолибияти ташаббусҳои фарҳангӣ, таълимӣ ва дипломатӣ асос ёфта, барои интиҳоби рафтор ва самтҳои сиёсии афзалиятнок бидуни маҷбуркунӣ ё фишори мустақим истифода бурда мешавад. Дар шароити ташаккулёбии инқилобҳои ранга ин равиш метавонад ба афкори ҷамъиятӣ, обрӯӣ байналмилалӣ давлат ва ҷомеа додани шиддати ҳаракатҳои эътирозӣ таъсир расонад.

Стратегияҳои муҳимтарини неруи нарм дар ҷангҳои иттилоотӣ се самти фаъолиятро дар бар мегиранд. Якум, дипломатияи фарҳангӣ, аз ҷумла таълими арзишҳои фарҳангӣ, сиёсати забонӣ ва мубодилаи барномаҳои фарҳангӣ, ҷорабинҳои варзишӣ ва лоиҳаҳои бадеӣ [2]. Дуюм, дастгирии таҳсилот ва робитаҳои академӣ: стипендияҳо, барномаҳои муштараки таълимӣ ва ҷалби донишҷӯёни хориҷӣ ва гурӯҳҳои таҳқиқотӣ ҳамгироии байнифарҳангӣ ва эътибор ба меъёрҳои ниҳодии (институтсионалии) арзишҳои демократиро таъмин мекунад [3]. Сеюм, дипломатияи мардумӣ ва робитаҳои иттилоотӣ. Онҳо ба таъмини шаффофияти амалҳо, дастрасии манбаъҳои хабарӣ ва нигоҳ доштани муколамаи созанда бо аудиторияи байналмилалӣ нигаронида шудаанд [5]. Дар маҷмӯъ, унсурҳои номбурда имкон мекунад, ки тарафдорони сиёсати пешгирифтаи давлату ҳукумат бештар қарда шаванд ва ҷолибияти сценарияҳои зиддидемократӣ ҷомеа ёбанд.

Самаранокии таълимоти сиёсати давлатӣ дар доираи дипломатияи нарм ба мувофиқати паёмҳо ба шароити маҳаллӣ, эътиборнокии манбаъҳо ва риояи стандартҳои амнияти иттилоотӣ вобаста аст. Олимони соҳа инчунин аҳамияти стратегӣ доштани муоширати сиёсӣ, мустақилият ва хусусияти миллӣ доштани ҳадафҳоро низ таъкид мекунанд. Танҳо дар ҷунин шароит қўшиши ташаккул додани таъсири меъёрӣ метавонанд эътибори дарозмуддати ҷамъиятиро ба даст орад ва ҳатари сар задани эътирозҳои оммавиро ҷомеа диҳад. Тавре ки пажӯҳишгарони сиёсати иттилоотӣ қайд мекунанд, «самаранокии муқовимат бо таҳдидҳои иттилоотӣ тавассути ҷолибияти фарҳангӣ, имкониятҳои таълимӣ ва муколамаи дипломатӣ афзоиш меёбад, зеро симои давлатро ҳамчун субъекти созанда тасвир менамояд» [9, с.26]. Бо назардошти ҷунин шароит бояд таъкид кунем, ки стратегияи неруи нарм ба принципҳои шаффофият ва эътибор ба соҳибхотии давлатҳои дигар бояд асос ёбад.

Мушоҳидаҳо ва таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ нишон медиҳанд, ки истифодаи стратегияҳои иттилоотӣ дар инқилобҳои ранга бо омезиши механизмҳои расонаҳои байналмилалӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ ва имкониятҳои технологӣ амалӣ карда мешавад. Онҳоро ба таври зерин нишон додан мумкин аст: 1) бо ишора ба ҳуқуқи инсон, равандҳои демократӣ ва талаботи шаҳрвандон ривояти умумӣ барои легитимӣ кардани эътирозҳо ташаккул дода мешавад; 2) ҳамоҳангсозии хабарҳои тақаллубии таҳрибгарон дар расонаҳои гуногуни хабарӣ, пахши дубораи наворҳои видеой ва паҳн кардани маводҳо тавассути платформаҳои интернетӣ, аз ҷумла тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ; 3) даъват ба истифодаи усулҳои зӯрварона ва ташвиқи одамон барои иштирок дар эътирозҳо; 4) ваъдаи пуштибонӣ аз афрод тавассути созмонҳои хориҷӣ, инъикоси хабарҳо дар расонаҳои хориҷӣ ва изҳорот дар бораи риояи қонунҳои байналмилалӣ; 5) фишор тавассути таҳримҳо, маҳдудиятҳо дар муносибатҳои тичоратӣ ё шартҳои имтиёзнok барои дастгирии иқтисодии ташаббусҳои шаҳрвандӣ.

Усулҳои назарфиребии афкори ҷамъиятӣ низ ба таври васеъ истифода бурда мешаванд. Дар ин раванд аз ҳама бештар истифодаи муроҷиатҳои эмотсионалӣ, маълумоти нодуруст ва хабарҳои манипулятивӣ, инчунин, эҷоди дастгирии сунъӣ тавассути ваъдаҳои бардурӯғ ва тақлид кардани дастгирии оммавӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ ба мушоҳида мерасанд. Паҳн кардани маводи бардурӯғ ё таҳрифшуда бо рад кардани мавқеи мунаққидон ва беэътибор кардани муҳолифон роҳандозӣ карда мешавад. Фаъолону пайравони ташкилоти террористию экстремистии Ҳизби наҳзати исломӣ дар муқобили афкори ҷамъиятии ҷомеаи тоҷикистонӣ аз чунин усулҳо истифода мекунанд. Дар чунин шароит эътимоди мардум нисбат ба ниҳодҳои давлатӣ коҳиш меёбад ва парокандагии афкори ҷамъиятӣ ба амал меояд. Дар ҷангҳои иттилоотӣ баъзан манипулятсияи хувияти одамон, истифодаи рамзҳои фарҳангӣ ва тафсирҳои динӣ барои тақвият додани муттаҳидии иштирокчиён истифода бурда мешаванд. Истифодаи чунин стратегияро дар фаъолияти таблиғотии ҳизбу ҳаракатҳои тундгаро ва созмонҳои экстремистию террористӣ мушоҳида намудан мумкин аст.

Таҷрибаи кишварҳои гуногун ҳам сенарияҳои муваффақ ва ҳам номуваффақро нишон медиҳанд. Мисолҳои муваффақ истифодаи васоити ахбори омма барои машруият (легитимӣ) қуноидани талаботи эътирозгарон, сафарбаркунии ҳамоҳангшудаи онҳо ва суръат бахшидан ба инъикоси беруна аз рӯйдодҳоро дар бар мегиранд. Сенарияҳои номуваффақи инқилобҳои ранга дар талошҳои қавии зиддиэътирозии мақомот, ҳамоҳангии заиф дар дохили эътирозгарон, ҳамоҳангсозии

нокифояи маъракаҳои иттилоотӣ ва набудани дастгирии устувори беруна боиси парокандагии эътилофҳо ва нокомии онҳо мегарданд. Бо дарназардошти инқилоби рангаи ноком дар Ҷумҳурии Беларус, нақши омилҳои беруна ва фишори иқтисодӣ, инчунин, таъсири маҳдуди маъракаҳои иттилоотӣ дар заминаи навъи дигари воқуниши ҳукуматро махсус ишора кардан зарур аст. Зеро «инқилоби рангаи ноком дар Ҷумҳурии Беларус нақши омилҳои беруна ва фишори иқтисодиро дар шароити мавҷудияти суботи сиёсии ин кишвар нишон дод. Мақомоти давлатӣ тавонистанд, ки стратегияҳои бомуваффақият ташкил намудани эътирозро ҳалалдор намоянд ва пеши роҳи табaddулоти сиёсиро гиранд» [1, с.85].

Омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ барои муқовимат ба таҷовузи иттилоотӣ якчанд ҳулосаҳои муҳимро ошкор мекунад. Аломатҳои огоҳкунандаи барвақтии хатари иттилоотӣ, мониторинги чараёнҳои иттилоот ва гузаронидани таҳлили фазои иттилоотӣ бо назардошти манфиатҳои геополитикӣ муҳиманд. Муайян кардани маблағгузорӣ ва манбаъҳои дастгирии ҳаракатҳои эътирозӣ, системаи фаврии санҷиши далелҳо ва механизмҳои муқовимат ба дезинформатсия хеле муҳиманд. Ҳамоҳангсозии муассир байни давлат, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва шарикии байналмилалӣ дар таҳияи стратегияҳои устувори амнияти иттилоотӣ, рушди саводнокии иттилоотии аҳоли ва тақвияти тафаккури интиқодӣ дар муҳити иттилоотӣ низ муҳим аст. Андешидани чораҳои номбаргардида хатарҳои назарфиребиро коҳиш медиҳанд, қобилияти ҷомеаро барои шинохтани сигналҳои манипулятсионӣ афзоиш медиҳанд ва эҳтимолияти истифодаи василаҳои иттилоотӣ ҳамчун воситаи фишори берунаро кам мекунанд.

Ҳамин тариқ, дар муҳити иттилоотии ҷаҳони имрӯза василаҳои иттилоотӣ ба қисми ҷудонашавандаи стратегияҳои давлатӣ табдил ёфтаанд, зеро онҳо ба ташаккули самти сиёсӣ дар дохил ва берун аз кишвар нигаронида шудаанд. Ғайр аз ин, нақши таблиғот дар равандҳои сиёсии муосир таъсири гуногун дорад. Паст задани шаъну шарафи сиёсатмадорон, таъсири манфӣ расонидан ба легитимияти ҳокимияти давлатӣ ва ривоятҳои алтернативӣ ба шуури коллективӣ ва афкори ҷамъиятӣ таъсири манфӣ мерасонанд. Ҳатто чунин тамоюлот боиси коҳиш ёфтани эҳтимоли одамон ба ниҳодҳои давлатӣ мегардад. Дар шароити рушди бемайлони технологияҳои рақамӣ таъсири иттилооте, ки аз ҷониби субъектҳои таҳрибӣ паҳн мешавад, метавонад ба зехну шуури мардум зарару зиёни зиёд расонад. Таъсири омилҳои беруна тавассути ҷангҳои иттилоотӣ афкори ҷамъиятиро пароканда месозад ва метавонад самтҳои сиёсати пешгирифтаи давлату ҳукуматро дар сурати набудани назорати мустақим ҳалалдор кунад.

Неруи нарма ҳамчун воситаи таъсиррасонӣ хусусияти духӯра дорад: аз як тараф, чорабиниҳои фарҳангӣ, таълимӣ ва дипломатӣ робитаҳо ва эътимоди дарозмуддати мусбатро ба вучуд меоранд; аз тарафи дигар, ба назар нагирифтани неруи нармаи таҳрибкорон хатари ба амал омадани руҳияи эътирозиро бештар менамояд. Барои истифодаи самараноки неруи нарма омезиши арзишҳо ва манфиатҳо, ҳамкорӣ бо субъектҳои маҳаллӣ ва таваҷҷуҳ намудан ба шароити устувор зарур аст. Барои пешгирии инқилобҳои ранга ин стратегия на танҳо маънои дастгирии амалияҳои демократӣ ва рушди ҷомеаи шахрвандиро дорад, балки мутобик гардонидани сиёсати давлатӣ ба хусусиятҳои фарҳангӣ ва таърихӣ минтақаро низ тақозо менамояд.

Равиши стратегӣ барои таъмини амнияти иттилоотӣ банақшагирӣ ва ҳамоҳангсозии системавии байни мақомоти давлатӣ, бахши хусусӣ ва ҷомеаи шахрвандиро талаб мекунад. Таҳияи механизмҳои танзимкунада барои муқовимат ба дезинформатсия, ниҳодикунонии расмиёти санҷиши далелҳо, тақвияти амнияти киберӣ, ҳифзи инфрасохтори муҳим ва эҷоди барномаҳои устувори баланд бардоштани саводнокии иттилоотии аҳоли муҳим аст. Ҳифзи самараноки манфиатҳои миллӣ на танҳо воситаҳои технологӣ ва чораҳои тактикӣ, балки сармоягузорӣ дар барномаҳои таълимӣ, рушди фарҳанги журналистӣ ва шаффофияти раёандҳои иттилоотиро низ талаб мекунад. Анҷом додани ин корҳо фазои иттилоотии устуворро фароҳам меорад, ки қодир аст қўшишҳои таҳрибии таъсиррасонии беруна, қоҳиш додани хатари назарфиребӣ ва ба ҳадди ақал расонидани таъсири номатлуби манипулятсияи берунаро таъмин кунад. Арзёбии механизмҳои мавҷуда нишон медиҳад, ки омезиши амалҳои пешгирикунанда ва воқуниши ғаврӣ бо таъба ба усулҳои илмӣ шартҳои асосии ҳимояи манфиатҳои миллӣ ва таъмини амнияти иттилоотӣ мебошанд.

Адабиёт

1. Барсуқ А. И. Несостоявшаяся цветная революция в Белоруссии: причины и последствия / А. И. Барсуқ // Архонт. – 2023. – № 5(38). – С. 82-92.
2. Василенко Е. В. Культурная дипломатия как инструмент "мягкой силы" государства / Е. В. Василенко // Перспективы. Электронный журнал. – 2016. – № 1(5). – С. 68-80.
3. Вашурина Е. В. Развитие системы привлечения иностранных студентов: региональная модель / Е. В. Вашурина, Я. Ш. Евдокимова // Университетское управление: практика и анализ. – 2017. – Т. 21, № 1(107). – С. 41-51.
4. Горбатюк Л. Н. Цветные революции XXI века: историко-правовой анализ / Л. Н. Горбатюк, М. В. Колундаев // Научный вестник Орловского юридического института МВД России имени В.В. Лукьянова. – 2025. – № 1(102). – С. 13-21.

5. Журавлева Н. Н. Коммуникативные стратегии в сфере "культурной дипломатии": современные дискуссии / Н. Н. Журавлева // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2007. – № 2-2. – С. 160-166.

6. Крайнова К. А. Интернет как средство политической манипуляции в современном политическом управлении / К. А. Крайнова // PolitBook. – 2013. – № 2. – С. 60-67.

7. Попова Ю.А. Информационные технологии в системе формирования общественного мнения // Психология, социология и педагогика. 2015. № 7 [Электронный ресурс]. URL: <https://psychology.snauka.ru/2015/07/5560> (дата обращения: 24.12.2025)

8. Смирнов А.А. "Глубокие фейки". Сущность и оценка потенциального влияния на национальную безопасность / А. А. Смирнов // Свободная мысль. – 2019. – № 5 (1677). – С. 63-84.

9. Шогенов Т.М. Противодействие распространению террористических угроз в условиях глобализации информационного пространства / Т. М. Шогенов // Проблемы экономики и юридической практики. – 2019. – Т. 15, № 3. – С. 26-27.

10. Юсупова-Фарзалиева Д. Информационно-коммуникативные технологии в структуре "цветных революций": опыт современных политий / Д. М. Юсупова-Фарзалиева // Социально-гуманитарные знания. – 2012. – № 9. – С. 310-314.

**МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФОН – СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ –
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS**

TJ	RU	EN
АЛИЗОДА НУРАЛӢ АЛӢ	АЛИЗОДА НУРАЛИ АЛИ	ALIZODA NURALI ALI
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав	Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава	Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav
Докторанти кафедраи сиёсатшиносӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ	Докторант кафедры политологии и международных отношений	doctoral student of the Department of Political Science and International Relations
Тоҷикистон, вилояти Хатлон, шаҳри Бохтар, кӯчаи Айни 67	Таджикистан, Хатлонская область, город Бохтар, улица Айни 67	Tajikistan, Khatlon region, Bokhtar city, Aini street 67
Тел.: +992-903-66-48-84		

УДК: 343.326:32

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ТЕРРОРИЗМА

Вализода Д. Н.,

Института философии и политологии им.А.Баховаддинова НАНТ

Данная статья посвящена анализу концептуальных основ терроризма как явления современного общества. В ней автор уделяет внимание вопросам определения сущности, содержания и специфики терроризма. Исследуются этимологические и политические значения слово «террор». Анализируются теоретико-концептуальные основы, характеризующие терроризм как опасное и антиобщественное явление. Исследуются причины и факторы, способствующие формированию террористических организаций, способы вербовки людей в них. Также проведена классификация терроризма исходя из его целей, задач, субъектов и методов действия. Выявлено и обосновано, что терроризм выступает как угроза глобального характера. Ему присущи широкие сети и финансовые возможности. Также показан процесс совершенствования действий террористов и их идеологическая устойчивость на пути достижения цели.

Ключевые слова: террор, террорист, терроризм, радикализация, антиобщественное действие, концептуальные основы, типы терроризма, военные и гражданские объекты, насилие, устрашение, взрывы, опасное деяние, глобальная угроза.

АСОСҲОИ КОНСЕПТУАЛИИ ТАҲКИҚОТИ ТЕРРОРИЗМ

Вализода Д. Н.,

Институти фалсафа ва сиёсатшиносии ба номи А. Баховаддинов АМИТ

Дар мақола асосҳои концептуалии терроризм ҳамчун зухуроти ҷомеаи муосир таҳлил карда шудааст. Муаллиф ба муайян кардани моҳият, мундариҷа ва хусусиятҳои терроризм тамаркуз мекунад. Маъноҳои этимологӣ ва сиёсии калимаи "террор" таҳқиқ шудаанд. Асосҳои назариявӣ ва концептуалии тавсифи терроризм ҳамчун надидаи хатарнок ва зиддиҷамъиятӣ таҳлил карда шудаанд. Сабабҳо ва омилҳои мусоидаткунанда ба ташаққули созмонҳои террористӣ ва усулҳои ҷалби одамон ба онҳо баррасӣ гардидаанд. Таснифоти терроризм инчунин дар асоси ҳадафҳо, вазифаҳо, субъектҳо ва усулҳои амали он пешниҳод карда шудааст. Муайян ва асоснок карда шудааст, ки терроризм таҳдиди ҷаҳонӣ буда, бо шабакаҳои васеъ ва захираҳои молиявӣ тавсиф мешавад. Раванди тақмили фаъолияти террорист ва устувориҳои идеологӣ онҳо дар ноил шудан ба ҳадафҳои худ низ нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: террор, террорист, терроризм, радикализатсия, амали зиддиҷамъиятӣ, асосҳои мафҳумӣ, намудҳои терроризм, ҳадафҳои низомӣ ва шахравандӣ, зӯроварӣ, тарсондан, таркишҳо, амали хатарнок, таҳдиди ҷаҳонӣ.

CONCEPTUAL FOUNDATION OF TERRORISM RESEARCH

Valizoda D. N.,

Institute of philosophy and political science A. Bahovaddinov NAST

This article analyzes the conceptual foundations of terrorism as a phenomenon of modern society. The author focuses on defining the essence, content, and specifics of terrorism. The etymological and political meanings of the word "terror" are explored. Theoretical and conceptual foundations characterizing terrorism as a dangerous and anti-social phenomenon are analyzed. The author examines the causes and factors contributing to the formation of terrorist organizations, as well as their recruitment methods. Furthermore, the article provides a classification of terrorism based on its goals, objectives, subjects, and methods of action. The study reveals and substantiates that terrorism acts as a global threat characterized by extensive networks and financial capabilities. Finally, it demonstrates the evolving methods of terrorists and their ideological resilience in achieving their goals.

Key words: terror, terrorist, terrorism, radicalization, antisocial action, conceptual foundations, types of terrorism, military and civilian targets, violence, intimidation, explosions, dangerous act

Терроризм как общественно опасное явление имеет глубокие историко-политические корни. Его сущность заключается в использовании насилия и устрашения как способов достижения поставленной цели. Во все времена и периоды терроризм имел различные толкования и дефиниции, но как общественно-опасное деяние всегда имел одинаковые последствия, то есть насилие, убийство (с использованием огнестрельного, холодного и биологического оружия), поджог, взрыв, нанесение ущерба и массовые человеческие жертвы.

Слово «террор» происходит от латинского глагола «terrere» «terror» - «устрашать», «пугать», который восходит к праиндоевропейскому корню «tres» - «дрожать» и означает метод запугивания, физическое насилие или угрозу его применения для достижения политических или иных целей.

Словарь С.И. Ожегова дает следующее определение этого явления: «Террор – физическое насилие, вплоть до физического уничтожения, по отношению к политическим противникам» [11, 707]. В этом понимании террор обосновывается политическими мотивами: достижение

определенных политических целей предполагает уничтожение политических противников. Исходя из этого, в приведенном толковании определяется политический характер террора.

В нынешнее время терроризм можно отнести к главной угрозе всему миру и человечеству в целом. Исследование терроризма как явление показывает, что оно имеет влияние на политические курсы государств, что делает необходимым его анализ и изучение.

Более детальная дефиниция данного явления подчеркнута в Европейской Конвенции о борьбе с терроризмом от 27 января 1977 года, где раскрыты чёткие обстоятельства, связанные с терроризмом в те времена. Например, «захват воздушных судов, покушение на жизнь, телесную целостность или свободу людей и дипломатических представителей, захват заложников или незаконное лишение свободы, использование взрывчатых веществ, автоматического огнестрельного оружия, бандеролей или посылок с опасными вложениями» [4, 8-13]. В приведенном понимании терроризм рассматривается как широкоспектрное явление, имеющее множество обликов.

Изучая терроризм как негативное явление, необходимо подчеркнуть, что в нынешний период в учениях, анализирующих терроризм, не существует единого мнения по поводу его определения.

Это объясняется тем, что в настоящее время из огромного количества существующих определений понятия «терроризм» ни одно не признано универсальным. По подсчетам ученых, сегодня существуют более 120 определений терроризма, и в каждом из них терроризм рассматривается исходя из той реальности, в которой был совершен тот или иной акт террористического характера. Проблема определения этого феномена осложняется и тем, что терроризм появился не в современную эпоху, а гораздо раньше. Как проявление акта насилия, он заявил о себе очень давно, и существующие дефиниции свидетельствуют о том, что в зависимости от того, как проявлялось это действие и в каких условиях, формулировалось и его толкование.

Так, ряд исследователей, в том числе и Мухаммад Абдурахмон полагают, что сегодня понятие «терроризм» в понимании людей определяется по-разному, но главное его значение является устрашение против мирного проживания народов и имеет тесную связь с понятиями «террор», «террористическая деятельность» и «террористический движение» [1;].

По нашему мнению, в настоящее время к понятию «терроризм» можно отнести физическое действия определённого лица или группы лиц направленное на совершение общественно-опасных деяниях (*взрыва,*

поджога, нападение на общественные, жизненно важные, стратегические государственные и военные объекты, убийства с использованием огнестрельного, холодного и биологического оружия) для достижения политических, национальных, религиозных и преступных целей, нанеся ущерб интересам национальной безопасности государства.

М. Одесский и Д. Фельдман считают, что «террор как метод управления - открытие Великой французской революции. Само слово «terror», т. е. «ужас», или «устрашение», вошло в политический лексикон стараниями жирондистов и якобинцев, объединившихся в 1792 году, дабы вынудить короля заменить прежних министров лидерами леворадикальных группировок» [12, 45]. Иными словами, террор рассматривается ими как деяния, направленные против государства и власти.

Наиболее полную характеристику терроризма, отличающего его от других видов преступлений, на наш взгляд, дает И.Р. Михеева: «Отличительной чертой терроризма является то, что при его совершении общеопасное насилие применяется в отношении одних лиц или имущества, а психологическое воздействие в целях склонения к определенному поведению оказывается на других лиц, т.е. насилие здесь влияет на принятие решения потерпевшим не непосредственно, а опосредованно – через выработку (хотя и вынужденно) волевого решения самим потерпевшим лицом (физическим или юридическим или группой лиц) вследствие созданной обстановки страха и выраженных на этом фоне стремлений террористов» [9].

В этом понимании говорится и о такой сущности терроризма, как одновременном направлении его действий на несколько субъектов. Разнонаправленность и тяжелые последствия физического и психологического влияния обеспечивают «эффективность» акта насилия, придавая ему более устрашающий характер.

Возникновение терроризма как явления политической действительности относится к незапамтным временам. Историки при определении эпохи возникновения терроризма сходятся во мнении о том, что первой террористической группировкой была – секта сикариев – действовавшая в 66 – 73 гг. нашей эры на территории Палестины. Члены этого сообщества занимались нейтрализацией евреев, выступавших за мир с римлянами.

Также в горах Ирана и Сирии в XI- XIII веках действовало военно-политическое формирование исмаилитов-низаритов ассасины (хашашины), чье название и в наше время сопоставляют со словом убийства. Основоположником этой организации считается Хасан ибн Саббах, считавшимся одним создателей идеологии терроризма. Ассасины

использовали самоотверженных воинов (фидаинов), с целью уничтожения основных руководителей суннитского Сельджукского государства и крестоносцев.

В XX веке наблюдается трансформация терроризма, о чём свидетельствуют трансграничные контакты террористических групп. В этот период терроризм широко распространился в Латинской Америки и Азии, превращаясь в движущую силу политического столкновения во всем мире. Это практически означает укрепление связей и превращение терроризма в транснациональную угрозу.

Также в этот период организованы политические движения, распространяющие собственные идеи на мировой уровень, используя фашистские и религиозные течения как методы и формы терроризма.

В 1945 году после окончания Второй мировой войны терроризм прошёл очередной этап трансформации. Следует отметить, что до Второй мировой войны объектами террористических атак являлись должностные лица, военнослужащие, но не гражданские лица.

Далее в 1970 году можно было увидеть всплеск активности террористических групп. «Свидетельство тому может послужить совершённый теракт в Мюнхене во время Олимпиады 1972 года. В результате, которого 05.09.1972 года члены террористической организации «Чёрный сентябрь» захватили в заложники спортсменов Израиля. В результате проведения операции террористы были ликвидированы, но были и жертвы среди спортсменов и сотрудников органов правопорядка» [5, 606]. Данный кощунственный случай потряс всю Европу и мир. В целях пресечения подобных терактов были созданы специальные подразделения по борьбе с терроризмом по всей Европе. В частности, по приказу тогдашнего Председателя КГБ СССР Андропова Ю.В., было создано спецподразделение по борьбе с терроризмом «Альфа». Создание специального подразделения по борьбе с терроризмом можно считать примером институционализации отношений в борьбе с этим злом.

В период 70-80 годов прошлого века в исламском мире инициировалось создание религиозно-экстремистских и террористических организации, которые начали вести антиконституционную деятельность против легитимных правительств путём совершения террористических актов. Реальным примером высказанного является создание террористическо-экстремистской организации «Партия исламского возрождения Таджикистана» 20 апреля 1973 года путём проведения подпольного совещания основателей исламской партии.

Первые подпольные ячейки ПИВТ по инициативе Саида Абдулло Нури были созданы и начали активную агитационную деятельность в 1973

году на территории бывшей Курган-тюбинской области. Данная структура проводила пропаганду идеологии радикального течения «Ваххабия», системную работу по радикализации населения и внедрению в общественное сознание идей исламского фундаментализма и терроризма.

В указанный период данная структура получила название «Организация исламской молодежи Таджикистана». Это было первое подобное радикально-религиозное движение не только в Таджикистане, но и на всем советском пространстве. Исламистам удалось в кратчайшие сроки на основании конкретной программы вовлечь в организацию большинство известных лиц из числа мусульманского духовенства страны.

В период своего становления, ПИВТ одной из основных целей объявила создание исламского государства на территории Таджикистана. В рамках планомерной реализации этого замысла, последовательно осуществлялась работа по радикализации населения, создавалась инфраструктура трансляции идеологии экстремизма и терроризма. Политическая платформа ПИВТ соответствовала программе террористической и экстремистской организации «Братья-мусульмане», что еще раз подтверждает транснациональную сущность террористических организаций. ПИВТ в период с 1992 по 1997 годы совершала теракты в отношении учёных, государственных деятелей и иностранных граждан на территории Республики Таджикистан.

«Важной особенностью современного терроризма является его хорошо организованный и структурированный характер. Современный терроризм характеризуется хорошим техническим оснащением, наличием учебных баз и полигонов, наличием достаточного финансирования со стороны международных сообществ, преследующих свои цели на международной политической арене» [13, 23-26]. Это свидетельствует о том, что террористические организации не возникают сами по себе, а являются результатом деятельности определённых политических и геополитических сил.

Цель современных террористических акций – путем насилия, антигуманных действий достичь желаемого политического влияния на властные правительственные структуры, нужного психологического воздействия на социум в отдельном регионе и в государстве в целом.

Современная политическая теория на основе различных классификационных признаков разделяет терроризм на различные виды. В.И. Замкова и М.З.Ильчиков, анализируя виды терроризма, делят их на «революционный и контрреволюционный террор», «субверсивный и репрессивный», «физический и духовный», «селективный» и «слепой», «провокационный», «превентивный», «военный и криминальный террор»

[6, 3]. Указанные авторы исходят из разделения по принципу дихотомии, т.е. выделяют парные варианты и формы активности.

Б.Г. Чурков подразделяет терроризм на следующие виды: «социально-политический терроризм, который делится на правую и левую ветви, этнополитический терроризм, религиозный терроризм, разновидностью которого является клерикально-фундаменталистский терроризм, и наконец, сепаратистский терроризм, который может иметь национальный или религиозный характер, или быть одновременно национальным и религиозным» [14, 6-7]. В отличие от классификации вышеуказанных авторов, Б.Г. Чурков в основном опирается на идейные истоки борьбы террористов. В своей классификации он исходит прежде всего из мотивационных основ терроризма, включающих в себя личностные и политико-идеологические аспекты. Данная классификация, несмотря на свою структурную сложность, способствует разграничению спорных вопросов относительно таких явлений, как терроризм и сепаратизм, выделяя в них религиозный и национальный аспекты.

В отличие от В.Г., Чуркова Д.М. Фельдман и М.П. Одесский выделяют:

«1) индивидуальный террор – политические убийства, совершаемые «террористами»-заговорщиками с целью захвата власти в условиях нагнетания «истерии неповиновения»;

2) террор толпы – «применение организованных групп по модели «преступной толпы» для захвата или же сохранения власти;

3) государственный террор – «государственные репрессии, проводимые как превентивное устрашение в условиях нагнетания «истерии солидарности» с правительством» [12,]. Из данной классификации следует, что её авторы, прежде всего, исходят из субъекта совершаемого террористического деяния: конкретная личность, масса или государство.

Свою классификацию терроризма, предлагает и Н.М. Назаркин, который выделяет в нем следующие типы:

«1) идейный, включающий в себя различные формы политического и иного идеологически мотивированного терроризма;

2) терроризм одиночек, включая лиц с психическими аномалиями;

3) так называемый криминальный терроризм, или, в отличие от первого типа, безыдейный, в основе которого лежат сугубо корыстные мотивы и цели, и который сейчас является доминирующим». [10,]. Данная классификация опирается на идейные основы: один борется за идею, другой вообще не задумывается о каком либо смысле, а третий совершает теракт из-за своей маргинальности.

Таким образом, в настоящее время в качестве оснований классификации отдельных типов терроризма в научной и криминологической литературе, а также политической практике используются следующие типы современного терроризма:

Классификация терроризма по идеологической основе и сфере проявления является общераспространенной. Сущность её заключается в признании идеологического компонента, как наиболее влиятельного фактора при совершении террористических актов. Идеологическая убежденность и преданность идеи толкает людей на любые страшные деяния. Разновидностью такого вида терроризма является политический терроризм, который имеет прямое отношение к борьбе за власть. На пути к достижению поставленной цели террористы преследуют цель запугать или устранить политических противников. Политический терроризм имеет древние исторические корни.

Другим видом выступает государственный терроризм, который представляет собой форму отчуждения своего собственного населения внутри государства, его полного подавления, порабощения и уничтожения тех, кто пытается противостоять тираническому режиму. Необходимо отметить, что государственный терроризм имеет внутренний и внешний характер. Внешний государственный терроризм означает поддержку антиправительственных организаций и групп, убийство политических деятелей и тд.

Наиболее распространенной формой идеологического терроризма выступает религиозный терроризм, преследующий цель утвердить и заставить признать веру террористов, а также ослабить и даже уничтожить другие вероисповедания. Сущность религиозного терроризма заключается в его фанатизме и бескомпромиссности. Религиозный терроризм рассматривает «врагов веры» как способ приближения к Богу. Согласно идеям И.В.Кудряшова: «Религиозный терроризм, как и светский, не может быть «схвачен» четкой дефиницией. Он точно так же вызывает непрекращающиеся споры о своей природе и имеет много разновидностей. Для изучения религиозного терроризма важен учет характера религиозной традиции и типа политической власти в местах его «обитания» [7, 54-68]. Исходя из этого, можно прийти к выводу о том, что религиозный терроризм, как и любой другой вид терроризма, характеризуется теми особенностями, которыми обладает среда.

Следующим видом терроризма выступает националистический терроризм, характеризующийся вытеснением представителей других наций, непризнанием их культурных и исторических достижений, крайне враждебным отношением, применением силы, устрашения, даже

физическим уничтожением известных представителей данной нации. Националистический терроризм предполагает крайний этноцентризм, в котором любые акты насильственного характера оправдываются «защитой национальных интересов». Согласно анализу проведённому А.Р.Гирфановым и С.А.Сергеевым: «Националистический терроризм — форма политического терроризма, направленная на утверждение превосходства конкретной нации или расы, разжигание национальной нетерпимости, дискриминацию представителей других народов, преследующая цель путём устрашения вытеснить другую нацию или избавиться от её власти» [3,].

Общеуголовный корыстный терроризм выступает очередным видом терроризма, который нацелен на запугивание и устрашение тех, кто мешает преступникам получить материальные ценности, в том числе коммерческие конкуренты. Характерной особенностью данного типа терроризма выступает его направленность исключительно на получение выгоды. Террористы указанного толка не борются за какие-то идеи, идеологии или ценности.

Наиболее близким по содержанию к общеуголовному корыстному терроризму является криминальный терроризм. Целью криминального терроризма выступает устрашение конкурирующих преступных групп. Организация взрывов, поджоги, убийства, рэкет и вымогательство выступают как основные виды криминального терроризма

Вторым критерием классификации терроризма выступают масштабы их распространения. Исходя из этого выделяется внутренний и международный терроризм. Внутренний терроризм осуществляется в пределах одного государства. Отличительными признаками внутреннего терроризма выступает его нацеленность на внутренние субъекты. Внутренний терроризм осуществляется в форме группового убийства, массового уничтожения граждан, саботажа по всей стране и других преступлений, направленных против личности.

Международному терроризму присущи другие отличительные черты, такие как транснациональный характер, устойчивые международные связи, преследующие политические, идеологические цели и осуществляемые в различных странах, при помощи своих ячеек и организаций. Целями международного терроризма является не только устранение отдельных государственных деятелей, но и дестабилизация ситуации в той иной стране путем распространения страха и устрашения. Международный терроризм обладает широкими финансовыми возможностями, что позволяет ему осуществлять свои акты сразу в

нескольких государствах. Масштабность выступает главной отличительной чертой международного терроризма.

В современной политической науке терроризм классифицируется также и по целям и задачам. Исходя из этого выделяются меркантильный и апокалиптический терроризм. Меркантильный терроризм преследует цель наживы путем уничтожения конкурентов, захват ресурсов коммерческого характера, контроль над бизнесом и т.д. Иными словами, меркантильный терроризм чаще всего проявляется в форме организованной преступности, преследующей свои корыстные цели.

Апокалиптический терроризм своеобразен по своим целям и методам осуществления террористических действий. Их цели имеют глобальный характер, например, исполнение пророчества о конце света, уничтожение «грешного мира» путем провоцирования различных опасных действий и т.д. Особенностью указанного типа терроризма является его нацеленность на наибольшее количество жертв. Согласно его идейной предрасположенности, чем больше жертв, тем успешнее проведенное действие.

Средства, при помощи которых осуществляются террористические акты, служат еще одной основой для классификации терроризма. Исходя из этого обычный терроризм предполагает использование обычных средств уничтожения и устрашения, которые уже давно используются этими деструктивными силами.

В отличие от обычного терроризма ядерный, химический и биологический терроризм пользуется ядерными расщепляющимися материалами, ядерными взрывными устройствами, опасными химическими и биологическими веществами и т.д. Указанные средства обычно используются террористически организациями с целью запугивания и шантажа государства, отдельных политических лидеров и целых сообществ. По своим последствиям указанные типы терроризма представляют большую угрозу регионам и даже всему человечеству. Опасность использования указанных средств заключается в том, что они имеют очень тяжелые последствия, которые могут долгое время вредить человечеству.

Следующим нетрадиционным видом терроризма выступает электромагнитный терроризм. В связи с этим необходимо отметить, что электромагнитный терроризм реализуется с использованием генерирующих установок мощного электромагнитного излучения, воздействующих как на людей, так и на определенные технологические системы объектов инфраструктуры. В связи с этим необходимо отметить, что технологический прогресс расширил возможности террористических

группировок и организаций, порождая новые формы терроризма, ранее не известные человечеству.

Другим таким нетрадиционным видом терроризма выступает **кибернетический терроризм**. Развитие информационного общества и расширение возможностей информационно-компьютерных технологий способствовало формированию кибертерроризма, как разновидности международного терроризма. Оно предполагает использование специальных программ-вирусов для отключения или нарушения нормального функционирования компьютерных сетей. Атаки кибертеррористов направлены на государственные структуры и банковскую и финансовую систему. Ныне наблюдаются атаки на инфраструктурные системы, такие как электростанции и т.д. Попытки взлома систем голосования во время электоральных процессов в последние годы выступают частыми явлениями. Целью кибертеррористов является принуждение правительств к принятию определенных решений, распространение страха и недоверия к властям, раздробление общества.

Исходя из средств осуществления террористических актов, наиболее приближенным к кибертерроризму выступает информационный терроризм. Согласно теории таких ученых как Алоевой А.А., Алоева И.А., Жукова А.З. «Если рассматривать информационный терроризм с практической точки зрения, то он представляет собой форму насильственного воздействия на психику отдельной личности или группы лиц. Посредством использования информационных инструментов террористы навязывают идеологию терроризма таким образом, что объект воздействия не имеет возможности всесторонне критично оценить предоставляемую информацию» [2, 197-201]. Информационный терроризм в современном мире выступает как распространенный вид терроризма. Он совершается как отдельными индивидами, так и целыми организациями, государственными и негосударственными структурами.

Экономический терроризм выступает следующим видом терроризма. Как отмечают С.И.Махненко и В.А.Манукян: «Если террор в своём классическом понятии подразумевает физическое уничтожение, насилие, то экономический терроризм подразумевает подрыв непосредственно экономики. Следует отметить, что экономический терроризм также включает в себя насильственный захват собственности (то есть поглощение предприятий при помощи незаконных средств), экономические преступления как против отдельного юридического либо физического лица, так и против государства в целом, коррупция во всех видах власти, «отмывание» доходов, полученных путём нарушения законов. Объединяя всё это, можно сделать заключение, что

экономический терроризм - это такие действия, которые направлены на экономическое положение субъектов» [8,]. Экономический терроризм призван дестабилизировать экономическую систему государства, вызвать хаос и недоверие властям, расшатать устои общества.

Исходя из сил и средств осуществления террористических актов терроризм делится на индивидуальный и групповой терроризм. Их сущность заключается в том, что индивид отдельно совершает террористический акт или в составе группы совместно с другими членами организации или группы.

Резюмируя вышесказанное, можно утверждать, что терроризм выступает как предельное выражение экстремистской идеологии, обладающее высокой степенью полиморфизма.

Дифференциация его целей, векторов направленности и ресурсных источников детерминирует перманентное усложнение субъектного состава, а также тактикотехнического инструментария преступной деятельности. Разработанные классификации наглядно демонстрируют многоаспектную структуру терроризма как системной общественной угрозы. Систематизация этих данных раскрывает деструктивную сущность данного феномена, формируя методологическую базу для разработки проактивных стратегий и оптимизации национальных систем противодействия террористическим угрозам.

Литература

1. Абдурахмон М., Понятие «терроризм». Основной смысл и его содержание. [ИА Ховар, 5.02.2024] (дата обращения: 11.05.2026)
2. Алоева А.А., Алоев И.А., Жуков А.З. Информационный терроризм - угроза национальной безопасности в условиях цифровизации // Пробелы в российском законодательстве. 2020. Т. 13. №6.
3. Гирфанов А. Р., Сергеев С. А. Терроризм в современной России: причины возникновения и способы противодействия // Вестник Казанского технологического университета.–2014. –№ 17 (Дата обращения: 07.04.2026)
4. Европейская конвенция о пресечении терроризма (ETS № 90) (заключена в г. Страсбурге 27.01.1977) // Бюллетень международных договоров. 2003. № 3.
5. Жаринов К.В. Терроризм и террористы: Ист. справочник / Под общ. ред. А.Е. Тараса. – Мн.: Харвест, 1999.
6. Замковой В.И., Ильчиков М.З., Терроризм - глобальная проблема современности .-М., 1996.//Чурков Б.К. Мотивационные и идейные основы современного терроризма//Социальные конфликты: экспертиза, прогнозирование, технологии разрешения. № 4, 1993.<https://psyfactor.org/> (дата обращения: 8.04.2026)

7. Кудряшова И.В. Религиозный терроризм: Концептуальные проблемы политического анализа // Политическая наука. – М., 2018. – № 4. Махненко С.И., Манукян В.А. Экономический терроризм/Деловой вестник предпринимателя, 2022, –№7(1).

8. Михеев И. Р. Терроризм: понятие, ответственность, предупреждение //Источник–Владивостокский центр исследований организованной преступности при Юридическом институте ДВГУ CRIME.VL.RU. Все о преступности// <http://crime.vl.ru/docs/stats/> (дата обращения: 10.06.2026)

9. Назаркин М.В. «Криминологическая характеристика лиц участников преступлений террористического характера»//<http://lib.eioskuimvd.ru> (Дата обращения 11.05.2026)

10. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 1982.

11. Одесский М., Фельдман Д. Террор как идеологема (к истории развития)//Общественные науки и современность. -1994. -№ 6.

12. Сухаренко А. Финансовая подпитка терроризма // ЭЖ-Юрист. 2015. № 49.

13. Чурков Б.Г. Серия университетских модулей: Борьба с терроризмом. Модуль 3. Обзор международной правовой базы по борьбе с терроризмом. – Вена, 2019. – С.6-7. (Дата обращения 10.06.2026)

**МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФОН – СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ –
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS**

TJ	RU	EN
ВАЛИЗОДА ДАЛЕР НУРАЛИ	ВАЛИЗОДА ДАЛЕР НУРАЛИ	VALIZODA DALER NURALI
Унвонҷӯи Институти фалсафа ва сиёсатшиносии ба номи А. Баҳоваддинов АМИТ	Соискатель Института философии и политологии им.А.Баховаддинова НАНТ	Applicant of the Institute of Philosophy and Political Science named after A. Bahovaddinov NAST
Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Ҷ. Икромӣ, № 8	Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Дж.Икромӣ, №8	Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. J. Ikromi, №8
E-mail: valizodasamir17@gmail.com		

УДК: 327(575.3:510):070

ШАРИКИИ СТРАТЕГИИ ТОҶИКИСТОН ВА ЧИН ДАР ОИНАИ МАТБУОТИ ДАВРӢ

Шарифхонзода М.Ш.,

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Масъалаи ҳамкориҳои шарикии стратегӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар ин мақола ба таври васеъ таҳқиқ гардида, муаллиф кӯшиши намудааст, ки марҳалаҳои ҳамкориҳои шарикии стратегии ду давлати дӯст ва ҳамсояро дар оинаи матбуоти даврӣ таҳлил намояд. Дар асоси маводҳои зиёди маҷаллаҳои илмӣ ва рӯзномаҳои даврӣ сатҳ ва сифати ҳамкориҳои шарикии стратегӣ миёни Тоҷикистон ва Чин баҳогузори гардидааст. Муаллиф дар аввал ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии шарикии стратегӣ дар муносибатҳои байналмилалиро мавриди баррасӣ қарор дода, сипас таҷрибаи ҳамкориҳои шарикии стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо дигар давлатҳо арзёбӣ намудааст. Дар идома ба ҳамкориҳои шарикии стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин диққати махсус дода, марҳалаҳои рушди шарикии стратегиро миёни ҳар ду давлатро ба чор марҳала ҷудо намудааст ва ҳар як марҳаларо дар алоҳидагӣ мавриди таҳқиқ қарор додааст.

***Калидвожаҳо:** Осиёи Марказӣ, Тоҷикистон, Чин, шарикии стратегӣ, ҳампаймонӣ, сиёсати хориҷӣ, дипломатия, эъломиа, созишнома, ҳамкориҳои сиёсӣ, корхонаҳои муштарак, матбуоти даврӣ, мақолаи илмӣ, рӯзномаҳои илмӣ-оммавӣ.*

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПАРТНЕРСТВО ТАДЖИКИСТАНА И КИТАЯ В ЗЕРКАЛЕ ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ

Шарифхонзода М. Ш.

Национальный университет Таджикистан

В статье подробно исследуется вопрос стратегического партнерства между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой, и автор пытается проанализировать этапы стратегического партнерства между двумя дружественными и соседними государствами в свете периодической печати. На основе многочисленных материалов научных журналов и периодических изданий оцениваются уровень и качество стратегического партнерства между Таджикистаном и Китаем. В первую очередь автор рассматривает теоретические и практические аспекты стратегического партнерства в международных отношениях, а затем анализирует опыт

стратегического партнерства Республики Таджикистан с другими государствами. В дальнейшем особое внимание уделяется стратегическому партнерству между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой. Разделяя этапы развития стратегического партнерства между Таджикистаном и Китаем на четыре этапа, автор анализирует каждый этап в отдельности.

Ключевые слова: *Центральная Азия, Таджикистан, Китай, стратегическое партнерство, союзничество, внешняя политика, дипломатия, декларация, соглашение, политическое сотрудничество, совместные предприятия, периодические издания, научная статья, научно-общественные газеты.*

STRATEGIC PARTNERSHIP OF TAJIKISTAN AND CHINA IN THE MIRROR OF THE PERIODICAL PRESS

Sharifkhonzoda M. Sh.

National University of Tajikistan

the theoretical and practical aspects of strategic partnership in international relations and then analyzes the experience of strategic partnership of the Republic of Tajikistan with other states. Further, special attention is paid to the strategic partnership between the Republic of Tajikistan and the People's Republic of China, dividing the stages of development of strategic partnership between Tajikistan and China into four stages and the author analyzes each stage separately.

Key words: *Central Asia, Tajikistan, China, strategic partnership, alliance, foreign policy, diplomacy, declaration, agreement, political cooperation, joint ventures, periodical press, scientific article, scientific and public newspapers. This article examines in detail the issue of strategic partnership between the Republic of Tajikistan and the People's Republic of China and the author tries to analyze the stages of strategic partnership between the two friendly and neighboring states in the framework of the periodical press. Based on numerous materials from scientific journals and periodical press, the level and quality of strategic partnership between Tajikistan and China are assessed. First of all, the author considers*

Муқаддима

Шарикии стратегӣ дар муносибатҳои мутақобилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин нишонаи сатҳи баланди эътиמוד ва ҳамдигарфаҳмӣ дар ҳамкориҳои манфиатбори дучониба, равандҳои созандаи минтақаӣ ва масъалаҳои ҳассоси байналмилалӣ ба ҳисоб меравад. Шарикии стратегӣ воситаи баланд бардоштани сатҳи робитаҳои

байнидавлатӣ ва оғози марҳалаи нави таърихӣ дар ҳамкориҳои гуногунҷанбаи Тоҷикистон ва Чин ба шумор меравад.

Вобаста ба ҳамкориҳои шарикии стратегии давлатҳо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон зимни мусоҳиби худ бо хабарнигори рӯзномаи “Жэнмин жибао” соли 2017 қайд намуда буд, ки “натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки робитаҳои Тоҷикистону Чин тайи солҳои охир рушди бесобиқа пайдо намуда, ҳадафҳои нав барои пешбурди муштараки шарикии стратегии мо муайян карда мешаванд” [8, с. 16-17].

Аз давраи барқарории шарикии стратегӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар соли 2013 муносибатҳои байнидавлатии ҷонибҳо ба сатҳи сифатан нав бароварда шуд, давлатҳо дар ҳама соҳаҳо гурӯҳҳои кории байниҳукуматӣ ва байнисоҳавиро ҷиҳати робитаҳои пайваста, машваратҳои сареъ ва мувофиқакунии мавқеъҳо доир ба масъалаҳои муосири муносибатҳои байналмилалӣ созмон додаанд. Ин тадбир боиси ба даст овардани муваффақиятҳои назаррас дар самти ҷинии сиёсати хориҷии Тоҷикистон гардидааст. Имрӯз ҳамкориҳои шарикии стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин ба яке аз самтҳои муҳимми илмӣ-таҳқиқотии кишвар табдил ёфта, муҳаққиқон ва коршиносон доир ба сатҳ ва сифати муносибатҳои дӯҷонибаи давлатҳо пас аз эълони шарикии стратегӣ, ҳадаф ва вазифаҳои ҳамшарикӣ дар сиёсати хориҷии ду давлат, дараҷаи тавсеаи ҳамкорҳои манфиатовар дар тамоми соҳаҳо ва дастовардҳои шарикии стратегии Тоҷикистон ва Чин маводҳои зиёд ба нашр мерасонанд.

Бинобар ин, дар ин мақола кӯшиш карда мешавад, то ҳамкориҳои шарикии стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар заминаи маводи матбуоти даврӣ мавриди таҳлил ва арзёбӣ қарор гирифта, махсусияти умқи ҳамкориҳои дӯҷонибаи давлатҳо дар бахшҳои сиёсӣ дипломатӣ, иқтисодӣ тижоратӣ, сармоягузорӣ молиявӣ, ҳарбӣ амниятӣ, фарҳанг маориф баҳогузорӣ карда шаванд.

Мафҳум ва моҳияти шарикии стратегӣ

Вобаста ба истифодаи таҷрибаи амалии шарикии стратегӣ дар сиёсати хориҷии давлатҳо ва муносибатҳои байнидавлатӣ, омӯзиши ҷанбаҳои назариявии ин мафҳум, равишҳои концептуалии шарикии стратегӣ, ҳадаф ва вазифаҳои он, махсусияти моҳияти шарикии стратегӣ, усулҳои анъанавӣ ва муосири шарикии стратегӣ, чунин сатҳи равоит ҳамчун абзори ҳамкориҳои байналмилалӣ, шарикии стратегӣ ҳамчун муайянкунандаи сатҳи ҳамкориҳои байнидавлатӣ аҳамияти илмӣ пайдо намуда, мафҳуми шарикии стратегӣ дар адабиёти ватанӣ ва хориҷӣ мавриди таҳқиқ қарор дода мешавад ва асосан дар мақолаҳои илмӣ коршиносон инъикос ёфтааст.

Ҳамкориҳои шарикӣ стратегӣ дар шаклҳои гуногун зохир мегардад, вале шарикӣ стратегӣ миёни давлатҳо яке аз шаклҳои асосӣ ва муносири муносибатҳои байналмилалӣ ба ҳисоб меравад. Дар робитаҳои байнидавлатӣ шарикӣ стратегӣ сатҳи баланди ҳамкорӣ ва эътимод дар эътирофи манфиатҳои муштарак, мавқеъгирии ягона дар равандҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ ва барномарезии дарозмуддати ҳамкориҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, ҳарбӣ-техникӣ, амниятӣ, иттилоотӣ ва ғайра мебошад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки баррасии назариявии мафҳум ва моҳияти шарикӣ стратегӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ се мавҷи баҳсхоро сипарӣ намудааст. Мавҷи якум, ба самти шарҳи мафҳум ва асосноккунии концептуалии шарикӣ стратегӣ равона гардида буд, ки боиси гуногунандешӣ ва мушкilotи шарҳи ин мафҳум гардид. Мавҷи дуюм, ба самти мубрамияти баҳогузори танқидӣ, таъсирнокӣ ва вазифаҳои шарикӣ стратегӣ равона шудааст. Мавҷи сеюм, дар ворид намудани концепсияҳои нав дар равишҳои нави назариявӣ аз таҳқиқоти ташкили шарикӣ стратегӣ то равишҳои воқеиятгарой, либераливу ниҳодӣ ва конструктивизм инъикос меёбад [5, с. 321].

Муҳаққиқи тоҷик Ф.Бобозода бевосита ба таҳқиқи ҷанбаҳои амалӣ ва назариявии шарикӣ стратегӣ машғул буда, дар асару мақолаҳои худ кӯшиш намудааст, ки махсусияти шарикӣ стратегиро дар сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор диҳад. Ӯ вобаста ба моҳияти мафҳуми мазкур қайд менамояд, ки “шарикӣ стратегӣ шакли нав ва махсуси рушди муносибатҳои мутақобила миёни давлатҳо мебошад, ки принсипи инноватсионии ташкили робитаҳои байнидавлатиро инъикос менамояд” [4, с. 320].

Дар робита ба таснифоти шарикӣ стратегӣ бошад, коршиносон асосан аз мавқеи мафҳуми “шарикӣ” (partnership) ба ин истилоҳ баҳогузорӣ менамоянд. Чунончи, пажӯҳишгар А.Михайленко қайд менамояд, ки “муносибатҳои байналмилалӣ аз рақобат ва ҳамкорӣ таркиб ёфтаанд. Агар рақобат сатҳи душманон ва рақибонро дошта бошад, пас ҳамкорӣ сатҳҳои шарикӣ ва ҳампаймониро доро мебошад. Сатҳи шарикӣ дар навбати худ аз зерсатҳҳои шарикӣ оддӣ (шарикӣ тактикӣ), шарикӣ стратегӣ ва муносибатҳои махсус иборат мебошад” [10, с. 96-108].

Таснифоти мазкур аз нигоҳи аввал хеле сода ба назар мерасад, вале бо омӯзиши амиқи ҳар се зерсатҳ: шарикӣ оддӣ (шарикӣ тактикӣ), шарикӣ стратегӣ ва муносибатҳои махсус маълум мегардад, ки дар пушти онҳо шаклҳои мухталифи робитаҳои байнидавлатӣ қарор дошта, таҳлил ва дарки онҳо аз иқтисодӣ шарикон, мавқеи геополитикӣ, сатҳи вобастагии

мутақобила шарикон, ҳаҷми тиҷорати мутақобила ва иштироки онҳо дар равандҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ ба даст меояд.

Маълум аст, ки шарикии стратегӣ сатҳи муносибатҳои байнидавлатиро болотар буда, ба рушди ҳамкориҳои мутақобилаи давлатҳои ҳамшарик дар тамоми соҳаҳо мусоидат менамояд ва маҳз алоқамандӣ ва ҳамдигарфаҳмии давлатҳо дар тамоми соҳаҳо нишонаи муҳимми шарикии стратегӣ дар замони муосир аст. Бинобар ин, таҳлили самтҳои асосии ҳамкориҳои шарикии стратегӣ имкони дарки ин падидаро фароҳам меорад:

1. Ҳамкориҳои сиёсӣ аз бахшҳои машваратҳои мунтазами сиёсии роҳбарони баландмақом, қабули изҳорот ва санадҳои сиёсии муштарак, ҳимояи мавқеъҳои яқдигар дар сатҳи байналмилалӣ, ташкили механизмҳои ҳамоҳангсозии сиёсати хориҷӣ иборатанд;

2. Ҳамкориҳои ҳарбӣ ва амниятӣ дар бахшҳои таъминҳои ҳарбӣ, мубодилаи иттилооти амниятӣ ва истихборотӣ, кумакҳои ҳарбӣ-техникӣ, бастанӣ созишномаҳои мудофиавӣ, татбиқи стратегияҳои муштарак дар самти мубориза бар зидди терроризм, қочоқи маводди муҳаддир, киберхучумҳо амалӣ карда мешаванд;

3. Ҳамкориҳои иқтисодӣ дар пешбурди тиҷорати озод ва имтиёзҳои иқтисодӣ, сармоягузорӣ дар бахшҳои калидии иқтисодиёт, татбиқи лоиҳаҳои муштаракӣ зерсохторӣ, энергетикӣ, нақлиётӣ, дастгирии рушди технологӣ ва навоарӣ инъикос мегарданд [4, с. 323];

4. Ҳамкориҳои илмӣ ва маориф татбиқи барномаҳои таъбодули донишҷӯён, омӯзгорон, омода намудани мутахассисони баландиҳтисос, лоиҳаҳои муштаракӣ илмӣ-таҳқиқотӣ; эътирофи барномаҳои таълимӣ ва дипломҳо, ташкили марказҳои омӯзишӣ ва илмӣ, тақвияти ҳамкориҳои мутақобила байни донишгоҳҳо ва мактабҳои илмӣ мебошанд;

5. Ҳамкориҳои фарҳангӣ ва башардӯстона таъбодули фарҳангӣ, шинохти дастовардҳои фарҳангӣ ва таърихии яқдигар, баргузориҳои фестивалҳо, рӯзҳои фарҳангӣ ва намоишгоҳҳо, ташвиқи омӯзиши забон ва фарҳанги яқдигар, рушди соҳаи сайёҳиро дар бар мегиранд;

6. Ҳамкориҳои байниминтақавӣ (байнивилоятӣ), наздисарҳадӣ ва бародаршахрӣ ҳамкориҳои бародаршахрӣ, идораи муштаракӣ ҳудуди наздисарҳадӣ, рушди ҳамкориҳои тиҷоратӣ миёни ноҳияҳои сарҳадӣ, тақвияти иртибот миёни доираҳои гуногуни минтақаҳои наздисарҳадӣ ва ғайра мебошанд;

7. Ҳамкориҳо дар соҳаи экология ва рушди устувор барои ҳифзи сарчашмаҳои об, замин, ҷангал ва дигар саравтҳои табиат, лоиҳаҳои муштарак доир ба тағйирёбии иқлим, навоариҳо дар бахши энергетикаи “сабз”, дастгирии лоиҳаҳои рушди устуворро фаро мегиранд;

8. Ҳамкорӣҳои дар сатҳи минтақавӣ ва байналмилалӣ барои дастгирии мавқеъҳои яқдигар дар сатҳи ҷаҳонӣ, таъсис ва иштироки муштарак дар созмонҳои байналмилалӣ, пешбурди иқдомҳои муштарак ҷиҳати танзими мушкилиҳои глобалӣ равона шудаанд.

Дар умум, метавон гуфт, ки мафҳуми шарикӣ стратегӣ дар робитаҳои баробар ва эътимоди мутақобила дар ҳамкорӣҳои дучониба зоҳир гардида, дастгирии робитаҳои судмандро дар тамоми соҳаҳо пешбинӣ менамояд. Шарикӣ стратегӣ ҳамчун амсилаи хосси ҳамкорӣҳои байнидавлатӣ барои ба сатҳи сифатан нав баровардани муносибатҳои ду давлат, аз ҷумла Тоҷикистон ва Чин, мусоидат менамояд.

Бозтоби шарикӣ стратегӣ дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон

Таҳлили назариявии мафҳум ва моҳияти шарикӣ стратегӣ нишон дод, ки ин падидаи нав дар муносибатҳои байналмилалӣ буда, имрӯз давлатҳои ҷаҳон дар пешбурди сиёсати хориҷии хеш аз ҳамкорӣҳои шарикӣ стратегӣ ба таври фаъол истифода менамоянд. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар фаъолияти байналмилалӣ худ аз усули шарикӣ стратегӣ истифода менамояд ва таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки Тоҷикистон бо ҳашт давлат созишномаҳои дар бораи барқарор намудани шарикӣ стратегӣ имзо намудааст.

Вобаста ба ин, дар ин бахш кӯшиш карда мешавад, ки ба таври мушаххас бозтоби ҳамкорӣҳои шарикӣ стратегӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дигар давлатҳо дар матбуоти даврӣ таҳқиқ ва арзёбӣ карда шавад. Таҳлили маводҳои маҷаллаҳои илмӣ ва рӯзномаҳои даврӣ, махсусан нашрияи Маркази тадқиқоти стратегӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон–маҷаллаи “Муносибатҳои байналмилалӣ ва амният”, маҷаллаи “Осиё ва Аврупо” ва ғайра нишон доданд, ки шарикӣ стратегӣ дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон аз тарафи қоршиносони ватанӣ мавриди таҳқиқ ва пажӯҳиши васеъ қарор дода шудааст. Аз ҷумла профессор Н.Мирзоев ба таҳқиқи шарикӣ стратегӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Русия машғул гардида, дар аввал заминаҳои ҳуқуқӣ ва шартномавии ҳамкорӣҳои шарикӣ стратегӣ ду давлатро таҳлил карда, нақши ин давлатро дар барқарорӣи сулҳ ва ваҳдати миллӣ дар Тоҷикистон арзёбӣ намудааст [9, с. 43-52]. Сипас ҷойгиршавии пойгоҳи низомии Федератсияи Русия дар Тоҷикистонро нишонаи чунин сатҳи баланди ҳамкорӣҳо нишон дода, ҳамкорӣҳои байнипарлумонӣ давлатҳо, сохтмони иншооти энергетикӣ, сатҳи нишондиҳандаҳои тичорати мутақобилаи ҷонибҳо, ҳамкорӣҳои Тоҷикистон ва Русияро дар соҳаҳои маориф ва илм таҳлил намудааст.

Сатҳи ҳамкорӣҳои шарикӣ стратегӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон дар мақолаи ҳаммуаллифии П. Муҳаммадзода ва Ф.Бобозода инъикос гардидааст. Ин ҷо сатҳи баланди ҳамкорӣҳои

дучонибаи Тоҷикистон ва Ӯзбекистон ва робитаҳои пайвастаи сарони ду давлат Эмомалӣ Раҳмон ва Шавкат Мирзиёев таҳлил гардида, “Аҳднома дар бораи дӯстии абадӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ӯзбекистон” аз 15 июни соли 2000 ва “Созишнома дар бораи шарикӣ стратегӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ӯзбекистон” аз 17 августи соли 2018 асоси рушди робитаҳои ду давлат [12, с. 100] баҳогузорӣ шудааст.

Тоҷикистон ва Қазоқистон низ дар муносибатҳои дучонибаи хеш аз сатҳи шарикӣ стратегӣ истифода менамоянд, ки нишонаи ҳамкориҳои пайгирона дар тамоми соҳаҳо ва эътимоди мутақобила дар танзими масъалаҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ ба шумор меравад. Масъалаи ҳамкориҳои шарикӣ стратегӣ миёни ду давлат дар таҳқиқоти А.Шарипов ва С.Шарипов бештар ба назар мерасад. Ин муҳаққиқон дар мақолаи худ шаш ҷанбаи ҳамкориҳои шарикӣ стратегиро миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон ишора намудааст, ки аввалин матлаби онро дар амалӣ намудани “сиёсати бисёрсамта” [17, с. 1503-1510; 18, с. 272-279]-и кишварҳо мебинанд. Аз ҷумла, пажуҳишгар С. Шарипов қайд менамояд, ки “дар доираи сиёсати “дарҳои боз” Тоҷикистон ҳамкориҳоро бо марказҳои гуногуни қудратҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ рушд медиҳад. Инчунин, сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Қазоқистон аз асли бисёрсамтӣ ва ҳамгирой бо мақсади таъмини амният, адолат ва тараққиёти ҷаҳонӣ ва минтақавӣ иборат аст” [19, с. 103].

Муҳаққиқон Ф. Шарифзода ва М.Абдучабборов дар мақолаи худ вазъи ҳамкориҳои шарикӣ стратегӣ Тоҷикистон ва Туркменистонро таҳлил намуда, ҷаҳор марҳалаи рушди робитаҳои дучонибаи давлатҳоро ҷудо намудаанд ва марҳалаи чорум маҳз аз эълони шарикӣ стратегӣ дар муносибатҳои мутақобилаи ду давлат оғоз мегардад. Зикр мегардад, ки “марҳалаи нави сифатӣ дар низоми ҳамкориҳои дучониба аз соли 2017 то имрӯз идома дорад. Оғози марҳалаи ҷаҳорум аз 2-3 ноябри соли 2017 шуруъ мешавад, зеро дар натиҷаи музокираҳои сатҳи олии президентҳои ду кишвар Эмомалӣ Раҳмон ва Гурбонгулӣ Берdimухамедов дар шаҳри Душанбе “Созишнома дар бораи шарикӣ стратегӣ Тоҷикистон ва Туркменистон” имзо гардид” [21, с. 35].

Тавачҷуҳи коршиносон ба ҳамкориҳои шарикӣ стратегӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Беларус дар доираи илмӣ кишвар хеле зиёд аст. Ҷунончи, пажуҳишгарон А.Ибодуллозода ва Ф.Кенчаев дар мақолаи худ ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Беларусро дар заминаи “Аҳднома дар бораи шарикӣ стратегӣ миёни Тоҷикистон ва Беларус” аз 27 июни соли 2019 мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қарор додаанд.

Дар фарҷоми мақола муаллифони қайд менамоянд, ки “омили муҳимми пеш бурдани ҳамкориҳои дучониба дар сатҳи шарикӣ стратегӣ ин ҳамкориҳои тиҷоративу иқтисодӣ ҳар ду кишвар мебошад. Имрӯз робитаҳои тиҷоративу иқтисодӣ ду мамлакат дар мубодилаи байниҳамдигарии ашъи хом, маҳсулоти истеъмоли халқ, рушди кооператсияи саноатӣ ва тавсеаи ҳамкориҳо байни хоҷагӣ ва минтақаҳои ҳамдигарӣ равшан ба назар мерасанд. Силсилаи корхонаҳои муштаракӣ дар кишвари мо сохташуда барои рушди соҳаҳои нави саноат ва кишоварзӣ, бунёд ва тараққии минтақаҳои озоди иқтисодӣ мусоидат мекунад” [6, с. 247-251].

Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Озарбойҷон 24 майи соли 2024 “Эълония дар бораи шарикӣ стратегӣ байни ду давлат”-ро ба имзо расониданд ва ин ҳолат марҳалаи навро дар рушди робитаҳои дучонибаи давлатҳо бозкушӣ намуд. Масъалаи мазкур дар мақолаи коршиноси ватанӣ С.Шарифзода пайгирӣ гардида, рушди ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷонибаи Тоҷикистон ва Озарбойҷон дар соҳаҳои сиёсӣ, тиҷоратӣ–иқтисодӣ ва фарҳангӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Дар мақола маҷмуи санадҳои ҳуқуқӣ ва шартномавии танзимкунандаи муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Озарбойҷон номбар шуда, се марҳалаи зерини рушди ҳамкориҳои дучонибаи Тоҷикистон ва Озарбойҷон ҷудо карда шудааст:

- Марҳалаи аввал, солҳои 1992–2008;
- Марҳалаи дуюм, солҳои 2009–2018;
- Марҳалаи сеюм, солҳои 2019–2024 [20, с. 11-26].

Дар умум, гуфтан мумкин аст, ки вобаста ба ҳар як шарикӣ стратегӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқоти илмӣ коршиносон идома дошта, имрӯз шарикӣ стратегӣ масъалаи асосӣ дар маҷаллаҳои илмӣ ва рӯзномаҳои даврӣ гардидааст. Инъикоси ҳамкориҳои шарикӣ стратегӣ дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар матбуоти даврӣ ин воситаи муаррифии сиёсати муваффақонаи хориҷии кишвар дар самти ҳифзи манфиатҳои дарозмуддати миллӣ ба ҳисоб меравад.

Заминаҳои барқарории шарикӣ стратегӣ миёни Тоҷикистон ва Чин

Шарикӣ стратегӣ миёни Тоҷикистон ва Чин низ дар матбуоти даврӣ ба таври васеъ инъикос ёфтааст, ки пеш аз ҳама, ба шарофати касби Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба даст омад. Аллакай аз ибтидои солҳои 90-ум миёни ду давлат робитаҳои дӯстона ва манфиатбор бар асоси принципҳои баробарӣ, эҳтиром ва ҳамсоғии нек барқарор гардида, дар ҳамкориҳои дучонибаи ҷонибҳо фаъолияти пайгирона барои рушди мутақобила ба назар мерасид, ки имрӯз ба сатҳи шарикӣ стратегӣ расидааст.

Дар робита ба ин, “Баёниаи муштарак дар бораи барқарор намудани муносибатҳои дипломатӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин” қабул гардид, ки дар ин санади муҳим аз ҷумла омадааст: “Ҳукуматҳои ҳар ду кишвар тавофуқ карданд, ки равобити дӯстӣ ва ҳамкориҳои миёни ду кишварро дар асоси принципҳои мутақобилан эҳтиром намудани соҳибхитиярӣ ва тақсимопазирии ҳудудӣ, ба ҳамдигар ҳучум накардан, даҳолат накардан ба қорҳои дохилии ҳамдигар, баробарӣ ва манофеи муштарак, ҳамҷунин, ҳамзистии озоиштаро инкишоф диҳанд” [2].

Зимни сафари қории Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Ҷумҳурии Мардумии Чин аз 8–11 мартӣ соли 1993 “Эълomiaи муштарак дар бораи усули муносибатҳои мутақобила байни Ҷумҳурии Мардумии Чин ва Ҷумҳурии Тоҷикистон” қабул гардид. Вобаста ба имзои ин санад, Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон қайд намуд, ки “ин бидуни муболиға санади бунёдист, ки ба оянда нигаронида шудааст” [14].

Дар баробари ин, музокираҳои бисёрҷониба миёни кишварҳои пасошуравӣ ва Чин дар соли 1996 боиси бастанӣ “Созишнома дар бораи таҳкими эътимоди низомӣ дар сарҳад миёни Ҷумҳурии Мардумии Чин, Федератсияи Русия, Ҷумҳурии Қазокистон, Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон” дар шаҳри Шанхайи Чин гардид, ки ин санад на танҳо ба рушди робитаҳои дучонибаи Тоҷикистону Чин боис гардид, балки ба тақвияти ҳамкориҳои минтақавӣ дар формати “Панҷгонаи Шанхай” ва аз соли 2001 дар симои Созмони ҳамкориҳои Шанхай мусоидат намуд. Ин ва дигар санадҳои дучониба ва бисёрҷониба боиси таҳкими ҳамкориҳои шарикӣ стратегӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин гардида, ҳоло асоси ҳуқуқии муносибатҳои дучонибаи давлатҳо зиёда аз 200 қарордод ва созишномаҳоро дар бар мегирад [7, с. 119]. Дар миёни онҳо “Эълomia дар бораи барқарор намудани шарикӣ стратегӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин” дар рушди ҳамкориҳои дучонибаи давлатҳо нақши калидӣ дорад.

Шарикӣ стратегӣ дар робитаҳои байнидавлатӣ Тоҷикистон ва Чин

Таҳлили раванди барқарорӣ ҳамкориҳои шарикӣ стратегӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин нишон дод, ки он дар як муддати кӯтоҳ марҳалаҳои муайяни таърихро сипарӣ намуда, давлатҳо аз ин воситаи ҳамкориҳои байнидавлатӣ ба таври васеъ рӯи қор мегиранд ва бо ин роҳ, дар сатҳи дучониба ва минтақавӣ барои бунёди фазои озоишта, рушди устувор ва татбиқи лоиҳаҳои азим талош меварзанд.

Вобаста ба марҳалабандии ҳамкориҳои шарикӣ стратегӣ миёни Тоҷикистон ва Чин, қоршиносони тоҷик П.Муҳаммадзода ва Ф. Бобозода дар мақолаи худ қайд менамоянд, ки “яке аз дастовардҳои муҳими

ҳамкорӣ дар марҳалаи навини рушди ҳамкорӣҳои мутақобилан судманд миёни Тоҷикистон ва Чин, ба имзо расидани “Эълومияи муштаракӣ Сарони давлатҳои Тоҷикистон ва Чин дар бораи барқароршавии равобӯти шарикӣ стратегӣ дар соли 2013”, ба имзо расидани “Эълумияи муштарак миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин оид ба таҳкими минбаъдаи ҳамкорӣ шарикӣ стратегӣ дар соли 2014”, “Эълумияи муштарак миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар бораи истиқрори муносибатҳои ҳамҷонибаи шарикӣ стратегӣ дар соли 2017” ва инчунин, “Изҳороти муштаракӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар бораи таъмини бештари муносибатҳои ҳамҷонибаи шарикӣ стратегӣ дар соли 2019” ба ҳисоб меравад [13, с. 281-289].

Аз ин матлаб бармеояд, ки ҳамкорӣҳои шарикӣ стратегӣ миёни Тоҷикистон ва Чин ҳафзавари рушдро сипарӣ намуда, дар ҳар як давра давлатҳо ба дастовардҳои муҳимми сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва илмӣ ноил гардиданд. Пажӯҳишгар Р.Олимов давраҳои шарикӣ стратегӣ Тоҷикистон ва Чинро таҳлил намуда, қайд менамояд, ки “давлатҳо дар солҳои 2013–2022 давраи аз ҳама ғаъол ва гуногунҷанбаи муқолаҳои сиёсиро доир намуда, муносибатҳои Тоҷикистон ва Чинро ғайр гардонид ва ба ҷараёни рушди ҳамкорӣҳо мусоидат намуданд. Дар давоми се даҳсолаи муносибатҳои дипломатӣ 26 вохӯрии сатҳи олии доир гардида, танҳо дар солҳои 2013–2022 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Роҳбари Ҷумҳурии Мардумии Чин Си Чинпин 14 маротиба суҳбатҳои муваққатӣ доир намудаанд” [1, с. 159].

Дар ин замина, яке аз мулоқоти таърихӣ Сарони давлатҳо зимни сафари давлатӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Ҷумҳурии Мардумии Чин дар соли 2013 сурат гирифта, дар раванди мулоқот бо Роҳбари Чин Си Чинпин, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон пешниҳод намуд, ки “барои ба сатҳи стратегӣ расонидани муносибатҳои ду кишвар “Барномаи ҳамкорӣ гуногунҷанба барои солҳои 2014–2019” таҳия ва қабул карда шавад” [11, с.2]. Дар натиҷаи ин сафар миёни давлатҳо “Эълумияи муштаракӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин оид ба истиқрори муносибатҳои шарикӣ стратегӣ” имзо гардид, ки марҳалаи якуми ҳамкорӣҳои шарикӣ стратегӣ ду давлати дӯсту ҳамсоя ба ҳисоб меравад.

Қадами навбатӣ дар самти тақвияти ҳамкорӣҳои шарикӣ стратегӣ давлатҳо қабули “Баёнияи муштарак миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин доир ба таҳкими минбаъдаи ҳамкорӣ шарикӣ стратегӣ” дар соли 2014 гардида, метавон ин воқеаи муҳимми таърихиро ҳамчун марҳалаи дуҷуми рушди шарикӣ стратегӣ давлатҳо номид. Бояд

иброз намуд, ки ин санади таърихӣ дар баробари 16 санади дигари ҳамкориҳои байнидавлатӣ зимни аввалин сафари давлатии Роҳбари Ҷумҳурии Мардумии Чин Си Чинпин ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имзо карда шудаанд. “Баёнияти муштарак миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин доир ба таҳкими минбаъдаи ҳамкориҳои шарикӣ стратегӣ” аз ҳашт банди асосӣ иборат буда, дар банди 3-юми он омадааст: “Тарафҳо нақши комиссияи байнихукумати Тоҷикистон Ҷинро доир ба ҳамкориҳои тичоративу иқтисодӣ дар тақвияти ҳамкориҳои амалии ду кишвар баланд арзёбӣ намуданд. Таъкид намуданд, ки Тарафҳо нақши онро бо ҳам баландтар хоҳанд бардошт, низоми тичорати байни ду кишварро беҳтар хоҳанд кард, шаклҳои ҳамкориро ғанӣ хоҳанд гардонид, роҳҳои ҳамкориро тавсеа хоҳанд дод ва микёс ва сатҳи тичоратро баланд хоҳанд бурд” [3, с. 2]. Дар баробари ин, баёнияти мазкур ҷонибдорӣ тарафҳоро аз санадҳои қаблан басташуда, тасдиқ намуда, дигар самтҳои ҳамкориҳои мутақобилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чинро дар бар гирифт ва роҳҳои тақвияти робитаҳои байнипарлумонӣ, василаҳои рушди ҳамкориҳои гуманитариву амниятӣ, татбиқи лоиҳаҳои нақлиётиву энергетикӣ ва ғайраро муайян намуд.

Марҳалаи сеюм дар рушди ҳамкориҳои шарикӣ стратегӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин ба соли 2017 рост меояд, зеро зимни сафари давлатии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Ҷумҳурии Мардумии Чин 31 августи соли 2017 миёни ду давлат “Эълومияи муштарак оид ба истиқрори шарикӣ стратегӣ ҳамаҷониба миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин” имзо карда шуд [15, с. 1].

Бояд гуфт, ки ин санад бо дарназардошти мавқеи калидии Чин дар сиёсати хориҷӣ Тоҷикистон баста шуда, аз манфиатдорӣ ҷонибҳо дар тақвияти ҳамкориҳои густурда ва гуногундараҷа шаҳодат медиҳад. Дар чараёни ин сафар боз 12 санади дигари нави ҳамкорӣ имзо шуда, ки асосан ба тавсеаи ҳамкориҳои байниидоравӣ равона гардида буданд ва барои дастгирии робитаҳои пайваста миёни ниҳодҳои давлатии Тоҷикистон ва Чин мусоидат менамоянд.

Марҳалаи чоруми ҳамкориҳои шарикӣ стратегӣ Тоҷикистон ва Чин ба сафари давлатии Роҳбари Ҷумҳурии Мардумии Чин Си Чинпин ба Ҷумҳурии Тоҷикистон 14 июни соли 2019 рост меояд. Дар натиҷаи мулоқоту музокираҳои сатҳи олӣ 13 санади нави ҳамкорӣ ба имзо расонида шуд, ки сатҳи баланди ҳамкориҳои дӯҷонибаи Тоҷикистон ва Чин шаҳодат медиҳанд. Дар ин миён, аз тарафи Сарони давлатҳо Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ва Роҳбари Чин Си Чинпин “Изҳороти муштаракӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар бораи

таъмини бештари муносибатҳои ҳамаҷонибаи шарикӣ стратегӣ” ба имзо расид. Дар рафти ин сафар, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Роҳбари Ҷумҳурии Мардумии Чин Си Чинпин маҷмуи масоили робитаҳои дучониба ва бисёрҷонибаи кишварҳоро мавриди баррасӣ қарор дода, ибраз карда шуд, ки “ташаббуси “Як камарбанд, як роҳ” ва татбиқи босамари “Барномаи ҳамкорӣ байни Тоҷикистону Чин” омили муҳимми дастёбӣ ба ҳадафҳои “Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” маънидод мегардад” [16, с. 8-9].

Воқеаи хотирмон дар қараёни ин сафар аз тарафи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои хизматҳои барҷаста дар таҳким бахшидани муносибатҳои байнидавлатӣ, тавсеаи робитаҳои дӯстона ва хусни ҳамҷаворӣ байни халқҳои тоҷику хитой, рушди ҳамкориҳои мутақобилан судманди иқтисодӣ ва тичоратӣ ва фарҳангии башардӯстона байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин ба Роҳбари Ҷумҳурии Мардумии Чин Си Чинпин мукофоти давлатии Тоҷикистон–“Ордени Зарринтоҷ, дараҷаи I” тақдим гардид.

Дарвоқеъ, таҳлили марҳалаҳои рушди ҳамкориҳои ҳамаҷонибаи шарикӣ стратегӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин аз он далолат менамояд, ки дар ҳар марҳала маҷмуи санадҳои ҳуқуқӣ ва шартномавӣ баста шуданд, ки сифат олӣ ва дараҷаи баланди ҳамшарикӣ ду давлатро нишон медиҳанд. Ҳамкориҳои шарикӣ стратегӣ боиси он гардиданд, ки имрӯз миёни тамоми сохторҳои давлатӣ, ниҳодҳои молиявӣ ва ҳуқуқӣ, муассисаҳои таълимӣ ва фарҳангӣ, бахши хусусӣ ва доираи тичоратии Тоҷикистон ва Чин робитаҳои наздики судманд ва созанда ба роҳ монда шудааст, ки барои таъмини дурнамои рушди ҳамкориҳои дучонибаи халқҳои тоҷику чинӣ мусоидат хоҳанд кард.

Натиҷагирӣ шарикӣ стратегӣ давлатҳо

Дар ҳулоса қайд кардан бамаврид аст, ки матбуоти даврӣ ҳамчун сарчашмаи муҳимми илмӣ дар омӯзиши ҳамкориҳои шарикӣ стратегӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин нақши калидӣ дорад. Таҳлили маводи маҷаллаҳои илмӣ ва рӯзномаҳои даврӣ нишон доданд, ки имрӯз робитаҳои мутақобилаи ду давлат дар асоси эҳтироми манфиатҳои мутақобила ва эътимоди ҳамшарикӣ дар танзими маҷмуи масъалаҳои минтақаӣ ва байналмилалӣ қараён доранд.

Маълум гардид, ки шарикӣ стратегӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ падидаи нав буда, дар шакли шарикӣ одӣ, стратегӣ ва робитаҳои махсус зохир мегардад. Дар ин замина ҳоло муносибатҳои судманди Тоҷикистон ва Чин дар сатҳи шарикӣ стратегӣ қарор дошта, дурнамои ташаккули робитаҳои махсус миёни давлатҳо ҷой дорад, зеро

холо дар асоси “Барномаи ҳамкорӣ байни Тоҷикистону Чин” имконияти татбиқи ҳадафҳои “Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” дар асоси сармоягузорию ҷониби Ҷумҳурии Мардумии Чин дар доираи ташаббуси “Як камарбанд, як роҳ” қорбурд мегарданд.

Натиҷаи ин ҳамкориҳо дар машваратҳои пайвастаи сиёсӣ дар сатҳи олии миёни сарони давлатҳо, татбиқи лоиҳаҳои муштаракӣ нақлиётӣ ва энергетикӣ миёни Тоҷикистон ва Чин, баргузорию машқҳои низомӣ, муборизаи муштарак бо “се нуруи бадӣ”, зиёд гардидани ҳаҷми маблағгузорию ширкатҳои ҷинӣ ба иқтисоди Тоҷикистон, бунёди корхонаҳои муштарак, тавсеаи ҳамкориҳо дар соҳаи фарҳанг ва маориф инъикос мегардад.

Адабиёт

1. Алимов Р.К. Таджикистан и Китай: от первых шагов навстречу друг к другу до всепогодной дружбы и всестороннего стратегического партнерства // Журнал «Российское китаеведение». Обзоры, сообщения, заметки. – 2023. – №1. – С. 159.

2. Баёнияти муштарак дар бораи барқарор намудани муносибатҳои дипломатӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин // Садои мардум. – №4 (255). – 7 январи соли 1992.

3. Баёнияти муштарак миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин оид ба таҳкими минбаъдаи ҳамкорию шарикӣ стратегӣ. // Садои мардум. – №107 (3253). – 16 сентябри соли 2014. – С. 2.

4. Бобозода Ф. Стратегическое партнерство в международных отношениях: сущность и рамки определения // Государственное управление. – 2024. - №1 (66). – С. 323.

5. Бобозода Ф., Наими И. Стратегическое партнерство как феномен международных отношений: теоретические аспекты исследования // Государственное управление. – 2023. - №4/3 (65). – С. 321.

6. Ибодуллозода А., Кенчаев Ф. Тоҷикистону Беларус: дар масири шарикӣ стратегӣ // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2022. – №4 (99). – С. 247-251.

7. Изатов У. Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин : муносибатҳои неки ҳамсоғӣ ва шарикӣ стратегӣ // Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови АМИТ. – 2022. – №4. – С. 119.

8. Интервью Главы Таджикистана газете «Женьминь жибао» // Дустӣ. – 2017. – С. 16-17.

9. Мирзоев Н.М. Тоҷикистон ва Русия: дар масири шарикӣ стратегӣ // Осиё ва Аврупо. – 2022. - №3 (11). – С. 43-52.

10. Михайленко А.Н. Уровни развития двусторонних международных отношений // Этносоциум и межнациональная культура. - 2021. - № 4 (154). – С. 96-108.
11. Мулоқоту музокираҳои сатҳи олий миёни Тоҷикистон ва Чин // Ҷумҳурият. - №69-70 (22 206-207). – 21 майи соли 2013. – С.2.
12. Мухаммадзода П.А., Бобозода Ф.Т. Приоритетные направления таджикско-узбекского стратегического партнерства в современных условиях//Международные отношения и безопасность.–2022.№2 (2)-С. 100.
13. Мухаммадзода П., Бобозода Ф. Тоҷикистон ва Чин: таъмини бештари муносибатҳои ҳамаҷонибаи шарикӣ стратегӣ ҳамчун талаботи воқеии рушди ҳамкориҳои ду кишвар//Паёми ДМТ.–2019.-№9.– С. 281-289.
14. Радиои “Озодӣ” // Тоҷикистон. - №9 (38). – 26.03.1993.
15. Сафари давлатии Пешвои миллат ба Ҷумҳурии Мардумии Чин // Садои мардум. – №106 (3743). – 5 сентябри соли 2017. – С. 1.
16. Сафари давлатии Си Чинпин ба Тоҷикистон // Минбари халқ. - №25 (1214). – 19 июни соли 2019. – С. 8-9.
17. Шарипов А. Основные этапы формирования внешней политики Республики Таджикистан //Постсоветские исследования. – 2019. – Т. 2. – №7. – С. 1503-1510.
18. Шарипов А., Комилов Н. Эволюция внешней политики Таджикистана и Казахстана по отношению Китая (в контексте проекта «один пояс – один путь //Вестник Педагогического университета. – 2021. – №3 (92). – С. 272-279.
19. Шарипов С. Рушди ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон дар қаринаи шарикӣ стратегӣ // Муносибатҳои байналмилалӣ ва амният. – 2023.–№1 (5). – С. 103.
20. Шарифзода С. Тоҷикистон ва Озарбойҷон: тақвияти муносибатҳои шарикӣ стратегӣ дар шароити тағйирёбандаи ҷаҳони муосир // Муносибатҳои байналмилалӣ ва амният. – 2024. - №3 (11). – С. 11-26.
21. Шарифзода Ф. Абдуджабборов М. Таджикистан – Туркменистан: проверенная дружба, надежное стратегическое партнерство и новые горизонты сотрудничества // Международные отношения и безопасность. – 2023. - №1 (5). - С. 35.

**МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФОН – СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ –
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS**

TJ	RU	EN
ШАРИФХОНЗОДА МОҲИРА ШАРИФХОН	ШАРИФХОНЗОДА МОХИРА ШАРИФХОН	SHARIFKHONZODA MOHIRA SHARIFKHON
Унвонҷӯи кафедраи муносибатҳои байналхалқии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон	Соискатель кафедры международных отношений Национального университета Таджикистана	Researcher of the Department of International Relations of the National University of Tajikistan
Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17	Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудакӣ 17	Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue 17;
Тел: (+992) 918-36-21-22, E-mail: mohirasharifkhonzoda@gmail.com		

УДК: 004.423, 346.26

МЕХАНИЗМҲОИ ДАСТГИРИИ РУШДИ СОҶИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА: ТАҶРИБАИ ҲИНДУСТОН

Одиназода А. И.,

Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Алҳол соҳибкории хурду миёна дар аксар кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла дар Тоҷикистон, ҳамчун қувваи пешбаранда ва воситаи асосии рушди устувори иқтисодиёт эътироф гардидааст.

Дар кишварҳои аз лиҳози иқтисоди нешрафта қариб 99 дарсади коргоҳу корхонаҳоро соҳибкории хурду миёна ташкил намуда, дар онҳо тақрибан сад миллион нафар маишули кор мебошанд.

Ин бахш дар ташаккули маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД), шугли аҳоли ва рушди инноватсия дар ҷаҳон нақши муҳим дорад. Масалан, ҳоло ҳиссаи соҳибкории хурду миёна дар сохторӣ ММД-и Олмон 53 дарсад, Шведсия 58 дарсад ва Италия 68 дарсад арзёбӣ карда мешавад. Дар мамлакатҳои узви созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ ва рушд (ОЭСР), ки 36 давлати тараққиқардари бар мегирад, тақрибан 60 дарсади ММД, 50 дарсади шугли аҳоли ва 60 дарсади арзиши иловашуда бевосита аз ҳисоби соҳибкории хурду миёна таъмин карда мешавад.

Дар мавриди нақши ин бахши муҳим дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоиву иқтисодии Тоҷикистон ҳаминро метавон қайд намуд, ки ҳоло тибқи арзёбиҳо 70 дарсади ММД, 80 дарсади шугли аҳоли [8], инчунин, 93 дарсади истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва тақрибан 90 дарсади истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ бевосита ба рушди бахши хусусӣ ва соҳибкорӣ рост меояд [9].

Чунин рақамҳо на танҳо далели нақши бузурги соҳибкории хурду миёна дар таъмини рушди иқтисоди миллӣ, балки ҳифзи амнияти иқтисодӣ мебошад, чунки дар шароити имрӯза рақобатпазир гардонидани соҳаҳои иқтисоди миллӣ бевосита ба рушду тараққии фаъолияти соҳибкорӣ ва ҷалби сармояи вобаста мебошад [9].

Бинобар ин, истифодаи таҷрибаи ганин баъзе кишварҳои нешрафта, аз ҷумла Ҳиндустон, ки бевосита дар заминаи рушди соҳибкории хурду миёна дар бахшҳои гуногуни иқтисодиёт ба дастовардҳои назаррас ноил гардидааст, муҳим мебошад.

Калидвожаҳо: соҳибкории хурду миёна, механизми дастгирӣ, бахши хусусӣ, сармояи мустақим, низомии андозбандӣ, қарзи кафолатнок, қарзҳои тижоратӣ, рақобат, иқтисодии содиротӣ.

МЕХАНИЗМЫ ПОДДЕРЖКИ РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА: ОПЫТ ИНДИИ

Одиназода А. И.,

Центр стратегических исследований при Президенте Республики
Таджикистан

В настоящее время малый и средний бизнес в большинстве стран мира, в том числе и в нашей стране признан в качестве движущей силы и основного инструмента устойчивого развития экономики.

В странах с развитой экономикой почти 99 процентов предприятий и цехов организованы малыми и средними предприятиями, в которых занято около 100 миллионов человек.

Этот сектор играет важную роль в формировании валового внутреннего продукта (ВВП), занятости населения и инновационного развития в мире. Например, сейчас доля малых и средних предприятий в структуре ВВП Германии оценивается в 53 процента, Швеции в 58 процентов и Италии в 68 процентов. В странах-членах Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), в которую входят 36 развитых стран, около 60 процентов ВВП, 50 процентов занятости населения и 60 процентов добавленной стоимости обеспечиваются непосредственно за счет малого и среднего бизнеса.

Что касается роли этого важного сектора в решении социально-экономических проблем Таджикистана, то в настоящее время, по оценкам 70 процентов ВВП, 80 процентов занятости населения [1], а также 93 процента промышленного производства и около 90 процентов сельскохозяйственного производства напрямую связаны с развитием частного сектора и предпринимательства [2].

Такие цифры свидетельствуют не только о большой роли малого и среднего бизнеса в обеспечении развития национальной экономики, но и в обеспечении экономической безопасности. Потому, что в сегодняшних условиях повышение конкурентоспособности отраслей национальной экономики напрямую зависит от развития предпринимательской деятельности и привлечения капитала [3].

Поэтому важно использовать богатый опыт некоторых развитых стран, в том числе Индии, которая добилась значительных успехов непосредственно на базе развития малого и среднего бизнеса в различных секторах экономики.

Ключевые слова: малое и среднее предпринимательство, механизмы поддержки, частный сектор, прямые инвестиции, налоговый режим, гарантированный кредит, коммерческие кредиты, конкуренция, экспортный потенциал.

MECHANISMS TO SUPPORT THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM ENTREPRENEURSHIP: THE INDIAN EXPERIENCE

Odinazoda A. I.,

Center for Strategic Research under the President of Republic of Tajikistan

Currently, small and medium-sized businesses are recognized in most countries of the world, including in our country, as a driving force and the main tool for sustainable economic development. In advanced economies, almost 99 percent of enterprises and workshops are organized by small and medium-sized enterprises employing about 100 million people.

This sector plays an important role in the formation of gross domestic product (GDP), employment and innovative development in the world. For example, the share of small and medium-sized enterprises in Germany's structural GDP is now estimated at 53 percent, Sweden at 58 percent and Italy at 68 percent. In the member countries of the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), which includes 36 developed countries, about 60 percent of GDP, 50 percent of employment and 60 percent of value added are provided directly by small and medium-sized businesses.

As for the role of this important sector in solving Tajikistan's socio-economic problems, it is currently estimated that 70 percent of GDP, 80 percent of employment [1], as well as 93 percent of industrial production and about 90 percent of agricultural production are directly related to the development of the private sector and entrepreneurship [2].

Such figures indicate not only the great role of small and medium-sized businesses in ensuring the development of the national economy, but also in protecting economic security. Because in today's conditions, increasing the competitiveness of the branches of the national economy directly depends on the development of entrepreneurial activity and capital raising [3].

Therefore, it is important to get ahead of the rich experience of some developed countries, including India, which has achieved significant success directly on the basis of the development of small and medium-sized businesses in various sectors of the economy.

Keywords: *small and medium-sized businesses, support mechanisms, private sector, direct capital, tax regime, guaranteed credit, commercial loans, competition, export potential.*

Ҳиндустон яке аз кишварҳои бузургу босуръат рушдкунандаи минтақаи Осиё ва Африка ба ҳисоб рафта, аз рӯи ташаккули ММД дар ҷаҳон ҷойи чорумро ишғол менамояд. Ин рақам тибқи арзёбии ширкати таҳлили «S&P Global» то соли 2030 ба ҷойи сеюм табдил хоҳад ёфт.

Ҳазинаи Байналмилалӣи Асър дар гузориши худ қайд менамояд, ки то соли 2050-ум Ҳиндустон аз лиҳози андозаи сатҳи рушди иқтисодиёт дар ҷаҳон мавқеи дуюмро ишғол хоҳад кард. Ҷумҳурии Ҳиндустон азм дорад, ки дар давраи солҳои 2047-2048 тавассути «Стратегияи Viksit Bharat 2047» Ҳиндустонро ба яке аз кишварҳои аз лиҳози иқтисодӣ пешрафта табдил диҳад [18]. Ҳавасманд гардонии низоми истеҳсолоти дохилӣ, афзоиши ҳаҷми содироти молу маҳсулот, дастгирии васеи рушди оғози фаъолият дар соҳаҳои афзалиятнок (стартапҳо) ва ҷалби бештари сармоя яке аз афзалиятҳои асосии санади мазкур муайян гардидааст.

Бояд таъкид кард, ки таъмини самарнокии фаъолияти соҳаҳои аграриву саноатии дорои арзиши баланди иловашуда, ҳамчун модели асосии рушди устувори иқтисодиёти ин мамлакат, муайян гардидааст.

Сохтори ММД-и Ҳиндустонро дар маҷмӯъ, бо се самти асосӣ ҷудо намудан мумкин аст. Дар ин самт соҳаҳои кишоварзӣ, моҳипарварӣ ва истихроҷи маъданҳо яке аз бахшҳои яқумдарчаи иқтисодиёти ин кишвар ба ҳисоб рафта, ҳиссаи он дар ММД 19,7 дарсадро ташкил медиҳад.

Саноати коркард, аз ҷумла саноати мошинсозӣ, кимиё, энергетика, инчунин, саноати кайҳонӣ, нассочӣ ва хӯрокворӣ бахши дуюм доништа шуда, ҳиссаи он дар ташаккули ММД 25,3 дарсадро ташкил медиҳад. Соҳаҳои хизматрасонӣ (ҳочагии коммуналӣ, сайёҳӣ, IT- хизматрасониҳо), ҳамчун бузургтарин ва босуръат рушдбандаи бахши иқтисодиёт ба ҳисоб рафта, саҳми он дар ММД-и ин кишвар 55,0 дарсад арзёбӣ мегардад [17].

Дар таъмини рушди устувори иқтисодиёти Ҷумҳурии Ҳиндустон ҷалби сармоя мустақими хориҷӣ нақши муҳим дошта, бо ин мақсад роҳу усулҳои гуногун истифода карда мешавад, зеро дар шароити имрӯза рақобатпазиргардонии иқтисодиёти ҳар як мамлакат бевосита ба ҷалби ҳарчи бештари сармоягузорӣ вобаста мебошад. Дар натиҷаи чунин татбирандешӣҳо ҷалби сармоя ба рушди соҳаҳои иқтисодиёти ин кишвар ба таври рекорди рушд намуда, дар давоми даҳ соли охир 8,0 триллион доллари амрикоиро ташкил дод [15].

Тибқи маълумот соли 2025 ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ дар ин кишвар беш аз 81,0 млрд доллари ИМА арзёбӣ гардида, ки ин нисбат ба нишондиҳандаи соли 2010-ум зиёда аз 3,1 маротиба зиёд мебошад (ниг. ба диаг. 1).

Диаграмма 1.

Динамикаи воридшавии сармоягузори мустақими хориҷӣ ба
иқтисодиёти Ҳиндустон, млрд., доллари ИМА

Манбаъ: аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумоти интернетӣ таҳия гардидааст.

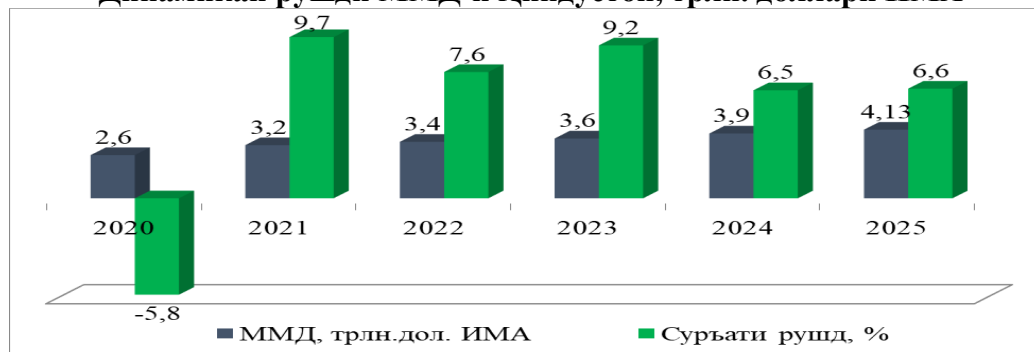
Тавре аз ҷадвал дида мешавад, дар давоми солиҳои 2021–2025 ба иқтисодиёти Ҳиндустон ба маблағи зиёда аз 398,2 млрд доллари ИМА сармояи мустақими хориҷӣ ҷалб гардида, нисбат ба нишондиҳандаи солҳои 2000–2015-ум, ки 248,5 млрд. доллари амрикоиро ташкил намудааст, ки 149,7 млрд доллара ё 60,2 дарсад зиёд мебошад [3].

Татбиқи имтиёзҳои сармоягузорӣ, бахусус ҷорӣ намудани таҳтили андозӣ ба муҳлати даҳ сол яке аз омилҳои асосии ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ, хусусан лоиҳаҳои оғози фаъолият (стартапов) дар бахшу соҳаҳои илмталаб ба ҳисоб меравад.

Ҷорӣ намудани имтиёзҳои гуногуни ҳавасмандгардонӣ ба рушди устувори иқтисодиёт ва рақобатпазиру муътадил нигоҳ доштани нишондиҳандаҳои макроиқтисодии Ҳиндустон мусоидат намуда, дар натиҷа соли 2025 ҳаҷми ММД-ии Ҳиндустон беш аз 4,1 трлн доллара ташкил намуда, ки ин нисбат ба соли 2020-ум тақрибан 1,6 маротиба зиёд мебошад (ниг. ба диагр. 2).

Диаграмма 2.

Динамикаи рушди ММД-и Ҳиндустон, трлн. доллари ИМА

Манбаъ: аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумоти Хазинаи Байналмилалӣ Асбор таҳия гардидааст. [Захираи электронӣ] URL: (санаи <https://www.worldometers.info/ru/> муроҷиат: 03.03.2026)

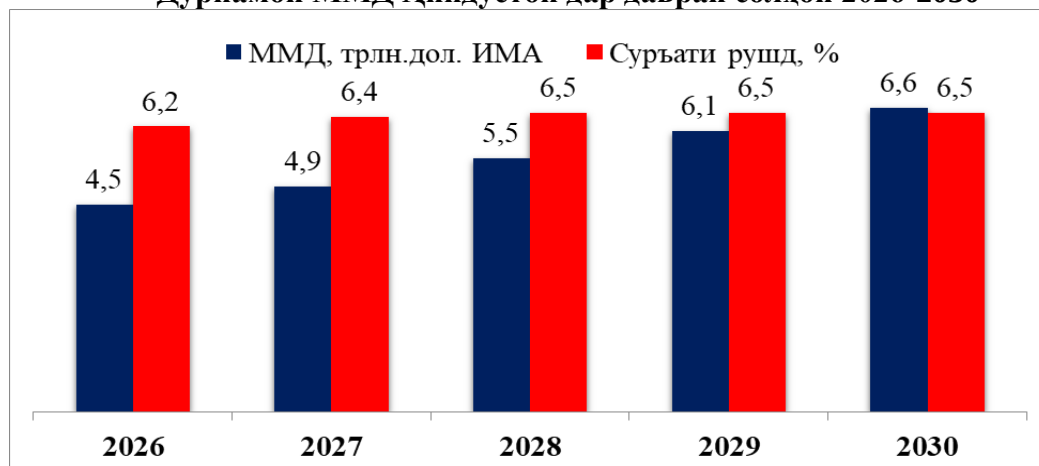
Чуноне аз рақамҳои диаграммаи мазкур мушоҳида мегардад, соли 2025-ум суръати воқеии рушди иқтисодиёти Ҳиндустон ба ҳисоби миёна 6,6 дарсадро ташкил намуда, ҳамчун нишондиҳандаи муътадил ба ҳисоб меравад.

Хуруҷи пандемии COVID-19 яке аз сабабҳои асосии ба андозаи то 5,8 дарсад баробар гардидани суръати воқеии рушди иқтисодиёти ин кишвар дар соли 2020 арзёбӣ карда мешавад.

Пешбинӣ гардидааст, ки то соли 2030 ҳаҷми Маҷмуи Маҳсулоти Доҳилии Ҳиндустон 6,6 трлн доллари ИМА-ро ташкил дода, нисбат солҳои 2025-2026 мутаносибан 2,5-2,1 трлн доллар ё 60-46,6 дарсад зиёд мебошад. Дар давраи таҳлилӣ, яъне то соли 2030 суръати рушди воқеии иқтисодиёти Ҳиндустон бояд накамтар аз 6,5 дарсад таъмин гардида, ки ин дар қиёс ба соли 2026-ум 0,3 банди дарсадӣ (фоизӣ) зиёд мебошад. (диаг. 3).

Диаграммаи 3.

Дурнамои ММД Ҳиндустон дар давраи солҳои 2026-2030

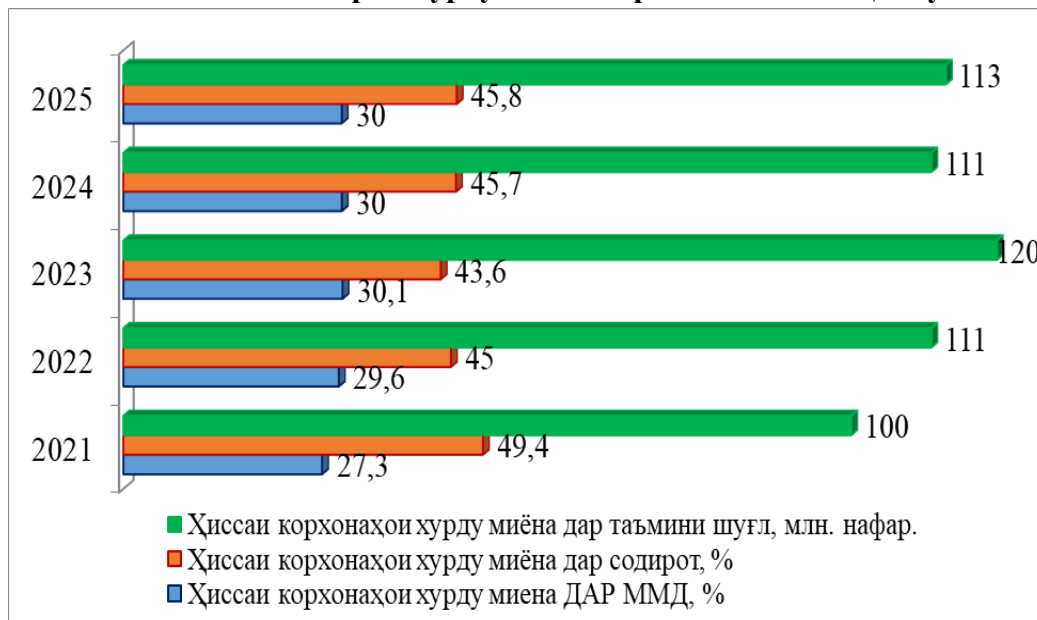
Манбаъ: аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумоти Хазинаи Байналмилалӣ Асёр таҳия гардидааст [Захираи электронӣ] URL: <https://www.worldometers.info/ru/> (санаи муроҷиат: 12.03.2026)

Тибқи арзёбиҳои коршиносони байналмилалӣ марбут ба соҳа, солона дар чунин сатҳ (6,6%) нигоҳ доштани суръати рушди иқтисодиёт то солҳои 2030–2031 Ҷумҳурии Ҳиндустон ба сеюмин иқтисоди бузург дар ҷаҳон табдил хоҳад ёфт. Дастгирии васеи ташаббусҳои субъектҳои соҳибкорӣ хурду миёна «Micro, Small, and Medium Enterprises» (MSME) ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти онҳо, инчунин, таъмини рақобати солим, рушди истифодаи технологияҳои рақамӣ, афзоиши иқтидори содиротӣ ва сармоягузорӣ ба рушди истеҳсолоти “сабз”, ҳамчун омилҳои муҳимми устувор, рақобатпазир ва муътадил нигоҳ доштани нишондиҳандаҳои рушди иқтисодиёти Ҳиндустон дар ин давра муайян гардидаанд.

Дар рушди устувори иқтисодиёти Ҷумҳурии Ҳиндустон коргоҳу корхонаҳои хурду миёна (MSME) ҳамчун субъекти соҳибкорӣ нақши муҳим дошта, ҳиссаи ин баҳши муҳим дар таъмини рушди иҷтимоиву иқтисодии мамлакат нақши муҳимму ҳалқунанда дорад. Барои исботи ин гуфтаҳо менигарем ба рақамҳои оморӣ диаграммаи зерин.

Диаграммаи 4.

Нақши соҳибкорӣи хурду миёна дар иқтисодиёти Ҳиндустон

Манбаъ: аз ҷониби муаллиф дар асоси таҳлили маълумоти интернетӣ таҳия гардидааст.

Тибқи маълумот, соли 2025 дар Ҳиндустон 633,8 млн коргоҳу корхонаҳои хурду миёна (MSME) ҳамчун субъекти соҳибкорӣ бо 113 млн ҷойҳои корӣ фаъолият намуда, ҳиссаи он дар ММД-и ин кишвар беш аз 30 дарсад, содироти молу маҳсулот 45,8 дарсад ва истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 45 дарсадро ташкил медиҳад [4].

Чуноне, ки болотар қайд карда гузаштем ҳоло дар ин кишвар 633,8 млн адад MSME ба қайд гирифта шуда аз он тақрибан 96,0 дарсадашро микрокорхонаҳо ташкил дода, ин нишондиҳанда дар корхонаҳои хурд 3,3 дарсад ва корхонаҳои миёна 0,7 дарсадро ташкил медиҳад. Аз шумораи умумии MSME 30 дарсадаш бевосита ба соҳаҳои истеҳсоли рост омада, дар доираи он беш аз 600 номгӯи маҳсулот истеҳсол мегардад [11].

Тибқи таҳлилҳо ҳоло 95 дарсади корхонаҳои саноатӣ дар Ҳиндустонро корхонаҳои хурди саноатӣ дар баҳши хусусӣ фаъолияткунанда ташкил намуда дар рушди маҳсулоти саноатӣ ва содироти он саҳми арзанда доранд. Дар ин ҷо, бо ин мақсади рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣи хурди истеҳсоливу саноатӣ беш аз 6

маркази рушди соҳибкории инноватсионӣ, 52 маркази илмию техникӣ, 17 стансияи озмоишӣ мучахҳаз бо ду маркази сертификатсияи маҳсулот, 58 маркази ҳамгирии рушди саноат, 75 маркази таълимию истеҳсолӣ, 20 маркази соҳавии рушди технологияҳои истеҳсолӣ, 60 бизнес-инкубаторҳои техникӣ, 26 паркҳои илмию техникӣ бо фарогирии 9 маркази таъмини барномавӣ ва 348 минтақаи рушди иқтисодӣ фаъолият доранд [16].

Дар баробари дигар масъалаҳо, тақвияти низоми протексионии ҳимояи бозори дохилӣ, ҳамчун омили муҳим дастгирии рушди MSME дар ин мамлакат ба ҳисоб меравад.

Бояд тазаққур дод, ки алҳол ҳифзу ҳимояи протексионии корхонаҳои хурди истеҳсоливу саноатӣ дар Ҳиндустон на танҳо тавассути муқаррар намудани меъёрҳои баланди бочи воридотӣ ва чорӣ намудани маҳдудиятҳои воридотӣ, балки бо роҳи ҳифзи рақобати солим амалӣ карад мешавад.

Соли 2025 дар Ҷумҳурии Ҳиндустон тақрибан 7,2 млн MSME сабти ном гардида, аз он тақрибан 21 дарсадаш ба соҳаҳои истеҳсолӣ рост меояд. Ба андешаи мо, чунин вазъ, агар аз як тараф, аз баланд будани сатҳи ҳавасманди ба ташкили соҳибкории истеҳсолӣ дар ин кишвар дарак диҳад, аз ҷониби дигар, далели мавҷуд будани инфрасохтори зарурӣ, бархӯрдории васеи субъектҳои соҳибкорӣ аз имтиёзу сабукиҳои ҷойдошта ва рақобатпазии MSME дар сатҳи байналмилалӣ мебошад.

Ширкати «BlueWeave Consulting» дар гузориши худ андозаи дурнамои рушди бозорӣ MSME-и Ҷумҳурии Ҳиндустонро дар соли 2030-юм 22,54 млрд доллари ИМА арзёбӣ намудааст, ки ин нисбат ба соли 2024 тақрибан 5 млрд доллар зиёд мебошад [6].

Дар ин давра, ташаббусҳои пайвастаи Ҳукумати Ҷумҳурии Ҳиндустон дар самти дастгирии рушди MSME, тақвияти низоми рақамикунонӣ, пешниҳоди воситаҳои молиявии имтиёзнок ва кумакпулиҳо, инчунин, авзоиши талаботи дохилӣ, аз ҷумла омилҳои рушди бозори дохилӣ, муайян гардидааст.

Соли 2026 ҷиҳати дастгирии рушди босуботи соҳибкории хурду миёна дар ин кишвар ҳадди меъёри сармоягузорӣ ва ҳаҷми гардиши доираи фаъолият барои коргоҳу корхонаҳои хурду миёна 2,5 маротиба зиёд карда шуд.

Ҳамин тавр, тибқи меъёри чорӣ гардида, ҳаҷми сармоягузорӣ ва гардиши доираи фаъолияти микрокорхонаҳо наметавонад аз 0,3-1,2 миллион доллари ИМА зиёд бошад. Ин нишондиҳанда барои корхонаҳои хур 2,9–11,5 миллион доллар ва корхонаҳои миёна 14,4–57,6 миллион доллар муқаррар гардидааст [13].

Татбиқи сиёсати давлатӣ вобаста ба танзим ва ҳамоҳанг намудани MSME дар Ҳиндустон тавассути Вазорати корхонаҳои хурду миёна ва калон, ҳамчун сохтори ягонаи марбут ба соҳа (Ministry of Micro, Small and Medium Enterprises) бо зерсохторҳои расмӣ худ, аз ҷумла «KVIC», «Coir Board», «NSIC», «NI-MSME» ва «MGIRI», ки ҳадафи онҳо дастгирии рушди MSME дар соҳаҳои гуногун, бахусус истеҳсоливу саноатӣ, мебошад, амалӣ карда мешавад.

Қайд намудан зарур аст, ки Вазорати корхонаҳои хурду миёна ва калон дар заминаи мутаххид намудани собиқ Вазорати соҳибкории хурд ва Вазорати аграрӣ ва саноати кишоварзии Ҷумҳурии Ҳиндустон таъсис дода шуд. Ташкили чунин ниҳоди ягонаи соҳавӣ ба рушди устувори соҳибкории хурду миёна на танҳо дар соҳаҳои истеҳсоливу хизматрасонӣ, балки ба зиёд гардидани шумораи корхонаҳои ба содирот нигаронидашуда мусоидати комил намуд.

Дар рушди устувори MSME «Small Industries Development Bank of India» бо пешниҳоди қарзҳои имтиёзноку дарозмуҳлат низ нақши муҳим ва ҳалкунанда дорад, зеро бе дастрасӣ ба захираҳои қарзиву молиявӣ имтиёзнok таъмини самаранокии соҳаи мазкур ва иштироки фаъоли он дар рушди иҷтимоиву иқтисодӣ ғайри имкон мебошад.

Ҳамин тавр, дар таҷрибаи Ҷумҳурии Ҳиндустон механизми дастгирии MSME ва таъмини иштироки фаъоли он дар рушди соҳаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ тавассути барномаву ташаббусҳои махсуси давлатӣ ва бахши хусусӣ ва амалӣ карда мешавад, ки муҳимтарини онҳоро, хусусан дар қисми барномаҳои давлатӣ, чунин хулоса баровардан мумкин аст:

– Барномаи кафолати қарзи бегарав барои корхонаҳои хурд ва миёна (CGTMSE). Пешниҳоди қарзи кафолатнок дар доираи фонди мазкур бидуни талаби кафил (поручител) ба роҳ монда шуда, пардохтҳо барои корхонаҳои хурд то 85 дарсад ва тиҷорати чакана то 50 дарсад кафолат дода мешавад.

– Барномаи дастгирии қарзи бегарав (PMMU) барои соҳибкории хурду миёнаи табақаи осебпазири аҳоли (*муҳочирон, аиҳоси бекор ва манбаи даромад надошта, маъҷубон, беморон*). Бо ин мақсад тавассути фонди кафолати қарзӣ 390, 87 млрд доллари ИМА қарз пенсниход гардидааст [13].

– Тавассути Барномаи қарзии (PMMU) соҳибкорони хурду миёна имкон доранд, ки қарзҳои тиҷоратии хурдро дар доираи меъёри муқарраргардида бегарав дастрас намоянд.

– Нақшаи пешниҳоди кумакпулии бо қарз алоқаманд (Credit-Linked Capital Subsidy Scheme). Дар доираи барномаи мазкур то 15 дарсад пешниход намудани кумакпулӣ аз ҳаҷму умумии қарзи барои татбиқи

технологияҳои инноватсионӣ дар истеҳсолот дархостгардида, пешбинӣ гардидааст.

–Барномаи дастгирии корхонаҳои хурди дорои мушкилот бо қарзи имтиёзнok. (Credit Guarantee Scheme for Subordinate Debt). Мухлати пардохти қарзи имтиёзнok дар доираи ин барнома даҳ сол пешбинӣ гардидааст.

–Барномаи дастгирӣ таҳти унвони «Micro and Small Enterprises Cluster Development Programme». Ҳадафи асосии барномаи мазкур дастгирии корхонаҳои хурду миёна чӣхати ҳалли масъалаҳои субъектҳои соҳибкорӣ дар доираи кастерҳо фаъолияткунанда (*иттилоот, озмоиш, санҷиш, дониш, маллакаҳои муосирӣ, иқтисодиву тиҷоратӣ, ҳуқуқӣ, анбор, ашёи хом, дарёфти шарикӣ бо ғайримод ва бозор*).

–Барномаи баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва ҳосилнокии меҳнати MSME–«Raising and Accelerating MSME Performance» (RAMP). Аз ҷумла тавассути ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкорӣ инноватсионӣ, инкишофӣ низоми дастрасӣ ба бозор ва пешниҳоди кафолат ба фаъолияти занҳои соҳибкори хурду миёна.

–Барномаи “Startup India”. Ҳадафи асосии барномаи мазкур дастгирии рушди соҳибкорӣ инноватсионӣ тавассути пешниҳоди қарзи кафолатноки бегарав ва ҷалби сармоя венчурӣ ба ҳисоб меравад. Дар заминаи ташаббуси “Startup India” ба вазъи соли 2024 дар муассисаҳои таҳқиқотӣ 65 марказ сохта ба истифода дода шудааст [14].

–Барномаи кумакпулӣ таҳти унвони «Prime Minister’s Employment Generation Programme» (PMEGP). Мақсади барнома ба шуғл фаро гирифтани аҳолии деҳот ва шаҳрҳо бо роҳи таъсиси корхонаҳои хурд ба ҳисоб меравад. Иштирокунандагони барнома имкон доранд, ки бо дарназардошти категория ва мавқеи ҷойгиршавиашон аз 15 то 35 дарсади арзиши умумии лоиҳаҳо кумакпулӣ гиранд. Саҳми ибтидоии соҳибкор 5-10 дарсад пешбинӣ гардидааст [1]. Дар натиҷаи татбиқи барномаи мазкур дар давоми солҳои 2022–2025-ум 174,4 ҳазор микрокорхона бо зиёда аз 8,0 млн ҷойҳои нави корӣ таъсис дода шудааст [12].

–Барномаи кумаки рушди бозор таҳти унвони «Market Development Assistance» (MDA). Тавассути барномаи мазкур ба MSME чӣхати иштирок дар ярмарка ва намоишгоҳҳои байналмилалӣ молу маҳсулот кумики молиявӣ расонида мешавад. Дар баробар ин, ISFA–Indian Small Business & Franchise Association, «Fund of Funds ва Self-Reliant India» (SRI) fund яке аз ташаббусҳои асосии бахши хусусӣ дар самти дастгирии MSME ба ҳисоб меравад. Дар рушди устувори MSME ислоҳоти васеи низоми андозбандии ғайри мустақим, ки соли 2017 гузаронида шудааст, нақши муҳим дорад.

Хулоса, аз факту рақамҳои оварда метавон хулоса баровард, ки Ҳиндустон ҳамчун кишвари дусту бародар дар самти рушди устувори MSME ва ҷалби иштироки фаъоли он дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва рақобатпазир гардонидани иқтисоди миллӣ таҷрибаи ғани дорад. Бахши MSME дар ҳамми соҳаҳои ҳаёти ҷомеаи ин кишвар ҳамчун омили муҳими рушди устувор муайян гардидааст. Маҳз дар ҳамин замина, Ҳиндустон аз ҷиҳати дорад, ки то соли 2030 маҷмуи маҳсулоти дохилиро ба сеюмин иқтисоди бузург дар ҷаҳон табдил дода, солоне на камтар 10 миллион ҷойҳои кории нав таъсис диҳад.

Ҳамин тавр, пешбинӣ гардидааст, ки тавассути рушди устувори бахши MSME то соли 2047-ум Ҳиндустон ба яке аз мамлакатҳои тараққиқардаи ҷаҳон табдил ёбад. Тибқи маълумот, алҳол дар Тоҷикистон 57 ширкати ҳиндустонӣ фаъолият доранд [5]. Дар натиҷаи ҳамкориҳои судманди тичоративу иқтисодӣ соли 2025 ҳаҷми гардиши савдои хориҷӣ байни Тоҷикистон ва Ҳиндустон тақрибан 93,1 миллион доллари ИМА-ро ташкил намуда, нисбат ба соли 2024 беш аз 2,1 маротиба зиёд мебошад [2].

Аммо чунин тамоюли рушд бо дарназардошти мавҷуд будани имконияҳои зиёди ҷойдошта дар ҳар ду ханӯз кишвар қонеъкунанда нест. Қайд намудан зарур аст, ки густариши ҳамкориҳои иқтисодию тичоратӣ бо Ҷумҳурии Ҳиндустон яке аз самтҳои афзалиятноки муносибатҳои дучониба муайян гардидааст. Бо ин мақсад заминаҳои хуби ташкилу ба роҳ мондани ҳамкориҳои судманд мавҷуд аст.

Хулоса

Ҳамин тавр, манзури мо аз овардани таҷрибаи ғании кишвари зери таҳлил қароргирифта аз он иборат аст, ки дар заминаи имкониятҳои мавҷуда истифодаи баъзе аз таҷрибаҳои ин кишвар, бахусус дар самти низоми қарздиҳии имтиёзнок, ҳавасмандгардонии раванди фаъолияти соҳибкории хурду миёна, таъмини кафолати ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ дар асоси дастгирии самараноки давлатии ҳифзи ҳуқуқи муаллиф, мусоидат ба дарёфти бозор дар сатҳи миллӣ, минтақавӣ ва ҷаҳонӣ тавассути устуворгардонии тамоми сохторҳои давлатии марбут ба соҳа, фаъолияти шарикони рушд ва бахши хусусӣ дар ҷодаи татбиқи сиёсати ҳамохангшуда дар соҳаи тичорат ва таҳияи стратегияи маркетингӣ барои Тоҷикистон ба манфиати кор хоҳад буд.

Дар баробари ин, татбиқи низоми протексионӣ вобаста ба ҳимояи бозори дохилӣ ва датгирии субъектҳои соҳибкории хурду миёнаи дар соҳаҳои афзалиятноки истеҳсоливу саноатӣ фаъолияткунанда, барои кишвар мо аз манфиат холӣ нест. Қобили қайд аст, ҳоло ҳифзу ҳимояи протексионии корхонаҳои хурди саноатӣ дар Ҷумҳурии Ҳиндустон на танҳо тавассути муқаррар намудани меёрҳои баланди бочи воридотӣ ва

чорӣ намудани маҳдудиятҳои воридотӣ, балки бо роҳи ҳифзи рақобати солим амалӣ гардида, ҳамчун омили муҳим дар таъмини рушди корхонаҳои хурди саноатӣ ба ҳисоб меравад.

Нуктаи муҳими дигар аз он иборат аст, ки Ҳиндустон, бахусус, дар самти истеҳсол ва содироти маҳсулоти заргарӣ тавассути корхонаҳои хурди саноатӣ, таҷрибаи ғанӣ дорад. Бинобар ин, дар заминаи ба роҳ мондани ҳамкориҳои судманд, мо имкон дорем, ки бо истифода аз мавҷудияти ашёи хоми фаровони ватанӣ дар ин самт аз таҷрибаи мамлакати номбурда ба таври васеъ истифода намоем.

Дар маҷмӯъ, ба андешаи мо, омӯзиши таҷрибаи ғании кишвари дӯсти Ҷумҳурии Ҳиндустон дар самти роҳу механизмҳои дастгирии рушди соҳибкории хурду миёна, ки болотар баъзе аз муҳимтарини онҳо ба таври мушаххас баррасӣ намудем, бо дарназардошти имкониятҳои мавҷуда истифодаи он дар таҷрибаи кишвари мо аз манфиат холи нахоҳад буд.

Ба андешаи мо, дар ин самт тақвияти фаъолияти Комиссияи муштаракӣ байниҳукуматӣ доир ба ҳамкориҳои тиҷоратӣ, иқтисодӣ, илмӣ ва техникӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ҳиндустон, инчунин, Шурои соҳибкорони Ҳиндустон ва Осиёи Марказӣ таҳти унвон “India-Central Asia Business Council” (ICABC) метавонад нақши муҳим ва калидӣ дошта бошад.

Адабиёт

1. Бо кумаки давлат фаъолияти соҳибкорию чӣ гуна бояд оғоз кард? [Захираи электронӣ] URL: <https://bondbazaar.medium.com/how-to-start-your-entrepreneurial-gig-with-government-help-e6776b511a73> (санаи мурочиат: 03/28/2026);
2. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Маҷмуаи омӯрӣ.- Душанбе, 2025. –С.110;
3. Иқтисодиёти Ҳиндустон [Захираи электронӣ] URL:https://web.archive.org/web/20160805064703/https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AD%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D0%98 (санаи мурочиат: 18.03.2026);
4. Маҷаллаи “International Life” дар бораи сиёсати нави тиҷорати хориҷии Ҳиндустон [Захираи электронӣ] URL: <https://interaffairs.ru/news/> (санаи мурочиат: 03/20/2026);
5. Маълумоти Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ] URL: <https://www.mfa.tj/tg/main/view/26/munosibathoi-tojikiston-bo-hinduston>;
6. Маълумоти машваратии “BlueWeave” [Захираи электронӣ] URL: <https://www.blueweaveconsulting.com/press-release/india-msme-market-size->

- 139

**МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ-СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ-INFORMATION
ABOUT THE AUTHOR**

TJ	RU	EN
ОДИНАЗОДА АМИН ИБРОҲИМ	ОДИНАЗОДА АМИН ИБРОХИМ	ODINAZODA AMIN IBROHIM
Номзади илмҳои иқтисодӣ	Кандидат экономических наук	Candidate of economic sciences
Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон	Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан	Center for Strategic Research under the President of Republic of Tajikistan
Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Шоҳтемур 27,	Таджикистан, город Душанбе, улица Шохтемур 27,	Tajikistan, Dushanbe city, St. Shohtemur 27,
E-mail: o-amin@mail.ru SPIN-код: 8494-7452		

УДК: 330.34:338.1(575.3)

35 СОЛИ СОҲИБИСТИҚЛОӢ: ТАҲЛИЛИ ДАСТОВАРДҲОИ ИҚТИСОДӢ ВА ДУРНАМОИ РУШДИ ТОҶИКИСТОН

Солихов Ҷ. Б.,

Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар мақола натиҷаҳои рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи 35 соли соҳибистиқлолӣ дар асоси нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва рушди бахшҳои воқеии иқтисодиёт таҳлил гардидаанд. Муаллиф марҳалаҳои асосии ташаккули иқтисоди миллӣ, ислоҳоти иқтисодӣ, рушди саноат, энергетика, нақлиёт ва кишоварзиро мавриди омӯзиши илмӣ қарор додааст. Дар асоси маълумоти омори солҳои 2000–2025 динамикаи рушди нишондиҳандаҳои иқтисодӣ таҳлил гардида, тамоюлҳои асосии рушди иқтисоди миллӣ муайян карда шудаанд. Ҳамчунин, дурнамои рушди иқтисодиёти мамлакат дар заминаи татбиқи “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” ва “Барномаи миёнамӯҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2026–2030” арзёбӣ шудааст”.

Калидвожаҳо: соҳибистиқлолӣ, рушди иқтисодӣ, нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, саноат, энергетика, нақлиёт, кишоварзӣ, сармоягузорӣ, рушди устувор.

35 ЛЕТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ: АНАЛИЗ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ДОСТИЖЕНИЙ И ПЕРСПЕКТИВ РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Солихов Дж. Б.,

Центр стратегических исследований при Президенте Республики
Таджикистан

В статье проанализированы результаты экономического развития Республики Таджикистан за 35 лет государственной независимости на основе макроэкономических показателей и развития реального сектора экономики. Автор рассматривает основные этапы становления национальной экономики, проведения экономических реформ, а также развития промышленности, энергетики, транспорта и сельского хозяйства. На основе статистических данных за 2000–2025 годы проанализирована динамика основных экономических показателей и определены ключевые тенденции развития национальной экономики. Кроме того, дана оценка перспектив развития экономики страны в контексте реализации “Стратегии национального развития Республики Таджикистан на период до 2030” года и “Программы среднесрочного развития Республики Таджикистан на 2026–2030 годы”.

Ключевые слова: *независимость, экономическое развитие, макроэкономика, промышленность, энергетика, транспорт, сельское хозяйство, инвестиции.*

35 YEARS OF INDEPENDENCE: ANALYSIS OF ECONOMIC ACHIEVEMENTS AND DEVELOPMENT PROSPECTS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Solihov J. B.,

Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan

The article analyzes the economic development of the Republic of Tajikistan over the 35 years of independence based on macroeconomic indicators and the performance of the real sectors of the economy. The author examines the main stages in the formation of the national economy, economic reforms, and the development of industry, energy, transport, and agriculture. Using statistical data for the period 2000–2025, the dynamics of key economic indicators are analyzed, and the main trends in the country's economic development are identified. In addition, the prospects for the country's economic development are assessed in the context of the implementation of the National Development “Strategy of the Republic of Tajikistan for the Period up to 2030” and the “Medium-Term Development Program of the Republic of Tajikistan for 2026–2030”.

Keywords: *independence, economic growth, macroeconomic indicators, industry, energy, transport, agriculture, investment, sustainable development.*

Мукаддима

Дар таърихи ҳар як миллат Истиқлоли давлатӣ муҳимтарин арзиши сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба ҳисоб рафта, асоси ташаккули давлатдорӣ миллӣ ва рушди устувори ҷомеа ба ҳисоб меравад. Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ ба марҳалаи нави рушди таърихӣ худ ворид гардида, имконияти муайян намудани сиёсати мустақили дохилӣ ва хориҷиро соҳиб гардид. Бо вучуди он ки солҳои аввали соҳибистиқлолӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мушкилоти ҷиддӣ сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, аз ҷумла ҷанги шаҳрвандӣ, таназзули истеҳсолот, таварруми баланд ва паст гардидани сатҳи зиндагии аҳоли тавсиф мешуданд, кишвар таҳти роҳбарии хирадмандона ва сиёсати дурандешонаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тавонист дар муддати нисбатан кӯтоҳ пояҳои давлатдорӣ навини ҳудро таҳким баҳшида, барои барқарорсозии сулҳу субот ва рушди устувори иқтисодиву иҷтимоӣ заминаҳои мусоид фароҳам оварад.

Дарвоқеъ, Истиқлоли давлатӣ волотарин ва гаронбаҳотарин дастоварди таърихӣ миллати тоҷик ба шумор рафта, ҳамчун пояи устувори давлатдорӣ, ҳифзу таҳкими ҳувиёти миллий, худшиносиву худогоҳии шаҳрвандон, инчунин рамзи озодию соҳибхитиёрии кишвар хизмат менамояд. Маҳз шарофати Истиқлоли давлатӣ буд, ки барои мардуми Тоҷикистон имконияти рушди мустақилонаи сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии худро интиҳоб намуда, арзишҳои миллий ва манфиатҳои давлатиро дар меҳвари сиёсати дохиливу хориҷӣ қарор диҳанд.

Бо вуҷуди аҳаммияти бузурги ин дастоварди таърихӣ, солҳои аввали соҳибистиқлолӣ барои миллати тоҷик бо озмоишҳои сангин ва мушкilotи зиёди сиёсӣ иҷтимоӣ ҳамроҳ буданд. Неруҳои муҳолифи манфиатҳои миллий ва гурӯҳҳои манфиатҷӯ, ки аз ҷониби доираҳои муайяни хориҷӣ дастгирӣ меёфтанд, бо барангехтани низоъ ва тафриқа ҷомеаро ба гирдоби ҷанги шаҳрвандӣ кашиданд. Дар пайомади ин зиддиятҳои фоҷиабор ҳазорон нафар қурбон шуда, садҳо ҳазор шаҳрванд маҷбур ба тарки зодгоҳ ва муҳоҷирати иҷборӣ гардиданд, инчунин, ба иқтисодиёти миллий ва инфрасохтори кишвар беш аз 10 млрд. доллари ИМА хисорот ворид намуд.

Маҳз дар чунин марҳалаи ҳассоси таърихӣ роҳбари сиёсии ҷавону дурандеше бо иродаи устувор, хиради сиёсӣ ва садоқат ба манфиатҳои миллий ба сахна омада, масъулияти ҳифзи давлатдорӣ ва таҳкими ваҳдати миллиро ба зимма гирифт. Маҳз бо интиҳоб шудани муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳайси роҳбари давлат, раванди барқарорсозии сулҳу субот, ваҳдати миллий ва эҳёи давлатдорӣ оғоз ёфт. Тадбирҳои хирадмандона, иродаи қавӣ ва талошҳои пайвастаи Пешвои миллат имкон фароҳам оварданд, ки Тоҷикистон аз хатари парокандагӣ ва аз байн рафтани давлатдорӣ раҳо ёфта, ба роҳи сулҳу созандагӣ ва рушди устувор қадам гузорад.

Дар солҳои аввали соҳибистиқлолӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мушкilotи ҷиддии иқтисодӣ мувоҷеҳ гардида, зарурати гузариш ба низомии иқтисоди бозорӣ ва татбиқи ислоҳоти ҳамаҷонибаи иқтисодӣ ба миён омад. Бо мақсади рафъи оқибатҳои бухрони иқтисодӣ, таъмини суботи макроиқтисодӣ ва фароҳам овардани заминаҳои рушди устувор, “Барномаи ислоҳоти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 1995–2000” таҳия ва амалӣ гардид. Барномаи мазкур бо дарназардошти тавсияҳои коршиносони байналмилалӣ, аз ҷумла Бонки Ҷаҳонӣ ва Ҳазинаи Байналмилалӣ Асър, самтҳои асосии сиёсати иқтисодии давлатро дар давраи гузариш муайян намуда, барои рушди баҳши хусусӣ, ҷалби сармоягузорӣ, ислоҳоти сохтории иқтисодиёт ва ташаккули муносибатҳои нави бозорӣ замина гузошт.

Дар доираи татбиқи ин ислоҳот масъалаи тағйир додани шаклҳои моликият ва рушди соҳибкории хусусӣ аҳаммияти махсус пайдо намуд. Бо ин мақсад 16 майи соли 1997 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хусусигардонии моликияти давлатӣ” қабул гардид. Қонуни мазкур асосҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилии хусусигардонии моликияти давлатиро муайян намуда, барои ташаккули муносибатҳои нави моликият, рушди бахши хусусӣ, ҷалби сармоягузорӣ ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ заминаи мусоид фароҳам овард. Қабули ин қонун яке аз қадамҳои муҳимми татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ ва гузариши тадриҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисоди бозорӣ ба ҳисоб меравад.

Пас аз имзо гардидани “Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллии дар Тоҷикистон” соли 1997 дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон марҳалаи нави рушду пешрафт оғоз гардид. Барқарор шудани сулҳу субот барои татбиқи ислоҳоти амиқ ва фароҳам овардани заминаҳои рушди устувори кишвар шароити мусоид муҳайё намуд. Дар ин давра, мушкilotу монеаҳое, ки дар натиҷаи ҷанги шаҳрвандӣ ба миён омада буданд, зина ба зина бартараф гардида, пояҳои давлатдорӣ миллий ва иқтисодиёти бозорӣ таҳким ёфтанд.

Маҳз дар заминаи сулҳу ваҳдат корҳои бузурги бунёдкориву созандагӣ вусъат гирифта, ислоҳоти иқтисодиву иҷтимоӣ дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа амалӣ карда шуданд. Ҳамзамон, таъмини истиқлоли энергетикӣ, раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ, ҳифзи амнияти озуқаворӣ ва саноатикунории босуръати кишвар ҳамчун ҳадафҳои стратегӣ рушди миллий муайян гардида, барои татбиқи онҳо барномаҳои муҳимми давлатӣ роҳандозӣ шуданд.

Бо мақсади таъмини рушди дарозмуддати кишвар ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли, ҳуҷҷатҳои муҳимми стратегӣ рушди миллий қабул гардиданд. Аз ҷумла “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” ва марҳалаи сеюми татбиқи он “Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2026-2030”, ки ба ҷалби сармоягузорӣ ва тақвияти иқтисоди истеҳсолии кишвар асос ёфтааст, мавриди амал қарор доранд.

Ҳадафи асосии татбиқи ин стратегияву барномаҳо баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳоли, махсусан, табақаҳои осебпазирӣ ҷомеа, таъмини рушди босуботи иқтисодӣ, таҳкими рақобатпазирӣ иқтисоди миллий ва ташаккули ҷомеаи муосирӣ демократӣ мебошад. Дар доираи ин ҳадафҳо тадбирҳои муассир барои рушди сармояи инсонӣ, беҳтар намудани муҳити соҳибкорӣ, ҷалби сармоягузорӣ ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти иқтисодӣ амалӣ мегарданд.

Дар натиҷаи татбиқи пайгириҳои ислоҳот ва дигаргунсозии иқтисодӣ дар солҳои охир тамоюли мусбати рушди иқтисодӣ таъмин гардида, нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ муътадил ва устувор нигоҳ дошта шуданд. Бо чунин раванд афзоиши истеҳсолот, бехтар гардидани вазъи иҷтимоии аҳоли ва таҳкими иқтисодии кишвар таъмин гардид (ниг. ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ давоми солҳои 2000 – 2025

Номгӯи нишондиҳандаҳо	Воҳиди ҷенак	Солҳо				
		2000	2010	2020	2025	Нимсолаи соли 2026
ММД-и (бо наҳҳои амалии солҳои мутобиқ)	млн.сомонӣ	1786,8	24707,1	83958,3	176919,0	81,7
ММД (ба ҳар сари аҳоли)	ҳазор сомонӣ	288,4	3285,8	8922,2	16401,0	7576,0
Индекси наҳҳои истеъмоли	%	124,0	106,5	109,4	103,5	102,4
Бекорӣ	%	2,7	2,1	2,1	1,8	2
Даромади пулии аҳоли	млн.сомонӣ	1004,6	13256,0	65347,0	165100,1	–
Сатҳи камбизоатӣ	%	81	45,6	26	19,2	–
Ҳаҷми гардиши тиҷорати хориҷӣ	млн.доллар	1459,3	3851,6	4557,8	10793,1	6820,0
Содирот	млн.доллар	784,23	1194,7	1406,9	2487,9	1580,0
Воридот	млн.доллар	675,0	2656,9	3150,9	8305,2	5240,0
Таваррум	%	32,9	6,5	8,6	3,4	2,4

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти оморӣ[1,2].

Маълумоти ҷадвали мазкур шаҳодати он аст, ки нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2000–2025 тамоюли устувори афзоишро нигоҳ дошта, ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) аз 1786,8 млн. сомони соли 2000 то 176919,0 млн. сомонӣ дар соли 2025 афзоиш ёфта, тақрибан 99 маротиба зиёд шудааст. Нишондиҳандаи ММД ба ҳар сари аҳоли низ тамоюли мусбати афзоишро нишон дода, аз 288,4 сомонӣ дар соли 2000 то 16401 сомонӣ дар соли 2025 расидааст, ки нисбат ба оғози давраи таҳлил беш аз 56 маротиба зиёд мебошад.

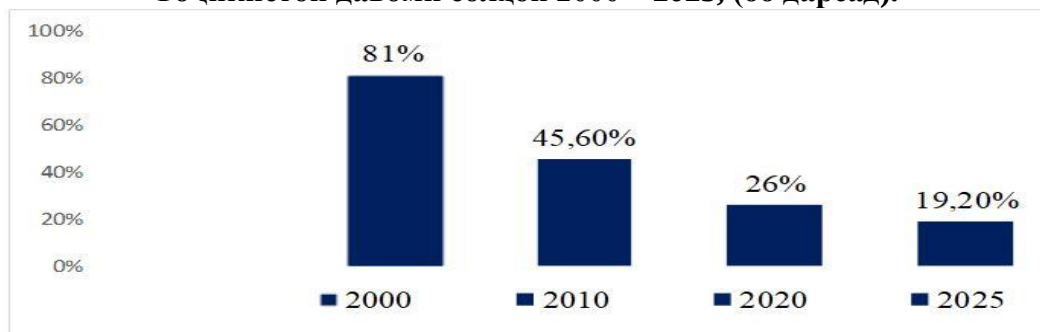
Дар баробари рушди иқтисодӣ, нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ низ бехтар гардидаанд. Даромади пулии аҳоли аз 1004,6 млн. сомони соли 2000 то 165100,1 млн. сомонӣ дар соли 2025 расида, зиёда аз 164 маротиба афзоиш ёфтааст. Дараҷаи бекорӣ низ аз 2,7 дарсади соли 2000 то 1,8 дарсад дар соли 2025 коҳиш ёфтааст.

Дар баҳши иқтисоди хориҷӣ низ тамоюли мусбати рушд ба назар расида, аз ҷумла гардиши тиҷорати хориҷӣ аз 1459,3 млн. доллар дар соли 2000 то 10793,1 млн. доллар дар соли 2025 афзоиш ёфтааст. Дар ин давра ҳаҷми содироти молҳо аз 784,23 млн. доллари ИМА то 2487,9 млн. доллар зиёд гардида, нишон медиҳад, ки имкониятҳои иқтисодии кишвар дар самти ворид шудан ба бозорҳои хориҷӣ тадриҷан васеъ шудаанд. Ҳамзамон, ҳаҷми воридот аз 675,0 млн. доллари ИМА дар соли 2000 то 8305,2 млн. доллар дар соли 2025 афзоиш ёфтааст. Аз як ҷониб, агар чиҳати васеъ гардидани талаботи дохилӣ ба молу маҳсулот ва таҷҳизоти хориҷиро инъикос намояд, аз тарафи дигар, ба зарурати таҳкими зарфияти истеҳсолии дохилӣ, зиёд намудани истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир ва тадриҷан коҳиш додани вобастагии иқтисодиёт аз воридот ифода мекунад.

Илова бар ин, паст шудани сатҳи таваррум аз 32,9 дарсади соли 2000 то 3,4 дарсад дар соли 2025 яке аз нишондиҳандаҳои муҳимми устувории иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад. Ин тағйирот аз беҳтар гардидани сиёсати пулию қарзӣ, назорати равандҳои иқтисодӣ ва фароҳам омадани шароити нисбатан мусоиди макроиқтисодӣ шаҳодат медиҳад.

Нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ дар шаш моҳи соли 2026 аз нигоҳ доштани тамоюли рушди устувори иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳодат медиҳанд. Дар ин давра ҳаҷми ММД ба 81,7 млрд сомонӣ расида, ММД ба ҳар сари аҳоли 7576 сомонӣ-ро ташкил дод, ки нишондиҳандаи афзоиши ҷаҳишҳои иқтисодӣ ва баланд гардидани иқтисодии истеҳсоли мебошад. Ҳамзамон, сатҳи таваррум дар сатҳи нисбатан паст (2,4 дарсад) нигоҳ дошта шуда, устувории бозори истеъмолӣ таъмин гардидааст. Дараҷаи бекорӣ 2,0 дарсад буда, вазъи бозори меҳнат нисбатан муътадил арзёбӣ мегардад. Дар соҳаи савдои хориҷӣ ҳаҷми гардиши мол ба 6,82 млрд доллари ИМА расида, афзоиши ҳамкориҳои иқтисодии хориҷиро нишон медиҳад, гарчанде ҳаҷми воридот (5,24 млрд доллар) аз содирот (1,58 млрд доллар) зиёд буда, зарурати тақвияти иқтисодии содироти кишварро таъкид менамояд.

Диаграммаи 1. Тамоюли пастшавии сатҳи камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон давоми солҳои 2000 – 2025, (бо дарсад).

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти оморӣ [2].

Нишондиҳандаҳои диаграммаи боло кам шудани сатҳи камбизоатиро дар кишварамон нишон дода, аз 81 дарсади соли 2000 то 19,2 дарсад дар соли 2025 расонида шудааст, ки дар маҷмӯъ, 61,8 банди дарсадӣ (фоизӣ) паст гардидааст. Ин раванд аз беҳтар шудани вазъии иҷтимоии аҳоли дар заминаи татбиқи тадбирҳои пайваста ва саривақтии сиёсати иҷтимоию иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳодат медиҳад.

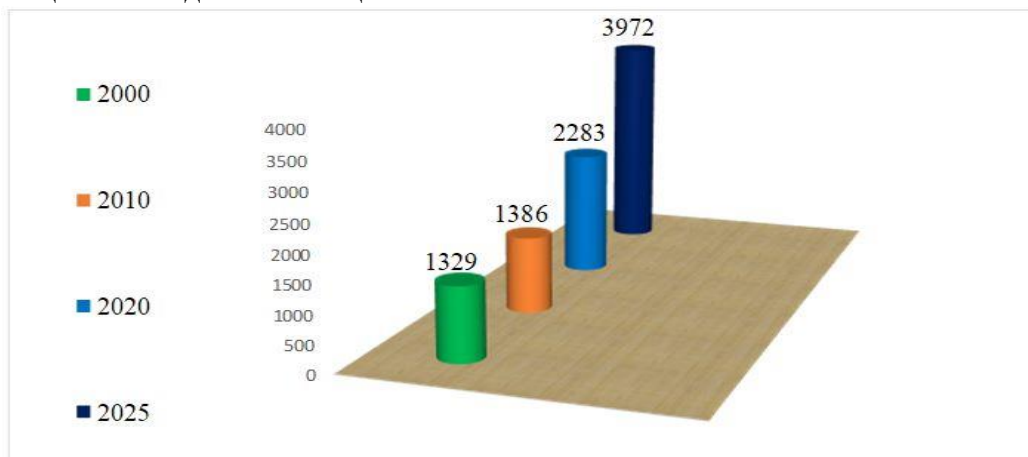
Дар баробари нишондиҳандаҳои зерин соҳаи саноат, яке аз самтҳои афзалиятноки рушди иқтисоди миллӣ ба ҳисоб рафта, дар таҳкими иқтисодии истеҳсоли кишвар нақши муҳим дорад. Рушди саноат ба афзоиши ҳаҷми истеҳсолот, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, зиёд гардидани ҳаҷми содирот ва коҳиш ёфтани вобастагии иқтисодиёт аз воридот мусоидат менамояд.

Бо дарназардошти аҳамияти стратегияи соҳа, тайи солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати рушди соҳаҳои саноатӣ, аз ҷумла саноати коркард, истихроҷи маъдан ва истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир, аз ҷониби роҳбарияти олии кишвар тадбирҳои зарурӣ амалӣ гардида истодаанд. Дар натиҷаи татбиқи ин тадбирҳо шумораи корхонаҳои саноатӣ сол то сол зиёд гардида, заминаи мусоид барои афзоиши истеҳсоли маҳсулот ва рушди иқтисодии саноатии кишвар фароҳам омадааст.

Ба фаъолият оғоз намудани корхонаҳои нави истеҳсоли на танҳо ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ мусоидат намуд, балки ба зиёд гардидани ҳаҷми маҳсулоти ватанӣ ва тақвияти рақобатпазирӣ иқтисоди миллӣ низ таъсири мусбат расонид. Ҳамзамон, рушди корхонаҳои саноатӣ дар татбиқи ҳадафи стратегияи саноатикунории босуръати кишвар, баланд бардоштани сатҳи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ нақши муҳим мебозад (ниг. ба диаграммаи 2).

Диаграммаи 2.

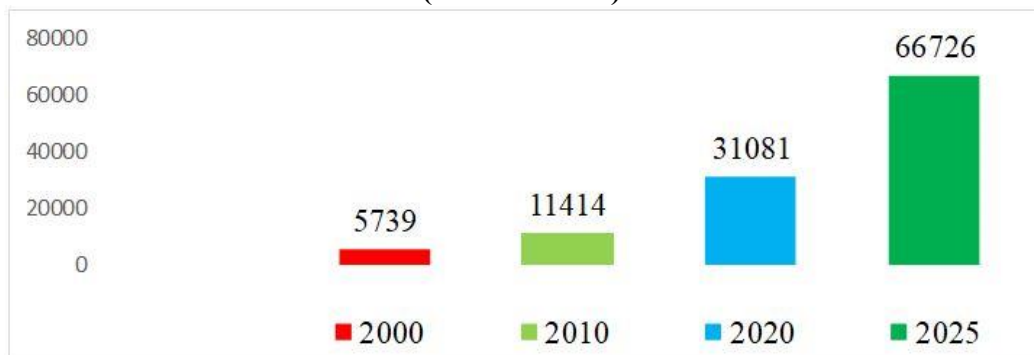
Тамоюли афзоиши шумораи корхонаҳои саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон давоми солҳои 2000 – 2025.

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти омори [2].

Тибқи маълумоти диаграммаи 2 шумораи умумии корхонаҳои саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон давоми солҳои 2000 – 2025 бо тамоюли устувори афзоиш рушд намуда, сол то сол зиёд шудааст. Аз ҷумла, агар дар соли 2000 шумораи умумии корхонаҳои саноатӣ 1329 ададро ташкил дода бошад, ин нишондиҳанда дар соли 2010 ба 1386 адад расидааст. Инчунин, соли 2020 шумораи корхонаҳо ба 2283 адад зиёд шуда, нисбат ба соли 2010 афзоиши назаррасро нишон медиҳад. Дар соли 2025 шумораи умумии корхонаҳои саноатӣ ба 3972 адад расида, нисбат ба соли 2000 тақрибан се маротиба зиёд гардидааст. Ин афзоиш аз татбиқи саривактии ҳадафҳои гузашташудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, беҳтар гардидани фазои сармоягузорӣ ва вусъат ёфтани фаъолияти истеҳсоли дар иқтисодиёти кишвар шаҳодат медиҳад. Илова бар ин, афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, пеш аз ҳама, ҷиҳати бунёди коргоҳу корхонаҳои истеҳсолии муосир бо насби технологияҳои инноватсионӣ арзёбӣ мегардад, ки далели гуфтаҳоро метавонед аз диаграммаи 3 мушоҳида кунед.

Диаграммаи 3.
Ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ давоми солҳои 2000 – 2025
(млн. сомонӣ).

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои оморӣ [2].

Маълумоти диаграммаи 3 нишон медиҳад, ки ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2000–2025 тамоюли устувори афзоишро нишон додааст. Агар соли 2000 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 5739 млн. сомониро ташкил дода бошад, пас то соли 2010 ин нишондиҳанда ба 11414 млн. сомонӣ расидааст, ки нисбат ба соли 2000 қариб ду маротиба зиёд аст.

Дар соли 2020 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба 31081 млн. сомонӣ расида, нисбат ба соли 2010 тақрибан 2,7 маротиба афзоиш ёфтааст. То соли 2025 ин нишондиҳанда ба 66726 млн. сомонӣ расида, нисбат ба соли 2020 зиёда аз 2,1 маротиба зиёд шудааст. Илова бар ин, давоми солҳои 2000–2025 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз 5739 млн. сомонии соли 2000 то 66726 млн. сомонӣ дар соли 2025 афзоиш ёфта, қариб 11,6

маротиба зиёд гардидааст. Ин нишондиҳанда аз рушди босуръати соҳаи саноат, васеъ гардидани иқтидори истеҳсолӣ, таъсиси корхонаҳои нав ва зиёд шудани нақши саноат дар иқтисоди миллий шаҳодат медиҳад.

Дар ин радиф, соҳаи энергетика яке аз бахшҳои стратегии иқтисодиёти ҳар як давлат ба ҳисоб рафта, рушди устувори ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ аз ҷаъолияти самараноки он вобастагии зич дорад. Таъмини мунтазами аҳоли ва корхонаҳои истеҳсолӣ бо неруи барқ барои пешрафти саноат, кишоварзӣ, нақлиёт ва дигар бахшҳои иқтисодӣ заминаи мусоид фароҳам меорад. Аз ин рӯ, таҳкими иқтидори энергетикӣ ва истифодаи самараноки захираҳои мавҷуда яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии кишвар ба шумор меравад.

Қобили қайд аст, ки Тоҷикистон аз лиҳози мавқеи ҷуғрофӣ, захираҳои табиӣ ва шароити мусоиди иқлимӣ яке аз кишварҳои дорои имкониятҳои бузурги энергетикӣ маҳсуб меёбад. Бо дарназардошти мавҷудияти 280–300 рӯзи офтобӣ дар як сол, барои рушди на танҳо гидроэнергетика, балки истифодаи васеи манбаъҳои барқароршавандаи энергия, аз ҷумла энергияи офтобӣ, заминаи мусоид фароҳам меорад. Аз ин рӯ, соҳаи энергетика дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун яке аз самтҳои стратегии рушди миллий нақши муҳим дошта, таъмини устувори он ба пешрафти иқтисодиёт, рушди истеҳсолот, беҳтар гардидани сатҳи зиндагии аҳоли ва таҳкими истиклоли энергетикӣ кишвар вобастагии мустақим дорад.

Тибқи таҳлилҳои коршиносон, Тоҷикистон аз рӯйи захираҳои гидроэнергетикӣ дар қатори кишварҳои пешсафи ҷаҳон қарор дошта, иқтидори умумии гидроэнергетикӣ он беш аз 527 млрд кВт/соат дар як сол арзёбӣ мегардад. Асоси ин имкониятҳои бузургро рӯдҳои пуриқтидори кишвар, аз ҷумла Вахш, Панҷ, Зарафшон ва Сир ташкил медиҳанд, ки дар заминаи онҳо як қатор неругоҳҳои барқии обии хурду бузург сохта ва мавриди истифода қарор дода шудаанд. Аз ҷумла, НБО-и “Норак” бо иқтидори 3000 МВт, НБО-и “Бойғозӣ” бо иқтидори 600 МВт, НБО-и “Сангтӯда-1” ва “Сангтӯда-2” бо иқтидори умумии 890 МВт, НБО-и “Сарбанд” бо иқтидори 240 МВт, НБО-и “Қайроққум” бо иқтидори 174 МВт ва дигар неругоҳҳо дар рушди низоми энергетикӣ мамлакат саҳми назаррас доранд [5].

Дар баробари ин, бунёди НБО-и “Роғун” яке аз бузургтарин лоиҳаҳои стратегӣ дар соҳаи энергетика ба шумор рафта, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақа аҳаммияти махсус дорад. Иқтидори лоиҳавии ин неругоҳ 3760 МВт буда, аз 6 агрегати гидроэнергетикӣ иборат мебошад. Ба истифода додани иқтидорҳои пурраи НБО-и “Роғун” метавонад имконияти истеҳсоли неруи барқро ба таври назаррас зиёд намуда, барои рушди

соҳаҳои саноат, иқтисодиёт ва афзоиши имкониятҳои содиротии кишвар шароити мусоид фароҳам оварад. Ин иншооти бузург яке аз дастовардҳои муҳимми даврони соҳибистиклолӣ ба ҳисоб рафта, ҳамчун заминаи бозғаймодии таъмини рушди устувори кишвар хизмат хоҳад кард.

Ҳамзамон, дар баробари захираҳои фаровони гидроэнергетикӣ, Тоҷикистон дорои имкониятҳои васеи рушди дигар манбаъҳои таҷдидшавандаи энергия мебошад. Истифодаи энергияи офтобӣ ва бодӣ, махсусан, дар минтақаҳои дурдасту кӯхистонӣ, метавонад ба беҳтар намудани таъмини аҳоли бо неруи барқ ва гуногунсозии манбаъҳои энергетикӣ мусоидат намояд. Рушди чунин самтҳо барои коҳиш додани вобастагӣ аз як навъи манбаи энергия ва баланд бардоштани устувории низоми энергетикӣ кишвар аҳамияти муҳим дорад.

Дар даврони соҳибистиклолӣ барои расидан ба ҳадафи стратегии миллии таъмини истиқлоли энергетикӣ ва рушди низоми ягонаи энергетикӣ як қатор лоиҳаҳои бузург амалӣ гардиданд. Масалан, соли 2025 дар Тоҷикистон 36 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ дар соҳаи энергетика ба маблағи 2,7 млрд доллари ИМА татбиқ гардида, 18 лоиҳаи дигар бо маблағи 1,6 млрд доллари ИМА дар марҳалаи амалишавӣ қарор доранд. Натиҷаи ин тадбирҳо афзоиши иқтисодии истеҳсоли неруи барқ ва беҳтар гардидани имкониятҳои энергетикӣ мамлакат мебошад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ дар кишвар ҳамагӣ 25 неругоҳи хурду бузург ғайриқаблдор дошта, имрӯз бо шарофати Истиқлоли давлатӣ, татбиқи саривақтии барномаҳои рушди энергетикӣ ва тавачҷуҳи пайвастаи Ҳукумати кишвар ба ин соҳа, шумораи неругоҳҳои хурду бузурги барқии обӣ, офтобӣ ва бодӣ наздик ба 300 адад расидааст. Ҳаҷми истеҳсоли неруи барқ низ аз 13,98 млрд кВт. соати соли 2000 то 24,2 млрд кВт. соат дар соли 2025 расонида шуд, ки нисбат ба соли 2000-ум 10,22 млрд кВт. соат ё тақрибан 73 дарсад афзоиш ёфтааст.

Бо дарназардошти хусусиятҳои хосси сатҳи ҷойгиршавии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки қисми зиёди қаламрави онро минтақаҳои кӯҳӣ ва ағбаҳои баланд ташкил медиҳанд, рушди шабакаи роҳҳои нақлиёти автомобилӣ барои таъмини робитаҳои байни минтақаҳо аҳамияти махсус дорад. Нақлиёт ҳамчун яке аз соҳаҳои муҳимми инфрасохтори кишвар нақши «рағҳои ҳаётии иқтисодиёт»-ро иҷро намуда, тавассути он робитаҳои дохилӣ ва хориҷӣ таъмин гардида, ҳаракати молу маҳсулот, хизматрасониҳо ва рушди соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ амалӣ мегардад.

Дар соли 2025 барои рушди инфрасохтори роҳу нақлиёт ба маблағи умумии зиёда аз 5,4 млрд сомонӣ 236 километр роҳҳои мошингард ва дигар иншооти роҳу нақлиётӣ сохта ба истифода дода шуд. Аз ҷумла, роҳҳои Обигарм–Нуробод ва Роғун бо дарозии умумии 87 километр, роҳи

Қалъаихумб–Ванч ба масофаи 109 километр ва 40 километр роҳҳои байналмилалӣ дар вилояти Суғд мавриди истифода қарор гирифтанд. Ҳамчунин, дар ин давра 30 пули хурду бузург, 5 нақб ва 6 долони зиддитармавӣ бо дарозии умумии 13 километр сохта шуданд, ки барои беҳтар намудани ҳаракати нақлиёт ва таъмини алоқа байни минтақаҳо аҳаммияти калон доранд. [4]

Дар баробари ин, барои идомаи рушди шабакаи роҳҳо сохтмони як қатор иншооти нави стратегӣ оғоз гардид. Тавре Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ 16-уми декабри соли 2025 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ироа намуданд: *“Соли 2025 дар доираи лоиҳаҳои зикришуда ба маблағи умумии зиёда аз 5,4 миллиард сомонӣ 236 километр роҳҳои мошингард ва дигар иншооти роҳу нақлиёти мутобиқ ба талаботи байналмилалӣ бунёдгардида ба истифода дода шуданд.*

Роҳҳои Обигарм–Нуробод ва Роғун ба дарозии умумии 87 километр, 109 километр роҳи Қалъаихумб–Ванч, 40 километр роҳҳои байналмилалӣ дар вилояти Суғд, 30 пули хурду бузург, 5 нақб ва 6 долони зидди тарма ба дарозии 13 километр аз ҷумлаи иншооти зикришуда мебошанд. Ҳоло бунёди 50 километр роҳи Дангара–Гулистон, 33 километр роҳи Гулистон– Фархор ва боз 12 километр роҳҳои байналмилалӣ дар вилояти Суғд ба маблағи умумии 2 миллиард сомонӣ идома дорад.

Соли 2025 сохтмони пули калонтарин дар кишвар аз болои обанбори Неругоҳи барқи оби «Роғун» ба дарозии 920 метр ва 3 пули мошингузар ба дарозии 368 метр оғоз гардид, ки маблағи умумии онҳо 900 миллион сомони роҳи ташкил медиҳад.

Соли 2026 сохтмони азнавсозии 300 километр роҳҳои мошингарди байналмилалӣ ҷумҳуриявӣ ба маблағи умумии 3 миллиард сомонӣ оғоз мегардад” [3]

Дар маҷмӯъ, дарозии шабакаи роҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон тақрибан 27 ҳазору 243 километрро ташкил медиҳад, ки аз он 14 ҳазору 314 километр роҳҳои истифодаи умумӣ мебошанд. Аз ҷумла 3 ҳазору 384 километр роҳҳои дорои аҳаммияти байналмилалӣ, 2 ҳазору 182 километр роҳҳои ҷумҳуриявӣ ва 8 ҳазору 748 километр роҳҳои маҳаллӣ ба ҳисоб мераванд. Ин нишондиҳандаҳо собит месозанд, ки рушди инфрасохтори роҳу нақлиёт яке аз самтҳои муҳимми сиёсати иқтисодии кишвар буда, барои табдил додани Тоҷикистон ба кишвари транзитӣ ва таҳкими робитаҳои минтақавӣ заминаи устувор фароҳам меорад.

Боркашонӣ аз рӯи навъҳои гуногуни нақлиёт дар солҳои соҳибистиклолӣ ба яке аз самтҳои муҳимми рушди иқтисоди миллӣ табдил ёфта, дар таъмини робитаҳои иқтисодии дохилию хориҷӣ ва интиқоли молу

маҳсулот ва рушди соҳаҳои истеҳсоли нақши муҳим бозидааст. (ниг. ба
ҷадвали 2)

**Ҷадвали 2. Боркашонӣ аз рӯи навъҳои гуногуни нақлиёт дар
Ҷумҳурии Тоҷикистон давоми солҳои 2000 – 2025. (млн. тонна)**

Навъҳои гуногуни нақлиёт	Солҳо				
	2000	2010	2020	2025	Нимсолаи соли 2026
Боркашонӣ – ҳамагӣ	27677	59327,4	85381,9	154833,6	76,5
Нақлиёти автомобилӣ	14573	48879,6	79075,9	147391,1	72,5
Роҳи оҳан	13102	10445,6	6305,3	7441,4	4,0

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти оморӣ [1;2]

Нишондиҳандаҳои ҷадвал шаҳодат медиҳанд, ки дар давраи
соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи нақлиёт ва хизматрасониҳои
боркашонӣ марҳала ба марҳала рушд намуда, ҳаҷми интиқоли бор ба таври
назаррас зиёд гардидааст. Агар дар соли 2000 ҳаҷми умумии боркашонӣ 27
677 млн тоннаро ташкил дода бошад, пас дар соли 2025 ин нишондиҳанда
ба 154 833,6 млн тонна расидааст. Ин афзоиш натиҷаи рушди соҳаҳои
истеҳсоли, васеъ гардидани робитаҳои тичоратӣ ва иқтисодӣ, беҳтар шудани
ҳолати роҳҳо ва таҳкими инфрасохтори нақлиёти мебошад.

Дар сохтори низоми нақлиёти кишвар нақлиёти автомобилӣ мавқеи
асосиро ишғол намуда, дар интиқоли бор нақши муҳим дорад. Агар соли
2000 ҳаҷми боркашонӣ тавассути нақлиёти автомобилӣ 14 573 млн тоннаро
ташкил дода бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2010 ба 48 879,6 млн
тонна расидааст. Тамоюли афзоиши минбаъдаи он дар соли 2020 то 79
075,9 млн тонна ва дар соли 2025 то 147 391,1 млн тонна идома ёфта,
нишон медиҳад, ки нақлиёти автомобилӣ ба яке аз бахшҳои калидии
низомии нақлиёти кишвар табдил ёфтааст.

Дар нимсолаи соли 2026 ҳаҷми боркашонӣ тавассути ҳамаи навъҳои
нақлиёт 76,5 ҳазор тонна-ро ташкил дода, нақши асосиро дар интиқоли бор
нақлиёти автомобилӣ иҷро намудааст. Ҳаҷми боркашонии автомобилӣ ба
72,5 ҳазор тонна расида, мавқеи пешсафи ин навъи нақлиётро дар низомии
нақлиёти кишвар нишон медиҳад ва ҳиссаи роҳи оҳан дар боркашонӣ 4,0
ҳазор тоннаро ташкил медиҳад.

Афзалияти рушди нақлиёти автомобилӣ на танҳо ба имконияти дастрас
намудани минтақаҳои кӯҳистон, чандирии ҳаракат ва қобилияти интиқоли
бор ба масофаҳои гуногун вобаста мебошад, инчунин, дар бунёд ва таҷдиди
роҳҳои дорои аҳамияти байналмилалӣ, ки ба таҳкими робитаҳои

иктисодию тичоратӣ ва пайвастшавии кишвар ба бозорҳои минтақавӣ мусоидат мекунад, арзёбӣ мегардад.

Дар баробари рушди соҳаҳои саноат, нақлиёт ва энергетика, кишоварзӣ ҳамчун яке аз бахшҳои афзалиятноки иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи муҳимро ишғол намуда, аҳамияти стратегии ин соҳа, пеш аз ҳама, бо нақши он дар таъмини амнияти озуқаворӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли, фароҳам овардани ҷойҳои нави корӣ ва рушди устувори деҳот алоқаманд мебошад. Аз ин рӯ, таъмини амнияти озуқаворӣ аз рӯзҳои аввали соҳибистиклолӣ ҳамчун яке аз ҳадафҳои асосии сиёсати иҷтимоию иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардида, дар ҳамаи стратегияҳо ва барномаҳои рушди миллӣ мавқеи калидӣ касб намудааст.

Дар солҳои аввали соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати таҳкими амнияти озуқаворӣ, истифодаи самараноки захираҳои замин ва беҳтар намудани сатҳи иҷтимоию иқтисодии аҳоли тадбири муҳими давлатӣ амалӣ гардид. Дар доираи ин иқдом ба шаҳрвандони кишвар дар ду марҳала дар маҷмӯъ, 75 ҳазор гектар замини кишоварзӣ ҷудо карда шуд. Аз ҷумла, соли 1995-ум 50 ҳазор гектар ва соли 1997 боз 25 ҳазор гектар замин барои истифодаи шахсӣ ва рушди хоҷагидорӣ аҳоли тақсим гардид. Минбаъд ин қитъаҳои замин бо номи “Заминҳои Президентӣ” маъруф шуданд. Тақсими заминҳои мазкур дар шароити душвори иқтисодиву иҷтимоии солҳои аввали соҳибистиклолӣ ба аҳоли имкон фароҳам овард, ки истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро афзоиш дода, сатҳи ҳудтаъминкунӣ бо маводи озуқавориро беҳтар намоянд.

Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 21-уми декабри соли 2021 таъкид намуданд, ки *“ҳанӯз дар солҳои оғози истиқлол, яъне дар солҳои бисёр вазини 1992–1998, Ҳукумати мамлакат бо мақсади таъмин намудани аҳоли бо маҳсулоти озуқа ва пешгирӣ кардани гуруснагӣ 75 ҳазор гектар заминро ҳамчун заминҳои президентӣ тақсим намуд”*.

Бояд таъкид кард, ки ҷудо гардидани заминҳои президентӣ дар давраи амалӣ гардид, ки Тоҷикистон ба хатари гуруснагӣ ва бӯҳрони амики иҷтимоию иқтисодӣ мувҷеҳ буд. Ин иқдоми стратегӣ имкон фароҳам овард, ки қисми зиёди аҳоли бо истифода аз заминҳои дастрас талаботи аввалияи ҳудро ба маҳсулоти озуқаворӣ таъмин намоянд ва дар натиҷа, сатҳи таъминоти аҳоли бо маҳсулоти кишоварзӣ тадриҷан беҳтар гардида, барои рушди минбаъдаи иқтисоди миллӣ ва таҳкими амнияти озуқаворӣ заминаҳои воқеӣ ба вуҷуд омаданд. Дар натиҷаи амалисозии чунин сиёсати давлатӣ ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба таври назаррас афзоиш

ёфта, сахми соҳа дар ташаккули маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ва таъмини бозори дохилӣ бо маҳсулоти ватанӣ бештар гардид. Рушди истеҳсолоти кишоварзӣ барои таъмини корхонаҳои саноати коркард бо ашёи хоми ватанӣ низ мусоидат намуда, робитаи байни соҳаҳои кишоварзӣ ва саноатро тақвият бахшид. Аз ҳамин лиҳоз, рушди баҳши аграрӣ, ҳамчун яке аз омилҳои асосии гузариши иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз модели аграрию саноатӣ ба модели саноатӣю аграрӣ, арзёбӣ мегардад.

Дар баробари ин, масъалаи таъмини амнияти озуқаворӣ имрӯз на танҳо барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки барои ҷомеаи ҷаҳонӣ низ аҳамияти ҳаётан муҳим дорад. Афзоиши босуръати аҳолии ҷаҳон, тағйирёбии иқлим, маҳдуд гардидани захираҳои табиӣ, низоъҳои геополитикӣ ва ҳалалдор шудани занҷираҳои байналмилалӣ таъминот масъалаи дастрасии аҳоли ба маводи ғизоиро ба яке аз мушкилоти глобалӣ табдил додаанд. Тибқи маълумоти созмонҳои байналмилалӣ, беш аз 850 миллион нафар сокини ҷаҳон то ҳол аз гуруснагӣ ва норасоии ғизо ранҷ мебаранд, ки ҳалли ин мушкилот ҳамоҳангсозии талошҳои давлатҳо ва ташкилотҳои байналмилалиро тақозо менамояд.

Ҷадвали 3. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон давоми солҳои 2000 – 2025, (млн. сомонӣ)

Нишондиҳанда	Солҳо				Нимсолаи соли 2026
	2000	2010	2020	2025	
Маҳсулоти умумии кишоварӣ	13424,2	28245,5	53235,2	88006,3	28831,3
Рустанипарварӣ	9975,4	20420,3	36919,4	57173,0	18267,4
Чорводорӣ	3448,8	7825,2	16315,8	30833,3	10563,9

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси маълуми оморӣ [1].

Маълумоти ҷадвал нишон медиҳад, ки ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2000–2025 тамоюли устувори афзоишро нишон додааст. Агар соли 2000 ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзӣ 13424,2 млн. сомониро ташкил дода бошад, пас дар соли 2025 ин нишондиҳанда ба 88006,3 млн. сомонӣ расида, зиёда аз 6,5 маротиба зиёд гардидааст.

Дар сохтори истеҳсолоти кишоварзӣ сахми асосиро соҳаи растанипарварӣ ташкил медиҳад, ки ҳаҷми истеҳсоли он аз 9975,4 млн. сомонӣ дар соли 2000 то 57173,0 млн. сомонӣ дар соли 2025 афзоиш ёфтааст. Ҳамзамон, рушди соҳаи чорводорӣ низ назаррас буда, ҳаҷми истеҳсоли он аз 3448,8 млн. сомонӣ то 30833,3 млн. сомонӣ расидааст.

Дар моҳҳои январ-июни соли 2026 ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзӣ 28,8 млрд сомонӣ-ро ташкил дода, нақши муҳимми соҳаи кишоварзиро дар рушди иқтисодиёти кишвар нишон медиҳад. Дар сохтори истеҳсоли кишоварзӣ ҳиссаи асосиро рустанипарварӣ ташкил дода, ҳаҷми он ба 18,3 млрд сомонӣ расидааст. Ҳамзамон, истеҳсоли маҳсулоти чорвопарварӣ ба 10,6 млрд сомонӣ баробар гардида, афзоиши саҳми ин самт дар таъмини бозори дохилӣ бо маҳсулоти озуқавориро нишон медиҳад. Дар маҷмӯъ, нишондиҳандаҳои шашмоҳаи соли 2026 аз идомаи рушди устувори соҳаи кишоварзӣ ва истифодаи имкониятҳои истеҳсолии он шаҳодат медиҳанд.

Натиҷа

Таҳлили нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ дар солҳои 2000–2025 аз рушди устувори иқтисодӣ шаҳодат медиҳад. Дар ин давра, ҳаҷми Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, даромади аҳоли, истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ, истеҳсоли неруи барқ, ҳаҷми гардиши савдои хориҷӣ ва интиқоли бор ба таври назаррас афзоиш ёфта, ҳамзамон сатҳи таваррум, бекорӣ ва камбизоатӣ коҳиш ёфтааст. Ин тағйирот натиҷаи татбиқи пайгириҳои ислоҳоти иқтисодӣ, беҳтар гардидани муҳити сармоягузорӣ, рушди бахши хусусӣ ва амалисозии ҳадафҳои стратегии миллӣ мебошанд.

Натиҷаҳои таҳлили гузаронидашуда нишон медиҳанд, ки рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи соҳибистиклолӣ раванди мураккаб ва марҳалавиро дар бар гирифта, аз бартараф намудани оқибатҳои бӯҳрони солҳои аввали истиқлол то ташаккули модели нави рушди иқтисодӣ идома ёфтааст. Дар марҳалаи аввал масъалаи асосӣ барқарор намудани сулҳу субот, эҳёи истеҳсолот, ташкили низоми нави муносибатҳои иқтисодӣ ва фароҳам овардани заминаҳои ҳуқуқиву институтсионалии иқтисоди бозорӣ ба ҳисоб мерафт. Баъд аз таъмини Ваҳдати миллӣ ва устувори сиёсӣ имкониятҳои татбиқи ислоҳоти васеи иқтисодӣ, рушди бахши хусусӣ, ҷалби сармоягузорӣ ва амалисозии лоиҳаҳои бузурги инфрасохторӣ фароҳам гардиданд.

Таҳлили нишондиҳандаҳои омории собит месозад, ки сиёсати иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои соҳибистиклолӣ ба самти таъмини рушди устувор, таҳкими иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли равона гардидааст. Афзоиши ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ, рушди соҳаи энергетика ва густариши шабакаи нақлиётӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки иқтисоди миллӣ марҳалаи нави рушдро оғоз намудааст. Дар баробари дастовардҳои бадастомада, зарурати ҳалли як қатор масъалаҳои муҳим, аз ҷумла баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ, рушди соҳаҳои коркард, коҳиш додани вобастагӣ аз воридот, васеъ

намудани имкониятҳои содиротӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ, боқӣ мемонад.

Дар шароити тағйирёбии иқтисоди ҷаҳонӣ ва афзоиши рақобати байналмилалӣ, таъмини рушди минбаъдаи иқтисоди Тоҷикистон тақозо менамояд, ки имкониятҳои дохилии истеҳсоли самаранок истифода гардида, сармояи инсонӣ, илм ва технологияҳои муосир ҳамчун омилҳои асосии рушди дарозмуддат тақвият дода шаванд. Ҳамзамон, идомаи татбиқи ҳадафҳои стратегии миллӣ, бахусус саноатикунони босуръат, таъмини истиқлоли энергетикӣ, рушди инфрасохтор ва таҳкими амнияти озуқаворӣ метавонад барои гузариши иқтисодиёти кишвар ба марҳалаи нави рушд заминаи устувор фароҳам оварад.

Хулоса

Ҳамин тавр, тайи 35 соли соҳибистиклолӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон тавонист, сарфи назар аз мушкilotи вазнини солҳои аввали истиқлол, аз ҷумла ҷанги шаҳрвандӣ ва бӯҳрони амиқи иқтисодӣ, пояҳои устувори иқтисоди миллӣ ва давлатдорӣ навини худро таҳким бахшад. Барқарор гардидани сулҳу субот, татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ ва роҳандозии барномаҳои стратегии давлатӣ барои таҳкими заминаҳои рушди устувори кишвар мусоидат намуданд. Афзоиши нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, рушди соҳаҳои саноат, энергетика, нақлиёт ва кишоварзӣ аз самаранокӣ сиёсати иқтисодии давлат шаҳодат медиҳанд.

Илова бар ин, Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ ҳамчун давлати сулҳҷӯ, тараққиҳоҳ ва ҷонибдори ҳамкориҳои созанда мавқеи шоиста касб намуда, бо пешниҳоди ташаббусҳои муҳимми байналмилалӣ дар самти ҳифзи захираҳои об, тағйирёбии иқлим ва рушди устувор эътибори баланд пайдо кард. Имрӯз Тоҷикистон ҳамчун узви фаъоли ҷомеаи ҷаҳонӣ дар ҳалли мушкilotи глобалӣ ва минтақавӣ саҳми арзанда гузошта, сиёсати хориҷии мутавозин ва созандаи худро пайгирона амалӣ менамояд. Дастовардҳои 35 соли истиқлол шаҳодати равшани онанд, ки мардуми Тоҷикистон таҳти роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон роҳи бунёдкорӣ, пешрафт ва таҳкими пояҳои давлатдорӣ миллиро бо муваффақият идома медиҳанд.

Дар баробари дастовардҳои бадастомада, рушди минбаъдаи иқтисоди миллӣ тақозо менамояд, ки иқтисодии истеҳсоли бештар тақвият ёфта, саноатикунони босуръат, ҷалби сармоягузорӣ, рушди соҳибкорӣ ва истифодаи самараноки захираҳои дохилӣ идома дода шавад. Татбиқи ҳадафҳои стратегии рушди кишвар то соли 2030 метавонад барои баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёт, бештар намудани сатҳи зиндагии аҳоли ва таъмини рушди устувори Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи бозэтимод фароҳам оварад.

Адабиёт

1. Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Вазъи иҷтимоиву иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, моҳҳои январ–июни соли 2026. – Душанбе, 2025.

2. Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Омери солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2025. – Душанбе, 2025.

3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 16.12.2025.

4. Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҳисоботи фаъолияти соҳаи нақлиёт дар соли 2025. – Душанбе, 2026.

5. Солиҳов Ҷ.Б. Рушди соҳаи энергетика ҳамчун омили калидии пешрафти иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ: <https://mts.tj/?p=3406>] (санаи мурочиат: 30.07.2026)

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФОН – СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ – INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

TJ	RU	EN
САЛИХОВ ҶАМШЕД БОБОХАЛИЛОВИЧ	САЛИХОВ ДЖАМШЕД БОБОХАЛИЛОВИЧ	SALIKHOV JAMSHED BOBOKHALILOVICH
Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии с	Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан	Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan
Муовини сардори Раёсати таҳлил ва ояндабинии иқтисодиёти соҳавӣ	Заместитель начальника Управления анализа и прогнозирования отраслевой экономики	Deputy Head of the Department of Sectoral Economic Analysis and Forecasting
Тоҷикистон шаҳри Душанбе, кӯчаи Шохтемур 27,	Таджикистан, город Душанбе, улица Шохтемур 27,	Tajikistan, Dushanbe city, St. Shohtemur 27,
E-mail: salikhov9696@mail.ru		

УДК: 336.22

САМАРАНОКИИ ИМТИЁЗҲОИ АНДОЗӢ ОМИЛИ ТАЪМИНИ РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Хайруллозода Ш.Х.,

Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар мақола моҳият ва алоқамандии муносибатҳои методологӣ доир ба самаранокии имтиёзҳои андозӣ дар соҳаҳои иқтисодӣ ва Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллиф таъкид менамояд, ки дар баробари аҳаммияти муҳими татбиқи имтиёзҳои андозӣ мавриди ҳавасмандгардонии субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ ва рушди иҷтимоӣ иқтисодии мамлакат, ин масъала то ҳол дар майдони баҳси муҳаққиқон қарор дорад. Барои таҳқиқи бештари имтиёзҳои андозӣ, муаллиф бештар ба принсипи адолатнокии андозбандӣ таъкид намуда, нақши имтиёзҳои андозиро дар рушди иқтисоди миллӣ ва таҳкими низоми андоз бо далелҳои эътимоднок асоснок намудааст. Ҳамзамон, ҷиҳати мукамалгардонии механизми ҷамъоварӣ ва коркарди маълумот оид ба имтиёзҳои андозӣ, таъмини шаффофият ва назорати минбаъдаи самаранокии имтиёзҳои андозӣро гузаронидани муфид манзур шудаанд.

Калидвожаҳо: *низомии андоз, имтиёзҳои андозӣ, принципҳои андозбандӣ, рушди устувор, инноватсия, адолатнокии, самаранокии, истеҳсолоти ватанӣ, истеҳсолоти рақобатпазир, бахшҳои афзалиятнок, самтҳои стратегии рушди иқтисодӣ.*

ЭФФЕКТИВНОСТЬ НАЛОГОВЫХ ЛЬГОТ ЯВЛЯЕТСЯ ФАКТОРОМ, ОБЕСПЕЧИВАЮЩИМ РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Хайруллозода Ш. Х.,

Министерство финансов Республики Таджикистан

В статье рассматривается сущность и актуальность методологических подходов к эффективности налоговых льгот в секторах экономики Республики Таджикистан. Автор подчеркивает, что, несмотря на значительную важность внедрения налоговых льгот для стимулирования хозяйствующих субъектов и социально-экономического развития страны, этот вопрос до сих пор остается предметом дискуссий среди исследователей. Для дальнейшего изучения налоговых льгот автор опирается в большей степени на принцип справедливости налогообложения и обосновывает роль налоговых льгот в развитии национальной экономики и укреплении налоговой системы надежными

доказательствами. Одновременно предлагаются полезные меры по совершенствованию механизма сбора и обработки информации о налоговых льготах, обеспечению прозрачности и дальнейшему мониторингу эффективности налоговых и таможенных льгот.

Ключевые слова: налоговая система, налоговые льготы, принципы налогообложения, устойчивое развитие, инновации, справедливость, эффективность, внутреннее производство, конкурентоспособное производство, приоритетные отрасли, стратегические направления экономического развития.

THE EFFECTIVENESS OF TAX INCENTIVES IS A FACTOR THAT ENSURES THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

Khairullozoda Sh. Kh.,

Ministry of Finance of the Republic of Tajikistan

This article examines the nature and relevance of methodological approaches to the effectiveness of tax incentives in Tajikistan's economic sectors. The author emphasizes that, despite the significant importance of introducing tax incentives to stimulate economic activity and the country's socioeconomic development, this issue remains a subject of debate among researchers. To further explore tax incentives, the author relies primarily on the principle of tax fairness and substantiates the role of tax incentives in national economic development and strengthening the tax system with reliable evidence. At the same time, useful measures are proposed to improve the mechanism for collecting and processing information on tax incentives, ensure transparency, and further monitor the effectiveness of tax and customs incentives.

Keywords: tax system, tax incentives, tax principles, sustainable development, innovation, fairness, efficiency, domestic production, competitive production, priority sectors, strategic directions of economic development.

Мубрамии мавзуъ дар он ифода меёбад, ки дар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, стратегияю барномаҳои давлатӣ, аз ҷумла дар «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» таъкид мешавад, ки яке аз самтҳои афзалиятноки рушди иқтисодиёти миллий баланд бардоштани рақобатпазирии бахши саноат, густариши занҷираи арзиши иловашуда, инчунин афзоиши ҳаҷми истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти рақобатпазирӣ саноатӣ дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ мебошад. Дар ин замина, таъмини шароити мусоиди андозӣ, ҳуқуқӣ ва танзимӣ барои татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар бахшҳои воқеии иқтисодиёт ҳамчун яке аз вазифаҳои муҳими сиёсати давлатӣ муайян карда шудааст [1, с. 80–82].

Ҳамзамон, дар санади мазкур ба нақши калидии вазифаи ҳавасмандгардони низоми андозбандӣ диққати махсус дода шуда, истифодаи мақсаднок ва самараноки имтиёзҳои андозӣ ҳамчун воситаи муҳимми дастгирии рушди истеҳсолот, ҷалби сармоягузорӣ, навсозии иқтидорҳои истеҳсолӣ ва таҳкими рақобатпазирии иқтисоди миллӣ арзёбӣ мегардад. Аз ин рӯ, тақмили механизми пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ва баланд бардоштани самаранокии истифодаи онҳо яке аз шартҳои асосии ноил гардидан ба ҳадафҳои стратегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Ҳамоҳангсозии манфиатҳои гуногуни агентҳои иқтисодӣ, фардҳо, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва давлат ҳадафи асосии имтиёзҳои андозӣ ба ҳисоб меравад. Тавассути онҳо истеҳсолот, хизматрасонӣ ва раванди тақсимои неъматҳои ҷамъиятӣ мукамал гардида, рушди ҷомеа таъмин мегардад.

Бо вучуди он ки имтиёзҳои андозӣ дар ҳавасмандгардони субъектҳои иқтисодӣ ва таъмини рушди иҷтимоию иқтисодӣ нақши муҳим доранд, дар масъалаи таҳқиқи онҳо андешаҳои гуногун низ вучуд доранд. Зеро имтиёзҳои андозӣ маблағҳоро ифода мекунанд, ки аз низоми бучети давлатӣ хориҷ мешаванд ё ба бучет ворид намегарданд. Аз ин рӯ, дар баъзе мавридҳо мақсаднокӣ ва самаранокии татбиқи институти имтиёзҳои андозӣ зери шубҳа қарор мегирад.

Ҳадафи асосии таҳқиқоти мазкур омӯзиши ҷанбаҳои назариявии имтиёзҳои андозӣ, инчунин асоснок намудани пешниҳодҳои илмӣ ва амалӣ оид ба татбиқи имтиёзҳои андозӣ ва арзёбии самаранокии онҳо дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ҳамзамон, дар шароити татбиқи ҳадафи стратегии саноатикунони босуръати кишвар, имтиёзҳои андозӣ бояд, пеш аз ҳама, ба рушди истеҳсолоти рақобатпазир, тавассути истифодаи технологияҳои инноватсия ва баланд бардоштани иқтидори иқтисодии мамлакат равона карда шаванд.

Методологияи таҳқиқот ба таҳлили ҳамачонибаи равишҳои назариявии ватанӣ ва хориҷӣ, инчунин натиҷаҳои таҳқиқоти эмпирӣ дар соҳаи андозбандӣ, сиёсати андоз ва ҳавасмандгардони субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ асос ёфтааст. Дар қараёни таҳқиқот усулҳои таҳлили системавӣ, муқоисавӣ ва интиқодӣ, инчунин равишҳои иҷтимоию иқтисодӣ истифода шудаанд, ки барои омӯзиши ҳамачонибаи хусусиятҳои ҳавасмандгардони андозӣ ва муайян намудани таъсири онҳо ба рушди иқтисодиёт замина фароҳам меоранд.

Қисми асосӣ. Дар адабиёти илмӣ иқтисодӣ низ андешаҳо оид ба эҳтимоли муҳолифати имтиёзҳои андозӣ ба принсипи адолат баён гардидаанд. Масалан, Йоахим Ланг (директори Институти ҳуқуқи андоzi Донишгоҳи Кёлен) таъкид кардааст, ки «дифференциатсияи васеъ дар

дохили қонунгузории андоз на танҳо ба адолат хизмат намекунад, балки тавозуни андозро ҳалалдор намуда, дар натиҷа ба адолат зарар мерасонад». [3.с.3.] Чозеф Стиглитс, барандаи Ҷоизаи Нобел, низ андешаи наздик ба ин мавқеъро ҷонибдорӣ менамояд. Ӯ таъкид кардааст, ки «новобаста аз бартариҳои ҳар як муқаррароти махсус, маҷмӯи онҳо боиси он гардидааст, ки низоми андоз аз нобаробарӣ ва бесамарӣ фаро гирифта шавад» [6.с.513]. Ба андешаи мо, дар ҷунин мавридҳо сухан бештар дар бораи зиёд будани фарқ ва тартиботи махсуси андозбандӣ меравад, ки дар онҳо пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ на ҳамеша бар пояи асосҳои илмӣ ва таҳлили бозьтимод қарор дорад. Яъне дар ин ҷо масъалаи комилан инкор намудани имтиёзҳои андозӣ матраҳ намегардад.

Ҷунонки олимони ватанӣ А.Б. Мирсаидов ва Ҳ.К. Ҷумъабоев қайд менамоянд, имтиёзҳои андозӣ ҳамчун механизми таъсирбахши сиёсати давлатии андозӣ баромад намуда, «барои ноил гардидан ба мақсадҳои иҷтимоӣ иқтисодии кишвар равона гардидаанд ва ҳамзамон, баҳсноқӣ ва сатҳи нокифояи таҳқиқи мушкilotи имтиёзҳои андозиро дар назарияи андозбандӣ асоснок менамоянд» [4.с.117].

Барои тасдиқи мубрамияти имтиёзҳои андозӣ бори дигар ба принципи аввали Адам Смит, ки таҳти унвони, “Принципи баробарӣ ё адолат” маъруф аст, муроҷиат менамоем. Тибқи ин принцип ҳар як агенти иқтисодӣ вазифадор аст, ки мутобиқи имконияту дороиҳои худ андозро ба таври мутаносиб пардохт намояд. Ин принцип аз ҷониби Франческо Нитти низ тақмил дода шуда, ибраз намудааст: «Ҳамаи шахрвандон бояд барои андозбандӣ масъул бошанд... Ҳеҷ кас, хоҳ шахси воқеӣ ва хоҳ шахси ҳуқуқӣ, набояд аз андоз озод карда шавад. Аммо баъзе истисноҳо мавҷуданд, масалан, дар ҳолате ки шахс даромади хеле кам дорад ё хизматчиёне, ки оилаҳои калон доранд, метавонанд аз андозбандӣ озод карда шаванд» [5, с.241].

Франческо Нитти инчунин, муҳиммияти вазифаи иҷтимоӣ иқтисодии андозҳоро таъкид намуда, зикр кардааст: «Андоз силоҳи хеле пурқувват аст, ки набояд танҳо дар доираи қонунҳои молиявӣ маҳдуд гардад». Аз андешаҳои ин олим бармеояд, ки бо муносибати эҳтиётқорона истифода бурдани имтиёзҳои андозӣ ва татбиқи тасҳеҳоти имконпазири андоз, ки ҳамчун истисно аз қоида баромад мекунанд, асоснок мебошад. Биёед, ба таърифи имтиёзҳои андоз, ки дар модаи 32-и Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудааст, муроҷиат кунем: "Имтиёзҳои андозӣ бартариати пешбиниамудаи қонунгузории андоз эътироф карда мешаванд, ки ба гурӯҳҳои алоҳидаи андозсупорандагон дар муқоиса бо андозсупорандагони дигар, аз ҷумла вобаста ба пардохт накардани андоз ё пардохт кардани онҳо, бо андозаи камтар пешниҳод карда мешаванд". [2.с.34]

Ҳамин тариқ, зимни шарҳи принципи адолатноки, имтиёзҳои андозӣ на танҳо онро ҳалалдор намеkunанд, балки метавонанд барои пойдории он хизмат намоyнд. Масалан, андозбандии он агентҳои иқтисодӣ, ки даромадашон танҳо барои таъмини эҳтиёҷоти аввалияи зиндагӣ кофӣ аст, аз нуқтаи назари адолат асоснок нест. Аз ин рӯ, истифодаи имтиёзҳои андозӣ на танҳо нисбат ба гурӯҳҳои осебпазири иҷтимоӣ, балки инчунин барои ҳавасмандгардонии рушди соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёт низ мувофиқи мақсад мебошад.

Бинобар ин, дар таҷрибаи низоми андозии аксари кишварҳои ҷаҳон имтиёзҳои андозӣ васеъ истифода мешаванд. Чуноне ки қаблан ишора гардид, моҳияти принципи адолат танҳо дар уҳдадории умумии пардохти андозҳо зоҳир намешавад, балки дар мутобиқати ҳаҷми андоз бо имконияту иқтисодии молиявии андозсупорандагон ифода меёбад. Аз ин лиҳоз, дар доираи ин принцип ҳам қоидаи умумӣ ва ҳам истисноҳои асоснок ҷой доранд.

Бо дарназардошти мавҷудияти нобаробарии табиӣи қобилиятҳои соҳибкорӣ ва имкониятҳои иқтисодӣ дар ҷомеа, имтиёзҳои андозӣ ҳамчун воситаи барқарорсозии мувозинат баромад меkunанд. Онҳо, аз як ҷониб, бори андозии гурӯҳҳои камдаромадро коҳиш дода, аз тарафи дигар, аз ҳисоби субъектҳои дорои имкониятҳои васеътари молиявӣ ҷуброн мегарданд. Дар натиҷа имтиёзҳои андозӣ ба коҳиш додани нобаробарии иҷтимоӣ ва таҳкими адолати иқтисодӣ мусоидат менамоyнд.

Илова бар ин, набояд нақши имтиёзҳои андозиро дар ҳавасмандгардонии рушди соҳаҳои муҳим ва стратегии иқтисоди миллӣ, ки манбаи асосии ташаккули буҷет мебошад, нодида гирифт. Аз ин рӯ, онҳо на танҳо вазифаи иҷтимоӣ, балки вазифаи рушди иқтисодиро низ иҷро менамоyнд.

Дар амалияи байналмилалӣ имтиёзҳои андозӣ нисбат ба гурӯҳҳои муайяни иҷтимоӣ (*масалан, шахсони солхӯрда, оилаҳои серфарзанд, шахрвандоне, ки дар шароити душвор фаъолият меkunанд ва ғайра*) татбиқ мегарданд. Ин гурӯҳҳо ба таври объективӣ дар доираи истисноҳо аз қоидаҳои умумии андозбандӣ қарор доранд. Ҳамзамон, имтиёзҳои андозӣ нисбат ба субъектҳои низ татбиқ мешаванд, ки фаъолияти онҳо ба ҳадафҳои стратегии давлат мутобиқат дошта, аҳаммияти калидӣ доранд.

Бо мақсади бартараф намудани баҳсҳо доир ба самаранокии имтиёзҳои андозӣ, зарурати гузаронидани таҳлил ва арзёбии ҳамаҷонибаи онҳо ба миён меояд. Дар сиёсати андозии давлат, имтиёзҳои андозӣ ҳамчун воситаи муҳими татбиқи ҳадафҳои стратегӣ, баҳусус сиёсати иҷтимоӣ, хизмат менамоyнд. Самаранокии онҳо бевосита ба сатҳи сифати ташкил ва амалисозии механизмҳои маъмуриву назоратӣ аз ҷониби мақомоти андоз вобаста аст.

Дар акси ҳол хавфи пайдоиши ҳолатҳои суиистифода, дастгирии ғаразнокӣ манфиатҳои гурӯҳҳои алоҳида ва вайроншавии принсипи адолат ба миён меояд. Аз ин рӯ, ташкили мониторинг ва арзёбии самаранокӣ иҷтимоӣ иқтисодӣ татбиқи имтиёзҳои андозӣ аҳамияти калон дорад. Доир ба ин масъала, иқтисодчи амрикоӣ П. Самуэлсон чунин андеша дорад: “Раванди муқаррар кардани андозбандии давлатӣ ва хароҷоти давлатӣ бояд бо чунин тартиб анҷом дода шавад, ки онҳо аввалан ба коҳиш додани ноустуворӣ дар даврони гуногуни иқтисодӣ мусоидат кунанд ва дуҷумла рушди иқтисодиётро бо таъминоти шуғли баланд ва озод будан аз таварруми аз ҳад зиёд пеш бурда тавонад” [10, с.315].

Дар доираи тақмили низомӣ идоракунӣ ва баҳодиҳии самаранокӣ имтиёзҳои андозӣ гумрукӣ, бо мақсади ташкили механизми ягонаи мониторинг, пешбурди феҳристи расмӣ имтиёзҳо, муайян намудани тартиби пешниҳоди онҳо, таҳияи усулҳои арзёбӣ ва таъмини сатҳи зарурии шаффофият ва назорат, бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2020, таҳти №670 «Дар бораи Тартиби пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ва гумрукӣ» заминаи ҳуқуқӣ дахлдор фароҳам оварда шудааст.

Натиҷабахшии сиёсати имтиёзнокӣ андозиро метавон дар мисоли рушди соҳаи парандапарварӣ арзёбӣ намуд, ки дар ин самт, бо мақсади ҳавасмандгардонии истеҳсолоти ватанӣ, коҳиш додани вобастагӣ аз воридот ва таҳкими амнияти озуқаворӣ кишвар, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 феввали соли 2018, таҳти №1511 «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардид. Дар асоси тағйироти воридшуда низомӣ имтиёзнокӣ андозбандии субъектҳои фаъолияткунанда дар соҳаҳои парандапарварӣ, моҳипарварӣ ва истеҳсоли хӯроки омехтаи паранда ва чорво тақмил дода шудааст. Аз ҷумла, шартӣ қаблан амалкунандаи ҷалби сармояи хориҷӣ ба маблағи на камтар аз 16 млн доллар бекор гардида, муҳлати истифодаи имтиёзҳо аз 12 сол то 6 сол кам карда шудааст. Ҳамзамон, барои субъектҳои мазкур озодкунӣ аз пардохти як қатор андозҳо пешбинӣ гардидааст, аз ҷумла:

- андоз аз ғойдаи шахсонӣ ҳуқуқӣ;
- андоз аз арзиши иловашуда;
- андозҳои вобаста ба молу мулк, аз ҷумла, андоз аз объектҳои ғайриманқул ва андозӣ замин.

Ғайр аз ин, тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 феввали соли 2018 таҳти №1512 ва тағйироти ба Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон воридгардида, барои воридоти технологияҳо, таҷҳизот ва дигар воситаҳои истеҳсолие, ки барои фаъолияти корхонаҳои парандапарварӣ ва истеҳсолкунандагони хӯроки омехта заруранд, имтиёзҳои гумрукӣ қорӣ карда шуданд.

Бо мавриди амал қарор гирифтани Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нави соли 2022, аз 1 январи соли 2022, имтиёзҳои зикршуда нигоҳ дошта шуда, муҳлати татбиқи онҳо тамдид гардид. Аз ҷумла, барои андозҳои дохилӣ амали имтиёзҳо то 1 январи соли 2024 ва барои имтиёзҳои вобаста ба воридоти молу таҷҳизот то 1 январи соли 2027 муқаррар карда шуд. Ин иқдом аз идомаи сиёсати давлатии дастгирии истеҳсолоти миллӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди бахшҳои афзалиятноки иқтисодиёт шаҳодат медиҳад. Минбаъд, бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон №2066 аз 20 июни соли 2024, ин имтиёзҳо аз 1 январи соли 2024 ба андозаи 50 дарсади меъёрҳои муқарраргардидаи андоз то 31 декабри соли 2025 тамдид гардиданд.

Қобили зикр аст, ки тибқи “Феҳристи амалкунандаи имтиёзҳои андозию гумрукӣ”, барои субъектҳои фаъолияти парандапарварӣ ва истеҳсоли хӯроки омехта дар маҷмӯъ 6 номгӯи имтиёзҳои андозӣ ва гумрукӣ муқаррар гардидааст.

Бо мақсади арзёбии натиҷабахшии ин имтиёзҳо, маълумоти расмӣи Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи солҳои 2013–2024 мавриди таҳлил қарор дода шуданд. Бо назардошти он ки то соли 2018 субъектҳои хоҷагидор аз низоми мазкури имтиёзнок истифода намебурданд ва танҳо баъд аз ворид намудани тағйиру иловаҳои дахлдор механизмҳои дастгирии андозию гумрукӣ тақмил дода шуданд, таҳлили муқоисавӣ асосан давраи солҳои 2017–2024-ро фаро мегирад.

Натиҷаҳои таҳлил нишон медиҳанд, ки пас аз тақмили низоми имтиёзнок тамоюли мусбати рушди соҳа ба мушоҳида мерасад. Аз ҷумла, шумораи субъектҳои соҳибкорӣ, ки дар бахши парандапарварӣ фаъолият менамоянд аз 65 воҳид дар соли 2017 то ба 228 воҳид дар соли 2024 расида, дар маҷмӯъ 3,5 маротиба афзоиш ёфтааст. Ҳамзамон, саршумори умумии парандаҳо низ рушди назаррасро таҷриба намуда аз 1,8 млн сар дар соли 2017 то 7,7 млн сар дар соли 2024 расидааст, ки афзоиши 4,3 маротибаро ташкил медиҳад.

Афзоиши шумораи субъектҳои соҳибкорӣ ва саршумори парандаҳо ҳамчун нишондиҳандаҳои асосии рушди соҳа дар диаграммаи мувофиқ (расми 1) инъикос гардидааст, ки таъсири мусбати тадбирҳои ҳавасмандгардонии андозию гумрукиро ба рушди истеҳсолот ва тавсеаи фаъолияти соҳибкорӣ тасдиқ менамояд.

Диаграммаи 1. Шумораи корхонаҳои парандапарварӣ ва саршумори паранда дар солҳои 2014-2024.

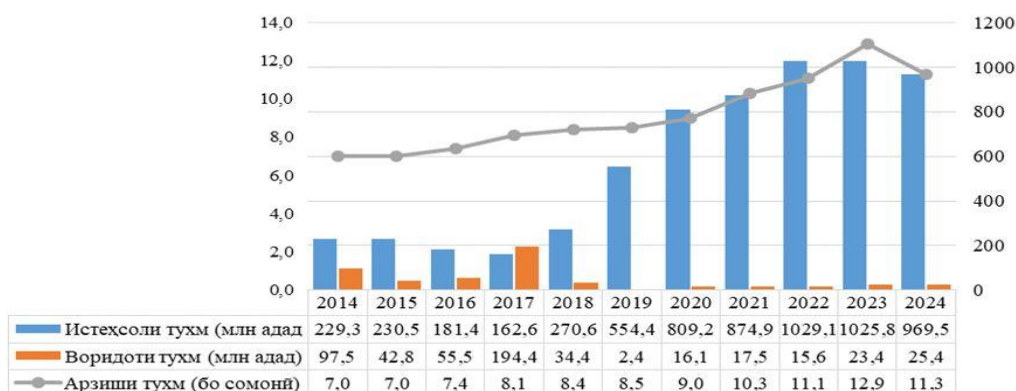

Дар давраи солҳои 2017–2024 истеҳсоли тухми паранда 6,3 маротиба афзоиш ёфта, дар натиҷаи татбиқи имтиёзҳои андозию гумрукӣ воридоти он 8,3 маротиба коҳиш ёфтааст. Яъне, агар дар соли 2017 дар ҷумҳурӣ 162,6 млн дона тухм истеҳсол гардида, 194,4 млн дона ворид карда шуда бошад, пас дар соли 2024 ин нишондиҳандаҳо мутаносибан ба 969,5 млн дона ва 25,4 млн дона баробар гардидаанд.

Дар соли 2024 ҳаҷми воридоти тухми паранда 25,4 млн доноро ташкил дода, нисбат ба соли 2023 ба андозаи 2,0 млн дона зиёд шудааст. Қайд кардан зарур аст, ки тухмҳои воридшуда асосан хусусияти инкубатсионӣ дошта, бо мақсади парвариши минбаъдаи ҷӯчаҳо аз ҷониби корхонаҳои парандапарварӣ ворид карда шудаанд.

Зимни таҳлили нишондиҳандаҳои омории нархҳо муайян гардид, ки арзиши миёнаи тухми паранда дар давраи мазкур тамоюли афзоиш дорад. Агар дар соли 2017 арзиши миёнаи 10 дона тухм 8,1 сомониро ташкил медод, пас дар соли 2024 он ба 11,3 сомонӣ расида, 39,5 дарсад афзоиш ёфтааст. Ҳамзамон, қобили зикр аст, ки сарфи назар аз 50 дарсад кам шудани ёфтани имтиёзҳои андозӣ барои субъектҳои соҳа, арзиши 10 дона тухм дар соли 2024 нисбат ба соли 2023 коҳиш ёфта, аз 12,9 сомонӣ ба 11,3 сомонӣ баробар гардидааст (расми 2).

Диаграммаи 2. Истеҳсоли тухм, воридот ва арзиши он дар давоми солҳои 2014 – 2024.

Дар давраи татбиқи имтиёзҳои андозӣ истеҳсоли ғӯшти паранда (бо вазни зинда) 42,2 маротиба афзоиш ёфта, воридоти он 5,8 маротиба коҳиш ёфтааст. Яъне, агар дар соли 2017 дар ҷумҳурӣ 0,9 ҳазор тонна ғӯшти паранда истеҳсол гардида, 44,4 ҳазор тонна ворид шуда бошад, пас дар соли 2024 ин нишондиҳандаҳо мутаносибан ба 38,0 ҳазор тонна ва ба 7,7 ҳазор тонна баробар гардидааст.

Ҳамзамон, аз диаграммаи 3 бар меояд, ки дар солҳои 2014–2016 тамоюли коҳишёбии воридоти ғӯшти паранда ба назар мерасад. Аз ҷумла, ҳаҷми воридот дар соли 2014 – 63,9 ҳазор тонна, дар соли 2015 – 56,1 ҳазор тонна ва дар соли 2016 – 37,0 ҳазор тоннаро ташкил додааст. Дар ин давра воридоти ғӯшти паранда 1,7 маротиба коҳиш ёфтааст.

Таҳлили нишондиҳандаҳои омории нархҳо нишон медиҳад, ки сарфи назар аз афзоиши истеҳсоли дохилӣ ва татбиқи имтиёзҳо, арзиши миёнаи ғӯшти паранда тамоюли болоравӣ дорад. Агар дар соли 2017 нархи миёнаи 1 кг ғӯшти паранда 17,7 сомониро ташкил медод, пас дар соли 2024 он ба 33,8 сомонӣ расида, дар маҷмӯъ, 91,0 дарсад афзоиш ёфтааст, ки ба ҳисоби миёна солоне тақрибан 13,0 дарсадро ташкил медиҳад.

Диаграммаи 3. Истеҳсоли ғӯшти паранда, воридот ва арзиши он дар давоми солҳои 2014 – 2024.

Аз таҳлили нишондиҳандаҳои истеҳсоли бармеояд, ки дар соли 2024 ҳаҷми истеҳсоли тухми паранда дар ҷумҳурӣ ба 969,5 млн дона ва истеҳсоли ғӯшти паранда ба 38,0 ҳазор тонна расида буд. Ин нишондиҳандаҳо дар ҳисоб ба ҳар сари аҳоли мутаносибан 94 дона тухм ва 3,7 кг ғӯшти парандаро дар як сол ташкил медиҳанд. Дар айни замон, тибқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 августи соли 2018, таҳти №451 «Дар бораи меъёрҳои физиологии истеъмоли маҳсулоти асосии озуқаворӣ», барои ҳар як нафар дар як сол истеъмоли 180 дона тухм ва 7,32 кг ғӯшти паранда тавсия шудааст. Ин ҳолат нишон медиҳад, ки сарфи назар аз рушди назарраси соҳа, имкониятҳои васеи афзоиши истеҳсолот ва

баланд бардоштани сатҳи таъминоти аҳоли бо маҳсулоти парандапарварӣ ҳанӯз нигоҳ дошта мешаванд.

Дар ин замина, татбиқи имтиёзҳои андозӣ ҳамчун яке аз абзорҳои муҳимми сиёсати давлатии ҳавасмандгардонии иқтисодӣ баромад намуда, дар доираи низоми нишондиҳандаҳои арзёбии самаранокӣ имкон фароҳам меорад, ки самтҳои афзалиятнок ва натиҷабахши истифодаи навҳои гуногуни имтиёзҳо муайян карда шаванд. Бо дарназардошти хусусияти мураккаби таъсири имтиёзҳо ба равандҳои иқтисодӣ, гузаронидани мониторинги мунтазам ва арзёбии натиҷаҳои бадастомада барои тақмили сиёсати андозӣ, баланд бардоштани самаранокии хароҷоти андозӣ ва таъмини истифодаи мақсадноки захираҳои давлатӣ аҳаммияти калидӣ дорад.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки саноатикунони босуръат ҳамчун яке аз ҳадафҳои стратегӣ муайян гардидааст, низоми имтиёзҳои андозӣ бояд, пеш аз ҳама, ба дастгирии рушди истеҳсолоти ватанӣ, ҷалби сармоягузорӣ, густариши иқтидорҳои истеҳсолӣ ва мусоидат ба татбиқи ин ҳадафи стратегӣ равона карда шавад. Аз ин рӯ, интиҳоби самтҳои пешниҳод ва механизми татбиқи имтиёзҳои андозӣ бояд ба натиҷаҳои воқеии иҷтимоию иқтисодӣ асос ёбад.

Аз нуқтаи назари методологӣ, низоми мониторинг ва арзёбии самаранокии имтиёзҳои андозӣ, метавонад унсурҳои асосии зеринро дар бар гирад:

- таҳияи асосҳои концептуалӣ ва муайян кардани ҳадафу вазифаҳои ташаққул, татбиқ ва пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ;
- арзёбии сохтор ва хусусиятҳои низоми андозбандӣ, инчунин, омӯзиши тайироти он таҳти таъсири имтиёзҳои андозӣ;
- ташаққули механизми муосири баҳисобгирӣ ва арзёбии хароҷоти андозӣ (tax expenditures) барои муайян намудани ҳаҷм ва арзиши воқеии имтиёзҳои пешниҳодшуда;
- муайян кардани таносуби байни маблағҳои аз ҳисоби буҷет аз дастрафта дар натиҷаи пешниҳоди имтиёзҳо ва самараҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва молиявӣ аз татбиқи онҳо бадастомада.

Бо чунин равиш имкон фароҳам меояд, ки таъсири воқеии имтиёзҳои андозӣ ба рушди соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёт ҳамаҷониба арзёбӣ гардида, барои тақмили минбаъдаи сиёсати андозию буҷетӣ заминаи илмӣ ва амалӣ муҳайё карда шавад.

Хулоса, таҳқиқот нишон дод, ки имтиёзҳои андозӣ ҳамчун воситаи муҳимми сиёсати давлатии андозӣ ба рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат менамоянд. Таҳлили маълумоти солҳои 2017–2024 дар мисоли соҳаи парандапарварӣ собит сохт, ки пас аз ҷорӣ

гардидани низоми имтиёзнок шумораи корхонаҳои парандапарварӣ аз 65 то 228 адад ва саршумори парандаҳо аз 1,8 млн то 7,7 млн сар афзоиш ёфтааст. Истеҳсоли тухми паранда 6,3 маротиба ва истеҳсоли гӯшти паранда 42,2 маротиба зиёд гардида, ҳамзамон, воридоти тухм 8,3 маротиба ва воридоти гӯшти паранда 5,8 маротиба коҳиш ёфтааст. Натиҷаҳои бадастомада аз он шаҳодат медиҳанд, ки имтиёзҳои андозию гумрукӣ ба рушди истеҳсолоти дохилӣ, тақвияти амнияти озуқаворӣ ва коҳиши вобастагӣ аз воридот таъсири мусбат расонидаанд.

Муҳокима. Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки самаранокии имтиёзҳои андозӣ бояд на танҳо аз рӯи ҳаҷми маблағҳои аз буҷет озодшуда, балки аз рӯи натиҷаҳои иҷтимоию иқтисодии бадастомада арзёбӣ карда шавад. Гарчанде ки имтиёзҳо ба афзоиши истеҳсолот ва рушди соҳибкорӣ мусоидат намудаанд, таҳлил нишон медиҳад, ки дар баъзе мавридҳо афзоиши истеҳсолот ҳатман ба коҳиши устувори нархҳо оварда нарасонидааст. Масалан, нархи миёнаи гӯшти паранда дар солҳои 2017–2024 тамоюли болоравӣ доштааст. Ин ҳолат зарурати омӯзиши таъсири дигар омилҳои иқтисодӣ, аз ҷумла таваррум, хароҷоти истеҳсолӣ ва вазъи бозорро тақозо менамояд. Аз ин рӯ, барои таъмини самаранокии минбаъдаи имтиёзҳои андозӣ зарур аст, ки мониторинги мунтазам, баҳисобгирии хароҷоти андозӣ ва арзёбии натиҷаҳои иҷтимоию иқтисодии онҳо дар асоси нишондиҳандаҳои мушаххас ба роҳ монда шавад.

Хулоса. Имтиёзҳои андозӣ ҷузъи муҳими сиёсати иқтисодии давлат буда, дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун воситаи ҳавасмандгардонии рушди соҳаҳои афзалиятнок ва татбиқи ҳадафҳои стратегии миллӣ нақши назаррас доранд. Таҳқиқот нишон дод, ки истифодаи мақсадноки имтиёзҳои андозӣ метавонад ба рушди истеҳсолоти ватанӣ, ҷалби сармоягузорӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва коҳиши вобастагӣ аз воридот мусоидат намояд.

Бо мақсади баланд бардоштани самаранокии онҳо зарур аст, ки низоми ягонаи мониторинг ва арзёбӣ такмил дода шуда, феҳристи имтиёзҳои андозию гумрукӣ мунтазам таҳлил гардад ва ҳангоми пешниҳоди имтиёзҳо таносуби байни хароҷоти буҷетӣ ва натиҷаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ҳатман ба назар гирифта шавад. Дар шароити татбиқи ҳадафи стратегии саноатикунони босуръати кишвар, имтиёзҳои андозӣ бояд пеш аз ҳама ба рушди истеҳсолоти рақобатпазир, инноватсия ва баланд бардоштани иқтисодии мамлакат равона карда шаванд.

Дар маҷмӯъ, бояд қайд намуд, ки таъсири мутақобилаи самаранокии фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ ва андозию буҷетӣ дар давраҳои кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат рушди устувори иқтисоди миллиро таъмин карда метавонад. Ҳамзамон, ҳадафи асосии ҳамоҳангсозии сиёсати пулию

карзӣ ва андозию бучетӣ ноил шудан ба рушди устувори иқтисодии ғайритабаррумӣ мебошад. Чунки афзоиши нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ танҳо бо истифода аз сиёсати мукаммали молиявӣ, тавассути мубодилаи иттилооти рақамӣ ва ҳамкории мақомотҳои дахлдоре, ки таъсири омилҳои субъективӣ дар онҳо вучуд надорад, таъмин карда мешавад.

Адабиёт

1. “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030”.
2. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қонуни ҚТ аз 11.02.2025, № 2143).
3. Ланг Й. Проект кодекса налоговых законов для государств Центральной и Восточной Европы. Бонн: Федеральное министерство финансов, 1993.
4. Мирсаидов А.Б. Джумабоев Х.К. Совершенствование методики мониторинга и оценки налоговых льгот, стимулирующих инвестиционно-инновационную деятельность субъектов экономики [Текст] /А.Б. Мирсаидов, Х.К. Джумабоев.//научный журнал// Вестник Международные отношения №4 (4) 2022.- Душанбе: Аржанг.
5. Нитти Ф. Основные начала финансовой науки. М., 1904.
6. Стиглиц Дж. Экономика государственного сектора.М.:ИНФРА-М, 1997.
7. Столяров И.И., Мысляева И.Н., Катихин О.В. и др. Государственное регулирование рыночной экономики: Учеб. пособие. – М.: Дело, 2001. – 280 с. – (Сер. «Наука управления»). Книга подготовлена коллективом кафедры экономической теории и хозяйственного регулирования факультета государственного управления Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова.
8. Ризокулов Т.Р. Экономика Таджикистан: стратегия развития.//№2. 2009 г. С. 123.
9. Фадеев В.Ю., И.Н. Шапкин Инновационное предпринимательство. М.: Наука, 2007. – 328 с.
10. Пол Самуэльсон Экономика. Том 1.М:НПО «Альгон», 1992 г. С. 315.

REFERENCES

1. National Development Strategy of the Republic of Tajikistan for the Period up to 2030.
2. Tax Code of the Republic of Tajikistan (Law of the Republic of Tajikistan No. 2143 of February 11, 2025).
3. Lang, J. Draft Tax Code for the States of Central and Eastern Europe. Bonn: Federal Ministry of Finance, 1993.

4. Mirsaidov, A.B., & Jumaboev, H.K. Improvement of the Methodology for Monitoring and Evaluating Tax Incentives Stimulating Investment and Innovation Activities of Economic Entities [Text]. // Scientific Journal International Relations Bulletin, No. 4(4), 2022. – Dushanbe: Arzhang Publishing House.
5. Nitti, F. Fundamental Principles of Financial Science. Moscow, 1904.
6. Stiglitz, J. Economics of the Public Sector. Moscow: INFRA-M, 1997.
7. Stolyarov I.I., Myslyayeva I.N., Katikhin O.V., et al. State regulation of the market economy: Textbook. - M.: Delo, 2001. - 280 p. - (Series "Science of Management"). The book was prepared by the staff of the Department of Economic Theory and Economic Regulation of the Faculty of Public Administration of the Moscow State University named after M.V. Lomonosov.
8. Rizokulov T.R. Economy of Tajikistan: development strategy.//No. 2. 2009. P. 123.
9. Fadeev V.Yu., I.N. Shapkin Innovative entrepreneurship. M.: Nauka, 2007. – 328 p.
10. Paul Samuelson, Economics. Vol. 1. Moscow: NPO Algon, 1992, p. 315.

**МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ - СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ -
INFORMATION ABOUT THE AUTHOR**

TJ	RU	EN
ХАЙРУЛЛОЗОДА ШАМСУЛЛО ХАЙРУЛЛО	ХАЙРУЛЛОЗОДА ШАМСУЛЛО ХАЙРУЛЛО	KHAIRULLOZODA SHAMSULLO KHAIRULLO
Муовини Вазири молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон	Заместитель министра финансов Республики Таджикистан	Deputy Minister of Finance of the Republic of Tajikistan
Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Шероз 35	Таджикистан, город Душанбе, улица Шероз 35	Tajikistan, Dushanbe city, str. Sheroz 35
Тел.: (+992) 900-78-44-44.		
E-mail: shamsu110@mail.ru		

УДК: 331.5:330.34:004(575.3)

ФЕНОМЕН ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ РЫНКА ТРУДА И ЗАНЯТОСТИ

Саидова Х. У.,

Академия государственного управления при Президенте Республики
Таджикистан

“Министерство экономического развития и торговли и Агентство инновации и цифровых технологий обязаны совместно с министерствами образования и науки, промышленности и новых технологий, финансов изучить потребности рынка труда в направлении цифровой экономики и принять необходимые меры для увеличения числа специалистов данной сферы, а также улучшения качества подготовки кадров”

Эмомали Рахмон

В статье рассматривается феномен цифровой трансформации рынка труда и занятости как многоаспектный процесс изменения характера трудовых отношений, структуры занятости и механизмов функционирования социально-экономической системы. Проанализированы различные подходы к определению сущности цифровой экономики, обобщены основные трактовки, предложенные отечественными и зарубежными исследователями. Выявлены ключевые направления трансформации рынка труда под воздействием цифровизации, платформизации и автоматизации, включая изменение природы труда, структуры занятости, формирование цифрового человеческого капитала и развитие новых форм трудовой деятельности. Обосновано, что цифровая трансформация сопровождается не только расширением возможностей занятости и повышением мобильности рабочей силы, но и усилением рисков структурной безработицы, поляризации рынка труда и прекаризации трудовых отношений. Особое внимание уделено социально-экономическим последствиям цифровой трансформации для стран с трудоизбыточным характером развития рынка труда, высоким демографическим давлением и значительной миграционной активностью населения (на примере Таджикистана). Сделан вывод о возрастающей роли государства как координатора адаптации рынка труда к новым технологическим реалиям и института обеспечения социальной устойчивости занятости.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровая трансформация, рынок труда, занятость, платформизация, человеческий капитал, цифровые компетенции, структурная безработица, гибкие формы занятости.

ПАДИДАИ ТРАНСФОРМАТСИЯИ РАҚАМИИ БОЗОРИ МЕҲНАТ ВА ШУҒЛ

Саидова Ҳ. У.,

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар мақола падидаи трансформатсияи рақамии бозори меҳнат ва шуғл ҳамчун раванди бисёрҷанбаи тағйирёбии хусусияти муносибатҳои меҳнатӣ, сохтори шуғл ва механизмҳои фаъолияти низоми иҷтимоӣ иқтисодӣ мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қарор дода шудааст. Равишҳои гуногуни муайян кардани моҳияти иқтисоди рақамӣ таҳлил гардида, тавзеҳоти асосии пешниҳоднамудаи муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ ҷамъбаст карда шудаанд. Самтҳои калидии трансформатсияи бозори меҳнат таҳти таъсири рақамикунонӣ, платформасозӣ ва автоматизатсия, аз ҷумла тағйирёбии табиати кор, сохтори шуғл, ташаққули сармояи инсонӣ рақамӣ ва рушди шаклҳои нави фаъолияти меҳнатӣ муайян карда шудаанд. Асоснок карда мешавад, ки трансформатсияи рақамӣ на танҳо бо густариши имкониятҳои шуғл ва баланд гардидани ҳаракатнокии қувваи корӣ, балки бо афзоиши хавфҳои бекории сохторӣ низ ҳамроҳ мегардад. Диққати махсус ба наёмадҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ трансформатсияи рақамӣ барои кишварҳои равона шудааст, ки дорои хусусияти қувва изофии корӣ дар бозори кор, фишори баланди демографӣ ва фаъолнокии назарраси муҳоҷирати аҳоли мебошанд (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон). Хулоса бароварда мешавад, ки нақши давлат ҳамчун ҷамоҳангсози мутобиқшавии бозори меҳнат ба воқеиятҳои нави технологӣ ва ниҳоди (институти) таъминкунандаи устувори иҷтимоӣ шуғл торафт бештар мегардад.

Калидвожаҳо: иқтисоди рақамӣ, трансформатсияи рақамӣ, бозори меҳнат, шуғл, платформасозӣ, сармояи инсонӣ, салоҳиятҳои рақамӣ, бекории сохторӣ, шаклҳои чандири шуғл.

THE PHENOMENON OF DIGITAL TRANSFORMATION OF THE LABOR MARKET AND EMPLOYMENT

Saidova H. U.,

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan

The article examines the phenomenon of digital transformation of the labor market and employment as a multidimensional process of changing labor relations, employment structure, and mechanisms of the socio-economic system functioning. Various approaches to defining the essence of the digital economy are analyzed, and the main interpretations proposed by domestic and foreign researchers are generalized. The study identifies the key directions of labor

market transformation under the influence of digitalization, platformization, and automation, including changes in the nature of labor, employment structure, the formation of digital human capital, and the development of new forms of labor activity. It is substantiated that digital transformation is accompanied not only by the expansion of employment opportunities and increased labor mobility, but also by growing risks of structural unemployment, labor market polarization, and the precarization of labor relations. Particular attention is paid to the socio-economic consequences of digital transformation for countries characterized by labor-surplus labor markets, high demographic pressure, and significant migration activity of the population (using Tajikistan as an example). The article concludes that the role of the state is increasing as a coordinator of labor market adaptation to new technological realities and as an institution ensuring the social sustainability of employment.

Keywords: *digital economy, digital transformation, labor market, employment, platformization, human capital, digital competencies, structural unemployment, flexible forms of employment.*

Введение. Современный этап развития мировой/радиальной экономики характеризуется ускорением процессов цифровизации (платформизации) социально-экономических отношений, что приводит к формированию качественно новой модели хозяйственного/экономического развития. При этом цифровая экономика постепенно трансформируется из отдельного технологического направления в самостоятельный феномен организации (функционирования) экономического пространства, оказывающий определяющее влияние на механизмы производства, распределения и потребления ресурсов/услуг. Следует отметить, что в научной литературе цифровая экономика трактуется неоднозначно, что обусловлено сложностью (многоаспектностью) данного явления и различием методологических/ концептуальных подходов к его исследованию. Вместе с тем, цифровая трансформация экономики сопровождается изменением роли информации и знаний, которые постепенно превращаются в самостоятельный фактор конкурентоспособности (эффективности) и экономического роста. В условиях ускорения процессов цифровизации (платформизации) экономики существенно трансформируются механизмы функционирования хозяйственной системы и структура занятости населения. Последнее обуславливает необходимость теоретического осмысления сущности цифровой экономики, особенностей её функционирования и влияния на рынок труда в условиях формирования технологической (информационной) среды развития общества.

Степень разработанности проблемы. Следует отметить, что в современной научной литературе отсутствует единый (унифицированный/общепризнанный) подход к определению сущности (природы) цифровой экономики, что обусловлено сложностью, многоаспектностью и междисциплинарным характером данного феномена. При этом различия в трактовках связаны не только с особенностями методологических (концептуальных/ теоретических) подходов, но и с высокой динамичностью процессов цифровизации (платформизации). В одних исследованиях цифровая экономика рассматривается преимущественно как совокупность цифровых технологий, информационных систем и инфраструктурных решений, в других как новая институциональная среда (архитектура) функционирования экономики.

Вместе с тем, отдельные авторы акцентируют внимание на трансформации механизмов производства, распределения, обмена и потребления, тогда как другие рассматривают цифровую экономику через призму изменения характера экономических взаимодействий, структуры занятости и форм трудовых отношений. На наш взгляд, подобная вариативность трактовок обусловлена тем, что цифровая экономика постепенно выходит за пределы исключительно технологического явления и приобретает свойства самостоятельной социально-экономической системы (табл. 1.).

Таблица 1. - Основные трактовки понятия «цифровая экономика» в современной научной литературе

Автор (год)	Определения	Краткая интерпретация
Правительство РФ (2017) [11]	Цифровая экономика представляет собой хозяйственную деятельность, ключевым фактором производства в которой являются данные в цифровой форме.	Ее фокус - данные как фактор производства; институциональные и платформенные аспекты остаются за пределами ядра определения.
Кешелава А. В. и др. (2017) [6]	Цифровая (электронная) экономика - это экономика, существующая в условиях гибридного мира.	Определение трактует цифровую экономику как режим хозяйствования, возникающий при слиянии реального и виртуального миров. Это одна из самых известных «средовых» трактовок.
Липидус Л. В. (2025) [10]	Цифровая экономика - это совокупность отношений, складывающихся в процессах производства, распределения, обмена и потребления, основанных на онлайн-технологиях и направленных на удовлетворение потребностей в жизненных благах.	Это воспроизводственный и отношенческий подход. В полном авторском предложении он дополняется тезисом о новых способах хозяйствования и необходимости действенного государственного регулирования.

Белоусов Ю. В.; Тимофеева О. И. (2019) [2]	Цифровая экономика - это хозяйственная деятельность людей, особенностью которой является ... воздействие человека ... на системы управления средствами труда.	Здесь цифровая экономика определяется не через Интернет или данные, а через объект человеческого воздействия в производстве. Это одна из наиболее методологически оригинальных российских трактовок.
Пузыня Т. А. (2019) [15, С.117]	Экономическую деятельность людей с данными в цифровом формате и цифровыми программами/ машинами/ технологиями, направленную на повышение эффективности деятельности организации, рост производительности и повышение конкурентоспособности организации, товаров, работ, услуг.	Позволяет рассматривать цифровую экономику как систему хозяйственных отношений с учетом использования цифровых технологий как ключевого ресурса экономического развития
World Bank (2025) [22]	Цифровая экономика охватывает внедрение цифровых технологий во всех секторах.	Связывает цифровую экономику с ростом, инновациями и трансформацией экономики в целом. В том же блоке она раскладывается на пять опор: инфраструктура, платформы, финсервисы, навыки, предпринимательство.
Mesenbourg T. L. (2001) [20, P.2]	Цифровую экономику полезно мыслить как состоящую из трех основных компонентов: поддерживающей инфраструктуры, электронных бизнес-процессов и электронных коммерческих транзакций.	Это ранний статистический подход американской школы измерения. Он важен тем, что разлагает понятие на измеримые блоки и фактически предвосхищает многие позднейшие методологии.
Bukht R.; Heeks R. (2017) [19, P.13]	Цифровая экономика - это та часть экономического выпуска, которая полностью или преимущественно создается цифровыми технологиями и бизнес-моделью, основанной на цифровых товарах или услугах».	Предлагает четкую трехуровневую схему: цифровой сектор - цифровая экономика - цифровизированная экономика.
Исмоилов Ш. М.; Худжамкулов Р. Б.; Лутфуллоев М. Д. (2020) [5, С.42]	Цифровая экономика - это качественно новая организация экономики и бизнеса, рожденная научными революциями и технологическими изменениями ...	Это таджикская трактовка трансформационного типа. Она связывает цифровую экономику не просто с использованием ИКТ, а с качественно новым способом организации хозяйства и бизнеса.
Temurbekova S.; Sulaimonov A. (2022) [21, P.286]	Цифровая экономика - это новая концепция в экономике, создающая условия для трансформации электронной коммерции и нового цифрового предпринимательства.	Это прикладная таджикская трактовка, ориентированная на предпринимательство и электронную коммерцию. Она особенно показательна для стран, где цифровизация описывается как инструмент догоняющей модернизации.

Составлено автором

Обобщая приведённые в табл. 1 подходы к трактовке сущности (природы) цифровой экономики, можно констатировать, что большинство авторов рассматривают её либо через призму технологических изменений, либо как новую систему экономических отношений (основанную на использовании данных, цифровых платформ и информационно-коммуникационных технологий). Вместе с тем, нам представляется, что цифровую экономику целесообразно рассматривать в более широком (экосистемном) контексте, учитывающем не только технологические, но и организационно-управленческие аспекты её функционирования.

Материалы и методы исследования. В качестве информационной базы исследования использованы научные труды отечественных и зарубежных ученых, нормативно - правовые документы, а также материалы международных организаций по вопросам цифровой экономики и трансформации рынка труда. В процессе исследования применялись методы анализа и синтеза, сравнительного и системного анализа, научного обобщения, а также графический метод, что позволили выявить особенности влияния цифровизации на занятость населения с учетом эффективности функционирования рынка труда.

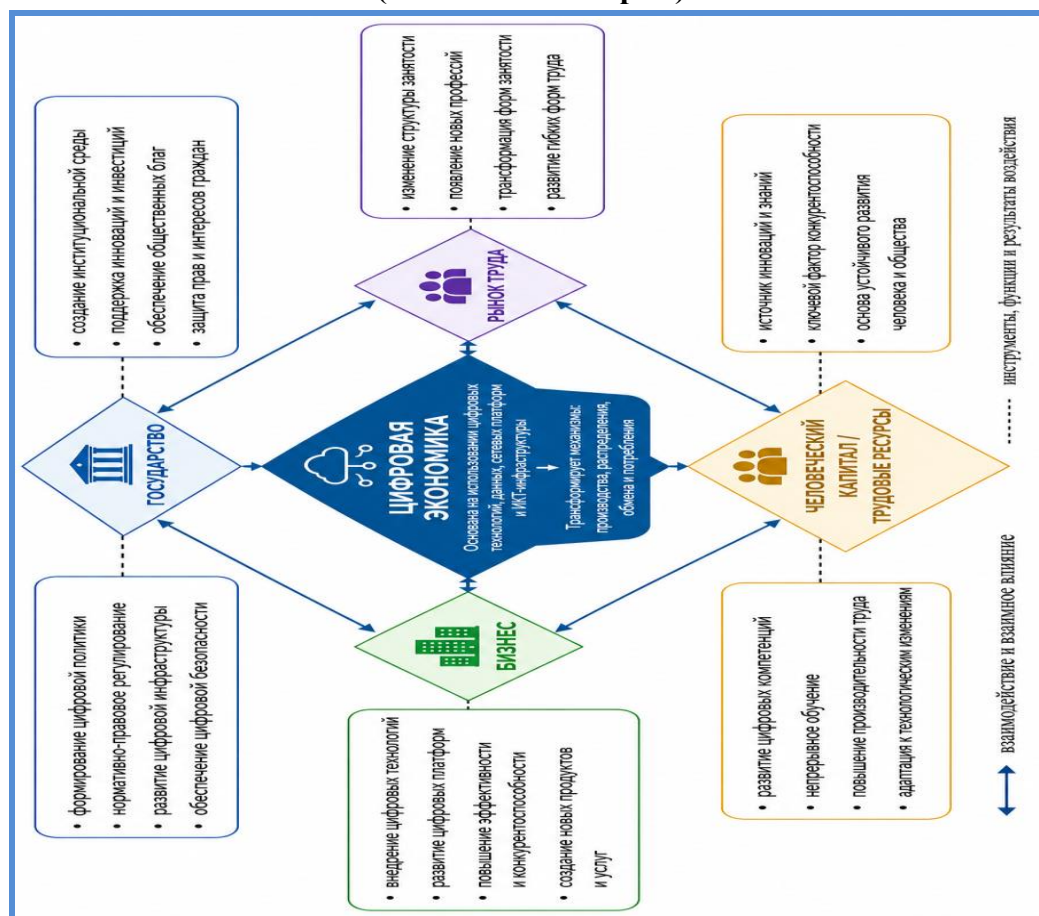
Обсуждение. Цифровую экономику можно рассматривать как качественно новую форму организации (функционирования) социально-экономической системы. Она основывается на использовании цифровых технологий, данных, сетевых платформ и информационно-коммуникационной инфраструктуры. Это, в свою очередь, обеспечивает трансформацию механизмов производства, распределения, обмена и потребления. Безусловно, трансформируется также характер трудовых отношений, структура занятости и форм взаимодействия между государством, бизнесом и населением. При этом ключевой особенностью цифровой экономики выступает широкое внедрение цифровых технологий, формирование новой институциональной среды (архитектуры), в рамках которой данные, знания и цифровые компетенции постепенно превращаются в самостоятельный фактор конкурентоспособности (эффективности) и устойчивого социально-экономического развития (рис. 1.).

Вместе с тем, в научной среде особое внимание уделяется разграничению понятий «цифровизация», «цифровая трансформация» и «платформизация», которые, несмотря на тесную взаимосвязь, отражают различные аспекты технологических изменений. Так, “цифровизация преимущественно связывается с внедрением цифровых технологий в отдельные процессы и операции” [15, с.117]. Цифровая трансформация предполагает “системное (структурное) изменение механизмов функционирования экономики и общественных отношений” [12, с.130], а

платформизация “характеризует формирование цифровых платформ как новой организационной формы взаимодействия субъектов рынка труда” [13, с.52].

При этом, данные и знания постепенно превращаются в самостоятельный фактор производства (конкурентоспособности), оказывающий непосредственное влияние на производительность труда и темпы экономического роста. В этом отношении М. Васькина и Д. Литвинова отмечают, что «цифровая экономика – это хозяйственная деятельность, в которой ключевым фактором производства являются данные в цифровом виде, обработка больших объемов и использование результатов анализа которых по сравнению с традиционными формами хозяйствования позволяют существенно повысить эффективность различных видов производства, технологий, оборудования, хранения, продажи, доставки товаров и услуг» [3, с. 46]. Вышеизложенное диктует формирование новой цифровой инфраструктуры (информационные платформы, облачные технологии и системы обработки данных).

Рис. 1. - Цифровая экономика в системе взаимоотношения между государством, бизнесом, рынком труда и трудовыми ресурсами (составлено автором)

Между тем, развитие цифровой экономики сопровождается изменением характера экономических взаимодействий, что проявляется в трансформации механизмов координации между государством, бизнесом и населением. Так, Т.Графова и С.Сагайдак констатируют, что «... цифровизация экономики оказывает существенное воздействие на рынок труда, трансформируя все экономические сферы и приводя к изменениям в предложении рабочей силы, спросе на нее, занятости населения и появлении новых профессий» [4, с. 54]. Иными словами, цифровая экономика выступает в качестве нового технологического и социально-экономического феномена и оказывает определяющее влияние на механизмы государственного регулирования рынка труда.

В условиях ускорения процессов цифровизации (платформизации) экономики существенно трансформируются механизмы функционирования рынка труда, структура занятости населения и содержание трудовой деятельности. Требований к качеству рабочей силы и уровню профессиональной подготовки возрастает. При этом цифровая трансформация затрагивает техническую сторону организации труда, а также, что немаловажно, институциональные аспекты функционирования рынка труда.

Следует отметить, что в современной экономической литературе цифровизация рассматривается как один из ключевых факторов трансформации характера (природы) труда. Так, Л. Тригубович отмечает, что «цифровизация формирует кардинально новое качественное содержание экономической действительности, обуславливает стирание границ между разными видами занятости, значительную гибкость выполняемых операций, меняет саму сущность воспроизводственных процессов в обществе» [18, с.41]. Автор констатирует, что под воздействием цифровых технологий постепенно изменяются и формы трудовой деятельности и механизмы взаимодействия между работодателями (работниками) и государством.

Вместе с тем, цифровая трансформация сопровождается изменением структуры занятости населения и распространением новых форм трудовой деятельности. В частности, получают развитие дистанционная занятость, платформенная занятость, фриланс, гибкие формы занятости и цифровое предпринимательство. По этому поводу З. Х. Кумышева справедливо отмечает, что «... в условиях формирования цифровой экономики растет значимость человеческого капитала как основополагающего фактора экономического развития, появляются новые формы занятости, меняются масштабы трудовой миграции, соотношение приоритетов между субъектами рынка труда» [9, с. 53]. Происходить постепенный переход от

традиционной модели занятости к более гибким (адаптивным) формам организации труда.

Наряду с этим рынок труда сталкивается с определенными трудностями. Появляются новые профессии, становятся невостребованными ранее популярные профессии, сокращается ручной труд, повышается энергоемкость трудовых процессов. Государственные органы регулирования рынка труда сталкиваются с проблемами обеспечения непрерывного образования как способа преодоления структурных дисбалансов на рынке труда. В этом отношении Д. Кодирзода и И.Шамсов отмечают, что «... во всех секторах экономики, кроме овладения профессиональными знаниями, также требуются навыки в области информационных технологий и прогрессивной техники, основанные на цифровизации» [5, с. 6]. Разумеется, не все слои населения могут своевременно адаптировать себя к изменениям на рынке труда. Так, И.Рудаков подчеркивает, что «... если раньше от работника требовалось выполнение простых рутинных задач, то сейчас он должен осуществлять надзор и мониторинг над сложными технологическими системами – компетенции, которые не получится освоить в короткие сроки» [16, с. 222]. Для органов государственного регулирования рынка труда актуальным становится создания регулярных курсов по переобучение трудовых ресурсов.

Иными словами, цифровая трансформация в бизнесе означает глубокую трансформацию и изменение способов ведения бизнеса, и это не просто приобретение соответствующих инструментов. Фактически, использование новых технологий без создания необходимой культуры, навыков, знаний и структур в бизнесе не приведет к цифровой трансформации. В целом, цифровая трансформация рынка труда представляет собой сложный процесс изменения/адаптации характера трудовых отношений в современной экономике (рис. 2).

Рис. 2. – Трансформация рынка труда и трудового потенциала в

При этом, как показал кризис последних лет, вызванный пандемией коронавируса, подготовка к цифровой трансформации в бизнесе - это не роскошь, к которой компании относятся случайным образом. Это неизбежная необходимость для всех организаций, стремящихся сохранить активное присутствие на конкурентном рынке. Все это не может не затрагивать рынок труда, систему социальной защиты и механизмов государственного регулирования. При этом, цифровая трансформация формирует новые возможности повышения гибкости и мобильности занятости. Так, одним из наиболее заметных последствий цифровизации выступает распространение платформенной и дистанционной занятости, которые постепенно трансформируют традиционные формы трудовых отношений. Г. Арбаев отмечает, что «... переход к постиндустриальной экономике, сопровождаемый масштабным внедрением цифровых технологий, будет оказывать значительное влияние на занятость... и может способствовать появлению новых форм трудовых отношений» [1, с. 5]. Иными словами, цифровая трансформация способствует формированию более гибкой (адаптивной) модели занятости, основанной на дистанционных технологиях, цифровых платформах и виртуализации трудовых взаимодействий.

Вместе с тем, развитие гибких форм занятости сопровождается усилением процессов прекаризации труда, проявляющихся в снижении устойчивости трудовых отношений, нестабильности доходов и ограниченности социальных гарантий работников. В этом отношении Т. С.

Соловьева справедливо подчеркивает, что «процессы глобализации, цифровизации, демографического старения, экологических изменений и социокультурные трансформации формируют векторы развития рынка труда, приводя к трансформации форм занятости, изменению требований работодателей к компетенциям соискателей и возникновению дисбалансов спроса и предложения рабочей силы» [17, с.12]. Последнее свидетельствует о том, что цифровизация одновременно усиливает гибкость рынка труда и повышает риски социальной уязвимости отдельных категорий работников. Тем временем, компании используют цифровую трансформацию для модификации существующих процессов, внедрения новых идей и инициатив, а также перепроектирования клиентского опыта, чтобы продолжать работать в динамичном мире бизнеса и реагировать на рыночный спрос.

Обзор собеседований при найме квалифицированных специалистов на платформы и в такие всемирно известные компании, как Google и Meta, показывает: наличие навыков и успешный опыт решения сложных задач в различных технологиях, таких как языки программирования, среды разработки, DevOps, безопасность, машинное обучение и т. д., доминируют над академическими квалификациями, и иногда вопрос об академических квалификациях абсолютно неактуален. Поэтому системы найма и вознаграждения должны отказаться от чрезмерной опоры на квалификацию и сосредоточиться на укреплении навыков. В этом отношении система технического и профессионального образования должна учитывать необходимое развитие для удовлетворения потребностей промышленности и рынка труда.

Между тем, внедрение автоматизации, роботизации и искусственного интеллекта сопровождается ростом угроз технологической (структурной) безработицы. Так, Г.Арбаев констатирует, что «... цифровизация экономики станет причиной роста уровня структурной безработицы, в результате чего усилится дисбаланс на рынке труда. Это приведет к повышению уровня социальной напряженности, увеличению масштабов неформальной занятости и снижению уровня социальной защищенности» [1, с. 205]. На наш взгляд, подобные процессы особенно чувствительны для трудоизбыточных регионов, где ограниченность внутренних возможностей занятости усиливает риски вытеснения рабочей силы из формального сектора экономики.

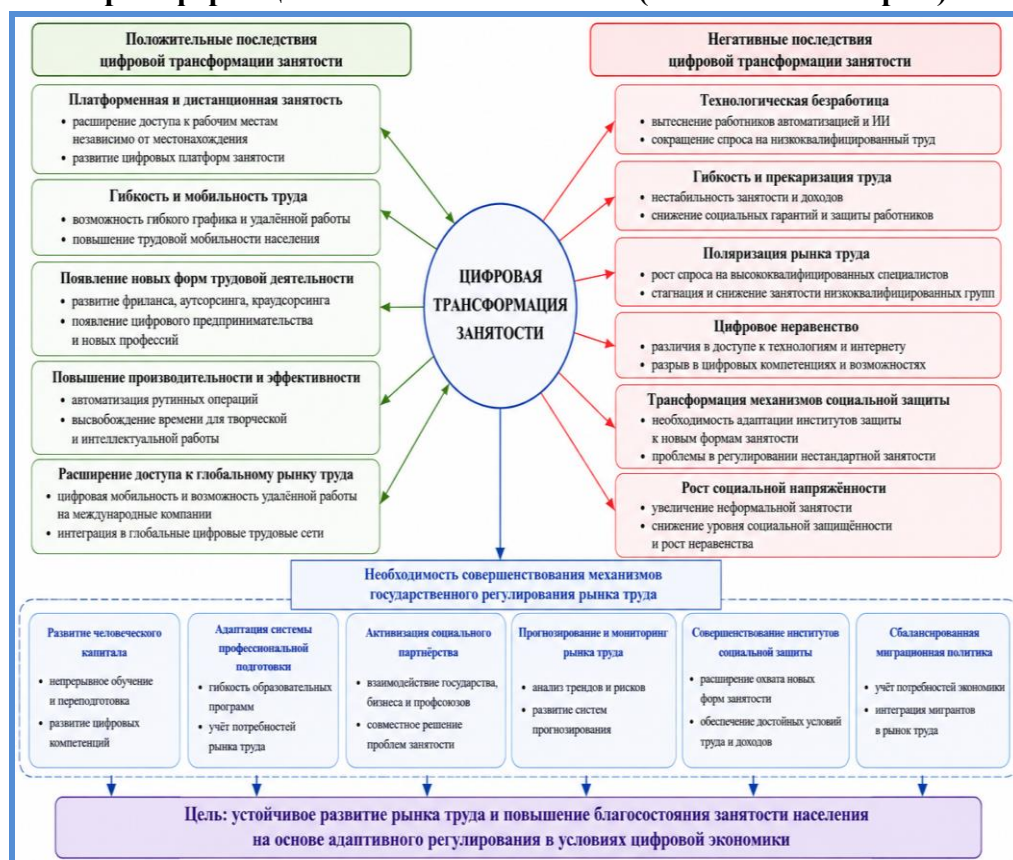
Так, по оценкам международных организаций, в ближайшие десятилетия значительная часть традиционных профессий и видов трудовой деятельности может подвергнуться автоматизации [23]. При этом наиболее уязвимыми оказываются виды занятости не требующих высокой

квалификации и творческого характера труда. В результате формируется риск структурного разрыва между существующей квалификационной структурой рабочей силы и новыми потребностями цифровой экономики. Следует отметить, что цифровая трансформация сопровождается сокращением отдельных рабочих мест и глубоким изменением характера трудовых отношений. В частности, происходит постепенное смещение занятости из традиционных отраслей экономики в сферы, связанные с цифровыми технологиями (платформенными сервисами, информационно-коммуникационными услугами и интеллектуальным трудом). При этом, для трудоизбыточных регионов проблема технологической безработицы приобретает наиболее сложный характер. В регионах с высоким демографическим давлением подобные процессы сопровождаются усилением миграционной активности населения.

При этом, цифровая трансформация сопровождается усилением цифрового неравенства, обусловленного различиями в доступе населения к цифровой инфраструктуре и цифровым компетенциям. Последнее приводит к поляризации рынка труда, в рамках которой возрастает спрос на высококвалифицированных специалистов цифрового профиля и одновременно снижается потребность в низкоквалифицированном труде. По этому поводу С.Комилов и его коллеги отмечают, что «... инновационный тип развития требует нового содержания, структуры, видов, форм занятости и их постоянного обновления, повышения качества человеческого капитала, а также реализации интеллектуального и творческого потенциала населения в сфере труда» [8, с.7]. Авторы констатируют, что в условиях цифровизации возрастает роль человеческого капитала и способности работников к непрерывной профессиональной адаптации.

Можно уверенно отметить, что социально-экономические последствия цифровой трансформации занятости носят сложный, противоречивый характер. С одной стороны, цифровизация способствует расширению возможностей занятости, повышению мобильности рабочей силы и развитию новых форм трудовой деятельности, с другой усиливает риски структурной безработицы и поляризации рынка труда. Тем самым, обуславливается необходимость совершенствования механизмов государственного регулирования рынка труда на основе адаптивного подхода с учетом специфики цифровой трансформации экономики и особенностей развития трудоизбыточных регионов (рис. 3).

Рис. 3. - Социально-экономические последствия цифровой трансформации занятости населения (составлено автором)

Выводы. Следует отметить, что трансформация занятости оказывает непосредственное влияние на механизмы социальной защиты населения. Расширение платформенной, дистанционной и нестандартной занятости приводит к необходимости адаптации традиционных институтов регулирования труда (*например, механизмы пенсионного обеспечения, страхования, охраны труда, социальной поддержки работников и др.*). В таких условиях государство может сталкиваться с необходимостью поиска баланса между обеспечением гибкости рынка труда и сохранением минимальных социальных гарантий занятости населения [7].

Важно учесть, что цифровая трансформация формирует новые вызовы для системы государственного регулирования рынка труда, связанные с необходимостью прогнозирования структурных изменений занятости. Более того, модернизация системы профессиональной подготовки и повышения адаптивности трудового потенциала накладывают дополнительные сложности в плане государственного регулирования рынка труда. В этом отношении Т. Соловьева отмечает, что «... особенно актуализируются вопросы повышения гибкости системы подготовки и переподготовки кадров, модернизации институциональной среды,

прогнозирования развития рынка труда, активизации социального партнерства и проведения взвешенной миграционной политики» [17, с.5]. Можно исходить из того, что необходимость формирования адаптационных стратегий занятости населения и стимулирование гибких форм трудовой деятельности существенно возрастает.

Таким образом, феномен цифровой трансформации рынка труда представляет собой многоуровневый/многоаспектный процесс изменения характера занятости, структуры трудовых отношений и механизмов функционирования социально-экономической системы под воздействием автоматизации и виртуализации хозяйственной деятельности. Для Таджикистана как страны с трудоизбыточным характером развития рынка труда, высоким демографическим давлением и значительной миграционной активностью населения указанные процессы приобретают особую социально-экономическую и институциональную значимость. Ограниченность внутренних возможностей продуктивной занятости, территориальные (региональные) диспропорции развития и сохраняющаяся зависимость значительной части населения от внешней трудовой миграции усиливают чувствительность национального рынка труда к последствиям цифровой трансформации экономики. На наш взгляд, в данных условиях существенно возрастает роль государства как координатора процессов адаптации рынка труда к новым технологическим реалиям и одновременно как института обеспечения социальной устойчивости занятости населения.

Литература

1. Арбаев Г.Э. Теоретические основы трансформации занятости населения // Экономика: вчера, сегодня, завтра. – 2025. – Т. 15. – № 5А. – С. 203–208.
2. Белоусов Ю.В., Тимофеева О. И. Методология определения цифровой экономики // Мир новой экономики. 2019. Т. 13, № 4. С. 79–89. DOI: 10.26794/2220-6469-2019-13-4-79-89. URL: (дата обращения: 13.04.2026).
3. Васькина, М.Г. Цифровизация бизнеса, рынка труда и заработной платы / М. Г. Васькина, Д. В. Литвинова // Международный журнал экономики и образования. – 2020. – Т. 6, № 2. – С. 43-48.
4. Графова Т. О., Сагайдак С. А. Цифровизация экономики и ее влияние на развитие рынка труда // Академический вестник Ростовского филиала Российской таможенной академии. – 2024. – № 3(56). – С. 54-60.
5. Исмоилов Ш. М., Худжамкулов Р. Б., Лутфуллоев М. Д. Перспективы развития цифровой экономики в условиях Республики Таджикистан // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. - 2020. - № 3 (84). -

С. 41–46.

6. Кешелава А. В., Буданов В. Г., Румянцев В. Ю. и др. Введение в «Цифровую» экономику / под общ. ред. А. В. Кешелава. М.: ВНИИГеосистем, 2017. С. 6. URL: (дата обращения: 10.05.2026).

7. Кодирзода Д. Б., Шамсов И. С. Рынок труда и система подготовки кадров при переходе к цифровой экономике: теория, методология и механизм взаимосвязи. – Душанбе: Ирфон, 2021. – 248 с.

8. Комилов С. Дж., Шодибеки Сафар, Шарипов Б. К. Управление занятостью населения в условиях инновационного развития промышленности: монография. – Душанбе: ГУП «Матбаа», 2021. – 277 с.

9. Кумышева З.Х. Особенности трансформации форм занятости в условиях цифровизации экономики // Известия Кабардино-Балкарского научного центра РАН. – 2024. – № 54. – С. 52–58.

10. Лапидус Л.В. Цифровая экономика: управление электронным бизнесом и электронной коммерцией: монография. М.: ИНФРА-М, 2025. 381 с. DOI: 10.12737/monography_5ad4a677581404.52643793. URL: (дата обращения: 12.04.2026).

11. Об утверждении программы «Цифровая экономика Российской Федерации»: распоряжение Правительства Российской Федерации от 28.07.2017 № 1632-р // Правительство России. URL: (дата обращения: 10.04.2026).

12. Олимҷонзода Кимсанов, У. О. Ташаккули асосҳои назариявии мафҳуми иқтисодиёти иттилоотӣ-рақамӣ / У. О. Олимҷонзода Кимсанов, Ш. А. Атоева // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2024. – №. 4(59). – С. 127-132.

13. Паньшин Б. Цифровая экономика: понятия и направления развития // Наука и инновации. 2019. №3 (193). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovaya-ekonomika-ponyatiya-i-napravleniya-razvitiya> (дата обращения: 10.05.2026).

14. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона об основных направлениях внутренней и внешней политики республики, 16 декабря 2025 г. // Официальный сайт Президента Республики Таджикистан. – URL: <https://www.president.tj/event/missives/54185> (дата обращения: 11.04.2026).

15. Пузыня, Т. А. Цифровая экономика: потенциальные возможности и угрозы / Т. А. Пузыня // Вестник Института мировых цивилизаций. – 2019. – Т. 10, № 4 (25). – С. 117-119.

16. Рудаков И. О. Влияние цифровой революции на замещение труда капиталом // XXIV Всероссийский симпозиум «Стратегическое планирование и развитие предприятий». – Москва, 2023. – С. 221–223.

17. Соловьева Т. С. Глобальные тренды функционирования рынка труда в России // Управление устойчивым развитием. – 2026. – № 1(62). – С.5–16.
18. Тригубович Л. Социальные аспекты трансформации трудовой деятельности в условиях цифровизации экономики // Наука и инновации. – 2025. – № 6(268). – С. 40–43.
19. Bukht R., Heeks R. Defining, Conceptualising and Measuring the Digital Economy. Manchester Centre for Development Informatics Working Paper No. 68. Manchester : University of Manchester, 2017. P. 13. URL: (дата обращения: 23.04.2026).
20. Mesenbourg T. L. Measuring the Digital Economy. Washington, DC: U.S. Census Bureau, 2001. P. 2. URL: (дата обращения: 23.04.2026).
21. Temurbekova S., Sulaimonov A. The Role of Information Technologies in the Digital Economy of the Republic of Tajikistan // Proceedings of the 5th International Scientific Congress Society of Ambient Intelligence (ISC SAI 2022). 2022. P. 280–290.
22. World Bank. South Caucasus GovTech for Azerbaijan: A Whole-of-Government Approach as a Key Foundation for the Digital Economy in Azerbaijan. Report No. AUS0002349. Washington, DC: World Bank, 2025. Box 1. URL: (дата обращения: 22.03.2026).
23. World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2025. – Geneva : WEF, 2025.

**МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ - СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ - INFORMATION
ABOUT THE AUTHOR**

TJ	RU	EN
САИДОВА ҲУМАЙРО УБАЙДУЛЛОЕВНА	САИДОВА ХУМАЙРО УБАЙДУЛЛОЕВНА	SAIDOVA HUMAYRO UBAIDULLOEVNA
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон	Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан	Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan
Номзади илмҳои иқтисодӣ	Кандидат экономических наук	Candidate of Economic Sciences
Tel.: (+992) 93 884 60 05, Email: khumayro.saidova@mail.ru		

УДК 332.1: 338.46: 334.7

**СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ОБЩИХ ИНФРАСТРУКТУРНЫХ
ЭЛЕМЕНТОВ ЭКОНОМИКИ, РЕГИОНАЛЬНОГО ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО
РЫНКА И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В
СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ**

Аминов Ф.И.

Исследователь

В статье исследуются общие элементы инфраструктур регионального потребительского рынка и предпринимательской деятельности в контексте их взаимосвязи, взаимообусловленности и взаимного влияния на примере Согдийской области. Установлено, что общие элементы инфраструктуры регионального потребительского рынка и инфраструктуры предпринимательской деятельности по своему содержанию и функциональному назначению соответствуют элементам инфраструктуры экономики в целом. В них последовательно рассматриваются транспортная, логистическая, финансово-кредитная, информационно-коммуникационная, правовая и институциональная инфраструктуры, а также кадровая и образовательная системы, консалтинговые и аудиторские организации, выставки и ярмарки, рекламные и маркетинговые службы, торгово-промышленные палаты. Установлено, что все перечисленные элементы инфраструктуры взаимодополняют друг друга и в совокупности обеспечивают устойчивое развитие региональной экономики, потребительского рынка и предпринимательского сектора. В ходе исследования выявлены основные проблемы развития указанных инфраструктурных элементов, решение которых определяет ключевые направления дальнейшего совершенствования инфраструктуры регионального потребительского рынка и предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: *потребительский рынок; предпринимательство; региональная инфраструктура; транспортная, логистическая, финансово-кредитная, информационно-коммуникационная, правовая, институциональная и кадрово-образовательная инфраструктуры; консалтинговые и аудиторские организации; выставки и ярмарки; торгово-промышленные палаты; рекламные и маркетинговые службы.*

**ҲОЛАТ ВА МУШКИЛОТИ РУШДИ УНСУРҲОИ УМУМИИ
ИНФРАСОХТОРИИ ИҚТИСОДИЁТ, БОЗОРИ ИСТЕЪМОЛИИ
МИНТАҚАВӢ ВА ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР ВИЛОЯТИ СУҒД**

Аминов Ф. И.

Муҳаққиқ

Дар мақола унсурҳои умумии инфрасохторҳои бозори истеъмолии минтақавӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ аз нуқтаи назари алоқамандӣ, вобастагии мутақобила ва таъсири онҳо ба ҳамдигар дар мисоли вилояти Суғд мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Муайян гардидааст, ки унсурҳои умумии инфрасохторҳои бозори истеъмолии минтақавӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ аз ҷиҳати мазмун ва таъиноти функционалӣ ба унсурҳои инфрасохтори иқтисодиёт дар маҷмӯъ, мувофиқ мебошанд. Дар мақола пайдарпай инфрасохторҳои нақлиётӣ, логистикӣ, молиявӣ қарзӣ, иттилоотӣ, коммуникатсионӣ, ҳуқуқӣ ва институтсионӣ, инчунин, низомҳои кадрӣ ва таълимӣ, ташилотҳои консалтингӣ ва аудиторӣ, намоишгоҳ ва ярмаркаҳо, хадамоти таълимӣ ва маркетингӣ, палатаҳои савдо ва саноат баррасӣ шудаанд. Муайян карда шудааст, ки унсурҳои зикршудаи инфрасохтор якдигарро пурра намуда, дар маҷмӯъ, ба рушди устувори иқтисодиёти минтақавӣ, бозори истеъмолӣ ва баҳии соҳибкорӣ мусоидат менамоянд. Дар рафти таҳқиқот мушкилоти асосии рушди унсурҳои инфрасохтор ошкор гардидаанд, ки ҳалли онҳо самтҳои калидӣ таъмин минамоянд. Дар рафти таҳқиқот мушкилоти асосии рушди унсурҳои инфрасохтор ошкор гардидаанд, ки ҳалли онҳо самтҳои калидӣ таъмин минамоянд.

Калидвожаҳо: бозори истеъмолӣ; соҳибкорӣ; инфрасохтори минтақавӣ; инфрасохторҳои нақлиётӣ, логистикӣ, молиявӣ қарзӣ, иттилоотӣ, коммуникатсионӣ, ҳуқуқӣ, институтсионӣ ва кадрӣ таълимӣ; ташилотҳои консалтингӣ ва аудиторӣ; намоишгоҳҳо ва ярмаркаҳо; палатаҳои савдо ва саноат; хадамоти таълимӣ ва маркетингӣ.

**CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROBLEMS OF COMMON
INFRASTRUCTURE ELEMENTS OF THE ECONOMY, THE REGIONAL
CONSUMER MARKET, AND ENTREPRENEURIAL ACTIVITY IN THE
SUGHD REGION**

Aminov F. I.

Researcher

The article examines the common infrastructure elements of the regional consumer market and entrepreneurial activity in the context of their interconnection, interdependence, and mutual influence, based on materials from

the Sughd Region. It is established that the common elements of the infrastructure of the regional consumer market and entrepreneurial activity correspond in their content and functional purpose to the elements of the economy's infrastructure as a whole. The study consistently considers transport, logistics, financial and credit, information and communication, legal and institutional infrastructures, as well as human resource and educational systems, consulting and auditing organizations, exhibitions and fairs, advertising and marketing services, and chambers of commerce and industry. It is established that all the listed infrastructure elements complement each other and, collectively, ensure the sustainable development of the regional economy, consumer market, and entrepreneurial sector. The study identifies the main problems in the development of these infrastructure elements, the solution of which determines the key directions for further improvement of the infrastructure of the regional consumer market and entrepreneurial activity.

Keywords: *consumer market; entrepreneurship; regional infrastructure; transport, logistics, financial and credit, information and communication, legal, institutional, and human resource and educational infrastructures; consulting and auditing organizations; exhibitions and fairs; chambers of commerce and industry; advertising and marketing services.*

Введение. Региональный потребительский рынок и предпринимательство представляют собой функционально взаимосвязанные элементы региональной экономики. Предпринимательская деятельность обеспечивает формирование товарного предложения, развитие конкурентной среды и удовлетворение потребительского спроса, в то время как потребительский рынок выступает сферой реализации результатов предпринимательской деятельности [6]. Следовательно, инфраструктура предпринимательства и инфраструктура потребительского рынка развиваются как взаимозависимые и взаимодополняющие подсистемы единого механизма регионального воспроизводства.

Инфраструктуры регионального потребительского рынка и предпринимательства представляют собой взаимосвязанную систему институтов, организаций и материально-технических объектов, обеспечивающих эффективное функционирование региональной экономики. Их общими чертами являются обслуживающий характер, системность и ориентация на снижение транзакционных издержек. Специфика инфраструктуры потребительского рынка проявляется в обеспечении движения товаров и услуг к конечному потребителю, тогда как инфраструктура предпринимательства ориентирована на создание благоприятных условий для ведения бизнеса, инвестиционной и инновационной деятельности.

Инфраструктура регионального потребительского рынка и инфраструктура предпринимательства имеют целью наиболее полное удовлетворение потребностей экономики и общества, в частности спроса населения. Рассматриваемые инфраструктуры развиваются во взаимосвязи, взаимно влияя и дополняя друг друга. Их развитие тесно связано с комплексом общих и специфических элементов. Данная тема очень емкая. В этой связи, в данной статье рассматриваются общие элементы инфраструктуры регионального потребительского рынка и инфраструктуры предпринимательской деятельности. Исследование общих элементов данных инфраструктур позволяет сформировать комплексный подход к развитию регионального потребительского рынка и предпринимательской деятельности, что способствует повышению эффективности использования ресурсов, активизации предпринимательской деятельности и более полному удовлетворению потребностей населения. В этой связи тема настоящего исследования является актуальной и своевременной.

Степень изученности темы. Вопросам развития инфраструктуры потребительского рынка и предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан немаловажное значение уделяется в Посланиях Президента Республики Таджикистан Маджлиси оли страны [2, 3], а также посвящено немало научных исследований [4, 5, 7, 8, 9, 10]. Однако до настоящего времени практически отсутствуют работы, в которых инфраструктура регионального потребительского рынка и инфраструктура предпринимательской деятельности рассматривались бы в их взаимосвязи, взаимообусловленности и взаимовлиянии.

Информационная база исследования. В исследовании использованы официальные данные главного управления Агентства статистики при Президенте Республики Таджикистан по Согдийской области, исполнительных органов государственной власти Согдийской области, городов и районов региона, государственные нормативные документы, Стратегии о Программы развития Республики Таджикистан, а также научные материалы отечественных и зарубежных исследователей, а также полевых наблюдений автора на местах.

Методологическую основу исследования составляют методы логического анализа и синтеза, статистического и сравнительного анализа, оценки, систематизации и обобщения данных об элементах инфраструктуры регионального потребительского рынка и предпринимательской деятельности, а также результаты полевых исследований, проведенных непосредственно на местах.

Цель исследования заключается в анализе состояния и тенденций развития общих инфраструктурных элементов экономики, регионального

потребительского рынка и предпринимательской деятельности в Согдийской области, выявлении существующих проблем и определении направлений их дальнейшего развития.

Результаты. Общие элементы инфраструктуры регионального потребительского рынка и инфраструктуры предпринимательской деятельности главным образом связаны и с элементами инфраструктуры экономики в целом. К ним относятся транспортная, логистическая, финансово-кредитная, информационно-коммуникационная, правовая и институциональная, кадровая и образовательная инфраструктуры, консалтинговые и аудиторские организации, выставки и ярмарки, торгово-промышленные палаты, рекламные агентства, маркетинговые службы.

Проанализировано состояние названных общих элементов на примере Согдийской области, являющейся одним из наиболее развитых регионов Республики Таджикистан. В области наблюдается последовательное развитие инфраструктурной среды: с каждым годом создаются и совершенствуются условия, необходимые для эффективного функционирования и устойчивого развития экономики, регионального потребительского рынка и предпринимательства.

Транспортная инфраструктура региона (автомобильные дороги, железнодорожные узлы, грузовые терминалы) с каждым годом развивается и совершенствуется. Одними из наиболее значимых достижений в данной сфере стали обеспечение круглогодичного транспортного сообщения Согдийской области с южными регионами республики посредством автодороги и тоннеля «Истиклол», а также соединение северной части области с Зеравшанской долиной через Шахристанский тоннель. Следует также отметить расширение и ремонт автомобильных дорог Худжанд – Истаравшан, Худжанд – Матча, Худжанд – Канибадам – Исфара, Айни – Пенджикент, а также значительного числа других дорог местного значения, расположенных в городах и районах области.

Логистическая инфраструктура Согдийской области (общая характеристика) также с каждым годом улучшается и совершенствуется. Согдийская область – один из главных экономических и торговых регионов Таджикистана, поэтому здесь сформирована наиболее развитая в стране логистическая база. К ним относятся склады и распределительные центры. В центре области (г. Худжанд и Бободжон Гафуровском районе) функционируют крупные оптово-распределительные склады, складские комплексы при рынках и торгово-логистических зонах, склады для хранения продовольственных товаров, строительных материалов, сельскохозяйственной продукции (особенно хлопок, фрукты, овощи). Они являются в основном частными и промышленные.

В области работают частные транспортно-экспедиционные фирмы (перевозки по стране и за рубеж), компании, обслуживающие внешнюю торговлю (Узбекистан, Кыргызстан, Казахстан, Россия), фирмы и индивидуальные предприниматели, занимающиеся грузоперевозками, таможенным оформлением, экспедированием транзитных грузов.

Большая часть логистических услуг с концентрирована в г. Худжанде. К ключевым транспортно-логистическим узлам относятся железнодорожные станции Худжанда, Исфары, Канибадама и приграничные направления, автомобильные коридоры Худжанд – Душанбе, Худжанд – Канибадам – Исфара, Худжанд – Матча, выходы в Узбекистан и Кыргызстан, приграничные пункты пропуска, влияющие на грузопотоки.

В последние годы наблюдается рост частных логистических компаний, модернизация складской инфраструктуры, увеличение объёмов транзитной и приграничной торговли, постепенное формирование элементов логистических центров. Следует отметить, что пока еще не сформировывался полноценный «сухой порт» международного уровня, который является очень важным для развития, как регионального потребительского рынка, так и предпринимательской деятельности.

В то же время в части транспортной и логистической инфраструктуры имеет место недостаточное качество отдельных автомобильных дорог местного значения, ограниченность цифровых логистических платформ и систем отслеживания грузов, недостаточная развитость современных складских комплексов и логистических центров (особенно в части логистики сельхозпродуктов питания), ограничения транспортного сообщения в отдельных районах.

Финансово-кредитная инфраструктура Согдийской области характеризуется развитой сетью банков и их филиалов, активным использованием платежных систем и существенной ролью микрофинансовых организаций. Она обеспечивает необходимые условия для функционирования экономики области, в том числе регионального потребительского рынка и предпринимательства.

В Согдийской области действуют филиалы, отделения и центры обслуживания крупнейших банков страны – Ориёнбанка, Амонатбанка, Банка Эсхата, Спитамен Банка, Саноатсодиротбанка, образующие разветвлённую сеть банковского обслуживания населения и предприятий региона. Наиболее развитая банковская сеть сосредоточена в Худжанд – административном центре области. Банки предоставляют услуги по кредитованию бизнеса и населения, привлечению депозитов, расчетно-кассовому обслуживанию, валютным операциям, международным денежным переводам. Естественно, особое значение имеют кредиты для

хозяйствующих предпринимательских субъектов, в том числе субъектов регионального потребительского рынка.

В Согдийской области широко используются такие платежные средства, как банковские карты национальной платежной системы и международных платежных систем, мобильные платежи и интернет-банкинг, системы денежных переводов для трудовых мигрантов. Высокий объем денежных переводов из-за рубежа (прежде всего из России) способствует развитию платежной инфраструктуры. Банки и микрофинансовые организации активно внедряют мобильные приложения, QR-платежи и дистанционное обслуживание.

Одним из важных элементов финансово-кредитной инфраструктуры Согдийской области являются микрофинансовые и микрокредитные организации, среди которых Микрокредитный фонд «ИМОН», Банк «Имон Интернешнл», банк «Хумо», МДО «Матин», МКО «Оксус», МДО «Азизи Молия», МКФ «Рушди водии Зарафшон» и Первый микрофинансовый банк Таджикистана и др. Их деятельность способствует расширению доступа населения и субъектов предпринимательства к финансовым ресурсам, особенно в сельской местности и отдалённых районах области.

Микрофинансовые организации и кредитные фонды предоставляют небольшие кредиты предпринимателям, финансируют дехканские хозяйства, поддерживают самозанятость населения, обеспечивают доступ к финансовым услугам в сельской местности.

Финансово-кредитная инфраструктура области обеспечивает движение денежных средств между предприятиями и населением, способствует развитию предпринимательства и регионального потребительского рынка, поддерживает инвестиционную активность, облегчает внешнеторговые операции с зарубежными странами, включая Узбекистан и Кыргызстан.

В области работают филиалы республиканских страховых организаций, оказывающих услуги: обязательного страхования, имущественного страхования, страхования автотранспорта, медицинского и личного страхования, страхования предпринимательских рисков. Однако страховой рынок пока развит слабее, чем банковский сектор. Уровень проникновения страховых услуг остается относительно низким по сравнению с более развитыми странами, что связано с ограниченной страховой культурой населения и невысокими доходами части жителей, что естественно отрицательно влияет как на развитие регионального потребительского рынка, так и предпринимательства в целом.

В области финансово-кредитной инфраструктуры в регионе имеются следующие проблемы: ограниченный доступ субъектов малого и среднего предпринимательства к кредитным ресурсам, сравнительно высокий процент

кредитов, низкий уровень финансовой грамотности сотрудников сфер и недостаточное распространение современных цифровых финансовых услуг, особенно в сельской местности.

В Согдийской области как в одном из наиболее экономически активных регионов Таджикистана, развитие информационно-коммуникационной инфраструктуры оказывает заметное влияние как на потребительский рынок, так и на предпринимательскую деятельность хозяйствующих субъектов.

В последние годы в области наблюдается расширение доступа к интернету, модернизация телекоммуникационных сетей, распространение мобильной связи 4G и постепенное внедрение цифровых платформ для бизнеса и населения. Расширяется покрытие высокоскоростного интернета в городах и сельских районах, развивается мобильная сеть, внедряются электронные платежные системы и мобильный банкинг, развиваются маркетплейсы, онлайн-магазины и сервисы доставки, цифровизация государственных услуг и взаимодействия бизнеса с государственными органами.

Расширяется доступ к товарам и услугам. Население области жители все больше получают возможности приобретения товаров через онлайн-площадки, сравнения цены и выбирают более выгодные предложения. Все это приводит к усилению конкуренции между хозяйствующими субъектами как в региональном потребительском рынке, так и в сфере предпринимательской деятельности.

Современные цифровые технологии позволяют покупателям быстрее получать информацию о товарах, совершать безналичные платежи и заказывать товары без посещения торговых точек.

Развитие информационно-коммуникационной инфраструктуры, в частности интернета и цифровых платформ позволяет предпринимательским структурам сокращать расходы на рекламу, автоматизировать учет и управление, осуществлять онлайн-коммуникацию с клиентами и поставщиками.

Ранее многие предприятия были ориентированы преимущественно на местный рынок. Сегодня через интернет они могут продавать продукцию по всему Таджикистану, находить клиентов в зарубежных странах, продвигать товары через социальные сети.

Благодаря развитию информационно-коммуникационной инфраструктуры развивается и цифровое предпринимательство. Развитие инфраструктуры создает условия для появления новых видов бизнеса, в частности интернет-магазинов, ИТ-услуг, онлайн-образования, цифрового маркетинга, фриланса и удаленной занятости.

Современные телекоммуникационные технологии позволяют предпринимательским структурам использовать облачные сервисы, вести электронный документооборот, анализировать продажи и спрос в режиме реального времени, принимать более обоснованные управленческие решения, что приводит к повышению эффективности управления.

Несмотря на положительные изменения в развитии информационно-коммуникационной инфраструктуры имеются определенные проблемы, что отрицательно влияет на развитие регионального потребительского рынка и предпринимательскую деятельность хозяйствующих субъектов. К ним относятся неравномерное покрытие высокоскоростным интернетом территорий (особенно сельских), относительно высокая стоимость интернет-услуг, недостаточный уровень цифровой грамотности части специалистов, работающих в сферах и населения в целом, ограниченное внедрение современных цифровых технологий в предпринимательской деятельности, ограниченное использование электронных платформ торговли и маркетинга, нехватка квалифицированных ИТ-специалистов.

Следует отметить, что дальнейшая цифровизация экономики области способствует трансформации регионального потребительского рынка и активизации хозяйствующих субъектов, повышает качество обслуживания потребителей.

Правовая и институциональная инфраструктура регионального потребительского рынка и предпринимательской деятельности включает в себя систему государственных органов и нормативно-правовых актов, призванных обеспечивать регулирование регионального потребительского рынка, защиту предпринимательских субъектов и прав потребителей.

В Согдийской области на уровне области, городов и районов функционируют территориальные подразделения государственных органов. Они регулируют региональный потребительский рынок, деятельность предпринимательских субъектов, осуществляют регистрацию хозяйствующих структур и т.д. К ним относятся исполнительные органы государственной власти, налоговые структуры, таможенные службы, антимонопольные органы, экономические суды, органы защиты потребителей и т.п.

Правовая инфраструктура регионального потребительского рынка призвана обеспечивать безопасность предлагаемых на рынке товаров и услуг, защиту прав потребителей, поддерживать добросовестную конкуренцию, привлечение инвестиций в область, что способствует развитию предпринимательской области и насыщению потребительского рынка товарами и услугами.

В области правовой и институциональной инфраструктуры существуют определенные проблемы. Это, в первую очередь, административные барьеры, такие как сложность получения отдельных разрешений и согласований, значительный объем отчетности, необходимость взаимодействия с несколькими государственными структурами одновременно, увеличение временных и финансовых затрат бизнеса.

На практике отдельные нормы законодательства реализуются не в полной мере. Это проявляется в неоднозначном толковании нормативных актов, в различиях в применении законодательства органами власти, длительных сроках рассмотрения отдельных административных вопросов, что создает правовую неопределенность для предпринимателей.

Для субъектов малого бизнеса существуют ограниченная доступность судебной защиты, связанные с дополнительными финансовыми расходами, длительными сроками рассмотрения споров, недостатком специализированной юридической поддержки, что приводит к тому, что часть конфликтов решается вне правового поля либо остается неурегулированной.

Необходимо отметить, что у части специалистов регионального потребительского рынка и предпринимательских структур ощущается недостаточный уровень правовой грамотности, т.е. они не знают о своих правах и обязанностях, механизмах защиты интересов бизнеса, требованиях законодательства в области налогообложения и защиты прав потребителей, что повышает риск нарушений и штрафных санкций.

Пока еще население и предприниматели не полностью знают механизмы защиты своих прав, ощущается неполноценное функционирование системы подачи жалоб и судебных исков, невозможность необходимого контроля за качеством товаров (например, особенно лекарственных товаров) и услуг, необъективность информации о товарах и услугах в социальных сетях и т.д., что существенно снижает уровень защищенности потребителей и покупателей в регионе.

Исходя из вышеизложенного возникает необходимость дальнейшей цифровизации государственных услуг, сокращения административных процедур, повышения прозрачности деятельности государственных органов, особенно контролирующих органов, совершенствования судебной системы защиты предпринимателей и потребителей, повышения уровня грамотности специалистов в исполнительных и контролирующих органах власти.

Таким образом, правовая и институциональная инфраструктура Согдийской области в целом обеспечивает функционирование регионального потребительского рынка и предпринимательской

деятельности, однако ее эффективность сдерживается административными барьерами, недостаточной цифровизацией услуг, отдельными проблемами правоприменения и ограниченной правовой грамотностью участников рынка. Решение этих проблем позволит повысить инвестиционную привлекательность региона, укрепить конкурентную среду и обеспечить устойчивое развитие предпринимательства и потребительского рынка.

Для обеспечения устойчивого развития регионального потребительского рынка и предпринимательской деятельности немаловажное значение имеет кадровая и образовательная инфраструктуры. От уровня развития образовательных учреждений и системы профессиональной подготовки напрямую зависит конкурентоспособность экономики Согдийской области и эффективность деятельности субъектов предпринимательства.

Согдийская область обладает одной из наиболее развитых образовательных систем в Таджикистане. В регионе функционируют высшие учебные заведения, профессиональные колледжи, лицеи и центры профессионального обучения, обеспечивающие подготовку специалистов для различных отраслей экономики. Об этом можно судить по данным таблицы 1.

Таблица 1 – Динамика числа учреждений высшего и среднего специального образования, и численности студентов в Согдийской области в 2018/2019–2024/2025 учебных годах.

Показатели		2018/ 2019	2020/ 2021	2023/ 2024	2024/ 2025	2024/2025 уч.год в % к		
						2018/ 2019	2020/ 2021	2023/ 2024
Учреждения высшего профессионального образования	ед.	7	7	10	10	142,9	142,9	100,0
	число студентов, тыс. чел..	43,1	48,4	45,1	47,4	110,0	97,9	105,1
Учреждения среднего профессионального образования	ед.	21	22	21	21	100,0	95,5	100,0
	число студентов, тыс. чел.	21,7	22,6	19,3	20,1	92,6	88,9	104,1

Источник: [11, с. 60-62].

По данным таблицы видно, что в области в 2024/2025 учебном году функционировали 10 высших учебных заведений против 7 единиц в 2018/2019 учебном году. В них обучались соответственно 43,1 тыс. и 47,7 тыс. студентов. В области функционируют 21 средних специальных учебных заведений. В 2024/2025 учебном году в них обучались 20,1 тыс. учащихся. Таким образом, для хозяйствующих структур регионального потребительского рынка и предпринимательской деятельности готовятся

достаточное количество специалистов высшего и среднего специального образования. В последние годы наблюдается расширение образовательных программ по направлениям экономики, информационных технологий, менеджмента, финансов, логистики и предпринимательства. Кроме того, в области функционирует значительное количество государственных и частных центров профессионального обучения и повышения квалификации. Также развивается система краткосрочных курсов и программ переподготовки кадров. Многие талантливые люди молодого поколения области учатся в ВУЗах Российской Федерации, других зарубежных странах, часть из которых после завершения учебы возвращаются для трудоустройства в республику.

Развитая образовательная инфраструктура оказывает положительное воздействие на экономику региона. Она формирует квалифицированную рабочую силу, она способствует повышению уровня знаний и навыков среди молодежи, развитию предпринимательской активности населения. Это, в свою очередь, способствует увеличению числа молодых предпринимателей, развитию стартапов, внедрению инновационных бизнес-идей, разработке и реализации обоснованных бизнес-планов и т.д. Именно образовательная инфраструктура призвана подготовить специалистов, хорошо знающих основы предпринимательства, современные технологии, системы управления и повышения качества продукции и услуг, конкурентоспособности бизнеса и т.д.

В сфере кадровой и образовательной инфраструктуры существует ряд проблем: несоответствии подготовки кадров потребностям рынка труда, нехватка подготовки ИТ-специалистов, знающих на должном уровне основ современных технологий и т.д. Существует большой разрыв между системой образования и реальными потребностями регионального рынка труда. Имеет место избыток специалистов по гуманитарным направлениям, нехватка технических специалистов и кадров в сфере информационных технологий. Следует особенно отметить недостаток квалифицированных рабочих профессий. Значительная часть выпускников сталкивается с трудностями в области трудоустройства и т.д.

Существует и такая проблема, как недостаточная практическая подготовка студентов. Во многих образовательных учреждениях сохраняется преобладание теоретического обучения, недостаточно развиты производственные практики, стажировки на предприятиях. Не развито дуальное образование, работодатели практически не участвуют в разработке образовательных программ. Все это снижает готовность выпускников к работе в реальных условиях бизнеса.

В области наблюдается отток квалифицированных кадров, специалисты уезжают в другие страны в поисках более высоких доходов. В результате наблюдается нехватка квалифицированных работников, снижение кадрового потенциала предприятий, дефицит молодых специалистов в отдельных отраслях.

Одним из проблем в подготовке специалистов является недостаточный уровень цифровых компетенций у выпускников высших и средних учебных заведений. Они испытывают недостаток компетенций в областях цифрового маркетинга, электронной коммерции, анализа данных, программирования, использования современных бизнес-платформ.

Предприниматели и работники не всегда имеют доступ к современным образовательным программам, позволяющим оперативно обновлять профессиональные знания.

Для повышения эффективности кадровой и образовательной инфраструктуры Согдийской области необходимо:

- усилить взаимодействие образовательных учреждений с работодателями;
- расширять программы практико-ориентированного обучения;
- развивать дуальное образование;
- модернизировать материально-техническую базу учебных заведений;
- внедрять современные цифровые образовательные технологии;
- поддерживать программы подготовки кадров для малого и среднего бизнеса;
- расширять систему профессиональной переподготовки и повышения квалификации взрослых.

Таким образом, кадровая и образовательная инфраструктуры Согдийской области являются важным фактором развития регионального потребительского рынка и предпринимательства. Необходимо отметить, что для сфер регионального потребительского рынка и предпринимательской деятельности готовят специалистов высшие и средние специальные учреждения республики. В то же время сохраняются проблемы несоответствия подготовки кадров требованиям рынка труда, недостаточной практической направленности обучения, дефицита современных компетенций и оттока квалифицированных специалистов. Решение этих проблем позволит укрепить человеческий капитал региона и повысить его конкурентоспособность.

Важным общим элементом инфраструктур регионального потребительского рынка и предпринимательской деятельности являются консалтинговые и аудиторские организации. Они обеспечивают предприятия профессиональными услугами в области финансового управления,

бухгалтерского учета, налогообложения, маркетинга, инвестиционного планирования, юридического сопровождения и оценки эффективности бизнеса.

В Согдийской области консалтинговые и аудиторские услуги предоставляются как местными компаниями и индивидуальными консультантами, так и представительствами национальных и международных организаций. Развитие малого и среднего предпринимательства способствует росту спроса на подобные услуги, особенно в сфере торговли, промышленности, сельского хозяйства и услуг. К ним относятся бухгалтерское сопровождение бизнеса, проведение аудиторских проверок, налоговое консультирование, разработка бизнес-планов и инвестиционных проектов, юридическое сопровождение предпринимательской деятельности, консультирование по вопросам экспорта и внешнеэкономической деятельности, обучение предпринимателей основам управления бизнесом.

Консалтинговые и аудиторские организации способствуют:

- повышению прозрачности деятельности предприятий;
- снижению финансовых и налоговых рисков;
- улучшению качества управленческих решений;
- привлечению инвестиций;
- повышению конкурентоспособности субъектов бизнеса;
- внедрению современных методов управления и маркетинга.

Особое значение имеют консультационные услуги для начинающих предпринимателей, которым необходима помощь при регистрации бизнеса, составлении бизнес-планов и поиске источников финансирования.

В то же время в этой сфере имеется немало проблем. К ним можно отнести:

- ограниченный рынок профессиональных услуг (большинство субъектов малого бизнеса не располагают достаточными финансовыми ресурсами для регулярного привлечения профессиональных консультантов и аудиторов);
- недостаток высококвалифицированных специалистов (в регионе сохраняется дефицит экспертов в сферах стратегического консалтинга, цифровой трансформации бизнеса, международного аудита и инвестиционного анализ);
- низкий уровень востребованности консалтинга (многие предприниматели предпочитают самостоятельно решать управленческие вопросы, рассматривая консалтинговые услуги как дополнительные расходы, а не как инструмент повышения эффективности бизнеса);

- ограниченность специализированных услуг (особенно заметен недостаток консультационных услуг в области электронной коммерции, цифрового маркетинга, экспортной деятельности и внедрения инноваций);
- недостаточная информированность предпринимателей (часть представителей малого бизнеса недостаточно осведомлена о возможностях использования профессионального консалтинга для развития своей деятельности).

К числу общих элементов инфраструктуры регионального потребительского рынка и предпринимательской деятельности также относятся рекламные агентства, маркетинговые, консалтинговые и информационные службы. Их деятельность направлена на обеспечение информационной, аналитической и консультационной поддержки участников рынка, содействие продвижению товаров и услуг, изучение потребительского спроса и повышение эффективности хозяйственной деятельности субъектов предпринимательства.

Рекламные агентства, маркетинговые, консалтинговые и информационные службы формируют информационно-консультационный сегмент рыночной инфраструктуры, обеспечивающий взаимодействие производителей, продавцов и потребителей, а также способствующий повышению эффективности функционирования регионального потребительского рынка и развитию предпринимательской деятельности. Они для субъектов предпринимательства предоставляют услуги по анализу рынка, разработке стратегий продвижения, поиску клиентов, информационной поддержке, консультированию по вопросам управления, финансов, права и маркетинга. Для потребительского рынка они способствуют продвижению товаров и услуг, формированию потребительского спроса, информированию потребителей о характеристиках продукции, повышению прозрачности рыночных процессов и развитию конкуренции.

Нами предпринята попытка определить рекламные агентства, маркетинговые, консалтинговые и информационные службы в г. Худжанде. К числу общих элементов инфраструктуры регионального потребительского рынка и предпринимательской деятельности в городе относятся рекламные, маркетинговые, консалтинговые и информационные организации. К ним, в частности, относятся рекламные агентства REKLIME, Master Print и 7DAYS.TJ SMM, консалтинговые компании TOP Consulting, Lean Solutions и FIN-consulting Tajikistan, а также информационно-технологические компании TajSoft, DOODLE.TJ и Smart Soft Tajikistan. Их деятельность направлена на информационное обеспечение участников рынка, продвижение товаров и услуг, изучение потребительского спроса,

консультирование субъектов предпринимательства и внедрение современных цифровых технологий в хозяйственную практику. В регионе данные функции выполняют рекламные агентства REKLIME, Master Print, Nishon и Obodkor, консалтинговые организации TOP Consulting, Lean Solutions и «Бизнес-консалтинг», а также различные информационно-консультационные и информационно-технологические службы. Их деятельность способствует продвижению товаров и услуг, изучению потребительского спроса, информационному обеспечению участников рынка и повышению эффективности предпринимательской деятельности.

В деятельности рекламных агентств и маркетинговых служб имеется немало проблем: недостаточное использование цифровых маркетинговых технологий, недостаточный и не всеобъемлющих маркетинговых исследований регионального рынка и предпринимательства, нехватка специалистов в области интернет-маркетинга и аналитики, низкая маркетинговая активность части субъектов малого бизнеса, ограниченное использование инструментов электронной коммерции и продвижения через социальные сети.

Другим важным общим элементом инфраструктуры регионального потребительского рынка и предпринимательства являются выставки и ярмарки. Они играют важную роль в развитии регионального потребительского рынка, продвижении продукции местных производителей и установлении деловых контактов между предпринимателями, инвесторами и потребителями.

Согдийская область является одним из крупнейших торгово-промышленных центров республики, где регулярно проводятся региональные торгово-промышленные выставки; сельскохозяйственные ярмарки; выставки продукции местных производителей; инвестиционные и бизнес-форумы; межрегиональные и международные деловые мероприятия.

Наиболее активно такие мероприятия организуются в Худжанде с участием представителей органов власти, предпринимательских объединений и торгово-промышленных структур.

Выставки и ярмарки позволяют предприятиям демонстрировать свою продукцию; изучать рыночный спрос; находить новых клиентов и партнеров; заключать контракты; продвигать региональные бренды на внутреннем и внешнем рынках.

Выставки и ярмарки способствуют продвижению местной продукции, поскольку производители получают возможность представить свои товары широкой аудитории и повысить их узнаваемость; расширению рынков сбыта, так как участие в выставках помогает предприятиям выходить за пределы локального рынка и налаживать деловые связи с партнерами из

других регионов и стран; развитию конкуренции, обеспечивая потребителям доступ к более широкому ассортименту товаров и услуг.

Следует отметить, что и в этой сфере существует немало проблем. К основным из них относятся:

- недостаточно развитая материально-техническая база (в регионе ограничено количество современных выставочных комплексов, соответствующих международным стандартам проведения крупных мероприятий);
- ограниченное международное участие (уровень привлечения иностранных компаний и инвесторов остается относительно невысоким);
- недостаточная частота проведения выставочных мероприятий, недостаточное использование цифровых технологий (онлайн-выставки, виртуальные ярмарки и цифровые платформы продвижения продукции пока используются ограниченно);
- финансовые ограничения участников (для многих малых предприятий участие в выставках связано со значительными затратами на аренду площадей, транспортировку продукции и рекламные материалы);
- недостаточная маркетинговая поддержка мероприятий (не всегда обеспечивается широкое информационное освещение выставок и ярмарок, что снижает их эффективность и охват потенциальных участников);
- ограниченное использование цифровых и гибридных форматов проведения выставок и т.п.

Торгово-промышленную палату также можно рассматривать в качестве общего элемента инфраструктуры как регионального потребительского рынка, так и предпринимательской деятельности. Она выполняет функции, которые обеспечивают взаимодействие производителей, продавцов, потребителей, инвесторов и органов власти.

Торгово-промышленная палата выступает универсальным институтом рыночной инфраструктуры, обеспечивающим поддержку субъектов предпринимательства и одновременно содействующим развитию регионального потребительского рынка посредством информационного, консультационного, экспертного и организационного сопровождения хозяйственной деятельности. Она является институциональной инфраструктурой регионального потребительского рынка и предпринимательства поскольку она является институтом поддержки и регулирования рыночных отношений, а не материальный объект инфраструктуры.

Торгово-промышленная палата как инфраструктурный элемент регионального потребительского рынка способствует продвижению товаров

и услуг на рынок, участвует в обеспечении качества и сертификации продукции, организует выставочно-ярмарочные мероприятия, содействует развитию торговых связей между производителями и продавцами, способствует повышению прозрачности рыночных отношений.

Она как инфраструктурный элемент предпринимательства оказывает консультационные и информационные услуги предпринимателям, содействует развитию малого и среднего бизнеса, помогает в поиске деловых партнеров, организует выставки, ярмарки, бизнес-форумы, способствует внешнеэкономической деятельности, проводит экспертизу и сертификацию товаров.

Ознакомление с работой торгово-промышленной палаты Согдийской области указывает на наличие ряда проблем в ее деятельности: недостаточный охват субъектов малого и среднего предпринимательства консультационными услугами, недостаточная цифровизация оказываемых услуг, ограниченность продвижению интересов предпринимателей на международных рынках, недостаточные связи ТПП со значительной частью предпринимательских субъектов области и др.

Следует отметить, что в стране принята «Стратегия развития «зеленой» экономики в Республике Таджикистан на 2023-2037 годы» [1]. Однако, большинство инфраструктурных субъектов как регионального потребительского рынка, так и предпринимательской деятельности пока еще не рассматривают ее принципы в качестве основы своего функционирования.

Обсуждение. Исследование показало, что общие элементы инфраструктуры экономики являются и элементами инфраструктур регионального потребительского рынка и предпринимательской деятельности. Транспортная, логистическая, финансово-кредитная, информационно-коммуникационная, правовая, институциональная, кадровая и образовательная инфраструктуры, а также консалтинговые и аудиторские организации, выставки и ярмарки, торгово-промышленные палаты, рекламные агентства и маркетинговые службы в Согдийской области развиты достаточно хорошо. Это положительно влияет и на развитие рассматриваемых в статье сфер. В то же время в данной области существует немало проблем. Анализ показал, что к ним относятся невысокий уровень цифровизации указанных инфраструктур; относительно высокая стоимость интернет-услуг; слабый ориентир на принципы зеленой экономики; ограниченный доступ субъектов малого и среднего предпринимательства к современным финансовым, информационным и консультационным услугам; дефицит квалифицированных кадров и недостаточный уровень их цифровой грамотности; ограниченное внедрение современных цифровых технологий в

малом и среднем предпринимательстве; недостаточная интеграция региональных хозяйствующих субъектов в современные цифровые платформы и международные экономические процессы. Выявленные в ходе исследования проблемы позволят определить основные направления совершенствования инфраструктуры регионального потребительского рынка и предпринимательской деятельности в Согдийской области.

Закключение. Общие элементы инфраструктуры регионального потребительского рынка и инфраструктуры предпринимательской деятельности, соответствующие элементам инфраструктуры экономики в целом, играют важную роль в обеспечении комплексного развития региональной экономики и рассматриваемых сфер. Они, функционируя взаимно, влияя друг на друга, а также дополняя друг друга, способствуют развитию регионального потребительского рынка и предпринимательской деятельности, тем самым способствовать удовлетворению потребностей экономики и населения в продуктах и услугах. Их дальнейшее развитие является главным условием обеспечения устойчивого развития как регионального потребительского рынка, так и предпринимательской деятельности.

Литература

1. Стратегия развития «зеленой» экономики в Республике Таджикистан на 2023-2037 годы. Душанбе – 2022 – 132 с.
2. Послание Президента республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 16 декабря 2025 г. Электронный ресурс: <https://khovar.tj/rus/2025/12/poslanie-prezidenta-respubliki-tadzhikistan-uvazhaemogo-emomali-rahmona-ob-osnovnyh-napravleniyah-vnutrennej-i-vneshnej-politiki-respubliki-4/>. (дата обращения: 10 мая 2026 г.).
3. Послание Президента республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 28 декабря 2024 г. Электронный ресурс: <https://khovar.tj/rus/2024/12/poslanie-prezidenta-respubliki-tadzhikistan-uvazhaemogo-emomali-rahmona-ob-osnovnyh-napravleniyah-vnutrennej-i-vneshnej-politiki-respubliki-3/> (дата обращения: 10 мая 2026 г.).
4. Аминов И. Продовольственный рынок: проблемы развития товарно-торгового бизнеса. Монография. - Душанбе: Ирфон, 2013 – 180 с.
5. Аминов И. Региональный продовольственный рынок: реформирование организационно-экономических основ формирования и функционирования // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия экономических наук. Душанбе: Сино, 2013. №2/2 (107). – С. 280-285.

6. Аминов. Ф. И. Взаимосвязь и взаимовлияние развития регионального потребительского рынка и предпринимательской деятельности / Ф. И. Аминов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2025. – № 10. – С. 49-55.

7. Аминов Х.И. К вопросу о развитии трактовки понятия «предпринимательство» / Х.И. Аминов // Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права. – 2016. – № 2(58). – С. 231-243.

8. Аминов Х.И. Закономерности и тенденции развития предпринимательства в Республике Таджикистан / Х.И. Аминов. – СПб: Изд-во СПбГЭУ, 2018. – 232 с.

9. Гольц Г.А. Инфраструктура и общество: принципы стратегии опережающего развития России // Экономическая наука современной России. – 2000. – №2. – С. 5-21.

10. Попков В.П. Концептуальная схема и генезис развития инфраструктуры предпринимательства / В.П. Попков, Х.И. Аминов // Вестник Самарского государственного экономического университета. – 2018. – № 1(159). – С. 24-30.

11. Статистический ежегодник Согдийской области – 2025 (официальное издание). Издатель: Главное управление Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Согдийской области, 2025 г. – 447 с.

**МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ-СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ-INFORMATION
ABOUT THE AUTHOR**

TJ	RU	EN
АМИНОВ ФОТЕХ ИНОМҶОНОВИЧ	АМИНОВ ФОТЕХ ИНОМДЖОНОВИЧ	AMINOV FOTEH INOMJONOVICH
Мухаккиқ	Исследователь	Researcher
шаҳри Душанбе,	город Душанбе,	Dushanbe city,
Номзади илмҳои иқтисодӣ	Кандидат экономических наук	Candidate of Economic Sciences
тел. (+992) 935-76-33-55 e-mail: aminov_f@mail.ru,		

УДК 338.24

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ РИСКОВ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН (НА ПРИМЕРЕ СТРОИТЕЛЬСТВА ДВУХ СОЛНЕЧНЫХ ЭЛЕКТРОСТАНЦИЙ)

Хайдаров А. Х.,

Российско-Таджикский (Славянский) университет

В статье представлен анализ ключевых рисков инвестиционных проектов в Республике Таджикистан на примере проекта строительства двух солнечных фотоэлектрических станций суммарной мощностью 500 МВт (бюджет ~250 млн долл. США) рассмотрены макроэкономические, правовые, валютные и отраслевые риски. Применены методы количественной оценки: адаптация ставки дисконтирования с учётом страновой премии, сценарный анализ, анализ чувствительности, имитационное моделирование Монте-Карло и построение дерева решений. Результаты показывают, что для проекта в Таджикистане требуемая ставка дисконтирования составляет 21–22% в долларах, а вероятность получения положительной чистой приведённой стоимости (NPV) не превышает 40–50%. В обсуждении предложены механизмы снижения рисков: заключение инвестиционного соглашения со стабилизационной оговоркой, привлечение международных финансовых институтов, валютное хеджирование через натуральные методы и диверсификация выручки.

Ключевые слова: инвестиционный проект, Таджикистан, солнечная энергетика, валютный риск, правовая неопределённость, анализ чувствительности, проектное финансирование.

ҶАНБАҲОИ АСОСИИ ХАТАРҲОИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН (БО ИСТИФОДА AZ СОХТМОНИ ДУ НЕРУГОҲИ ОҒТОБӢ ҲАМЧУН МИСОЛ)

Хайдаров А. Х.,

Донишгоҳи (Славянии) Русияву Тоҷикистон

Дар ин мақола таҳлили хатарҳои асосии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз лоиҳаи сохтмони ду неругоҳи фотоэлектрикии оғтобӣ бо қуддори умумии 500 МВт (буҷаи тақрибан 250 миллион доллари ИМА) пешниҳод шудааст. Хатарҳои макроиқтисодӣ, ҳуқуқӣ, асбобӣ ва саноатӣ ба назар гирифта шудаанд. Усулҳои арзёбии миқдорӣ истифода мешаванд: мутобиқсозии меъёри тахфиф бо дарназардошти мукофоти кишвар, таҳлили сценария, таҳлили ҳассосият, моделсозии симулятсияи Монте-Карло ва сохтмони дарахти қарорҳо.

Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки барои лоиҳа дар Тоҷикистон меъёри тахфифи талабишуда бо ифодаи доллар 21-22% аст ва эҳтимолияти ба даст овардани арзиши холиси мусбат (NPV) аз 40-50% зиёд нест. Дар муҳокима механизмҳои коҳиши хатар пешниҳод карда мешаванд: бастанӣ созишномаи сармоягузорӣ бо банди устуворсозӣ, ҷалби муассисаҳои молиявии байналмилалӣ, Ҷимояи асёр тавассути усулҳои натуралӣ ва диверсификатсияи даромад.

***Калидвожаҳо:** лоиҳаи сармоягузорӣ, Тоҷикистон, энергияи офтобӣ, хатари асёрӣ, номуайянии ҳуқуқӣ, таҳлили ҳассосият, маблағгузориҳои лоиҳа.*

KEY ASPECTS OF INVESTMENT PROJECT RISKS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN (USING THE CONSTRUCTION OF TWO SOLAR POWER PLANTS AS AN EXAMPLE)

Khaidarov A. Kh.

Russian-Tajik (Slavic) University

This article presents an analysis of key risks of investment projects in the Republic using the example of a project to construct two solar photovoltaic power plants with a total capacity of 500 MW (budget of ~US\$250 million). Macroeconomic, legal, currency, and industry risks are considered. Quantitative assessment methods are applied: adaptation of the discount rate taking into account the country premium, scenario analysis, sensitivity analysis, Monte Carlo simulation modeling, and decision tree construction. The results show that for the project in Tajikistan, the required discount rate is 21–22% in dollar terms, and the probability of achieving a positive net present value (NPV) does not exceed 40–50%. The discussion proposes risk mitigation mechanisms: concluding an investment agreement with a stabilization clause, attracting international financial institutions, currency hedging through in-kind methods, and revenue diversification.

Keywords: investment project, Tajikistan, solar energy, currency risk, legal uncertainty, sensitivity analysis, project finance.

Введение

Республика Таджикистан, обладая огромным гидроэнергетическим потенциалом, тем не менее сталкивается с острым дефицитом электроэнергии в осенне-зимний период, что сдерживает экономический рост и создаёт социальную напряжённость. В 2025–2026 годах правительство активно продвигает диверсификацию генерации за счёт солнечных и ветряных источников. Одним из наиболее масштабных проектов в этой сфере является строительство двух солнечных

электростанций (СЭС) мощностью 250 МВт каждая в Аштском и Джайхунском районах, с общим бюджетом около \$250 млн и планируемым вводом в эксплуатацию в 2026 году.

Однако, как и любой инвестиционный проект в переходной экономике, данная инициатива сопряжена с комплексом специфических рисков. В литературе [8, с. 205–215; 9, с. 92–105; 10, с. 77] риски инвестиционных проектов в реальном секторе экономики рассматриваются преимущественно на примере стран с развитыми рынками, а адаптация к условиям Таджикистана остаётся фрагментарной. Существующие работы [10, с. 78–79] описывают инвестиционную привлекательность региона, но не предлагают количественных методов оценки рисков с учётом местной специфики – частых изменений налогового законодательства, отсутствия рынка производных финансовых инструментов, высокой зависимости от денежных переводов.

Цель статьи – на примере проекта СЭС систематизировать основные аспекты рисков инвестиционных проектов в Таджикистане, провести их количественную оценку с использованием адаптированных методов (анализ чувствительности, сценарный анализ, Монте-Карло, дерево решений) и предложить механизмы минимизации, опираясь на действующее законодательство [2] и стратегические документы [1].

Методы

Объектом выступает инвестиционный проект строительства двух СЭС суммарной мощностью 500 МВт (по 250 МВт каждая) в Аштском и Джайхунском районах Таджикистана. Бюджет – \$250 млн, планируемый срок эксплуатации – 25 лет, продажа электроэнергии государственной компании «Барки Тоҷик» по регулируемому тарифу.

Риски классифицированы по аспектам (финансовые, операционные, стратегические, юридические, природные) согласно таблице 1, составленной автором на основе [9, с. 92–98].

Таблица 1. Классификация по аспектам (виды рисков)

Аспект	Примеры рисков	Проявление для проекта СЭС
Финансовые	Рыночные, кредитные, валютные, процентные	Девальвация сомони, рост ставки ЦБ, неплатежи
Операционные	Сбои процессов, ошибки персонала, отказы систем	Пыльные бури, снегопады, деградация панелей
Стратегические	Репутация, изменения спроса, конкуренция	Избыток летней гидроэнергии, низкие цены экспорта
Юридические	Иски, проверки, несоответствие законам	Ежегодные поправки Налогового кодекса, отсутствие РРА
Природные	Форс-мажор, экология, пандемии	Землетрясения, град, пыльные бури

Источник: составлен автором на основе [9, С. 45–48]

Для приведения денежных потоков проекта к текущей стоимости использована модель скорректированной на страновой риск ставки (CRP):

$$r = r_f + \beta \times ERP + CRP + \alpha$$

Параметры модели определены следующим образом:

- $r_f = 4,5\%$ – безрисковая ставка (доходность 10-летних казначейских облигаций США); это средняя доходность 10-летних казначейских облигаций США (US Treasuries) в 2025 году, выступающая глобальным эталоном. Для долларовых инвестиций это самая надёжная точка отсчёта.

- $\beta = 0,8$ – коэффициент чувствительности для солнечной энергетики; показывает, что сектор солнечной энергетики на развивающихся рынках в среднем на 20% менее волатилен, чем фондовый рынок в целом. Это типичное значение, основанное на отраслевых обзорах

- $ERP = 6,5\%$ – рыночная надбавка за риск для развивающихся рынков требуемая инвесторами [3,4];

- $CRP = 7-9\%$ – премия за страновой риск Таджикистана, оценённая на основе спредов суверенных еврооблигаций и кредитных рейтингов [3,4];

- $\alpha = 3-5\%$ – проектная премия за специфические риски, учитывает уникальные риски именно данного проекта: высокую зависимость от РФ (денежные переводы ~40% ВВП), которые могут сократиться, юридические риски из-за частых поправок в налоговом кодексе, а также недостаток опыта в реализации крупных СЭС.

Экономика Таджикистана характеризуется высокой корреляцией между тремя переменными: (1) объёмами денежных переводов из РФ (составляют ~30% ВВП), (2) курсом сомони к доллару, (3) бюджетными доходами и платёжеспособностью государственной компании «Барки Тоҷик» [6]. Для количественного включения этого фактора в анализ рисков введены следующие процедуры:

1. **В сценарный анализ** – пессимистичный сценарий (таблица 2) построен с учётом одновременного шока: снижение переводов из РФ на 30% (на основе исторических эпизодов 2015 и 2020 гг.) влечёт девальвацию сомони на 15% (вместо базовых 5% в год) и увеличение задержки платежей «Барки Тоҷик» с 6 до 12 месяцев. Вероятность такого сценария оценена в 40% (а не 25%) на основе волатильности переводов за последние 10 лет [6].

2. **В имитационное моделирование Монте-Карло** – задано совместное вероятностное распределение курса сомони и объёма переводов с коэффициентом корреляции +0,7 (оценён по данным [6] за 2015–2025 гг.). Распределение курса смоделировано как логнормальное с годовой волатильностью 12%, а объём переводов – как нормальное со средним снижением 5% и стандартным отклонением 10%.

3. В калибровку страновой премии CRP–значение CRP (8% в среднем) дополнительно увеличено на 1 п.п. по сравнению с расчётом только по суверенным спредам, чтобы отразить дополнительный риск, связанный с внешней зависимостью от РФ [3,4].

Построены три сценария (оптимистичный, базовый, пессимистичный) с параметрами, приведёнными в таблице 2. Для пессимистичного сценария учтён валютный шок, инициированный падением переводов из РФ, что отличает его от простой девальвации. Вероятности сценариев определены на основе стандартного отклонения ключевого фактора – годовой девальвации сомони. По данным НБТ за 2015–2025 гг. [6]: средняя девальвация = 5,2%, стандартное отклонение $\sigma = 4,8\%$. Исходя из предположения о нормальном распределении:

- девальвация < 1% (оптимистичный сценарий) – вероятность ~10%;
- девальвация 1–10% (базовый сценарий) – ~50%;
- девальвация > 10% в сочетании с шоком переводов (падение на 30%) – после калибровки на условную вероятность шока получаем ~40%.

Полученные вероятности (0,1; 0,5; 0,4) согласуются с частотой кризисов переводов из РФ за 2015–2025 гг. (два эпизода за 11 лет = 18%, скорректированные на 25-летний горизонт эксплуатации СЭС).

Эластичность NPV рассчитана для каждого параметра. При этом параметр «курс сомони» дополнительно проанализирован в связке с «объёмом переводов из РФ»: чувствительность курса к переводам принята равной 0,7 (т.е. снижение переводов на 10% ведёт к девальвации на 7%).

Было проведено несколько сценарных расчетов. В каждой итерации случайным образом генерируются: курс сомони (с корреляцией с переводами), тариф, выработка, задержка платежей. Результат – доля итераций с положительным NPV.

Построено дерево для трёх ключевых узлов:

- Узел 1 (2025): подписание инвестиционного соглашения.
- Узел 2 (2026): завершение строительства, риск удорожания оборудования.
- Узел 3 (2027): получение первой оплаты.

Результаты

Применение сценарного метода и моделирования Монте-Карло с учётом корреляции между переводами из РФ, курсом сомони и платёжеспособностью «Барки Точик» дало следующие результаты.

В базовом сценарии (вероятность 0,5) – снижение переводов из РФ на 10% в течение двух лет подряд, что типично для периодов ослабления рубля. Это ведёт к девальвации сомони на 5% ежегодно, что снижает

долларовый денежный поток проекта на 5–7% в год по сравнению с номинальным. По оценкам ЕАБР [3], рост ВВП Таджикистана в 2025 году составит 8,4%, но к 2027 году замедлится до 7,4% – этот тренд, усиленный зависимостью от РФ, увеличивает риск недофинансирования инфраструктурных проектов на 12% (расчёт по модели чувствительности).

В пессимистичном сценарии (вероятность 0,4, а не 0,25 как в исходной версии, из-за высокой волатильности переводов) – падение переводов из РФ на 30% . Согласно корреляционной модели , это вызывает:

- девальвацию сомони на 15% в первый год эксплуатации;
- задержку платежей «Барки Точик» до 12 месяцев (вместо 3–6);
- дополнительное снижение выработки на 15% из-за невозможности закупить запасные части для очистки панелей.

При таком сценарии внутренняя норма доходности (IRR) проекта падает до 4% (таблица 2). Вероятность того, что IRR окажется ниже 10%, составляет 60% (по данным Монте-Карло).

Оптимистичный сценарий (вероятность 0,1) предполагает стабильные переводы из РФ, курс сомони без девальвации, задержки платежей не более 1 месяца. IRR достигает 18%.

Сравнение с гипотетическим проектом, не зависящим от РФ, показывает, что учёт внешней зависимости увеличивает требуемую ставку дисконтирования на 2 п.п. (с 19–20% до 21–22%) и снижает ожидаемый NPV на 30%.

Правовые и регуляторные риски. В 2025 году вступил в силу Закон «Об инвестициях...» [2], провозглашающий равное отношение к местным и иностранным инвесторам. Однако сохраняются ограничения при регистрации юрилиц и приобретении долей в стратегических отраслях. Налоговый кодекс корректируется почти ежегодно: в 2025 году повышены ставки налога на имущество и земельного налога для производственных объектов, что может увеличить операционные расходы СЭС на 5–10% внезапно.

Отсутствие детализированного порядка подключения к сетям и типовых договоров РРА для ВИЭ создаёт риск одностороннего изменения условий. Похожая проблема в 2023 году при запуске первой СЭС в Шахринавском районе привела к подписанию договора за 8 месяцев.

Валютные риски. Национальный банк Таджикистана сохраняет режим управляемого плавления; за последние три года сомони девальвировал к доллару США в среднем на 4–6% ежегодно [6]. При резервах \$4,6 млрд (покрывают 7 месяцев импорта) давление на валюту сохраняется. Для проекта СЭС капитальные затраты (\$250 млн) – в долларах, выручка – в сомони. Девальвация на 10% снижает денежный поток в валютном

выражении на 10%. Рынок производных инструментов отсутствует, форварды или свопы на срок 10+ лет недоступны.

При ставке дисконтирования 15% в долларах и ежегодной девальвации 5% реальная долларовая доходность проекта может оказаться на 3–4 п.п. ниже расчётной.

Технологические риски солнечной генерации. Коэффициент использования установленной мощности (КИУМ) для СЭС в Таджикистане – 15–18% (против 40% в пустынных регионах) из-за пыльных бурь и снегопадов. По данным Агентства по статистике [7], среднегодовая выработка может быть на 10–15% ниже проектной. Дegradaция панелей – 0,5–0,7% в год, что через 15 лет снижает выработку на 7–10%.

Ценовой риск: летний избыток гидроэнергии экспортируется по 2–3 цента/кВт·ч, поэтому оператор системы может ограничивать приём мощности СЭС в дневные часы или предлагать минимальный тариф. Задолженность потребителей перед «Барки Точик» на конец 2024 года превысила 2 млрд сомони [7], что усиливает риск неплатежей.

Качественная оценка рисков

$r = 4,5\% + 0,8 \times 6,5\% + 8\% + 4\% = 21,7\%$ (диапазон 21–22%) где:

- ☐ $r_f = 4,5\%$ – безрисковая ставка;
- ☐ $\beta = 0,8$ – коэффициент чувствительности для солнечной энергетики;
- ☐ $ERP = 6,5\%$ – рыночная премия за риск (для развивающихся рынков);
- ☐ $CRP = 8\%$ – премия за страновой риск Таджикистана (взято среднее из диапазона 7–9%);
- ☐ $\alpha = 4\%$ – проектная премия за специфические риски (технологические, валютные, неплатежей).

Эта ставка на 10–12 процентных пунктов выше, чем для аналогичного проекта в Польше или Турции.

Таблица 2 обобщает результаты сценарного анализа, описанного в разделе «Методы» с добавлением числовых значений курса сомони, основанных на реалистичном базисе (курс ~10,5 сомони/\$ США на начало 2026 года). Параметры каждого сценария (курс сомони, задержка платежей, выработка) заданы на основе: (а) статистики Национального банка Таджикистана [6] – средняя девальвация 4–6% в год; (б) корреляции между переводами из РФ и курсом сомони (коэффициент +0,7); (в) исторических кризисов 2015 и 2020 гг. (падение переводов на 30%); (г) данных Агентства по статистике о потерях выработки из-за пыльных бурь и деградации панелей [7]. Значения IRR (18%, 12%, 4%) получены подстановкой этих параметров в финансовую модель с дисконтированием по ставке 21–22%. Вероятности сценариев (0,1; 0,5; 0,4) рассчитаны на основе стандартного отклонения годовой девальвации сомони ($\sigma = 4,8\%$) и нормального

распределения, скорректированного на условную вероятность шока переводов (подробнее в разделе „Методы“). Таким образом, таблица 2 служит количественным выражением текстовых допущений и позволяет оценить диапазон возможной доходности проекта.

Таблица 2. Сценарный анализ (IRR)

Сценарий	Курс сомони (средний за первый год эксплуатации)	Задержка платежей	Выработка	Внутренняя норма доходности (IRR)	Вероятность
Оптимистичный	10,5 (стабильный)	1 месяц	номинальная	18%	0,1
Базовый	11,0 (девальвация 5% от 10,5)	6 месяцев	–5% от плана	12%	0,5
Пессимистичный	12,1 (девальвация 15% от 10,5)	12 месяцев + списание	–15% (пылевая буря, дефицит запчастей)	4%	0,4

Источник: составлен автором на основе финансовой модели.

Значения курса сомони в таблице округлены до одного десятичного знака для наглядности; в модели используются непрерывные величины (Базовый курс 10,5 сомони/\$ соответствует среднегодовому значению за 2025–2026 гг. по данным [6]).

Анализ чувствительности

Эластичность NPV:

- Тариф: +1,8 (рост тарифа на 10% увеличивает NPV на 18%);
- Задержка платежей: –1,2 (увеличение задержки с 3 до 9 месяцев снижает NPV на 12%);
- Курс сомони: –0,9 (девальвация на 10% снижает NPV на 9%);
- Капитальные затраты: –0,7 (перерасход 20% снижает NPV на 14%).

Моделирование Монте-Карло

NPV положителен только в 40–50% итераций, а в 30% случаев проект убыточен. Это указывает на необходимость повышения тарифа или предоставления государственных гарантий.

Расчёт ожидаемой ценности проекта с учётом активного управления рисками показал, что подписание инвестиционного соглашения (Узел 1) повышает вероятность успеха с 40% до 65%.

Проведённое количественное исследование рисков инвестиционного проекта строительства двух солнечных электростанций в Таджикистане (500 МВт, \$250 млн) позволяет сформулировать следующие основные выводы:

1. **Требуемая ставка дисконтирования.** С учётом странового риска Таджикистана ($CRP = 7-9\%$), рыночной премии для развивающихся рынков ($ERP = 6,5\%$) и проектных специфических рисков ($\alpha = 3-5\%$) ставка дисконтирования для проекта составляет 21–22% в долларах США.

2. **Диапазон доходности по сценариям.** Сценарный анализ (таблица 2) показал, что внутренняя норма доходности (IRR) проекта варьируется от 18% (оптимистичный сценарий, вероятность 0,1) до 4% (пессимистичный сценарий, вероятность 0,4). Базовый сценарий с девальвацией 5% в год, задержкой платежей 6 месяцев и снижением выработки на 5% даёт $IRR = 12\%$ (вероятность 0,5). При этом, согласно моделированию Монте-Карло, вероятность получения IRR ниже 10% составляет 60%, а доля итераций с положительным NPV не превышает 40–50%. Это означает, что без целенаправленного управления рисками проект является высокорисковым.

3. **Ключевые драйверы риска.** Анализ чувствительности выявил, что наибольшее влияние на NPV оказывают:

- а) тариф на электроэнергию (эластичность +1,8): рост тарифа на 10% увеличивает NPV на 18%;
- б) задержка платежей «Барки Точик» (эластичность –1,2): увеличение задержки с 3 до 9 месяцев снижает NPV на 12%;
- с) курс сомони (эластичность –0,9): девальвация на 10% снижает NPV на 9%;
- д) капитальные затраты (эластичность –0,7): перерасход 20% снижает NPV на 14%.

4. **Влияние внешней зависимости.** Высокая корреляция между денежными переводами из РФ, курсом сомони и платёжеспособностью «Барки Точик» (коэффициент +0,7) существенно ухудшает показатели проекта при неблагоприятных сценариях. Включение этой зависимости в модель увеличивает требуемую ставку дисконтирования на 2 процентных пункта (с 19–20% до 21–22%) и снижает ожидаемый NPV на 30% по сравнению с гипотетическим проектом, не зависящим от РФ.

5. **Управление рисками как необходимое условие.** Дерево решений показало, что подписание инвестиционного соглашения с правительством (фиксация долларowego тарифа, суверенная гарантия, стабилизационная оговорка) повышает вероятность успеха проекта с 40% до 65%. Без таких

мер положительный NPV достигается менее чем в половине итераций Монте-Карло.

6. Практические рекомендации. Для обеспечения IRR не ниже 12% (базовый сценарий) необходимо:

А. зафиксировать тариф на уровне не ниже 4,5 цента/кВт·ч с привязкой к инфляции на 20 лет;

В. добиться сокращения задержек платежей до 3–6 месяцев (через суверенную гарантию или механизмы ЕБРР/АБР);

С. предусмотреть компенсацию валютных потерь (натуральное хеджирование, валютная оговорка);

Д. сформировать структуру капитала: 50% – средства международных финансовых институтов, 30% – местные банки, 20% – собственный капитал.

Итоговое заключение. Разработанная и апробированная на примере СЭС методика количественной оценки рисков (CRP-модель, сценарный анализ, Монте-Карло, дерево решений) применима для любых инвестиционных проектов в Таджикистане. При условии реализации предложенных мер минимизации рисков проект строительства двух солнечных электростанций может обеспечить долгосрочную стабильную доходность на фоне хронического дефицита электроэнергии и растущего спроса. Однако без активного управления рисками и государственных гарантий проект не может быть рекомендован к финансированию.

Обсуждение

Полученные количественные оценки подтверждают, что инвестиционные проекты в Таджикистане требуют значительно более высокой премии за риск, чем в странах с переходной экономикой Восточной Европы. Ставка дисконтирования 21–22% в долларах делает проект чувствительным даже к небольшим изменениям тарифа или курса. Высокая эластичность NPV по тарифу (1,8) и задержкам платежей (–1,2) указывает на то, что управление договорными отношениями с «Барки Точик» является критическим.

Низкая вероятность положительного NPV при Монте-Карло (40–50%) объясняется совокупным действием валютного риска и риска неплатежей, которые в Таджикистане коррелируют. Отсутствие рынка деривативов усугубляет проблему: инвестор не может застраховать валютную позицию на длительный срок.

Сравнение с предыдущими исследованиями

В работе Воронцовского [8, с. 210–215] для проектов в реальном секторе экономики России рекомендуется ставка дисконтирования 12–15%. Для Таджикистана, согласно нашему расчёту, требуется дополнительная

премия в 6–7%, что согласуется с оценкой странового риска ЕАБР [3] и спредами суверенных еврооблигаций. Шарипов [10, с. 47–49] качественно описывал низкую инвестиционную привлекательность энергетики Таджикистана, но не приводил количественных порогов. Наше исследование впервые даёт такие пороги (IRR ниже 10% в 60% сценариев).

Заключение инвестиционного соглашения и РРА (Соглашение о покупке электроэнергии) с гарантиями. Рекомендуется зафиксировать в соглашении с правительством [2]:

- долларový тариф (например, 4,5 цента/кВт·ч с привязкой к инфляции) на 20 лет;
- суверенную гарантию по обязательствам «Барки Точик»;
- право на частичный экспорт электроэнергии (30% мощности).

Стабилизационная оговорка (налоговая амнистия на 10–15 лет) снижает правовой риск.

Привлечение международных финансовых институтов. ЕБРР [5], АБР, Исламский банк развития предоставляют кредиты под 6–8% годовых в долларах на 15 лет, что на 2–3 п.п. ниже рыночных. Кроме того, они выступают политической страховкой. В стратегии ЕБРР на 2025–2030 гг. [5] «зелёная» энергетика Таджикистана является приоритетом.

Валютное хеджирование при отсутствии деривативов

- Натуральное хеджирование: добиться законодательного разрешения продавать часть электроэнергии экспортёрам (золотодобывающим компаниям) за валюту.
- Валютизация кредита: привлекать финансирование в сомони, но с учётом высоких ставок (20–25%) это нецелесообразно.
- Валютная оговорка в контрактах с поставщиками: оплата в сомони по курсу на дату платежа, но с фиксацией верхнего предела.

Диверсификация выручки

- Продажа электроэнергии крупным промышленным потребителям (Таджикский алюминиевый завод) по двусторонним договорам.
- Участие в углеродных кредитах (продажа сертификатов CO₂) – дополнительно до 5% к выручке.

Технические меры

- Автоматические системы очистки панелей от пыли (снижение потерь выработки на 10–12%).
- Бифокальные панели.
- Страхование имущества от стихийных бедствий (франшиза до 15%).

Оптимальная структура капитала

- 50% – средства международных финансовых институтов (долгосрочные, низкий процент);

- 30% – долг местных банков в сомони (короткие сроки для покрытия кассовых разрывов);
- 20% – собственный капитал инвестора.

Перспективы улучшения инвестиционного климата

Стратегия привлечения инвестиций до 2040 года [1] ставит цель увеличить ежегодный приток с \$5,1 млрд до \$12,9 млрд. Предусмотрено создание «единого окна» для инвесторов в энергетике, субсидирование ставок по кредитам на ВИЭ, долгосрочная аренда земли (до 49 лет). По прогнозам Минэнерго [7], к 2030 году дефицит электроэнергии зимой достигнет 3 млрд кВт·ч, что создаёт устойчивый спрос. Программа Всемирного банка CASEC [4] предоставила грант \$50 млн на развитие ВИЭ-генерации в Центральной Азии. Основные ограничения:

- Сценарный анализ и Монте-Карло опираются на исторические данные по девальвации и неплатежам [6,7], но будущая волатильность может отличаться.
- Ставка CRP (7–9%) является экспертной оценкой; более точные значения потребовали бы расчёта по модели суверенного спреда.
- Не учтены риски, связанные с возможным военно-политическим кризисом в регионе.

Заключение

Проведённый на примере проекта двух СЭС в Таджикистане анализ позволяет сделать следующие выводы:

1. **Макроэкономические риски** (валютная волатильность, инфляция, зависимость от внешних условий) являются материальными и требуют заложения высокой премии за риск в ставку дисконтирования – **21–22% в долларах**.

2. **Правовые и регуляторные риски** связаны с частыми изменениями налогового законодательства и отсутствием прозрачных правил подключения к сетям. Ключевой механизм снижения – заключение инвестиционного соглашения с правительством [2] со стабилизационной оговоркой.

3. **Валютный риск** критический, так как доходы в сомони, а инвестиции в долларах. При отсутствии рынка деривативов эффективное решение – привлечение финансирования от международных институтов в валюте выручки либо получение государственных гарантий компенсации валютных потерь.

4. **Отраслевые риски** (неплатежи «Барки Точик», износ сетей) могут быть смягчены через механизмы проектного финансирования с участием ЕБРР или АБР [5], которые выступают гарантами дисциплины расчётов.

5. **Количественные методы** (сценарный анализ, Монте-Карло, дерево решений) показывают, что при пессимистичном сценарии проект может оказаться убыточным ($IRR=4\%$). Однако при активном управлении рисками – особенно через фиксацию долларového тарифа и суверенную гарантию – проект становится реалистичным ($IRR=12\%$ в базовом сценарии).

В целом Таджикистан остаётся страной с повышенными инвестиционными рисками в энергетике, но одновременно с огромным неудовлетворённым спросом на электроэнергию [7]. Инвестор, готовый инвестировать в прозрачную структуру с участием международных финансовых институтов, может получить долгосрочную стабильную доходность на фоне растущего рынка.

Литература

1. URL: https://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=168343 (дата обращения: 02.06.2026). Постановление Правительства Республики Таджикистан от 1 июля 2025 года, №372 «О стратегии привлечения инвестиций в Республику Таджикистан на период до 2040 года».
2. URL: https://investcom.tj/uploads/post_docs/492/U3wR5eC7BLMZ.pdf (дата обращения: 04.06.2026). Закон Республики Таджикистан «Об инвестициях и поощрении инвестиционной деятельности» (2025).
3. URL: https://eabr.org/upload/iblock/5a8/EDB_Macroreview_2025_2027_Summary_RU.pdf (дата обращения: 06.06.2026). ЕАБР. Макроэкономический прогноз 2025–2027. – М.: ЕАБР, 2025.
4. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/24ac6dfd-7dd1-4c1d-89fc-b6e345c9952a/content> (дата обращения: 08.06.2026). Всемирный банк. Инструменты преобразований: стимулирование роста производительности в Европе и Центральной Азии. – Вашингтон, 2025.
5. URL: https://www.ebrd.com/content/dam/ebd_dxp/assets/pdfs/countrystrategies/tajikistan/tajikistan-country-strategy-2025-30-russian.pdf (дата обращения: 08.06.2026). ЕБРР. Стратегия для Таджикистана на 2025–2030 годы. – Лондон, 2025.
6. URL: <https://nbt.tj/ru/news/618354/> (дата обращения: 09.06.2026). Национальный банк Таджикистана. Отчёт о денежно-кредитной политике за 2025 год. – Душанбе, 2026.
7. URL: <https://www.stat.tj/wp-content/uploads/2025/12/maket10-2025-doklad-russkij-okonchat.pdf> (дата обращения: 09.06.2026). Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Энергетический баланс за 2024 год. – Душанбе, 2025.

8. Воронцовский, А. В. Управление инвестициями: инвестиции и инвестиционные риски в реальном секторе экономики: учебник и практикум для вузов. – 2-е изд., пер. и доп. – Москва: Юрайт, 2025. – 407 с.
9. Эриашвили Н.Барибаева А. и др. Управление инвестиционными рисками / под ред. Н. Д. Эриашвили, Л. Н. Тепмана. – Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2024. – 247 с.
10. Шарипов У. А. Инвестиционная привлекательность региона: анализ факторов, влияющих на энергетический комплекс Республики Таджикистан URL: <https://vest.rea.ru/jour/article/view/1685> (дата обращения 09.06.2026) стр. 77-87, // Вестник Российского экономического университета им. Г.В. Плеханова. Номер выпуска: № 4– 2023.

REFERENCES

1. URL: https://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=168343 (accessed: 02.06.2026). Resolution of the Government of the Republic of Tajikistan dated July 1, 2025 No. 372 "On the strategy for attracting investments to the Republic of Tajikistan for the period up to 2040".
2. URL: https://investcom.tj/uploads/post_docs/492/U3wR5eC7BLMZ.pdf (accessed: 04.06.2026). Law of the Republic of Tajikistan "On Investments and Promotion of Investment Activity" (2025).
3. URL: https://eabr.org/upload/iblock/5a8/EDB_Macroreview_2025_2027_Summary_RU.pdf (accessed: 06.06.2026). EBRD. Macroeconomic Forecast 2025–2027. Moscow: EBRD, 2025.
4. <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/24ac6dfd-7dd1-4c1d-89fc-b6e345c9952a/content> (Accessed: 08.06.2026). World Bank. Tools for Transformation: Fostering Productivity Growth in Europe and Central Asia. Washington, DC, 2025.
5. https://www.ebrd.com/content/dam/ebrd_dxp/assets/pdfs/countrystrategies/tajikistan/tajikistan-country-strategy-2025-30-russian.pdf (Accessed: 08.06.2026). EBRD. Strategy for Tajikistan for 2025–2030. London, 2025.
6. Available at: <https://nbt.tj/ru/news/618354/> (Accessed: 09.06.2026). National Bank of Tajikistan. Monetary Policy Report for 2025. Dushanbe, 2026.
7. Available at: <https://www.stat.tj/wp-content/uploads/2025/12/maket10-2025-doklad-russkij-okonchat.pdf> (Accessed: 09.06.2026). Agency on Statistics under the President of the Republic of Tajikistan. Energy Balance for 2024. – Dushanbe, 2025.
8. Vorontsovsky, A. V. Investment Management: Investments and Investment Risks in the Real Sector of the Economy: Textbook and Workshop for Universities. – 2nd ed., trans. and add. – Moscow: Yurait, 2025. – 407 p.

9. Eriashvili, N. D., Barikaeva, A. F., et al. Investment Risk Management / edited by N. D. Eriashvili, L. N. Tepman. – Moscow: UNITY-DANA, 2024. – 247 p.

10. Sharipov, U. A. Investment attractiveness of the region: analysis of factors influencing the energy complex of the Republic of Tajikistan URL: <https://vest.rea.ru/jour/article/view/1685> (date of access 06/09/2026) pp. 77-87, // Bulletin of the Russian Economic

**МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ - СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ - INFORMATION
ABOUT THE AUTHOR**

TJ	RU	EN
ҲАЙДАРОВ АЛИШЕР ХАМДАМАЛИЕВИЧ	ХАЙДАРОВ АЛИШЕР ХАМДАМАЛИЕВИЧ	KHAIDAROV ALISHER KHAMDAMALIEVICH
Муаллими факултаи иқтисод ва идораи кафедраи менеджмент ва маркетинги Донишгоҳи (Славиянии) Русияву Тоҷикистон	Преподаватель факультета экономики и управления кафедры менеджмента и маркетинга в Российско- Таджикском (Славянском) университете	Lecturer at the Faculty of Economics and Management, Department of Management and Marketing, Russian-Tajik (Slavonic) University
Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи М. Турсунзода 30	Таджикистан, город Душанбе, ул. М. Турсунзаде 30	Tajikistan, Dushanbe city, M. Tursunzade Street 30
Тел.: +992 905 50 33 73 Email: Fragma05@gmail.com		

УДК: 327:004:339.727

НАҚШИ ДИПЛОМАТИЯИ РАҚАМӢ ДАР ТАШАККУЛИ СИМОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА ҶАЛБИ САРМОЯ

Имомзода И. А.,

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар арсаи байналмилалӣ кишварҳо бо иқтисодӣ, ташаббусҳои ҷаҳонӣ ва дигар воситаҳои таъсиррасон симои байналмилалӣ худро муаррифӣ менамоянд. Чунин тарзи амалқард боиси он мегардад, ки ба кишвар тавачҷуҳ зоҳир гашта, сармоя ҷалб шавад ва ба иқтисодиёти он таъсиргузор бошад. Дар баробари дигар воситаҳои муассир имрӯз дипломатияи рақамӣ нақш ва мақоми баланд дар сиёсати байналмилалӣ касб кардааст. Дипломатияи бо шакли навҳои нав зӯҳур карда, алҳол дипломатияи иттилоотӣ ё дипломатияи рақамӣ дар муколама, гуфтушунидҳо, нишасту вохӯриҳои давлатҳо ва созмонҳои байналмилалӣ қорбурд мешавад. Дар мақолаи мазкур маҳз дипломатияи рақамӣ, ҳамчун омил муҳим дар ташаққули симои байналмилалӣ ва ҷалби сармоя, таҳлилу баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: дипломатия, дипломатияи рақамӣ, дипломатияи иттилоотӣ, дипломатияи шабакавӣ, сармоя, симои байналмилалӣ, иқтисод, фановарӣ, ҳукумати электронӣ.

РОЛЬ ЦИФРОВОЙ ДИПЛОМАТИИ В ФОРМИРОВАНИИ МЕЖДУНАРОДНОГО ИМИДЖА И ПРИВЛЕЧЕНИИ ИНВЕСТИЦИЙ

Имомзода И. А.,

Таджикского национального университета,

На международной арене государства представляют свой международный имидж посредством экономического потенциала, глобальных инициатив и других инструментов влияния. Такой подход способствует привлечению внимания к стране, притоку инвестиций и оказывает влияние на её экономику. Наряду с другими эффективными средствами, сегодня цифровая дипломатия приобрела важное значение и высокий статус в международной политике. Дипломатия проявляется в новых формах и видах, и в настоящее время информационная или цифровая дипломатия активно используется в диалоге, переговорах, встречах и саммитах государств и международных организаций. В данной статье цифровая дипломатия рассматривается и анализируется именно как важный фактор формирования международного имиджа и привлечения инвестиций.

Ключевые слова: дипломатия, цифровая дипломатия, информационная дипломатия, сетевая дипломатия, инвестиции, международный имидж, экономика, технологии, электронное правительство.

THE ROLE OF DIGITAL DIPLOMACY IN SHAPING INTERNATIONAL IMAGE AND ATTRACTING INVESTMENT

Imomzoda I. A.,

Tajik National University

In the international arena, states present their international image through economic potential, global initiatives, and other instruments of influence. Such an approach contributes to attracting attention to the country, drawing investment, and influencing its economy. Alongside other effective tools, digital diplomacy has today gained a significant role and status in international politics. Diplomacy has emerged in new forms and types, and currently information diplomacy, or digital diplomacy, is widely used in dialogues, negotiations, meetings, and summits of states and international organizations. This article analyzes and examines digital diplomacy specifically as an important factor in shaping an international image and attracting investment.

Keywords: *diplomacy, digital diplomacy, information diplomacy, network diplomacy, investment, international image, economy, technology, e-government.*

Муқаддима. Дар шароити рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ дипломатияи рақамӣ ба яке аз абзорҳои муҳимми сиёсати хориҷии давлатҳо табдил ёфтааст. Истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ, сомонҳои расмӣ ва дигар платформаҳои рақамӣ ба кишварҳо имкон медиҳад, ки симои байналмилалӣ худро муаррифӣ намуда, имкониятҳои иқтисодӣ, сармоягузорӣ ва сайёҳии худро ба ҷомеаи ҷаҳонӣ пешниҳод намоянд. Таҷрибаи кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки дипломатияи рақамӣ дар таҳкими нуфузи байналмилалӣ, ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ва рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ нақши муҳим дорад. Дар ин замина омӯзиши моҳият, имкониятҳо ва таҷрибаи истифодаи дипломатияи рақамӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти хос касб менамояд.

Асосҳои назариявӣ. Дипломатияи рақамӣ ба назарияҳои ҷомеаи иттилоотӣ, дипломатияи оммавӣ ва концепсияи «неруи нарм»-и давлатҳо метавонанд тавассути ҷолибияти фарҳангӣ, арзишҳо ва сиёсати худ ба афкори ҷомеаи ҷаҳонӣ таъсир расонанд. Дар шароити муосир ин таъсир бештар тавассути технологияҳои рақамӣ амалӣ мегардад. Ҳарчанд, ки мафҳуми дипломатияи рақамиро муҳаққиқон гуногун шарҳ додаанд. Ба

андешаи муҳаққиқ Н.Светкова, дипломатияи рақамӣ истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ ва воситаҳои интернетӣ аз ҷониби давлат барои таъсиррасонӣ ба аудиторияи хориҷӣ мебошад. Аз рӯи таърифи пажӯҳишгар И.Манор, дипломатияи рақамӣ истифодаи абзорҳои онлайнӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ барои иҷрои вазифаҳои анъанавии дипломатия, аз ҷумла иттилоотрасонӣ, робита бо ҷомеа ва ҳамкориҳои байналмилалиро дар бар мегирад.

Маълумот ва усулҳо. Пойгоҳи иттилоотии таҳқиқотро адабиёти илмӣ ватанӣ ва хориҷӣ, санадҳои расмӣ созишҳои байналмилалӣ, маълумоти мақомоти давлатӣ, инчунин маводи шабакаҳои иттилоотӣ ва сомонҳои расмӣ оид ба дипломатияи рақамӣ ташкил медиҳанд. Дар қараёни таҳқиқот усулҳои таҳлили муқоисавӣ, таҳлили мантиқӣ, усули системавӣ ва ҷамъбастанӣ илмӣ истифода шуданд. Бо истифода аз ин усулҳо таҷрибаи кишварҳои гуногун дар самти дипломатияи рақамӣ, нақши он дар ташаккули симои байналмилалӣ ва ҷалби сармоя мавриди омӯзиш ва арзёбӣ қарор дода шуд.

Мақсади мақола таҳлили нақши дипломатияи рақамӣ дар ташаккули симои байналмилалӣ давлат ва ҷалби сармоя, инчунин, муайян кардани имкониятҳои истифодаи самараноки он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Баррасии таҳқиқот. Таҷрибаи байналмилалӣ дар солҳои охир нишон дод, ки кишварҳои аз лиҳози ҳудуд ва аҳоли хурдтарин метавонанд дар сиёсати хориҷӣ ташаббусҳои созидаву таъсиргузор дошта бошанд. Аз ҷумла Лихтенштейн, Люксембург, Эстония, Сингапур ва Малайзия кишварҳои ба ҳисоб мераванд, ки бо фановариҳо ва технологияи иттилоотиву коммуникатсионӣ маъруф гардидаанд. Дар кишварҳои мазкур сиёсати дохиливу хориҷӣ аллакай тавассути воситаҳои муосири технологӣ ба роҳ монда шудаанд. Дар заминаи истифодаи васеи технология дар муносибатҳои байналмилалӣ ва дипломатия соҳаи наву алоҳидаи он бо номи «дипломатияи рақамӣ» ё «дипломатияи иттилоотӣ» ба вучуд омад. Истилоҳи мазкур дар забони англисӣ ҳамчун «digital diplomacy» дар фазои иттилоотӣ ва илмӣ истифодаи васеъ дорад.

Пайдоиши дипломатияи рақамӣ ба омилҳои гуногун рабт дорад. Дар баробари он, ки технология тамоми соҳаҳои ҳаёти имрӯзаро фаро гирифтааст, ҳамчунин, он воситаи осон, сарфакорона ва бехатари табодули иттилоот ба ҳисоб меравад. Аммо ба андешаи як қатор муаллифони «дар дипломатияи муосир низ тағйироти қалбиро мушоҳида кардан мумкин аст. Аз ҷумла, ҳатарҳои нав, сохтор, усул ва равишҳои дипломатия дигаргун гардида, соҳаҳои муҳталиф дар ҷаҳонҷӯбаи он падидаи омада истодаанд» [Заемский, Карпович, с., 264-276].

Чунин равиш бо зуҳури тағйироти ҷиддӣ дар сиёсати ҷаҳонӣ аз ҷумла ҷангу низоъҳои минтақавӣ, паҳншавии бемориҳои сироятӣ, бӯҳронҳои иқтисодиву молиявӣ, норасоии обу ғизо, мушкилоти барқ ва ғайра мебошад. Аз ин рӯ, коҳиши масоили мазкур гуфтугӯи ҷомеаи ҷаҳонӣ ва пайдо кардани роҳу усулҳои муассири ҳалли масъалаҳои баррасишуда талаб мекунад.

Дар робита ба мафҳум, моҳият ва ҳадафҳои дипломатияи рақамӣ андешаҳои гуногун мавҷуд аст. Масалан, пажӯҳишгар Н.Светкова дипломатияи рақамиро «ҳамчун дастгоҳи ҳукумати таъсиррасонӣ ба истифодабарандагони сомонаҳои иҷтимоӣ дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ» [Светова, 37-47] меҳисобад. Ё ин, ки ба таърифи Илан Манор, «дипломатияи рақамӣ истифодаи абзорҳо ва платформаҳои онлайнӣ, аз қабili шабакаҳои иҷтимоӣ ва вебсайтҳои расмӣ ҳукумат барои амалӣ кардани вазифаҳои анъанавии дипломатӣ, аз ҷумла ғайриқарорӣ иттилоотӣ, дастгирии консулӣ ва мубодилаи фарҳангиро дар бар мегирад» [Манор, с. 21].

Муаллифони ватанӣ дипломатияи рақамиро «пеш аз ҳама, ҳамчун дипломатияе, ки ба истифодаи васеи восита ва технологияҳои муосири рақамии интернет–индустрия дар раванди муайянсозӣ, сохтурсозӣ, навсозӣ ва татбиқи вазифаҳои дипломатӣ ва сиёсати берунӣ асосан бо мақсади шабакавикунонии ҳамкорӣҳои дипломатҳои америкой бо намоёндагони иттиҳодияҳои ҷамъиятию сиёсӣ ва муассисаҳои ҳокимияти давлатии хориҷа нигаронида шудааст, баррасӣ мекунад» [Неймонов, Муртазо, с. 320].

Пайдоиши дипломатияи рақамӣ ба солҳои 90-уми асри бистӣ милодӣ рост меояд. Таъсиси шӯъбаи барномаҳои компютерӣ дар соҳаи дипломатия дар Академияи баҳри Миёназамин аз аввалин ташаббусҳо ба ҳисоб рафта, дар заминаи он “DiploFoundation” таъсис ёфт. Баъдан дар ИМА “Барномаи дипломатияи рақамии солҳои 2002-2003” қабул карда шуда, шабакаҳои анъанавии иттилоот, радио ва телевизион ба шабакаи интернет интиқол ёфт.

Пайдоиши сомонаҳои интернетӣ ва интишори ахбор, инъикоси самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ, паҳши барномаҳо, видеогузоришҳо аз аввалин нишонаҳои истифодаи дипломатияи рақамӣ дар фазои маҷозӣ ба ҳисоб мерафт. Муҳаққиқи ватанӣ А.Анварӣ таҳаввули дипломатияи рақамиро ба ҷаҳор марҳала ҷудо кардааст:

1. Солҳои 1992–2008–воридгардии ҷомеаи ҷаҳонӣ ба фазои иттилоотӣ, рақамигардонии паҳши радио ва телевизион (2002–2003 дар ИМА) ва дастрасии аҳоли ба интернет;

2. Солҳои 2009–2015 – кушодани сомонаҳои расмӣ ва саҳифаҳо дар шабакаҳои иҷтимоӣ аз тарафи мақомоти давлатӣ, махсусан, мақомоти сиёсати хориҷӣ (зухури “Twiplomacy”, ҳамчун қисми дипломатияи рақамӣ);

3. Солҳои 2016–2019–рушди ТИИ, шиддати ҷангҳои иттилоотӣ, мудоҳила ва ҳучумҳои киберӣ, истифодаи мақсадноки иттилоот, паҳни ахбори бардурӯғ, афзоиши зарурати таъмини амнияти иттилоотӣ;

4. Соли 2020 то имрӯз – маҷозӣ (вертуалӣ) гардидани ҳаёти ҷомеаи инсонӣ, конфронс ва вохӯриҳои маҷозӣ, нишастҳои дастаҷамъонаи электронӣ (тавассути “Zoom diplomacy” [Анварӣ, с. 41]).

Бо пайдоиши шабакаҳои иҷтимоӣ дипломатияи рақамӣ бештар маъмул гардид. Дар ин марҳала мақомоти давлатӣ, вазорату идораҳо ва ҳатто сиёсатмадорон муколама, баррасии масоили гуногунро тариқи саҳифҳои фејсбукӣ, твиттер инъикос менамуданд. Бинобар ин, ба дипломатияи рақамӣ мафҳумҳои нав бо номи «дипломатияи электронӣ» (E-diplomacy), «дипломатияи шабакавӣ» (Net Diplomacy), «дипломатияи твиттерӣ» (Twiplomacy), «дипломатияи фејсбукӣ» (Facebook diplomacy), зумдипломатия (Zoom diplomacy), дипломатияи киберӣ (Cyber diplomacy), дипломатияи маҷозӣ (Virtual diplomacy) ва ғайра ба вуҷуд омаданд.

Истилоҳоти мазкурро дар маҷмӯъ, ҳамчун «дипломатияи рақамӣ» унвон кардан қобили таваҷҷуҳ мебошад. «Ҳам аз лиҳози мазмун ва ҳам дар амалия истилоҳоте, ки дар боло оварда шудаанд, якдигарро пурра намуда, дар маҷмӯъ, кӯшиши давлатҳоро барои ноил шудан ба ҳадафҳои дипломатӣ бо истифода аз интернет, шабакаҳои иҷтимоӣ, барномаҳои махсуси иртиботӣ ва технологияҳои коммуникатсионӣ ифода меkunанд. Усулан, ин падидаҳо вазифаҳои асосии дипломатияро тағйир намодаанд, аммо имкон фароҳам оварданд, ки ин вазифаҳо бо ёрии воситаҳои нав татбиқ карда мешавад» [Абдучабборов, с. 76].

Дипломатияи рақамӣ тавассути воситаҳои мухталиф роҳандозӣ мегардад. Айни ҳол дар доираи дипломатияи рақамӣ ВАО-и нав (мачаллаву журналҳои электронӣ ва шабакаҳои хабарии интернетӣ), шабакаҳои иҷтимоӣ (Facebook, Twitter, WhatsApp), блогҳо (рӯзнома ё журналҳои инфиродии электронӣ дар YouTube, Telegram) ва дигар саҳифаҳои васоити электронӣ дар шабакаҳои глобалии интернетӣ ба таври васеъ истифода мешаванд» [Цветкова, с., 111].

Дар арсаи байналмилалӣ баъзе нишасту муколамаҳои сатҳи баланд маҷозӣ сурат мегиранд. Аз ин рӯ, ин нишон медиҳад, ки то чӣ андоза кишвари мизбон ба ташкили нишастҳои сатҳи баланд омода аст ва технологияи иттилоотӣ дар инъикоси ҷорабиниҳои байналмилалӣ васеъ истифода мегардад.

Шаҳодати гуфтаҳои боло баргузор гардидани чаласаи Шурои амнияти дастаҷамъии СААД ва нишастии 20-умин ҷашни СҶШ дар шаҳри Душанбе, дар таърихи 16-17 сентябр буда, дар раванди он Дабири кулли СММ, Президенти Федератсияи Русия В.Путин, Раиси Ҷумҳурии Мардумии Чин Си Чин Пин, Сарвазири Ҳиндустон Н.Моди, Президенти Муғулистон ба таври маҷозӣ иштирок намуданд.

Ташкили чорабиниҳои мазкур нишон дод, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар истифодаи дипломатияи рақамӣ барои баргузориҳои чорабиниҳои сатҳи баланд омода буда, тавонист нишастҳои дучониба ва бисёрҷонибаро инъикос намояд. Равиши ташкили вохуриву нишастҳои маҷозӣ аслан баъд аз хуруҷи пандемияи 2019 вусъат ёфт. «Дар шароити пандемия бештари фаъолияти дипломатӣ дар доираи фазои онлайнӣ, дар шабакаҳои интернетӣ ва иҷтимоӣ мегузашт. Сарони кишварҳо ва намояндагони мақомотҳои давлатӣ тавассути экрани мониторҳои худ бо ҳам мулоқот мекарданд» [15].

Дар маҷмӯъ, дипломатияи рақамӣ ба ташаккули симони байналмилалӣ ҳар кишвар мусоидат мекунад. Ба воситаи он, пеш аз ҳама, дастовардҳои технологияи давлатҳо рӯнамоӣ мешаванд. Барои тақвияти он дар ИМА дастгоҳи дипломатӣ, намояндагӣҳо ва сафоратхонаҳои маҷозӣ, дар Русия Департаменти дипломатияи рақамии Вазорати қорҳои хориҷӣ, шабакаи дуум (244 сафорат, консулгарӣ, намояндагии тичорӣ ва дипломатии Русия), дар Чин шабакаҳои иҷтимоӣ – RenRen, WeChat, Sina Weibo, QQ ба роҳ монда шудааст. Дар баробари технология ва дигар иқтидори иқтисодии кишвар ҳамчунин, иқтидори сайёҳии кишвар ба ҷаҳониён пешкаш карда мешавад. Ҳоло видеогузоришҳо, филмҳои мустанад ва ғайра дар шабакаҳои ютуб ва дигар сомонҳои иҷтимоӣ нашр мешаванд, ки қобили таваҷҷуҳи сайёҳон мебошанд. Дар ин замина барои иқтисоди кишвар ворид шудани шумораи зиёди сайёҳон ҳамчун омили асосии ҷалби сармоя маҳсуб меёбад.

Аз кишварҳое, ки маконҳои таърихӣ, мавзеҳои сайёҳии худро ба маркази тамошо пешниҳод мекунанд, ҳамасола садҳо ҳазор сайёҳ дидан мекунад. Масалан манораи Эйфели шаҳри Париж, маконҳои таърихии Италия, маконҳои сайёҳии Туркия, Таиланд, Чин ва ғайра манбаи асосии даромади ин кишварҳо ба шумор меравад.

Масоили мубрами ҷаҳонӣ, бахусус масъалаҳои иқтисодӣ, экологӣ, муҳоҷират ва ғайра тариқи зумдипломатия, твипдипломатия ва ғайра муҳокима карда мешаванд. Дар робита ба ин масъала, баъзе аз кишварҳо фаъол мебошанд. Дар Олмон сиёсати хориҷӣ дар робита ба мушкилоти муҳоҷират, бӯҳрони фаъолияти ниҳодҳои бисёрҷониба, бӯҳрони тартиботи минтақавӣ ва ғайра алоқаманд аст. Муҳокимаҳо тариқи дипломатияи

рақамӣ бо гурӯҳҳои зер доир мегарданд: коршиносон ва намояндагони ҷомеаи илмӣ, шаҳрвандон, кормандони Вазорати корҳои хориҷии Олмон.

Дар ин кишвар, пеш аз ҳама, «бознигарии раванд ва сохторҳои Вазорати корҳои хориҷии Олмон бо таваҷҷуҳи махсус ба шаклҳои онлайн ва васоити рақамӣ, баъдан, баланд бардоштани ҳассосияти Вазорати корҳои хориҷии Олмон ба тағйирот дар муҳити ҷаҳонии иттилоотӣ-иртиботӣ ва рақамӣ, гузаронидани мубоҳисаҳои мунтазам бо тартиботи мувофиқ (сохтакориҳо, мубоҳисаҳои интернетӣ), роҳандозии формати нави муколама – конфронси шаҳрвандиро пешбинӣ менамуд. Баъдан, табдил додани Вазорати корҳои хориҷии Олмон ба як маркази дипломатияи муосир ва фаълтар истифода бурдани иттилоот, инчунин, тақмили робитаҳои шабакавиро дар ҳама сатҳ пешбинӣ мекард» [Муртазо, Хуморов, с. 71].

Муносибатҳои тарафайну дӯстона байни давлатҳо дар заминаи истифодаи дипломатияи рақамӣ ташаккул меёбанд. Дар гузориши солонаи департаменти ИМА доир ба дипломатияи мардумӣ чунин вазифаҳо ба миён гузошта шудааст: «ҳамоҳангсозии фаъолияти байнидавлатӣ дар соҳаи таъмини амнияти ҷаҳонӣ ва мубориза бо ҷиноятҳои фаромиллӣ бо истифода аз воситаҳои муосири рақамӣ ва шабакаҳои алоқа; пешбурди амсилаи сохтори демократӣ бо ёрии шабакаҳои иҷтимоӣ, механизмҳои тасвирӣ, расонаҳои рақамӣ; ҳалли муштараки мушкилоти минтақавӣ ва ҷаҳонӣ дар соҳаи тандурустӣ, эпидемиология, маориф, некуахлоқии иҷтимоӣ тавассути истифодаи муҳарриқҳои ҷустуҷӯии интеллектуалӣ ва хизматҳои берунии интернет, вокуниш ба офатҳои табиӣ тавассути амалҳои башардӯстона бо ҷалби марказҳои амалӣ бо истифода аз форумҳои онлайн ва “Office-in-a-box”; рушди фаҳмиши байналмилалӣ тавассути мубокиқгардонии иттилоот ва имкониятҳои интернетӣ барои мурочиат ба ҷомеа ва ҳукуматҳои хориҷӣ, инчунин, ташкили хадамоти дипломатии донишҷӯёни маҷозӣ, тақвияти иқтидори консулӣ тавассути кор бо барномаҳои анъанавии интернетӣ, хизматҳои сомонӣ, расонаҳои устувори IT» ва ғайра [18].

Яке аз масъалаҳои, ки айни замон таваҷҷуҳи кишварҳо ва созмонҳои байналмилалиро ҷалб кардааст, таъмини амният ва мубориза бо ҷиноятҳои фаромиллӣ мебошад. Бахусус, дар раванди муҳоҷирати бегона, ҷангу низоъҳои минтақавӣ ба субот ва амнияти кишварҳо таҳдидҳои зиёд ба назар мерасад. Бинобар ин, бархе аз кишварҳои мутараққӣ танзими муҳоҷират, пешгирии ҷиноятҳои терроризму экстремизмро тавассути барномаҳои муосири рақамӣ роҳандозӣ намудаанд. Сатҳи ҷинояткорӣ дар заминаи истифодаи дипломатияи рақамӣ коҳиш ёфта, бахусус коррупсия, ҷиноятҳои фаромилӣ, мубодилаи маводи муҳаддир, терроризму экстремизм

пешгирӣ карда мешавад. «Рушди иртиботи интернетӣ, технологияҳои муосири Web2.0 дар баробари зарурати мубориза бо терроризм ва таҳдидҳои сиёсати хориҷӣ аз ҷониби Русия, Эрон, Кореяи Шимолӣ ва Чин дар нимаи дуҷуми солҳои 2000-ум боиси ташаккули босуръати як қатор концепсияҳои стратегии алоқаманд ба дипломатияи оммавӣ ва дипломатияи рақамӣ дар ИМА гардид» [Муртазо, Хуморов, с. 69].

Яке аз ҳадафҳои асосии дипломатияи рақамӣ таъмини амният, суботи ҷомеа ва нишон додани кишварҳои амн дар рейтингҳои байналмилалӣ мебошад. Аллакай бархе аз кишварҳо ба воситаи он натиҷаи дилхоҳ ба даст оварданд. «Имрӯз вазифаи аввалиндараҷаи дипломатияи рақамии Чин таъмини суботи дохилӣ ва амнӣи давлат ва танҳо пас аз он ворид кардани «неруи нарм»-и худ мебошад. Чунин арзёбиҳо на танҳо табиати назарӣ доранд, балки эътирозҳои солҳои 2019–2020 дар Ҳонконг маҳз бо шарофати кори Ҳамоҳангшудаи Ҷаёлолони Ҳонконг ва қувваҳои беруна дар шабакаҳои иҷтимоии “Twitter” ва “Facebook”, инчунин, дар платформаи YouTube хеле васеъ паҳн шуданд» [АлиқбEROVA, Балакин, с. 79].

Баъзе сиёсатмадорон дар шабакаҳои иҷтимоӣ бештар ҷаёл буда, ба ин васила сиёсати хориҷии кишвари худро муаррифӣ менамоянд. Ҳоло Президенти ИМА Д. Трамп, сарвазири Ҳиндустон Н.Модди, собиқ Сарвазири Британия Б.Ҷонсон, Президенти Туркия Р.Эрдугон, Сарвазири Канада, Олмон, дар шабакаҳои фејсбук Ҳамарӯза иброни назар мекунанд. Корбарони онҳо дар шабакаҳои иҷтимоӣ ба садҳо миллион мерасанд. Масалан, саҳифаҳои Д. Трамп, Н. Модди ва дигарон зиёда аз 50 миллион нафар корбар доранд.

Twitter–саҳифаи собиқ Президенти Иёлоти Муттаҳидаи Амрико Доналд Трамп ҷаёлтарин дар фазои интернетӣ дар миёни роҳбарони мамлакатҳо буд ва истифодабарандагони зиёд дошт. Ва ин сабаб шуд, ки мафҳуми «твиттер-дипломатия» (twiplomacy), Ҳамчун як навъи дипломатияи рақамӣ, пайдо шавад [16].

Дар баробари ин, «имрӯз, саҳифаҳои аксари вазоратҳои хориҷии кишварҳо дар аксари шабакаҳои иҷтимоӣ, ба мисоли “Facebook”, “Twitter” ва шабеҳи онҳо пешниҳод карда мешаванд. Шабакаҳои иҷтимоии “Twitter” ва “Facebook” маъмултарин шабакаҳои иҷтимоӣ ҳисоб мешавад ва аз ҷониби пешвоёни сиёсии кишварҳо, роҳбарон ва кормандони вазоратҳои хориҷии кишварҳо Ҳамчун як абзори «неруи нарм» истифода мешаванд [Най, с. 184].

Ҳамин тариқ, дар асоси нуктаҳои асосие, ки моҳияти дипломатияи рақамиро фаро мегиранд, метавонад ба кишвар сармояи зиёди пулӣ ҷалб карда шавад. Бешубҳа, кишварҳои пуриқтидори сармоягузoron барои

таъсиси инфрасохторҳо, пешбурди таҳқиқоти илмӣ ва ташаббусҳои дигар ҳамеша омодагии худро баён медоранд.

Дипломатияи рақамӣ ба пешрафти иқтисодии кишварҳо таъсири назаррас мерасонад ва равишҳои инноватсиониро барои тақвияти ҷолибияти иқтисодии онҳо пешниҳод мекунад. Давлатҳо аз шабакаҳои рақамӣ барои инҳо истифода мебаранд:

Чалби сармоягузориҳои хориҷӣ. Тавассути порталҳои махсус ва шабакаҳои иҷтимоӣ, кишварҳо манфиатҳои сармоягузорӣ ба иқтисодиёти миллии худро нишон медиҳанд. Масалан, дар соли 2022, Эстония маъракаи "e-Estonia"-ро барои таблиғи хизматрасониҳои рақамии худ ва чалби стартапҳо оғоз кард [Калвет, с. 68].

Афзоиши содирот. Истифодаи платформаҳои рақамӣ ба кишварҳо имкон медиҳад, ки молҳо ва хизматрасониҳои худро дар бозорҳои байналмилалӣ маъмул гардонанд. Масалан, Чин барои таблиғи маҳсулоти ширкатҳои худ дар хориҷа аз "WeChat" ва "Douyin" (модули чинии TikTok) фаъолона истифода мебарад [Братковская, Рогова, Токарева, с. 98].

Эҷоди имиджи мусбат. Бренди миллии ҷолиб ба афзоиши эътимод ба маҳсулот ва хизматрасониҳои кишвар мусоидат мекунад. Тавассути чорабинии "Кашф кардани Амрико", Иёлоти Муттаҳидаи Амрико навоарӣ ва гуногунии фарҳангии кишварро нишон медиҳад ва афзоиши сайёҳӣ ва содиротро ҳавасманд мекунад [Братковская, Рогова, Токарева, с. 98].

Афзоиши бозори онлайнӣ. Дар бархе аз кишварҳо бозорҳои онлайнӣ тавассути нармафзорҳои компютерӣ ва телефонӣ ба роҳ монда шудааст, ки барои харидории молу маҳсулот шаҳрвандони дигар кишварҳо фармоишҳо анҷом медиҳанд. Масалан, бозорҳои онлайнӣ "Wildberries", "AliExpress", "Ozon", "Alibaba", "Amazon" маркетплейсҳои бузургтарин, ки шабакаҳои додугирифт, интиқол, хариди либосворӣ, электроника, молҳои рӯзгор ва ғайра ба роҳ монда, мустақиман фурӯшандагон ва истеҳсолкунандагон маҳсулоти худро ба фуруш мебароранд.

Ҳамин тавр, кишварҳо барои чалби сармоя ва пешниҳоди грантҳои стратегияҳои гуногунро истифода меkunанд. Аз ҷумла, дар ИМА тавассути шабакаи X ва «EducationUSA», дар Чин шабакаҳои "WeChat" ва "Weibo", дар Эстония лоиҳаи «e-Estonia» (технологияи рақамӣ барои ташаккули бренди миллий ва чалби шарикони байналмилалӣ), ҳамасола имкониятҳои молиявӣ ва дастгирии таҳсилот, соҳибкорӣ ва ғайра пешниҳод мегарданд.

Иёлоти Муттаҳидаи Амрико чихати таҳкими манфиатҳои иқтисодии худ аз дипломатияи рақамӣ фаъолона истифода мебарад. Департаменти давлатӣ ва сафоратхонаҳои ИМА ҳисобҳои расмӣ шабакаҳои иҷтимоиро нигоҳ медоранд, ки дар онҳо маълумот дар бораи имкониятҳои тиҷорат, сармоягузорӣ ва таълимӣ нашр меkunанд. Муҳаққиқ И.Сиваева қайд

мекунад, ки дар дипломатияи рақамии Амрико стратегияҳои иттилоотӣ ва арзёбӣ, ки барои ташаккули имиджи мусбати ИМА равона шудаанд, бартарӣ доранд [Сиваева, с. 84]. Қобили тазаккур аст, ки навогарони ин кишвар бо эҷоди нармафзорҳо дар майдони иттилоотӣ даромадҳои зиёд аз ҳисоби корбарон доранд. Масалан, хадамоти “Google”, “Tesla”, “Facebook”, “X, Instagram” ва ғайра садҳо миллиард доллар ба буҷети ИМА маблағ ворид месозанд.

Аз таҳқиқоти пажӯҳишгар Ф.Най бармеояд, ки Иёлоти Муттаҳидаи Амрико аз сиёсати «неруи нарм» истифода мебарад ва ҷолибияти низоми иқтисодии худро инъикос мекунад, ки ба он имкон медиҳад монеаҳои фарҳангӣ ва забониро ба ҳадди ақал расонад [13, с. 114]. Ҳамзамон, Чин дипломатияи рақамиро тақвият дода, ташаббуси “Як камарбанд, як роҳ”-ро тавассути платформаҳои онлайн таълиф мекунад. Намоёндагҳои дипломатии Чин аз шабакаҳои иҷтимоӣ барои паҳн кардани маълумот дар бораи имкониятҳои тичоратӣ ва сармоягузорӣ истифода мебаранд ва ба хусусиятҳои фарҳангии аудиторияи мақсаднок диққат медиҳанд [Братковская, Рогова, Токареве, с. 99].

Федератсияи Русия, инчунин, барои пешбурди манфиатҳои иқтисодии худ аз абзорҳои рақамӣ фаъолона истифода мебарад. Вазорати корҳои хориҷии Федератсияи Русия портали интернетии худро навсозӣ кардааст ва онро дар низомҳои асосии ҷустуҷӯӣ таълиф мекунад, ки ба ҳамкории самаранок бо аудиторияи байналмилалӣ мусоидат менамояд [5, с. 10]. Ғайр аз ин, Русия дипломатияи додаҳоро рушд медиҳад ва маълумоти калонро ба амалияҳои дипломатии худ ворид месозад, то самаранокии таъсири сиёсати хориҷии худро афзоиш диҳад [17].

Дар асоси равишҳои кишварҳои мазкур маълум мегардад, ки айни ҳол дипломатияи рақамӣ дар ин кишварҳо абзори асосӣ буда, бештар манфиати иқтисодӣ дорад ва он бештар барои пешбурди ҷалби сармоя, пешниҳоди грантҳо, ташаккули симои байналмилалӣ нигаронида шудааст. Таҷрибаи ин кишварҳо бояд барои кишварҳои рӯ ба инкишоф низ намуна бошад ва имконоти онҳо бояд таълиф шаванд.

Дар солҳои охир рушди бесобиқаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ ба вуҷуд омада, қаблан агар танҳо сомонаҳои иттилоотӣ, хадамоти “Google”, шабакаҳои иҷтимоӣ воситаҳои дипломатия ба ҳисоб мерафтанд, ҳамакнун, пайдоиши зехни сунъӣ ба шабакаҳои мазкур тақони бузург бахшида, ҳоло тавассути он тамоми хизматрасониҳо, таъбодули иттилоот, эҷоди лоиҳаҳо, барномаҳо ва садҳо амалиёти дигар амалӣ карда мешавад.

Бинобар ин, дар солҳои оянда дипломатияи рақамӣ метавонад бо истифода аз зехни сунъӣ васеъ истифода шуда, дар натиҷа имкон дорад, ки

истилоҳи «Дипломатияи зеҳни сунъӣ – Дипломатияи ЗС» («AI diplomacy») дар майдони илмӣ корбурд шавад.

Алгоритмҳои зеҳни сунъӣ барои таҳлили муносибатҳои байналмилалӣ, моделсозии ҳолатҳои эҳтимолии гуфтушунид ва пешгӯии буҳронҳои геополитикӣ истифода мешавад. Зеҳни сунъӣ микдори зиёди маълумотро нисбат ба одамон зудтар коркард мекунад.

Масалан, соли 2023 дар бораи сар задани буҳрони сиёсӣ дар Судон зеҳни сунъӣ хабар дода, таҳлилгарони СММ баъдтар ба ин масъала вокуниш нишон доданд. Имрӯзҳо зеҳни сунъӣ имкон медиҳад, ки қоидаҳо ва механизмҳои ҳамкорӣ мутобиқ ба шароити мавҷуда тағйир дода шаванд. Агар дар дипломатияи анъанавӣ манфиати як тараф аксар вақт ҳамчун бохти тарафи дигар қабул мегардид, дар дипломатияи рақамӣ бо истифода аз зеҳни сунъӣ имкони пайдо намудани қарорҳои фароҳам меояд, ки манфиатҳои ҳамаи ҷонибҳоро ба назар мегиранд.

Дар дипломатияи анъанавӣ музокиркунандагони инсонӣ аксар вақт аз сабаби якравӣ, тарсҳои бардурӯғ ё орзуҳои сиёсӣ, созишхоро ба таъхир меандозанд. Аммо дипломатияи зеҳни сунъӣ дигар пойбанди чунин омилҳо нест ва метавонад дурнамои созишхоро фавран муайян кунад. Тадқиқоти соли 2022 аз ҷониби Донишгоҳи Ҷорҷ Мейсон нишон дод, ки 62% ноқомии музокирот аз сабаби таъхири вақт ба амал меоянд. Дар моҳи феввали соли 2024, як консорсиуми олимони (аз ҷумла Донишгоҳи Стэнфорд ва Донишгоҳи Шимолу Шарқӣ) моделҳои забонӣ (GPT-4, Claude 2.0 ва дигарон)-ро дар низоъҳои байналмилалӣ фарзӣ озмоиш карданд.

Афзалияти муҳимми дипломатияи рақамӣ қобилияти муоширати ошкоро бо мардум дар вақти воқеӣ аст. Бо автоматикунории таҳлили маълумот ва баъзе навъҳои фаъолияти консулӣ, зеҳни сунъӣ ба зудӣ абзорҳо ва усулҳои истифодашавандаи дипломатҳоро тағйир медиҳад. Ҳамин тавр, имрӯзҳо дипломатҳо як иттифоқии пуриктидор доранд – зеҳни сунъӣ, ки қодир аст:

- фаврӣ паёмҳои дипломатиро тарҷума ва таҳлил кунад;
- изҳороти расмиро бозбинӣ ва бо тавсияҳои муфид баён мекунад;
- паёмадҳои талаботи қатъӣро бо дақиқии то 90% пешгӯӣ кунанд;
- таъсири иқтисодии қарорҳо ё таҳримҳоро моделсозӣ намояд;
- ба ҷониби музокирот тавсияҳои судманд диҳад ва ғайра.

Дар баробари ҷанбаҳои мусбӣ истифодаи зеҳни сунъӣ дар равобитии байналмилалӣ, ҳамзамон хатарҳои зиёдро низ метавонад ба бор орад:

- баъзан, маълумоти он нодуруст, исботношуда ва фарзӣ пешниҳод мекунад;
- худэҷодкор буда, аз номи дигарон маълумот ё таҳқиқотро пешниҳод мекунанд, ки тамоман ба муаллифони рабт надорад;

– нозукиҳо ва арзишҳои фарҳангиро на ҳамавақт ба назар мегирад;
– баҳсҳо ва танишҳои эҳтимолиро миёни қорбарон бо пешгӯиҳои худ ба миён меорад ва ғайра.

– ба суҳбату шудани қобилияти эҷодӣ, навоариҳои инсон, таъсир расонида, минбаъд қорбарони ҳадамоти дипломатӣ наметавонанд, ки таҳия, табодули ҳуҷҷатҳоро аз рӯйи малакаҳои шахсӣ анҷом диҳанд.

Аз ин рӯ, то ҳол барои мутобиқсозии ахлоқӣ ва фарҳангӣ зехни сунъӣ пурра аз одамон вобаста аст. Бо фарогирии пурраи маълумот, ба назар гирифтани ҳамаи паҳлуҳои муносибат, фазои ахлоқӣ, маънавӣ дар оянда метавонад зехни сунъиро ба дӯсти доимии инсон табдил дода, дар тамоми соҳаҳои фаъолият қорбард шавад.

Нақши дипломатияи рақамӣ дар ташаккули симои байналмилалӣ давлат ва ҷалби сармоя муайян гардида, таҷрибаи пешқадами кишварҳои ҷаҳон дар ин самт арзёбӣ гардидааст. Дар ин замина, пешниҳодҳои амалӣ ҷиҳати истифодаи самараноки абзорҳои дипломатияи рақамӣ метавон барои тақвияти нуфузи байналмилалӣ, ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ва рушди ҳамкории иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳия гарданд.

Ҳулоса ва пешниҳодҳо. Дипломатияи рақамӣ ҳамчун навъи муносиби дипломатия аст, ки тавасути воситаҳои технологӣ амалӣ гашта, шакли истифодаи маҷозӣ дорад. Пайдоиши дипломатияи рақамӣ ба солҳои 90-уми асри XX рост омада, нахустин бор дар кишварҳои ИМА, давлатҳои аврупоӣ ва Чин рушд кард. Ҳоло дар аксар кишварҳои ҷаҳон дипломатияи рақамӣ васеъ истифода шуда, шабакаҳои иҷтимоӣ, сомонҳо ва дигар платформаҳои коммуникатсионӣ воситаҳои асосии дипломатияи рақамӣ мебошанд.

Дипломатияи рақамӣ алҳол омили асосии ташаккули симои байналмилалӣ ва ҷалби сармоя ба ҳисоб меравад. Он метавонад ба чунин факторҳои ташаккули симои байналмилалӣ кишвар мусоидат кунад:

–дар заминаи дипломатияи рақамӣ, дастовардҳо, сармояҳо ва иқтидори кишвар, аз ҷумла сайёҳӣ рунамоӣ мешаванд, ки метавонад ҳамчун омили ҷалби сармоя маҳсуб ёбад;

–дар раванди нишастҳои маҷозии сарони кишварҳо, сиёсатмадорон, таҳлилгарону қоршиносон масоили мубрами ҷаҳонӣ, аз ҷумла, масоили иқтисод, муҳочират, ҳифзи муҳити зист ва ғайра баррасӣ мешаванд;

–дипломатияи рақамӣ ҳамчун омили асосии таъмини суботи амният ва пешгирии ҷиноятҳои фаромилӣ маҳсуб меёбад;

–сарони кишварҳо, сарвазир, дипломату сиёсатмадорон имрӯзҳо дипломатияи рақамиро абзори муҳими баланд бардоштани имиджи худ ва кишварашон истифода мебаранд, ки дар саҳифаҳои расмӣ ва шахсӣ вобаста ба масоили гуногун ибрози андеша менамоянд.

Дар ин радиф, барои тавсеи дипломатияи рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳодоти зер манзур карда мешаванд:

–дипломатияи рақамӣ ҳамчун абзори асосии баррасии масоили мубрам дар гуфтушунидҳои рӯзмарраи мақомоти ваколатдори давлат истифода шавад;

–тавассути воситаҳои дипломатияи рақамӣ иқтидорҳои технологӣ, сайёҳӣ, иқтисодӣ, маконҳои таърихиву фарҳангӣ ҳарчи бештар тавассути вазорату идораҳои дахлдор аз тариқи сомонаҳо ва шабакаҳои иҷтимоӣ пешниҳод карда шавад;

–бар мабноси дипломатияи рақамӣ, зехни сунӣ, платформаҳои иттилоотӣ базаи асосии маълумот ҷамъоварӣ шуда, барои таҳқиқоти илмӣ, соҳавӣ ва ҳатто пешгирии ҷиноятҳои фаромилӣ истифода шаванд;

–барои тавсеаи дипломатияи рақамӣ бояд тамоми вазорату идораҳо саҳифаҳои расмӣ худро дар сомонаҳо ва шабакаҳои иҷтимоӣ дошта бошанд; ҳамчунин, шахсони мансабдор низ дар чунин платформаҳо ғайрӣ буда, ҳамчун сарчашмаи бозғатимоди маълумот ва додугирифтӣ иттилоот бо ҷомеа маҳсуб ёбанд.

Адабиёт

1. Абдучабборов М.А. Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. 2022. № 1 (77). С. 74-89.
2. Аликберова А.Р., Балакин Д.А. Цифровая дипломатия с Китайской спецификой // Современные Востоковедческие исследования. - 2019. - №3. - С. 77-81.
3. Анвари Сафарӣ. Дипломатияи рақамӣ: ташаккули мафҳум ва таҷрибаи истифодабарӣ // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. 2022. № 2 (78). С. 39-53.
4. Братковская Д. В., Рогова Я. Д., Токарева С. А. Цифровая дипломатия как инструмент экономического продвижения: языковые стратегии в международной коммуникации // Журнал прикладных исследований, 2024. – С. 95-103.
5. Дипломатия данных России: цели, тенденции, прогнозы // Политическая наука. 2020. № 4. С. 8–29.
6. Заемский В., Карпович О. Цифровая дипломатия – дипломатия будущего // Дипломатическая служба. – 2021. – № 3. – С. 264-276.
7. Муртазо А., Хуморов Д. Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. Бахши илмҳои фалсафа, ҳуқуқ ва сиёсатшиносӣ. 2022. № 2 (6). С. 69-74.
8. Неъмонов Ҷ., Муртазо А. Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 2021. № 4-1 (38). С. 318-324.
9. Персональная мобильность в информационном обществе // Коммерсантъ Власть. 2016. 6 июня.
10. Сиваева И. Реализация коммуникативных стратегий в дискурсе американской цифровой дипломатии // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: лингвистика. 2024. Т. 21, № 2. С. 80–85.

11. Цветкова Н. Программы Web 2.0 в публичной дипломатии США [Текст] / Н. Цветкова // США и Канада: Экономика, политика, культура: периодика.— 2011. — № 3. С. 109-122.

12. Kalvet T. Digital Estonia: The Objectives and Implementation of the Estonian Information Society Strategy // Research Paper Series. Tallinn University of Technology, 2012. - 136 p.

13. Manor I. The Digitalization of Public Diplomacy. London: Palgrave Macmillan, 2019. 267 p.

14. Nye J. Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York: PublicAffairs, 2004. 191 p.

15. Аккаунты в соцсетях // URL: https://www.mid.ru/ru/press_service/social_accounts/ (санаи муроҷиат: 26.05.2026).

16. Кара-Казарьян Т. В. Твиттер Дональда Трампа – новое в президентском дискурсе // [Электронный ресурс]. URL: <https://upload.pgu.ru/iblock/ae8/20.pdf> (санаи муроҷиат: 22.05.2026).

17. Развитие российской цифровой дипломатии на современном этапе // Международная коммуникация. 2019. № 11. URL: <https://intcom-mgimo.ru/2019/2019-11/present-russian-digital-diplomacy> (дата обращения: 15.12.2024).

18. Comprehensive Annual Report on Public Diplomacy and International Broadcasting Activities, 2019 [Text] // Site of the U.S. Department of State. [Electronic resource] URL: <https://www.state.gov/wpcontent/uploads/2020/01/2019-ACPD-AnnualReport.pdf> (date of access: 27.06. 2026).

**МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ-СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ-INFORMATION
ABOUT THE AUTHOR**

TJ	RU	EN
ИМОМЗОДА ИМОМНАЗАР АЮБ	ИМОМЗОДА ИМОМНАЗАР АЮБ	IMOMZODA IMOMNAZAR AYUB
Доктори phd-и Донишгоҳи миллии Тоҷикистон	Доктор phd Таджикского национального университета	PhD at the Tajik National University
Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17	Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 17	Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave.17
тел: (+992) 999-00-77-77; Email: Imomnazartajdip@gmail.com		

УДК: 331.101.262:330.46

МЕХАНИЗМҲОИ РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ШАРОИТИ ТАӢИРОТИ ТЕХНОЛОӢ ВА ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

Улфатшон Х.,

Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон

Мақолаи мазкур ба таҳлили механизмҳои рушди сармояи инсонӣ дар шароити тағйироти босуръати технологӣ ва гузариш ба иқтисоди рақамӣ бахшида шудааст. Дар он муаллиф ишора менамояд, ки дар шароити ҷаҳони муосир рушди сармояи инсонӣ тавассути омӯзиши давомдор, бозомӯзи касбӣ, истифодаи технологияҳои рақамӣ, зеҳни сунӣ ва ҳамкориҳои муассисаҳои таълимӣ бо бахши воқеии иқтисод нақши калидӣ дорад. Дар асоси таҳлили манбаъҳои назариявӣ ва таҷрибаи кишварҳои пешрафта нишон дода шудааст, ки ташаққули низоми омӯзиши доимӣ метавонад ба баланд бардоштани сатҳи тахассуси кормандон, рушди инноватсия ва мутобиқшавии муассисаҳо ба тағйироти муҳити иқтисодӣ мусоидат намояд. Ҳамчунин, робитаи сармояи инсонӣ бо рушди иқтисоди рақамӣ, саноатикунӣ ва татбиқи сиёсати давлатии рушди инноватсионӣ дар мисоли Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: сармояи инсонӣ, иқтисоди рақамӣ, ташилот, омӯзиши давомдор, инноватсия, зеҳни сунӣ, бозомӯзи касбӣ, рақобатпазирӣ, рушди устувор, технологияҳои муосир.

МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В УСЛОВИЯХ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ И ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Улфатшон Х.,

Таджикский государственный университет коммерции

Данная статья посвящена анализу механизмов развития человеческого капитала в условиях быстрых технологических изменений и перехода к цифровой экономике. В ней автор отмечает, что в условиях современного мира ключевую роль играет развитие человеческого капитала посредством непрерывного образования, профессиональной переподготовки, использования цифровых технологий, искусственного интеллекта и сотрудничества образовательных учреждений с реальным сектором экономики. На основе анализа теоретических источников и опыта развитых стран показано, что формирование системы непрерывного обучения может способствовать повышению уровня квалификации работников, развитию инноваций и адаптации институтов

к изменениям экономической среды. Также на примере Таджикистана рассматривается взаимосвязь человеческого капитала с развитием цифровой экономики, индустриализацией и реализацией государственной политики инновационного развития.

Ключевые слова: человеческий капитал, цифровая экономика, организация, непрерывное обучение, инновации, искусственный интеллект, переподготовка специалистов, конкурентоспособность, устойчивое развитие, современные технологии.

MECHANISMS FOR HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF TECHNOLOGICAL CHANGES AND THE DIGITAL ECONOMY

Ulfatshoi Kh.,

State University of Commerce of Tajikistan.

This article analyzes the mechanisms for human capital development in the context of rapid technological change and the transition to a digital economy. The author points out that in the modern world, human capital development through continuous education, professional retraining, the use of digital technologies, artificial intelligence, and the collaboration of educational institutions with the real economy plays a key role. Based on an analysis of theoretical sources and the experience of developed countries, it is shown that the development of a continuous learning system can contribute to improving employee skills, fostering innovation, and adapting institutions to changing economic conditions. Using the example of Tajikistan, the article also examines the relationship between human capital and the development of the digital economy, industrialization, and the implementation of state innovation-based development policies.

Keywords: human capital, digital economy, organization, continuous learning, innovation, artificial intelligence, specialist retraining, competitiveness, sustainable development, modern technologies.

Мукаддима. Дар шароити муосири рушди босуръати технологияҳо ва гузариш ба иқтисоди рақамӣ, масъалаи рушди сармояи инсонӣ ҳамчун омили калидии таъмини рақобатпазирии давлат ва ташкilotҳо аҳамияти аввалиндараҷа пайдо кардааст. Тағйироти пайваста дар бозори меҳнат, воридшавии технологияҳои нав, аз ҷумла зеҳни сунӣ ва автоматикунонӣ, талаботи навро ба дониш, малака ва салоҳиятҳои кормандон ба миён оварда, зарурати омӯзиши доимиро тақозо менамояд. Дар ин замина, татбиқи модели “Ташкilotи доимомӯз” ҳамчун яке аз самтҳои муҳими рушди идоракунӣ ва инноватсия баррасӣ мегардад. Чунин модел имкон

медихад, ки ташкилотҳо ба тағйироти муҳити беруна зуд мутобиқ шуда, сатҳи самаранокии фаъолияти худро баланд бардоранд ва иқтидори инсонӣ ва зеҳнии кормандонро мунтазам такмил диҳанд. Аз ин рӯ, таҳқиқи механизмҳои рушди сармояи инсонӣ дар шароити тағйироти технологӣ ва иқтисоди рақамӣ на танҳо аҳаммияти назариявӣ, балки аҳаммияти баланди амалӣ дошта, барои таҳияи сиёсати самараноки давлатӣ ва стратегии рушди соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ заминаи муҳим фароҳам меорад.

Асосҳои назариявии мақола ба назарияи сармояи инсонӣ така намуда, таъкид мегардад, ки сармоягузорӣ ба таҳсилот ва омӯзиш ба баланд шудани самаранокии иқтисодӣ ва рушди ҷомеа мусоидат мекунад. Ҳамчунин, концепсияи иқтисоди донишбунёд ва назарияи “Ташкилоти доимомӯз ” асоси муҳимми таҳқиқотро ташкил медиҳанд, ки тибқи онҳо дониш, инноватсия ва омӯзиши доимӣ омили асосии рақобатпазирии ташкилотҳо дар шароити иқтисоди рақамӣ мебошад.

Усулҳои таҳқиқот. Манбаҳои илмӣ-назариявӣ, корҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ оид ба сармояи инсонӣ, иқтисоди рақамӣ ва ташкилотҳои доимо омӯзанда, инчунин маълумотҳои оморӣ расмӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода гардидаанд. Ҳангоми иҷрои таҳқиқот усулҳои таҳлили назариявӣ, муқоисавӣ, мантиқӣ, ҷамъбаст ва синтез, инчунин таҳлили омӯрӣ ва системавӣ ба кор бурда шуданд. Зимни баррасии масъала онҳо имкон доданд, ки робитаи байни рушди сармояи инсонӣ, тағйироти технологӣ ва самаранокии фаъолияти ташкилотҳо дар шароити иқтисоди рақамӣ муайян ва арзёбӣ карда шавад.

Мақсади таҳқиқот. Омӯзиши механизмҳои рушди сармояи инсонӣ дар шароити тағйироти технологӣ ва иқтисоди рақамӣ, инчунин, асоснок намудани нақши модели “Ташкилоти доимомӯз” ҳамчун омили баланд бардоштани сатҳи дониш, малака ва рақобатпазирии захираҳои инсонӣ мебошад.

Муҳокимаи масъала. Дар ҳамаи самтҳои фаъолияти инсон, бо назардошти тағйироти босуръати ҷаҳони муосир, азхуд намудани дониш, малака ва салоҳиятҳои нав мутобиқи талаботи замон яке аз заминаҳои муҳими рушди соҳаҳо ба ҳисоб меравад. Ин ҳулоса бар асоси таҷрибаи кишварҳои бармеояд, ки тавассути рушди сармояи инсонӣ ба натиҷаҳои назаррас ноил гардида, ҳамчун давлатҳои рақобатпазир эътироф шудаанд. Ба ақидаи мо, аҳаммияти мавзӯ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ назаррас мебошад, зеро кишвар бо дастовардҳои афзояндаи худ дар самти рушди иқтисодӣ, беҳтар шудани нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ ва боло рафтани мавқеи худ дар рейтингҳои байналмилалӣ, ҳамчунин, тавассути густариши ҳамкорӣҳои хориҷӣ бо зиёда аз 176 давлат дар доираи созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ, аз ҷумла СҲШ, ИДМ, СҲИ, САҲА, СҲИ (иқтисодӣ), СММ

ва ИИАО, ба марҳалаи нави рушд ворид гардидааст. Бинобар ин, масъалаи рушди сармоя ва неруи инсонӣ яке аз самтҳои калидии сиёсати давлат ба ҳисоб меравад. Яке аз роҳҳои асосии расидан ба ин ҳадаф татбиқи модели омӯзиши давомдор дар тӯли ҳаёт мебошад, ки дар асоси фаъолияти “Ташкилоти доимомӯз” ва ҳамкориҳои самараноки онҳо бо муассисаҳои таҳсилоти олии ва миёнаи касбӣ амалӣ мегардад.

Эълон гардидани солҳои 2025-2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» [23], 25 июли соли 2025 аз ҷониби Маҷмаи Умумии СММ қабул гардидани қатънома зерин унвони «Нақши зеҳни сунъӣ дар фароҳам овардани имконоти навин барои рушди устувор дар Осиёи Марказӣ», ки бо ибтиқори Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон [21] ва инчунин, масъалагузориҳои Пешвои муаззами миллат дар Паёми навбатӣ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16.12.2025 доир ба масъалаҳои рушди неруи инсонӣ таъкиди зерин «...дар ин раванд, ба идоракунии самараноки корхонаҳои давлатӣ, рушди иқтисоди «сабз» ва «даврагӣ», гузариш ба модели иқтисодии ба донишу навоарӣ асосёфта, рушди сармояи инсонӣ ва пешгирӣ кардани таъсири тағйирёбии иқлим бояд эътибори аввалиндараҷа дода шавад» [22], пеши назар оварда шудааст, ки аҳамияти хосса доир ба мавзуи интиҳобгардидаи мақола ба ҳисоб равад.

Таҳлили лугавӣ. Зери мафҳуми “Ташкилоти доимомӯз”, чи тавре муҳаққиқ Х.Гайселхарт қайд менамояд: «Мо бо корхонаи "омӯзанда" рӯ ба рӯ мебошем, агар он ҳамчун системаи худидоракунандаи бо худтағйирёбӣ ва худтатбиқнамоии интиқодию таҳлилий ҳамчун усул ва рафторҳо, ки раванди асосии фаъолияти корхонаҳоро муайян мекунанд, амал менамояд, дар назар дошта мешавад... Аз ин рӯ, вазифаи ташкилоти корхона дар он аст, ки раванди омӯзишро фаъл созад ва кормандонро ба гирифтани донишҳои нав сафарбар намояд... Аз ин мавқеъ ҳадафи асосӣ он мебошад, ки ҷунин корхона метавонад зудтар ба тағйироте, ки дар ҷаҳони муосир ба вуқӯ пайваستا истодаанд, ҷавобгӯ гардад ва дар он муваффақона фаъолияти худро таъмин кунад, нисбат ба дигар ташкилотҳо» [3, с. 18-19].

Ҷунин шарҳи мавзӯ метавонад барои тамоми корхона ва ташкилотҳое, ки дар таъмини пешрафти иқтисодию инноватсионӣ бояд сахм гузоранд, метавонад мавриди истифода қарор гирад. Бо ба назар гирифтани он, ки дар ҳар як ташкилот, пеш аз ҳама, одамон пас аз хатми донишқадаю донишгоҳҳо (1), силсилаи коллеҷҳо (2), муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ (3), азхуд намудани донишҳо дар доираи курсҳои сертификатсионӣ (4), худомӯзӣ (5) ва дигар тарзи фарогирӣ ба таҳсилро метавонанд дошта бошанд, бинобар ин, татбиқи модели «омӯзиш

дар тули тамоми ҳаёт», ки яке аз ҳадафҳои асри XXI муайян гардидааст, пайваста ва ҳадафмандона дар амал татбиқ карда шавад. Чунин масъалагузорӣ ҳаммаъно бо таъкиди дигари Пешвои миллат доир ба рушди саноати Тоҷикистон ва дигар самтҳои таъминкунандаи пешрафти инноватсионӣ «...хотирнишон менамоям, ки дар раванди амалисозии ин вазифаҳо диққати махсус ба рушди саноати сабук, коркарди амиқи маҳсулот ва истеҳсоли металлҳои нодир ва муҳим равона карда шавад» [22], мебошад.

Бо ин мазмун, рушди неру ва сармояи инсонӣ сарчашмаи асосии азхудкунӣ ва татбиқи технологияҳои нав, инчунин, расидан ба ҳадафҳои рақобатпазирии соҳаҳои иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, дар асоси маълумоти дар боло овардашуда, модели заминавии “Ташкилоти доимомӯз” пешниҳод мегардад, ки он ба рушди неруи инсонӣ, азхуд намудани донишҳои нав бо дарназардошти ҷалби технологияҳои муосир, роботизатсия ва истифодаи зеҳни сунӣ равона шудааст.

Ин модел ҳамчунин, бозомӯзии касбӣ дар дохил ва хориҷи кишвар, ҳамкорӣ бо муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбӣ, ҷалби гурӯҳҳои гуногуни синнусолӣ, аз ҷумла куҳансолон, барои азхуд намудани салоҳиятҳои нав, сахмгузорӣ дар рушди зеҳнии ҷомеа, баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳо, самаранокгардонии фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ, ҷалби сармояи хориҷӣ ва дигар омилҳои муҳими рушдро дар бар мегирад.

Дар ин замина, модели мазкур дар шакли 30 меъёри шартӣ пешниҳод карда мешавад, ки ба 30 рӯзи тақвими моҳ мутобиқ буда, имконияти дастрасии мунтазам ба дониш ва худомӯзиро инъикос менамояд:

1—дастигирии давомдории таҳсилот дар тамоми сатҳҳои ҳаёт, ки ҳамчун манбаи асосии рушди сармояи инсонӣ мебошад; **2** – инноватсия ва истифодаи технологияҳои муосир, ки ба афзоиши самаранокии омӯзиш ва рушди салоҳиятҳо мусоидат мекунанд; **3** – тақвияти ҳамкориҳои мутақобила байни ташкилотҳо ва муассисаҳои таҳсилоти олӣ барои беҳтар кардани раванди таълим; **4**—роботикунонӣ ва автоматикунонӣ дар ҷараёни истеҳсолот ва таълим, ки самаранокӣ корро афзоиш медиҳад; **5** – истифодаи зеҳни сунӣ барои таҳлил ва пешгӯии имкониятҳои оянда дар бозори меҳнат; **6** – бозомӯзии касбӣ барои мутахассисон ва кормандони ташкилотҳо, ки ба таҳкими ихтисос ва қобилияти рақобатпазирии онҳо кумак мерасонад; **7**—барномаҳои ҷалби куҳансолон ба азбар кардани малақаҳои нав ва иштирок дар раванди омӯзиш; **8**—таҳияи барномаҳои таълимии замонавӣ барои кумак ба рушди соҳибхтисосии кормандон; **9** – самаранокӣ истифодаи сармояи инсонӣ дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ,

ки манбаи асосии рушд ва имкониятҳои иқтисодӣ мебошанд; **10** – таъсиси муассисаҳои омӯзишии махсус барои таълими хунаҳои касбӣ ва баланд бардоштани сатҳи таҳассус; **11** – ҷалби сармояи хориҷӣ бо мақсади рушди соҳаҳои нав ва муосир; **12** – тақмили инфрасохтори таълимӣ ва дастрасии ба иттилоот, ки барои рушди устувори меҳнат ва таълим зарур аст; **13** – барномаҳои таҳассусии кумакрасон барои омӯзиши забонҳои хориҷӣ ва рушди маърифати байналмилалӣ; **14** – ҳадафмандии фаъолиятҳои таълимӣ дар самтҳои ҳаётан муҳим, ки ба баҳогузори рақобатпазирӣ соҳаҳо равона шудаанд; **15** – истифодаи таҳлилҳои амалӣ барои шиносоии ҷузъҳои муҳимми муваффақият ва муназзам дар равандҳои омӯзишӣ; **16** – механизмҳои баҳогузори сифати таълим ва натиҷаҳои омӯзиш, ки барои рақобатпазирӣ донишгоҳ ва ташкилотҳои муҳимму зарурӣ мебошанд; **17** – дастгирии мубодилаи таҷриба бо ташкилотҳои байналмилалӣ ва дарёфти хидматҳои таълимии баландтарин стандартҳо; **18** – равандҳои омӯзишии тӯлонӣ барои хизматчиён ва роҳбарон, ки ба тақмили самаранокии идоракунӣ ва стратегияҳои ташкилот мусоидат мекунанд; **19** – моделҳои таълимии ҳидояткунӣ, ки ба муваффақияти рушди ҳамоҳангшудаи кормандон кумак мерасонанд; **20** – маърифати иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷомеа ба рушди стратегияи умумии таълим ва омӯзиш тавассути мутобик кардани стандартҳо ва ахбори худ; **21** – механизмҳои мониторинг ва баҳогузори барои арзёбии рушди касбӣ ва стратегияи таълимӣ; **22** – таъсири муассисаҳои таҳсилоти олӣ ба таъсири иҷтимоии равандҳои омӯзишӣ ва рушди ҳамаҷонибаи кишвар; **23** – раванди иҷрои татбиқи хидматҳои онлайн барои дастрасӣ ба дастовардҳои нави таълимии аҳоли; **24** – эҷоди хати мустақами омӯзишӣ ва рушди молиявии соҳаҳо бо истифодаи стратегияи таълимӣ дар дохил ва хориҷи кишвар; **25** – таъсиси платформаҳои рақамӣ барои таълим ва омӯзиш, ки имкониятҳои бештар барои дастрасӣ ба манбаъҳои таълимиро фароҳам меоранд; **26** – механизмҳои эҷоди кормандони касбӣ ва рушди шахсиятҳои ташкилотҳо бо мақсади баланд бардоштани сатҳи таҳассус ва иқтидор; **27** – таълим ва омӯзиш дар асоси якҷоягӣ бо гурӯҳҳои корӣ ва ҳадафҳои умумии ташкилот, ки ба тақмили ҳамоҳангии дохилии ширкат кумак мерасонад; **28** – дастгирии таҳсилоти мустақил ва инфиродӣ барои кормандон, ки ба афзоиши иқтидори шахсӣ ва касбӣ равона шудаанд; **29** – курсҳои махсуси омӯзишӣ барои роҳбарони ташкилотҳо, ки ба рушди қобилиятҳои стратегӣ ва идоракунӣ равона гардидаанд; **30** – механизмҳои таъсири кумакрасон барои ташкилотҳое, ки бо рушди фаъоли аҳоли ва омӯзиш дар минтақаҳои дар ҳолати рушд қарор дошта ҳамкорӣ мекунанд.

Бо истифода аз меъёрҳои зикргардида, чӣ тавре пажӯҳишгар Теодор Шулс доир ба мафҳуми истилоҳи «сармояи инсонӣ» қайд менамояд:

«Ҳамаи қобилиятҳои инсонӣ азхудшуда ё ҳосиятҳои ба даст омада мебошанд. Ҳар як одам бо як маҷмуи генҳо, ки қобилиятҳои азхудшударо муайян мекунад, ба дунё меояд. Қобилиятҳои арзишманде, ки инсон аз ҳисоби таҷриба ва омӯзиш ба даст меорад ва метавонад тавассути сармоягузориҳои мувофиқ таҳким ёбад, мо онро сармояи инсонӣ меномем, ки метавонад дар яқоягӣ бо омилҳои зерин вохӯрад:

а) сифатҳои, ки инсон ба худ «ба кор» меорад: зеҳн, энергия, мусбатфикрӣ, эътимоднокӣ, содиқӣ;

б) қобилияти инсон барои омӯхтан: истеъдод, ҳаёл, ҳислати эҷодӣ, хусусиятҳои шахсӣ, ҳирад ("чӣ тавр кардан");

в) ташвиқоти инсон барои мубодилаи иттилоот ва дониш: руҳияи дастаҷамъӣ ва равона кардани фаъолияти ӯ ба мақсадҳо» [19, с.14].

Бо истифода аз шарҳи мавзуи мазкур, чунин сифатҳо, ба монанди руҳбаландию шавқмандии инсон, омодагии ӯ ба тағйирёбӣ ба арзишҳои муҳим мансуб мебошанд, ки вобаста ба он расидан ба муваффақият ва дигар самтҳои фаъолият аҳаммияти хос пайдо менамояд. Аз ин мавқеъ, чӣ тавре муҳаққиқ Е.Померантсева қайд менамояд, маълумоти омӯрӣ гувоҳ аз он мебошанд, ки «...бештари аҳоли (80%) мутмаин аст, ки дар ҳоли ҳозир, кор барои аксари одамон камтар ба ҳаловат ва хушнудӣ меорад. Вале тақрибан аз се ду ҳисса (67%) аз қори худ қаноатманд мебошанд, дар ҳоле ки камтар аз се ҳисса (29%) норозӣ ҳастанд. Ба гурӯҳи аҳолие, ки мусбатандешӣ доранд, бештар одамоне шомил мебошанд, ки таҳсилоти олӣ доранд (75%), ва инчунин, намоёндагони гурӯҳи синни калон (баландтар аз 50 сол – 73%). Дар ин пажӯҳишҳо сатҳи таҳсилот алоқамандии мустақим бо хусусиятҳои вазифаҳои ишғолшуда ва инчунин, бо хусусияти мушкilotи вазифаҳои иҷрошаванда, бо дарназардошти омӯзиши доимӣ ва ширкат дар тренингҳо, яъне афзудани дониш, таъсир мерасонад» [11, с. 17].

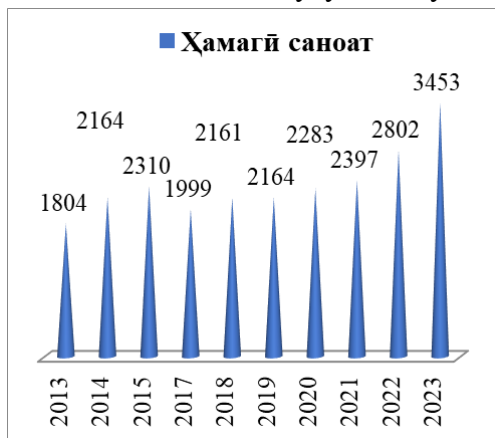
Гузaronидани пажӯҳишҳо дар мавзӯҳои ҳаммаъно бо шарҳи омӯрӣ овардашуда, барои ширкатҳо ва корхонаҳои, ки дар Тоҷикистон пайваста бо техника ва технологияҳои нав, ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба фаъолият шуруъ намуда истодаанд, аз нуқтаи назари рушди сармоя ва неруи инсонӣ, мутобиқ намудани донишу малака ба талаботи замон, пешгирии ихтисори микдори кормандон, таъмини ҳифзи иҷтимоӣ, махсусан, бо инобати ба фаъолият шуруъ намудани минтақаҳои озоди иқтисодӣ, ки мақсади онҳо «...ин қисми фазои иқтисодии миллӣ мебошад, ки барои корфармоёни миллӣ ва хориҷӣ фазои хос ва муфид барои фаъолияти хоҷагӣ амал мекунад, ки дар дигар қисмҳои он амал намекунад. Ин фазо ба ҳалли масъалаҳои гуногуни иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва илмӣ-техникӣ кумак мерасонад, ки мақсади асосии онҳо раванқ бахшидани суръати рушди иқтисодӣ, дигаргунсозии куллии саноат, пур кардани бозори дохилӣ бо маҳсулоти

ва хидматҳои баландсифат мебошад» [6, с.12]. Пас ҳар як корхона ва ташкилоте, ки бо истифода аз имкониятҳои овардашуда ва ё дигар сарчашмаҳои, ки ҳар як давлат ба рушди иқтисодӣ ва инноватсионӣ ба роҳ мемонад, азбар намудани донишҳо ва пайваста такмил додани онҳоро тақозо менамояд, чӣ тавре аз мафҳуми заминавии «иқтисодиёти таъсиррасон», он чи, ки пажӯҳишгар Д.Пайн дар китоб бо маънои овардашуда дарҷ намудааст, чунки «таъсиррасонӣ – ҷаҳорумин ҷузъиёти иқтисодӣ аст, вақте ки одам ҳамаи ҷонибҳои дастовардҳои хеш, дастовардҳои дигар ширкат ва ташкилотҳоро, аз ҷумла дар сатҳи давлатро барои худ тасаввур менамояд, баҳо мегузорад, мақсадҳои хешро амик менамояд» [10, с. 31].

Қобили қайд аст, ки доимомӯзӣ ва худташаккулёбӣ яке аз хислатҳои муҳим дар доираи иқтисодиёти таъсиррасон мақоми хосро пайдо менамояд, бо ҳамин мазмун муҳаққиқон М.Вудкок ва Д. Фрэнсис низ чунин фикру андешаро пеши назар меоранд: «Одамон метавонанд дар худифоданамой муваффақиятҳои назаррас ба даст оранд, аммо баъзеҳо наметавонанд заифҳои худро бартараф кунанд ва дар бораи рушд ва такмили худ кор кунанд, пайваста омӯзиш ва рушд наменамоянд, яъне вақте ки онҳо ба андоза кофӣ ҳамқадам ба ҳаёт намебошанд» [2, с. 22]. Доир ба мубрамияти мавзуи пешниҳодгардида, яъне созмон додани “Ташкилоти доимомӯз ” бо истифода аз маълумоти омории солони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар китобҳои ҷамъбасти 2023 [20] ва 2024 [9] оварда шудааст, пеши назар меорем (расми 1–10), ки дар қисми болоӣ миқдори корхонаҳои саноатӣ, дар поёни графикҳо бошад, солҳои ифодакунандаи ташкили корхонаҳо оварда шудаанд.

Бо истифода аз маълумоти омории овардашуда, агар аз нуқтаи назари саҳми роҳбарон ҳамчун менечероне, ки аз мавқеи онҳо пешрафти бемайлони на танҳо иқтисодӣ, инчунин, рушди неру ва сармояи инсонӣ вобастагӣ дорад, пажӯҳишгар Жак Пейл дар китоби «Стратегияи воқеӣ: чӣ гуна нақшаи амалҳоеро, ки бояд тасаввур намуд ва ба даст овард, кашид», бо инобат гирифтани саҳми роҳбари муваффақ аз ин мавқеъ, чунин меъёрҳоро муҳим мешуморад: «салоҳиятҳои стратегӣ ва таҳлилӣ; қодир будан ба фаҳмондани "чӣ", "чӣ гуна" ва "чаро" ба шакли муосири таъсиррасонӣ; дорои тарзи тафаккури инноватсионӣ мебошад; қодир ба сода кардани амалҳои мураккаб ва бартараф кардани монетаҳо; мунтазам барои беҳтар кардани интизоми иҷрои корҳо ҷаъолияти пурсамар менамояд; ҳалли масъалаҳо ва интизориҳои эҳтимолиро эҷод ва тарғиб мекунанд; ба ёрии ақлҳои гурӯҳӣ эътимод доранд ва қабули қарорҳои асоснокро пешниҳод менамояд; муносибатҳои навро эҷод ва рушди медиҳад; дорои қудрати хосси таҳлилӣ–хулосабарорӣ дар муҳити

шиддатнокро дорад; пайваста барои такмили додани худ кор ва фаъолият менамояд; хушнудӣ аз он менамояд, ки бисёртар аҳаммият ба саволҳои мантиқӣ медиҳад; бо усулҳои куҳна муқовимат менамояд» [5, с. 77].

Расми 1.

Расми 2.

Расми 3.

Расми 4.

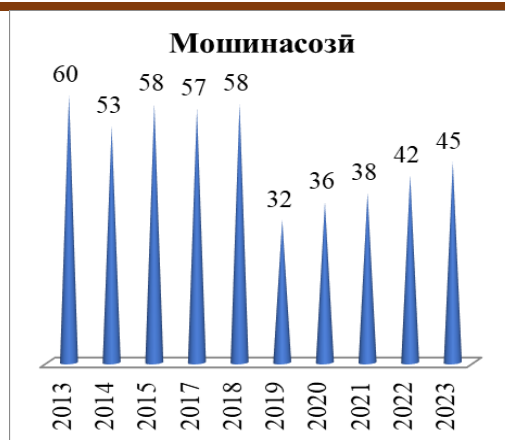
Расми 5.

Расми 6.

Расми 7.

Расми 8.

Расми 9.

Расми 10.

Дар давоми мантиқии овардашуда барои расидан ба ҳадафҳои рушди неру ва сармояи инсонӣ, чунин меъёрҳои иловагиро аз нуқтаи назари пешниҳоди муаллифӣ метавон номбар намуд: пайваста кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки кормандон донишу малакаи нав ба даст оранд ва ба онҳо кумак мерасонад, барои болоравии касбии кормандон шароити созгор муҳайё менамояд, ҳаёти қори фардӣ ва гурӯҳиро дар вобастагии якдигар ба роҳ меонад. Чунин ҳулоса аз таҳлилҳои пешниҳоднамудаи муҳаққиқ К. Рятон доир ба модели инфиродии функционалии инсон, ки чунин қайд менамояд: «Ҳар як инсон эҷодкунандаи модели функционалии хоси хеш мебошад, ки бо таваллуди инсон шакл мегирад ва дар тури тамоми ҳаёт ба рушд идома медиҳад, дар ҳоле ки фардиятро нигоҳ медорад. Ҳар як амали мушаххасе, ки инсон меандешад, як сатҳи муайяни талаботро ба қобилиятҳо ва омодагии иҷрокунандаро тақозо мекунад. Агар инсон барои амал омода бошад, яъне ҳамаи элементҳои модели функционалии ӯ бо сатҳи талабот мувофиқат кунанд, пас имкон дорад, ки амали ӯ натиҷагир ва самаранок бошад» [13, с. 28-29] асоснок карда шудааст. Дар шарҳи мазкур чунин ибора, яъне «агар инсон барои амал омода бошад», пас яке аз амали муҳим азхуд намудани донишу малака, рушд ёфтан бо маънои саҳмгузори

ба рушди мамлакат, корхона ва “Ташкилоти доимомӯз” ба ҳисоб меравад. Аз ин мавқеъ пажӯҳишгар Р. Абдурахмонов қайд менамояд, ки «ҳар як ҷомеа эҳтиёҷоти воқеӣ барои мустақилият, баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ва ба даст овардани ҳадафҳои умумимиллӣ дорад. Ва ин ормон ҷомеахоро ба сӯйи баланд бардоштани зеҳни миллӣ, ба даст овардани таълимоти технологӣ ва фарҳангӣ барои анҷоми корҳои муҳим равона мекунад» [1, с. 201].

Натиҷаи масъала. Татбиқи механизмҳои пешниҳодшуда метавонад ба баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии корхонаҳо, рушди инноватсия, беҳтар гардидани сифати неруи корӣ ва мутобиқшавии иқтисоди миллӣ ба талаботи иқтисоди рақамии ҷаҳонӣ мусоидат намояд. Дар натиҷаи таҳлили масъалаи механизмҳои рушди сармояи инсонӣ дар шароити тағйироти технологӣ ва иқтисоди рақамӣ муайян гардид, ки сармояи инсонӣ ҳамчун омили калидии рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии ташкилотҳо баромад менамояд. Гузариши иқтисод ба модели рақамӣ, густариши технологияҳои инноватсионӣ ва воридшавии зеҳни сунъӣ талаботи навро ба сатҳи дониш, малака ва салоҳиятҳои кормандон ба миён овардааст, ки бе низоми омӯзиши доимӣ қонё гардонида намешаванд.

Хулосаи умумӣ. Мақолаи мазкур ба таҳлили меъёрҳои асосии баҳогузориҳои рушди сармоя ва неруи инсонӣ дар раванди амалисозии модели “Ташкилоти доимомӯз” бахшида шудааст. Дар мақола нишон дода мешавад, ки рушди сармояи инсонӣ ва истифодаи самараноки имкониятҳои таълимӣ ва касбӣ барои таҳкими қобилияти рақобатпазирии ташкилотҳо ва пешрафти иқтисоди миллӣ аҳамияти калон дорад. Модели “Ташкилоти доимомӯз” ҳамчун як стратегияи муассир барои ташаккули ташкилотҳои замонавӣ ва эҷод кардани муҳити устувор барои омӯзиш ва инноватсия пешниҳод мешавад. Мақола инчунин, ба таҳлили омилҳо ва меъёрҳои, ки барои эҷод ва татбиқи чунин моделҳои таълимӣ ва рушди неруи инсонӣ зарур мебошанд, мерасонад. Он барои беҳтар намудани сатҳи коркард ва амалисозии стратегияҳои муосир дар соҳаҳои таълим ва истеҳсолот пешниҳодҳои илмӣ ва амалии муфид мекунад. Ба ин восита, мақола ҳамзамон, ба масъалаи афзоиш ва таҳкими ҳамкориҳо байни муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбӣ, рушди омӯзишӣ дар якҷоягӣ бо технологияи нав, робита бо кормандони баландихтисос ва таҳияи барномаҳои инноватсионӣ барои рушди касбӣ тавачҷуҳ зоҳир мекунад.

Адабиёт

1. Абдрахманов Р. Как нации становятся брендами: Экономико-политические наблюдения / Рахимбек Абдрахманов. М.: Интеллектуальная Литература, 2019. – 208 с.

2. Вудкок М., Фрэнсис Д. Раскрепощенный менеджер. Для руководителя-практика: Пер. с англ. – М.: Дело, 1991. – 320 с.
3. Гайсельхарт Хельмут. Обучающееся предприятие в XXI веке. Перевод с немецкого Н.В. Маловой. «Духовное познание», 2004. – 264 с.
4. Егоршин А. П. Мотивация трудовой деятельности: Учеб. пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Инфра-М, 2008. – 464 с.
5. Жак Пейл. Реальная стратегия: как планировать только то, что можно воплотить. Издание на русском языке, перевод, оформление. «Альпина Паблишер», 2021.– 492 с.
6. Зименков Р. И. Свободные экономические зоны: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальностям 060600 «Мировая экономика», 060400 «Финансы и кредит», 060700 «Национальная экономика» /Р.И. Зименков.–М.: Юнита-Дана, 2005.– 223 с.
7. Комилов С. Теория инновационного развития. Монография. – Душанбе: Шарки Озод, 2019. – 264 с.
8. Омори солонии Чумхурии Тоҷикистон – 2023: Ношир – Агентии омори назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – 418 с.
9. Омори солонии Чумхурии Тоҷикистон – 2024: Ношир – Агентии омори назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – 429 с.
10. Пайн Д. Экономика впечатлений: как превратить покупку в захватывающее действие / Д. Б. Пайн – «Альпина Диджитал», 2011. – 402 с.
11. Померанцева Е. П. Модели управления персоналом: исследования, разработка, внедрение / Евгения Померанцева. – Москва: Вершина, 2006. – 256 с.
12. Рикки Хант и Тони Базан. Как создать Интеллектуальную организацию: Пер. с англ. – М.: Минфра–М, 2002. – XXV. 230 с.
13. Рятов К. Функциональный менеджмент: Как из хаоса создать порядок, преодолеть неопределенность и добиться успеха / Кадирбай Рятов. – М.: Альпина Паблишер, 2014. – 171 с.
14. Саидмуродов Л. Республика Таджикистан в системе современных мирохозяйственных связей: модель малой открытой экономики –Душанбе: Дониш, 2022. – 414 с.
15. Селищев А., Селищев Н. Китайская экономика в XXI веке. – СПб.: Питер, 2004. – 240 с.
16. Управление конкурентоспособностью организации. Учебное пособие / Р.А. Фатхутдинов. – М.: Эксмо, 2004. – 544 с.
17. Управление на местном уровне в индустриально развитых странах / Под ред. Анвара Шаха /пер. с англ. – М.: Весь Мир, 2010 – 416 с.
18. Финансирование инновационного развития, как фактор индустриализации экономики Республики Таджикистан: Монография / Д.

Т. Назаров, Б. М. Шарифзода, Я. П. Довгялло, Ф. С. Холбобоев. – Душанбе: Дониш, 2024. – 338 с.

19. Фитценц Як. Рентабельность инвестиций в персонал: измерение экономической ценности персонала/Як Фитц-енц; пер. с англ.: [Меньшикова М. С., Леонова Ю. П.]; под общ. ред. В. И. Ярных. – М.: Вершина, 2006. – 320 с.

20. Шохиен Н.Н. Научные основы квалиметрического анализа качества подготовки специалистов в процессе управления интеллектами в контексте системной взаимосвязи «вуз-школа–обучающиеся организации» // Вестник университета языков. Серия филологических, педагогических и исторических наук. –2024. –№ 1 (53). –С.224-233.

21. <https://mfa.tj/tg/main/view/17356/qabul-gardidani-qatnomai-tarikhii-tojikiston-oid-ba-zehni-suni-dar-majmai-umumii-smm>

22. <https://www.president.tj/event/missives/54181>

23. <https://www.stat.tj/solhoi-2025-2030-solhoi-rushdi-iktisodi-rakami-va-innovatsiya-elon-gardidand/>

**МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ-СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ-INFORMATION
ABOUT THE AUTHOR**

TJ	RU	EN
УЛФАТШОИ ХОЛМИРЗО	УЛФАТШОИ ХОЛМИРЗО	ULFATSHOI KHOLMIRZO
Докторант аз рӯйи ихтисос (PhD)-и Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон	Докторант по специальности (PhD) Таджикского государственного университета коммерции	PhD Candidate at the State University of Commerce of Tajikistan
Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯч. Дехоти 1/2,	Таджикистан, город Душанбе, ул. Дехоти 1/2,	Tajikistan, Dushanbe city, st. Dekhoti 1/2,
E-mail: ulfatshoi.kholmirzo@mail.ru Тел: +992 901-00-88-85.		

УДК: 004:330.341.1

МЕЖДУНАРОДНЫЕ МЕХАНИЗМЫ ПОДДЕРЖКИ ИННОВАЦИЙ В ЭПОХУ ЦИФРОВЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ

Бобошоева М. Ш.,

Академия государственного управления при Президенте Республики
Таджикистан

Современные цифровые трансформации радикально изменяют характер инновационного развития, создавая новые возможности для стран с разным уровнем экономического потенциала. В особенности это касается государств Центральной Азии, которые одновременно сталкиваются с ограниченностью ресурсов и растущей необходимостью интеграции в глобальные технологические цепочки. В статье рассматриваются международные механизмы поддержки инноваций, включая институциональные модели, финансовые инструменты, программы трансферта технологий и региональные инициативы, оказывающие влияние на национальные стратегии стран региона. Отдельное внимание уделено Таджикистану как государству, формирующему собственную инновационную систему в условиях цифровизации экономики. На основе анализа международных практик и региональных тенденций формулируются рекомендации по повышению эффективности участия Таджикистана и других стран Центральной Азии в глобальной инновационной экосистеме.

Ключевые слова. инновации; цифровая трансформация; международное сотрудничество; Центральная Азия; Таджикистан; технологический трансферт; глобальные институты; государственная политика.

МЕХАНИЗМҲОИ ДАСТҒИРИИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИННОВАЦИЯ ДАР ДАВРИ ТАҒЙИРОТИ РАҚАМӢ

Бобошоева М. Ш.,

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Табдили рақамии муосир хусусияти рушди инноватсиониро ба кулӣ тағйир дода, имкониятҳои навро барои кишварҳое, ки сатҳи гуногуни иқтисодӣ доранд, фароҳам меорад. Ин, махсусан, барои кишварҳои Осиёи Марказӣ, ки ҳамзамон бо маҳдудиятҳои захиравӣ ва ниёзҳои афзояндаи ҳамгирӣ ба занҷирҳои технологияи ҷаҳонӣ рӯбарӯ мешаванд, дуруст аст. Дар ин мақола механизмҳои байналмилалӣ дастгирӣ инноватсия, аз ҷумла моделҳои институтсионалӣ, воситаҳои молиявӣ, барномаҳои интиқоли технология ва ташаббусҳои минтақавӣ, ки

ба стратегияҳои миллии кишварҳои минтақа таъсир мерасонанд, баррасӣ мешаванд. Таваҷҷуҳи махсус ба Тоҷикистон ҳамчун кишваре, ки низоми инноватсионии худро дар заминаи рақамикунони иқтисодӣ таҳия мекунад, зоҳир карда мешавад. Дар асоси таҳлили таҷрибаҳои байналмилалӣ ва тамоюлҳои минтақавӣ, тавсияҳо барои беҳтар кардани самаранокии иштироки Тоҷикистон ва дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ дар экосистемаи инноватсионии ҷаҳонӣ таҳия карда мешаванд.

Калидвожаҳо: инноватсия; табдили рақамӣ; ҳамкориҳои байналмилалӣ; Осиёи Марказӣ; Тоҷикистон; интиқоли технология; ниҳодҳои ҷаҳонӣ; сиёсати давлатӣ

INTERNATIONAL INNOVATION SUPPORT MECHANISMS IN THE ERA OF DIGITAL TRANSFORMATION

Mavluda Sh. B.,

Academy of Public Administration under the President of the Republic of
Tajikistan

Modern digital transformations are radically changing the nature of innovative development, creating new opportunities for countries with varying levels of economic potential. This is particularly true for the countries of Central Asia, which simultaneously face resource constraints and a growing need to integrate into global technology chains. This article examines international innovation support mechanisms, including institutional models, financial instruments, technology transfer programs, and regional initiatives that influence the national strategies of countries in the region. Particular attention is paid to Tajikistan as a country developing its own innovation system in the context of economic digitalization. Based on an analysis of international practices and regional trends, recommendations are formulated to improve the effectiveness of Tajikistan and other Central Asian countries' participation in the global innovation ecosystem.

Keywords: innovation; digital transformation; international cooperation; Central Asia; Tajikistan; technology transfer; global institutions; public policy.

Цифровизация перестала быть частным направлением государственной политики и превратилась в универсальный механизм обновления экономики. Способность страны адаптироваться к новым технологическим укладам напрямую определяет её конкурентоспособность, устойчивость и уровень экономической безопасности. Для государств Центральной Азии, находящихся на стыке глобальных транспортных, энергетических и технологических потоков, это стало особенно заметно в последние годы, когда переход к цифровым услугам, электронному правительству и

облачным технологиям стал не просто трендом, а стратегической необходимостью.

Международные механизмы поддержки инноваций – от программ Всемирного банка до партнерских инициатив Европейского союза – приобретают ключевое значение в условиях, когда внутренние институты, инфраструктура и кадровый потенциал требуют комплексного обновления [1]. Таджикистан, например, активно участвует в программах Азиатского банка развития, связанных с модернизацией телекоммуникационного сектора и цифровизацией государственных услуг, что дополняет национальные стратегии в области инновационного развития [2][4].

Важным аспектом становится также готовность стран интегрироваться в международные исследовательские сети. Несмотря на отсутствие крупного инновационного кластера, Таджикистан демонстрирует интерес к участию в трансграничных проектах, включая инициативы ООН по цифровому развитию и укреплению человеческого капитала [7]. Подобные усилия создают условия для повышения научного потенциала, развития цифровых сервисов и расширения экспортных возможностей.

Актуальность темы также усиливается тем, что цифровые трансформации приводят к изменению самой природы инноваций. Если в конце XX века основным продуктом инновационной деятельности были материальные технологии, то сегодня доминируют цифровые решения, программные платформы, искусственный интеллект, системы анализа больших данных. Это требует от государств выстраивания совершенно новых инструментов регулирования, сотрудничества и защиты национальных интересов, особенно в сфере кибербезопасности и управления данными [3][5].

Инновации становятся результатом сложной системы взаимодействия научных центров, государственных институтов, частных компаний и глобальных финансовых структур. В теории международного инновационного сотрудничества выделяются несколько ключевых моделей.

Первая – линейная модель развития инноваций, предполагающая, что научное открытие постепенно превращается в технологию, а затем – в коммерческий продукт. Эта модель характерна для развитых стран, имеющих мощные исследовательские институты и крупные корпорации.

Вторая – сетевая модель, основанная на взаимодействии большого количества участников – университетов, частного сектора, международных организаций. Именно эта модель стала доминирующей в XXI веке. Глобальные сети исследовательских лабораторий, совместные технологические центры и международные акселераторы позволяют

странам с ограниченным научным потенциалом подключаться к инновационным процессам на ранних стадиях.

Третья модель – инновационные экосистемы, где ключевыми элементами становятся институциональная среда, образование, инновационная инфраструктура, правовое регулирование и доступ к международному опыту [6]. В развитых странах эта модель дополняется высокими стандартами защиты интеллектуальной собственности и развитым рынком венчурного финансирования.

Центральная Азия только формирует подобные экосистемы. Казахстан сделал ставку на развитие технопарков и стартап-хабов в рамках программы «Цифровой Казахстан» [9], Узбекистан активно реформирует налоговые режимы для IT-компаний, Кыргызстан расширяет сотрудничество с международными институтами в сфере электронного правительства. Таджикистан же находится в начале пути, развивая цифровую инфраструктуру и постепенно формируя инновационные элементы в рамках национальных стратегий цифровой экономики [8][10].

Несмотря на растущие возможности, страны Центральной Азии сталкиваются с целым набором препятствий, которые затрудняют их участие в глобальных инновационных сетях. Одним из ключевых ограничений остается недостаточное развитие научно-технической базы. В Таджикистане, например, доля расходов на НИОКР остаётся одной из самых низких в регионе, что делает критически важным привлечение международных ресурсов и экспертизы [11].

Другой проблемой является нехватка специалистов, владеющих современными цифровыми компетенциями. В условиях стремительного развития технологий государства региона вынуждены конкурировать за квалифицированные кадры не только между собой, но и с мировым рынком. Поддержка международных образовательных программ, участие в стипендиальных инициативах и развитие академической мобильности становятся факторами, позволяющими сократить этот дефицит [13].

Важно учитывать и институциональные барьеры. Развитие инновационного предпринимательства зависит от прозрачности regulatory-среды, уровня защиты инвестиций и возможности ускоренного внедрения технологий. В условиях сложного законодательства внедрение новых цифровых сервисов, особенно связанных с финансовыми технологиями, искусственным интеллектом и обработкой данных, происходит медленнее, чем в странах с более развитой институциональной инфраструктурой [12][14].

Не менее значимым фактором является цифровой разрыв – различия в уровне доступа к интернету, качеству инфраструктуры и обеспеченности

техникой. В Таджикистане высокогорные районы по-прежнему демонстрируют ограниченный доступ к цифровым услугам, что тормозит развитие цифровых инициатив в части образования, бизнеса и государственного управления.

Дополнительным вызовом становится усиление международной конкуренции за инновационные ресурсы. Глобальные корпорации закрепляют свои позиции в странах с более благоприятным инвестиционным климатом, что заставляет развивающиеся экономики активно работать над повышением своей привлекательности.

Таблица 1. Сравнение инновационных условий в странах Центральной Азии

Страна	Основные направления цифровой политики	Уровень цифровой инфраструктуры	Международная поддержка
Казахстан	Технопарки, стартап-хабы, финтех	Высокий	ЕС, Всемирный банк
Узбекистан	Налоговые льготы для ИТ, цифровая коммерция	Средний–высокий	АБР, UNDP
Кыргызстан	Э-правительство, цифровое образование	Средний	Всемирный банк, ООН
Таджикистан	Цифровизация госуслуг, развитие связи	Средний	АБР, ООН, ВБ
Туркменистан	Телеком-инфраструктура, госпроекты	Средний	ограниченная

Источник: составлено автором на основе данных Всемирного банка (World Bank Digital Economy Reports), Азиатского банка развития (ADB Digital Strategy), UNDP Digital Development Reports, OECD «Innovation in Central Asia», а также национальных программ цифрового развития стран Центральной Азии.

Таблица демонстрирует неоднородность инновационного развития региона. При этом международные программы оказываются ключевым фактором, позволяющим компенсировать внутренние ограничения.

Развитие инноваций в эпоху цифровых трансформаций приобретает многослойный характер, в котором сочетаются научные исследования, предпринимательская активность, государственная политика и участие международных структур. Пример стран, прошедших ускоренную цифровизацию – Южной Кореи, Сингапура, Эстонии – демонстрирует, что устойчивое продвижение к инновационному обществу невозможно без комплексной внешней поддержки. Международные институты, обладая опытом и значительными финансовыми ресурсами, создают условия для формирования на национальном уровне эффективных экосистем, способствующих притоку знаний, технологий и инвестиций [15].

Рис.1. Этапы формирования национальной инновационной экосистемы в условиях цифровой трансформации

* –Разработка автора на основе анализа международных практик.

Сингапур стал одним из самых ярких примеров взаимодействия государства и глобальных инновационных партнеров: в течение трёх десятилетий страна опиралась на помощь транснациональных корпораций, активно привлекая исследовательские лаборатории IBM, HP и Siemens. Успех Сингапура опирался не только на внутренние реформы, но и на механизмы международного трансферта технологий, финансирование стартапов и обучение специалистов в ведущих университетах мира. В Центральной Азии подобные модели пока зарождаются, однако интерес к ним растёт: Казахстан и Узбекистан, например, развивают технопарки, работающие в партнерстве с международными акселераторами и венчурными фондами.

Всемирный банк, Азиатский банк развития, Европейский банк реконструкции и развития и другие институты выступают важнейшими проводниками инноваций в развивающиеся экономики. Их программы обычно включают несколько направлений:

- модернизация цифровой инфраструктуры;
- поддержка реформ государственного управления;
- внедрение электронных государственных услуг;
- развитие человеческого капитала;
- финансирование исследовательских и инновационных проектов.

Таджикистан активно участвует в программах АБР и Всемирного банка, направленных на развитие цифровой сети, подготовку кадров и реформу сектора связи. Эти проекты имеют стратегическое значение: именно они создают фундаментальную базу, необходимую для дальнейшего формирования инновационной экономики [3][7].

В некоторых случаях международные структуры выступают не только источником финансирования, но и посредниками, соединяющими национальные правительственные институты с частным сектором. Например, программы Всемирного банка по цифровой трансформации государственных услуг включают консультации и прямую техническую помощь, что позволяет странам избегать ошибок при внедрении новых технологических решений [10].

Роль АБР особенно ощутима в Таджикистане, где банк финансирует проекты модернизации связи, расширения цифровых сервисов и повышения устойчивости инфраструктуры [11]. Эти программы дополняются мерами по повышению цифровой грамотности населения, что создаёт долгосрочные эффекты для инновационного развития [12,14].

Международное сотрудничество в сфере инноваций не ограничивается финансовой поддержкой. Ряд организаций, таких как ООН, ОБСЕ, ШОС и ЕС, развивают программы, направленные на создание исследовательских платформ, обмен опытом между странами и формирование совместных инновационных проектов.

ООН играет важную роль в формировании глобальной повестки цифрового развития. Институциональная рамка включает инициативы в области ИКТ, цифровой инклюзии и устойчивого развития. Для Таджикистана значимыми являются проекты, связанные с развитием электронного правительства, поддержкой образования и повышением устойчивости информационных систем [6].

Европейский союз активно продвигает цифровые технологии среди партнёрских стран через программы Horizon Europe и Erasmus+. Страны Центральной Азии пока участвуют ограниченно, однако Казахстан и Кыргызстан уже включились в некоторые исследовательские проекты, а таджикские университеты периодически участвуют в программах академической мобильности, что способствует формированию цифровых компетенций и научного потенциала.

ШОС в последние годы расширяет свою научно-инновационную платформу, создавая совместные технопарки, исследовательские центры и форумы, посвящённые искусственному интеллекту, энергетике и цифровой экономике. Для Таджикистана участие в подобных структурах представляет возможность интегрироваться в новые технологические цепочки, что особенно актуально на фоне ограниченного внутреннего инновационного рынка.

Цифровизация ускоряет процесс инноваций и снижает порог входа для новых участников. Даже страны с ограниченными ресурсами могут запускать цифровые сервисы, участвовать в международных научных проектах и выходить на глобальные рынки IT-услуг. Пример Эстонии, построившей одно из лучших электронных правительств в мире, показывает, что небольшие государства способны стать лидерами в узких цифровых нишах. Этот опыт применим и к Центральной Азии, где формируются элементы цифровой экономики с опорой на международные программы и консультации.

Для Таджикистана цифровая трансформация становится способом обойти структурные ограничения экономики. Развитие онлайн-услуг, расширение доступа к интернету и подготовка специалистов в сфере ИКТ позволяют стране участвовать в глобальной цифровой экосистеме без необходимости создания крупных промышленных кластеров. Однако для полноценного участия в мировом инновационном пространстве необходима более плотная интеграция с международными проектами и трансграничными исследовательскими сетями [5][8].

Одним из важных трендов становится *комбинация цифровизации и региональной интеграции*. Укрепление транспортных коридоров, строительство ЦОДов, развитие облачных платформ на региональном уровне создают основу для формирования инновационных хабов. Казахстан, например, уже привлекает крупные международные технологические компании для размещения исследовательских лабораторий. Узбекистан развивает IT-парк в Ташкенте, сотрудничая с европейскими и азиатскими партнерами. Таджикистан постепенно движется в этом направлении, усиливая внешние связи и формируя собственные элементы инновационной инфраструктуры.

Несмотря на значительный потенциал, Таджикистан сталкивается с рядом препятствий. Они не являются уникальными – схожие проблемы существуют во многих развивающихся странах. Однако в таджикских условиях эти ограничения носят комплексный характер.

1. Недостаток инновационной инфраструктуры. Инновационные центры, технопарки, инкубаторы и лаборатории – критически важные элементы

экосистемы. В Таджикистане такие структуры только начинают формироваться. Их развитие требует не только инвестиций, но и участия международных институтов, способных предложить готовые модели управления, обучение персонала и технологические решения [9][13].

2. Ограниченные ресурсы научных организаций. Несмотря на исторически сильные научные школы, многие исследовательские центры сталкиваются с нехваткой современных технологий, доступа к международным базам данных и специализированного оборудования. Это затрудняет участие таджикских ученых в международных проектах, снижает публикационную активность и ограничивает трансферт знаний.

3. Кадровый дефицит. Специалисты в области цифровых технологий – data-аналитики, разработчики, специалисты по кибербезопасности – становятся глобально востребованными. В таких условиях удержать их внутри страны сложно. Международные образовательные программы помогают частично компенсировать отток, однако для устойчивого развития необходимо создание конкурентоспособных условий внутри экономики.

4. Сложности нормативной среды. Цифровые инновации требуют гибкой и современной regulatory-системы. В контексте Таджикистана это означает необходимость обновления законодательства об ИКТ, электронной коммерции, защите данных, кибербезопасности. Международные организации активно поддерживают страны региона в разработке таких нормативов, однако окончательная ответственность за реализацию лежит на национальных органах.

5. Ограниченный доступ к финансированию. Рынок венчурного капитала в Таджикистане практически отсутствует. Стартапы вынуждены опираться либо на государственные гранты, либо на крайне ограниченные частные инвестиции. Поэтому участие в международных акселераторах, грантовых программах и конкурсах инноваций становится важнейшим каналом получения ресурсов.

На основе анализа международных практик и текущих потребностей стран Центральной Азии можно выделить несколько механизмов, которые обладают наибольшей потенцией для усиления инновационного развития Таджикистана:

1. Грантовые программы международных финансовых институтов, направленные на создание цифровой инфраструктуры, развитие образования и внедрение электронных сервисов.

2. Транснациональные платформы трансферта технологий, объединяющие исследовательские институты, университеты и частные компании.

3. Партнёрские программы в сфере образования – стипендии, обмены, совместные магистерские программы, стажировки в технологических компаниях.

4. Участие в международных акселераторах и стартап-программах, предоставляющих доступ к венчурным инвестициям и глобальному рынку.

5. Создание совместных исследовательских центров, особенно в сферах, где Таджикистан имеет сравнительные преимущества: гидроэнергетика, климатическая устойчивость, управление водными ресурсами.

6. Региональные цифровые инициативы, включающие создание общих стандартов, совместных платформ и обмен данными.

Эти механизмы не являются взаимоисключающими; напротив, их эффективное сочетание позволяет компенсировать структурные ограничения экономики и ускорить формирование инновационной экосистемы.

Учитывая рассмотренные тенденции и барьеры, можно выделить ряд направлений, которые способны привести к устойчивому укреплению инновационного потенциала страны. Эти предложения основаны на международных практиках, региональном опыте Центральной Азии и специфике таджикской экономики в период цифровой трансформации.

1. Формирование национальной инновационной инфраструктуры с опорой на международных партнёров.

Современная инновационная экосистема невозможна без центров коллективного пользования, технопарков, лабораторий и инкубаторов. Однако создание таких структур требует не только финансов, но и компетенций – от проектирования до управления. Именно поэтому наиболее эффективной стратегией для Таджикистана является создание подобных центров в партнерстве с международными организациями и зарубежными университетами. Казахстан развивал технопарк Astana Hub, опираясь на консультации международных экспертов; Узбекистан формировал IT Park, используя опыт сингапурской модели развития цифровых сервисов. Для Таджикистана аналогичным шагом может стать создание узкопрофильных технопарков в сферах гидроэнергетики, климатических технологий, цифрового сельского хозяйства и информационной безопасности [3][10].

2. Развитие человеческого капитала через международное образование и исследовательские сети.

Отток квалифицированных специалистов остаётся общей проблемой региона. Однако международный опыт показывает, что страны,

инвестирующие в образование за рубежом, способны создавать обратный поток знаний и кадров. Важным инструментом может стать создание совместных магистерских программ с университетами Европы и Азии; расширение участия таджикских студентов в Erasmus+, DAAD, ADB Scholarship Program; привлечение международных профессоров и создание англоязычных образовательных программ в национальных университетах.

Параллельно необходимо стимулировать участие таджикских научных центров в международных исследовательских консорциумах – например, по линии ООН, ШОС или Европейского исследовательского пространства. Вовлечение молодых исследователей в такие проекты создаёт условия для формирования нового поколения научных кадров [8][12].

3. Развитие механизмов финансирования инноваций и стартапов.

Венчурный капитал – важнейший двигатель инноваций, однако в Таджикистане он почти отсутствует. Это создаёт необходимость развития альтернативных инструментов:

- государственные гранты на инновационные проекты;
- партнерские программы с международными акселераторами;
- создание совместных фондов с региональными финансовыми институтами;
- стимулирование национальных банков к работе со стартапами через льготные кредитные линии.

Международные практики показывают, что для ранних этапов стартапов важнейшую роль играют акселераторы и бизнес-инкубаторы, а не только крупные финансовые фонды. Поэтому участие таджикских проектов в программах Plug and Play, Techstars или акселераторов АБР может стать стратегическим преимуществом [9, 13].

4. Укрепление региональной кооперации в Центральной Азии

Новое поколение инноваций развивается не в рамках отдельных стран, а внутри трансграничных цепочек. Учитывая географическую взаимосвязанность Центральной Азии, создание региональных платформ цифрового взаимодействия – в сфере кибербезопасности, Big Data, электронных сервисов и облачных решений – позволит странам делить инфраструктурные затраты и привлекать внешних партнеров.

Модель цифрового «технологического пояса Центральной Азии» могла бы включать общие центры обработки данных, совместные стандарты киберустойчивости, интеграцию электронных регистров, а также создание регионального научного кластера в области климатических технологий и водных ресурсов – сфер, объединяющих интересы всех государств региона [5].

Заключение

Международные механизмы поддержки инноваций становятся ключевым фактором развития в эпоху цифровых трансформаций, особенно для стран, находящихся в процессе формирования собственной инновационной инфраструктуры. Таджикистан, как и другие государства Центральной Азии, входит в период, когда успех экономического развития определяется не столько природными ресурсами, сколько способностью эффективно интегрироваться в глобальные технологические процессы.

Анализ показывает, что международные институты – от Всемирного банка до ООН и АБР – играют важную роль в создании условий для технологического обновления, расширения образования, развития цифровой инфраструктуры и институциональной адаптации. Однако результативность сотрудничества зависит от способности страны использовать доступные ресурсы для формирования собственной инновационной экосистемы.

Таджикистан обладает значительным потенциалом в таких областях, как цифровизация государственного управления, климатические технологии, управление водными ресурсами, энергетика. В сочетании с международной поддержкой эти направления могут стать точками роста национальной инновационной системы.

Цифровая трансформация создаёт возможности для ускоренных изменений, но требует комплексного подхода: модернизации инфраструктуры, развития человеческого капитала, совершенствования законодательных норм и расширения международного сотрудничества.

В долгосрочной перспективе участие в глобальных инновационных цепочках позволит Таджикистану не только адаптироваться к новым технологическим вызовам, но и сформировать собственные компетенции, способные повысить устойчивость и конкурентоспособность экономики в стремительно меняющемся мире.

Литература

1. Голдовский Г.Г. Инновационное развитие экономики. 2020. Москва: Инфра-М.
2. Asian Development Bank. Tajikistan: Digital CASA Program. 2023. URL: <https://www.adb.org>
3. World Bank. Tajikistan Digital Economy Assessment. 2022. URL: <https://www.worldbank.org>
4. Khodjamurodov G., Sodiqov J. Innovation and Economic Development in Tajikistan. 2021. Central Asian Journal of Economic Studies.
5. UNDP. Digital Strategy for Central Asia. 2023. URL: <https://www.undp.org>

United Nations E-Government Survey 2022. New York: UN Department of Economic and Social Affairs.

6. World Bank. GovTech Maturity Index. 2021. URL: <https://www.worldbank.org/govtech>

7. Назаров А.А. Цифровая экономика: возможности и вызовы. Душанбе: Ирфон, 2021.

8. OECD. *Innovation in Central Asia*. 2020. Paris: OECD Publishing. Asian Development Bank. *Fostering Innovation in Central Asia*. 2022.

9. ITU. *ICT Development Index*. 2021. Geneva: International Telecommunication Union.

10. Муродов Б.Р. Институциональные основы цифровой трансформации в Таджикистане. Душанбе: ДМТ, 2022.

11. European Bank for Reconstruction and Development. *Innovation and Entrepreneurship in Emerging Economies*. 2021.

12. UNESCAP. *Digital Transformation in Landlocked Developing Countries*. 2022.

13. Nabi I., de Kleine M. *Digital Central Asia and Caucasus*. World Bank, 2021.

14. Бобошохзода Ш.М. Основы цифровой экономики (учебное пособие).– Душанбе: Ирфон, 2025. –С.160.

**МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ-СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ-INFORMATION
ABOUT THE AUTHOR**

TJ	RU	EN
МАВЛУДА ШАРИФОВНА БОБОШОЕВА	БОБОШОЕВА МАВЛУДА ШАРИФОВНА	MAVLUDA SHARIFOVNA BOBOSHOEVA
Доктор (PhD) дар Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон	Доктор (PhD) в Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан	Doctoral Candidate (PhD) at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan
Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33	Таджикистан, город Душанбе, улица Саида Носира, 33	Tajikistan, Dushanbe city, st. Said Nosir Street 33
Tel.: (+992) 881-97-44-44 Email: shohin90@mail.ru		

УДК: 141.319.8:316

ЗНАЧЕНИЕ АНТРОПОЛОГИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ В ПОЗНАНИИ ПРОТИВОПОЛОЖНОСТЕЙ СОЦИАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ

Джонназарова Д. Х.,

Институт экономики и торговли ТГУК

Совершенно очевидно, что взаимодействие противоположностей в социальной реальности, прежде всего, связано с тем, что в современной обществоведческой науке оно рассматривается в виде постоянно развивающейся и меняющейся системы. Поэтому, как показывает практика, на каждом витке общественного развития проявляются качественно новые социальные явления, где наблюдаются противоречивые тенденции развития, меняющие наши прежние представления о социальном бытии.

В этом контексте, в современных условиях проблемы особенности взаимодействия противоположностей в социальной реальности детерминированы разными факторами (распад традиционно сложившихся социально-политических систем в мировом пространстве и возникновения многочисленных национальных государств; изменение социальной структуры общества, связанных с переходом к новым экономическим отношениям, как объективно закономерного процесса развития общества; процессы трансформации политической, экономической, социокультурной жизни привели к изменению содержания всех форм общественного сознания и всей системы ценностей).

Ключевые слова: социальная реальность, антропологическая парадигма, общество, социальные противоположности, философия, диалектический метод и др.

АҲАММИЯТИ ПАРАДИГМАИ АНТРОПОЛОГӢ БАРОИ ДАРК НАМУДАНИ ТАЗЗОДҲОИ ВОҶЕЯТИ ИҶТИМОӢ

Ҷонназарова Д. Х.,

Институти иқтисодиёт ва савдои ДДТТ

Маълум аст, ки таъсири мутақобилаи муқобилҳо дар воқеияти иҷтимоӣ, пеш аз ҳама, бо он алоқаманд аст, ки илми муносири иҷтимоӣ онро ҳамчун як низоми доимо таҳаввулбанда ва тағйирёбанда меомӯзад. Аз ин рӯ, чунонки амалия нишон медиҳад, дар ҳар як марҳалаи рушди иҷтимоӣ падидаҳои сифатан нави иҷтимоӣ пайдо мешаванд, ки дар он тамоюлҳои рушди муҳолиф мушоҳида мешаванд ва фаҳмиши қаблии моро дар бораи вуҷуди иҷтимоӣ зери суол мебаранд.

Дар ин замина, дар шароити муосир, мушкилоти хусусиятҳои таъсири мутақобилаи муқобилҳо дар воқеияти иҷтимоӣ аз ҷониби омилҳои гуногун, аз ҷумла фуру рафтани низомҳои анъанавии иҷтимоӣ-сиёсӣ дар фазои ҷаҳонӣ ва пайдоиши давлатҳои сершумори миллӣ муайян карда мешаванд. Тағйирот дар сохтори иҷтимоии ҷомеа, ки бо гузариш ба муносибатҳои нави иқтисодӣ алоқаманд аст, ҳамчун раванди объективии табиӣ рушди иҷтимоӣ; равандҳои табдили ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарҳангӣ боиси дигаргунӣ дар мундариҷаи ҳама шаклҳои шуури иҷтимоӣ ва тамоми низоми арзишҳо мегарданд. Дигаргунӣ дар сохтори иҷтимоии ҷомеа, ки бо гузариш ба муносибатҳои нави иқтисодӣ алоқаманд аст, ҳамчун раванди объективии табиӣ рушди иҷтимоӣ; равандҳои табдили ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарҳангӣ боиси тағйирот дар мундариҷаи ҳама шаклҳои шуури иҷтимоӣ ва тамоми низоми арзишҳо мешаванд.

Калидвожаҳо: воқеияти иҷтимоӣ, парадигмаи антропология, ҷомеа, муқобилҳои иҷтимоӣ, фалсафа, усули диалектикӣ ва ғайра.

OF THE ANTHROPOLOGICAL PARADIGM IN UNDERSTANDING THE OPPOSITES OF SOCIAL REALITY

Dzhonnazarova D. Kh.,

Institute of Economics and Trade of the Tajik State University of Commerce

It's clear that the interaction of opposites in social reality is primarily linked to the fact that modern social science studies it as a constantly evolving and changing system. Therefore, as practice shows, at each stage of social development, qualitatively new social phenomena emerge, where contradictory development trends are observed and which challenge our previous understanding of social existence.

In this context, in modern conditions, the problems of the peculiarities of the interaction of opposites in social reality are determined by various factors (the collapse of traditionally established socio-political systems in the global space and the emergence of numerous nation states; changes in the social structure of society associated with the transition to new economic relations, as an objectively natural process of the development of society; the processes of transformation of political, economic, socio-cultural life have led to a change in the content of all forms of social consciousness and the entire system of values).

Key words: social reality, anthropological paradigm, society, social opposites, philosophy, dialectical method, etc.

Общеизвестно, что необходимость переосмысления взаимодействия противоположностей в общественной жизни в современных условиях обусловлена обострением конкуренции между так называемыми сверхдержавами за свои геополитические и геоэкономическими интересы. С одной стороны, наблюдается стремление сверхдержав подчинить интересы относительно малых и недостаточно развитых национальных государств, с другой - в процессе глобализации, как результат взаимодействия и столкновения цивилизаций и культур, происходит слияние национальных культур с элементами иных культур, что ведёт к обострению противоречий между традицией и современностью.

Фактически, современный мир изменился, а сознание людей приобретает более агрессивный, воинствующий характер, их поведение и поступки становятся труднопредсказуемыми. Данный контекст, крайне актуализирует разработку новых подходов исследования взаимодействия противоположностей в противоречиях социальной действительности. На наш взгляд, поскольку социальные противоречия в социальной реальности представляют собой субъектно-объектные отношения, в качестве приоритетного направления следует рассматривать антропологическую парадигму, ставящую человека в центр социальных процессов. Прежде чем раскрыть сущность антропологического подхода, следует заметить что в социально-философских науках изучение противоположностей в социальной действительности зачастую рассматривается в контексте диалектической, структурно-функциональной парадигм, а в последние годы – также в ракурсе применения синергетической парадигмы. Диалектический метод всегда акцентирует на борьбу противоположностей социальной реальности, вследствие, которого является подавление одной из сторон. Однако если данный подход рассматривать в контексте природных явлений, то его применение к познанию борьбы противоположностей социальной реальности представляется не вполне приемлемым, поскольку здесь противоположными сторонами выступают люди.

Синергетическая методология, которая в последние годы активно используется в исследовании противоречия социальной действительности, является как бы альтернативой диалектического метода. Следует отметить, что между этими двумя методами имеют место общие моменты, то есть в обоих случаях речь идёт об изменениях в развитии социальной реальности. Разница между этими двумя альтернативами заключается в том, что если диалектический подход основывается на внутренних противоречиях, то синергетический подход акцентирует на влияние внешних факторов на состояние и изменение социальных явлений.

Кроме этого, при исследовании противоположностей социальной реальности также применяются институциональный подход и структурно-функциональный анализ.

Структурный функционализм разработан американским социологом П.Парсонсом, который рассматривал социум как целостный организм, как систему элементами которого вступают индивиды, социальные группы, общности и институты, между которыми порой возникают противоречия.

В рамках структурно-функционального анализа особого внимания заслуживают идеи Ральфа Дарендорф, автора «Теории социальных конфликтов». Суть концепции конфликтной модели общества сводится к следующему:

- каждое общество в каждый момент находится в процессе изменения;
- в каждом обществе есть несогласие и конфликт;
- каждый момент в обществе способствует его интеграции и изменению;
- каждое общество базируется на господстве одних его членов над другими.

Р.Дарендорф причиной возникновения противоречия в социальной реальности объяснял преимущественно политическими факторами, доступности членов общества к материальным и духовным ресурсам.

Л.Козер разработал теорию позитивно - функционального конфликта. По мнению Козера противоречие противоположностей социальной реальности имеют как негативные, так и позитивные функции [12, стр 36-38].

Несмотря на плодотворность вышеуказанных методологий в познании противоречия противоположностей социальной реальности, тем не менее, на наш взгляд антропологическая парадигма в исследовании рассматриваемой проблемы, антропологическая парадигма является приоритетной в исследовании противоречия социальной реальности.

В этой связи особую значимость приобретает определение базовых методологических принципов, позволяющих раскрыть внутреннюю логику функционирования и развития противоположностей в противоречиях социальной действительности.

Первая концепция противоречивости бытия, сформулированная ещё древнегреческим философом Гераклитом. Согласно этой теории, «всё течёт и всё меняется, и это, как переход из одного состояния в другое, осуществляется через борьбу противоположностей» [1, с.38-41]. Она не только не утратила свою теоретико-методологическую значимость, но и

приобретает всё большую актуальность по мере усложнения объективного бытия. Причем данный концепт охватывает все формы бытия: природное, духовное, социальное и бытие самого человека. Если в материальной форме бытия это усложнение связано с «реальной угрозой глобальной планетарной экологической катастрофы, варварским отношением к использованию природных ресурсов и ухудшением экологической ситуации...» [9, с.463-467], то в духовной сфере, как ни парадоксально, его проявлениями выступают бурный рост науки и технологий, а также появление искусственного интеллекта. В данном контексте, возникает проблема того, насколько человек и его культура оказались готовыми к такому небывалому повороту бытия в сторону инноваций. По существу, речь идёт о том, что возникли серьёзные проблемы и противоречия между человеком как биосоциальным явлением и потенциальными возможностями его мозга [14, с.348-356].

Что касается проблем и противоречий социокультурного бытия, то они связаны с противоречивым характером процесса глобализации, а также с превращением в реальность идеи столкновения цивилизаций и культур. В этой связи перед социально-философской наукой возникает проблема поиска таких методологических конструктов, которые в новых реалиях позволили бы объективно и комплексно анализировать процессы взаимодействия противоположностей.

В этом плане представляется целесообразным высказать следующее соображение: как бы ни оценивался процесс глобализации, он, как объективное явление, всё более углубляется. Следовательно, необходимо отказаться от видения в ней исключительно отрицательных эффектов. При этом следует найти такой механизм взаимодействия противоположностей в ценностных ориентирах общества, который обеспечил бы успешное развитие общества и достижение стратегических целей его социально-экономического и духовного обновления.

В условиях трансформации социальной реальности, когда соединяются, переплетаются, взаимодействуют различные интересы и ценности, необходимо отказаться от прежних представлений о взаимодействии противоположностей в общественных явлениях. В этой связи нельзя не согласиться с утверждением, что «трактовка, предполагающая в качестве единственного пути разрешения противоречий уничтожение одной из сторон, не может быть не только главной, но и верной. Особого внимания заслуживает тип социальных противоречий, не просто основанных на взаимодействии двух полюсов, двух противоположностей, а таких, в которых каждая из противоположностей

претерпевает существенные изменения, не уничтожая при этом другого» [10, с.36 - 44].

Несомненно, одной из особенностей взаимодействия противоположностей в социальной реальности является то, что в ней друг другу противостоят не природные явления, не вещи, а интересы конкретных индивидов, социальных групп, общностей, т. е. в данном процессе постоянно присутствует человек. Думается, игнорирование данного факта может привести к крайне негативным последствиям. Яркой иллюстрацией сказанному является гражданская война в начале 90-х гг. прошлого века в Таджикистане, разыгравшие социальные конфликты и войны в различных регионах мира, которые явились результатом необдуманных решений, политической близорукости элит, волюнтаристского подхода и пренебрежения интересов различных государств, народов и наций.

В этой связи представляется уместным констатировать суждение, что «... недалёковидность таджикских политических деятелей того времени, динамика смены социально-политических событий, неуклонное возрастание непонимания в решении жизненно важных вопросов, устройства общественной жизни, усиление хаоса и стихийной деятельности, а главное недееспособность политической власти и важнейших государственных структур привели к тому, что таджикский народ совершенно не ощущал праздничного характера и общенационального духа этого политического события в жизни таджикского народа».

Разумеется, в условиях государственного суверенитета таджикское общество утратило единую идеологическую матрицу, появились многовекторные и центробежные тенденции не только в обществе, но и в общественном сознании. В этих условиях серьёзной проблемой для таджикской социологической науки стало то, что она находилась в относительной изоляции и была мало знакома с новыми методологическими подходами. С учётом сложившейся ситуации таджикские учёные-философы приложили значительные усилия для интеграции отечественной социологической науки в русло общемировых тенденций. В практической реализации этой задачи огромную роль сыграли труды таких отечественных исследователей, как М. Диноршоева, М. Музаффари, А.Х. Самиева, Х.У. Усмонзода, И. Шарипова, Ш. Шоисматуллоева и многих других.

В некоторой степени, абстрагируясь от конкретного содержания этих работ, можно заключить, что их значимость для отечественной обществоведческой науки огромна. Это, прежде всего, заключается в том, что в исследованиях указанных авторов вопросы теории и методологии

исследования социальных явлений рассматриваются в новом методологическом ракурсе. Вероятно, они раньше других осознали необходимость поиска путей конструирования новой институциональной структуры общества и выработки соответствующих методологических парадигм в осмыслении происходящих в таджикистанском обществе преобразований.

Лейтмотивом нового философского переосмысления является необходимость рассмотрения трансформационных процессов в таджикистанском обществе через призму концепции социокультурного и антропологического анализа. Такой поворот социологической и философской мысли был крайне важен для исследования проблем и противоречий социальной реальности, где всегда присутствуют интересы отдельных людей, социальных групп, этносов и общества в целом. Поэтому, на наш взгляд, в условиях возрастания роли человека и активизации его творческой деятельности во всех сферах общества целесообразно обратиться к антропологической парадигме познания социальных противоречия. Данная парадигма позволяет поставить в центре взаимодействия противоположностей в социальной реальности человека, его сознание, психологии, потребности и интересы.

Одной из важнейших особенностей познания социальных противоречий в современных условиях является то, что оно приобретает междисциплинарный характер, что основательно исследуется в рамках таких наук, как социология, политология, социальная психология и другие. Исследователями предпринимаются попытки обосновать антропологическую парадигму исследования социальных противоречий, поскольку становление социально - антропологической парадигмы позволяет объединить подходы философии, социологии и культурной антропологии, и других наук для понимания динамики социальной реальности [4, с.75-82]. Такой междисциплинарный подход обеспечивает более глубокое понимание механизмов социальной адаптации, интеграции и трансформации, лежащих в основе устойчивого развития общества.

Приобретение междисциплинарного характера обуславливает формирование интегративных методов исследования взаимодействия противоположностей в противоречиях социальной реальности. На наш взгляд, несмотря на имеющие место дискуссии, постановка данной проблемы необходима. Это объясняется тем, что теоретико-методологическая разработка интегральных парадигм научных исследований открывает новые возможности для познания социальных изменений, и, следовательно, противоречивых явлений современного общества.

Как отмечает Т.А. Фомина, «В современной теоретической социологии наметилась тенденция к созданию синтезированной модели социальной реальности, сочетающей в себе интегративные методологии и социологические концепции...» [12, с.22]. Этот процесс набирает ускоренные темпы в связи с глобализацией, которая ведёт к системным изменениям всей социальной реальности: к формированию единого «мирового сообщества», к созданию мирового информационного пространства и мирового рынка товаров и услуг. Данные обстоятельства, являясь проявлением социальной трансформации общественной жизни, ещё более актуализируют необходимость переосмысления методологических принципов познание социальных явлений. Это - во-первых, а, во-вторых, содержание процессов происходящих, например, в таджикском обществе в современных условиях не поддаются исследованию с применением старых подходов и сложившихся однобоких представлений о методологии исследования социальных явлений.

Немаловажную роль в исследовании рассматриваемой нами проблемы играет диалектический метод, восходящий к классической философской традиции, который рассматривает противоречия как источник развития [3, с.210-218]. В контексте социальной философии этот метод получил развитие в работах российских учёных [2, с.95-102].

Как известно, в рамках диалектического метода познания противоположностей воспринимаются не как статичные элементы, а как динамичные силы, обеспечивающие развитие социальных систем. Такой анализ позволяет выявлять закономерности превращения противоречий в интегративные процессы и раскрыть их конструктивный потенциал в развитии социальных структур.

Примером применения диалектического подхода может служить исследование взаимодействия традиционных и современных ценностей в городских сообществах. Здесь наблюдается противоречие между культурной преемственностью и инновационными практиками, которое через процесс обсуждения и адаптации приводит к появлению новых форм коллективной идентичности, совместных социальных проектов и изменению институциональной среды. Кроме того, конфликт интересов между различными социальными группами может способствовать формированию новых норм и институтов, стабилизирующих общество.

В последние годы в исследовании противоположностей в социальной реальности активно применяется синергетический метод. По мнению А. Назаретяна: «В научной литературе социально-гуманитарного профиля множатся публикации исследований с применением синергетических моделей... Категории самоорганизации, устойчивого неравновесия, нелинейности, бифуркации, аттрактора, фрактала, хаоса (как

продуктивного фактора) становятся уже почти тривиальными, проникая в академические, политические и даже художественные тексты» [5, с.93].

Обобщая выше рассмотренные методологические принципы, следует подчеркнуть, что их совокупное применение позволяет по-новому интерпретировать природу социальных противоположностей. Особое внимание данная методология уделяет пониманию социальных противоположностей не как исключительно конфликтных явлений, а как динамических взаимодействий, способных порождать новые формы социальной организации. В этом контексте взаимодействие противоположностей рассматривается как важный фактор общественного развития, стимулирующий появление инновационных решений, адаптивных стратегий и новых моделей функционирования социальных институтов. Так, противоречия между экологическими инициативами и экономическими интересами предприятий могут инициировать формирование новых механизмов корпоративной социальной ответственности, развитие государственно-частного партнёрства и совершенствование систем экологического регулирования. Аналогичным образом столкновение традиционных и современных образовательных практик способствует обновлению учебных программ, внедрению инновационных методов обучения и формированию компетенций, востребованных в условиях современного общества.

Следовательно, анализ взаимодействия социальных противоположностей не ограничивается лишь выявлением источников конфликтов, а также предполагает изучение их конструктивного потенциала для трансформации социальных систем. Данный аспект рассмотрен в теории позитивно функционального подхода Л. Козера, суть которого заключается в следующем: стабильность социальной реальности, не исключает, а напротив предполагает борьбу интересов и столкновений. Он убеждён, что противоречия - неотъемлемая черта социальных отношений и выполняет в обществе такие позитивные функции, как:

- интеграция социальных систем;
- поддержание солидарности между индивидами (внутри групп);
- укрепление межличностных отношений;
- эмоциональная разрядка напряженности.

Важно выделить то, что в социологической традиции XIX-XX веков исследователи, такие, как Э. Дюркгейм и М. Вебер, концентрировались на роли социальных норм, ценностей и институциональных механизмов в поддержании устойчивости общества. Они в своих трудах подчёркивают, что социальная стабильность и порядок формируются через систему норм, обычаев и правил, регулирующих поведение индивидов и групп. Однако

эти подходы в меньшей степени ориентированы на анализ диалектики противоположностей как движущей силы изменений, сосредотачиваясь, скорее, на устойчивости социальных структур и интегративной функции культуры и институтов.

Примечательно, что культурная антропология XX века, включая работы К. Леви-Стросса, выдвигает иной ракурс: изучение универсальных структур человеческой деятельности и культуры, как поля взаимодействия противоположных смыслов. Леви-Стросс рассматривал культуру как совокупность символических систем. По его мнению, в данной системе противоположности выступают структурными элементами, определяющими мышление, социальные практики и взаимодействия внутри общества. Такой подход создаёт методологическую основу для понимания социальных противоречий не только в экономической или политической плоскости, но и в культурной и символической сферах.

Безусловно, современная социально-антропологическая парадигма берёт лучшее из этих традиций, сочетая философскую диалектику, социологический анализ социальных норм и ценностей, а также культурно-антропологическое понимание структуры человеческой деятельности. В результате формируется подход, способный анализировать, как открытые социальные конфликты, так и скрытые противоречия, влияющие на поведение индивидов и коллективов, а также выявлять механизмы их разрешения и трансформации в социальные инновации.

На наш взгляд, применение данной парадигмы позволяет исследователям создавать целостную модель анализа социальных процессов, в которой взаимодействие противоположностей становится не только предметом теоретического исследования, но и инструментом практического прогнозирования и управления социальными трансформациями.

Нельзя отрицать тот факт, что в социально-антропологическом подходе противоположности рассматриваются не только как элементы конфликтности, но и как потенциальные источники инноваций и интеграции. Взаимодействие противоположностей способствует возникновению новых социальных норм, практик и институтов, обеспечивая адаптивность и устойчивость общества. Например, сочетание традиционных современных ценностей в городских сообществах может привести к созданию инновационных образовательных программ, формированию новых профессиональных стандартов и развитию коллективных проектов, укрепляющих социальную интеграцию.

Более того, методологические возможности социально-антропологической парадигмы позволяют анализировать, как социальные

противоположности проявляются на разных уровнях (индивидуальном, групповом и институциональном) и каким образом их взаимодействие влияет на динамику общественного развития. Такой подход даёт возможность рассматривать социальные конфликты не только как угроза стабильности, но и как ресурс развития, адаптации и трансформации общества, что отражает современную концепцию социальной реальности как сложной системы взаимосвязанных противоположностей.

И, наконец, применение социально-антропологического подхода в анализе социальной реальности способствует развитию практических инструментов для формирования устойчивых общественных систем. Изучение взаимодействия противоположностей позволяет выявлять механизмы социальной интеграции, создавать новые формы сотрудничества и управлять конфликтными ситуациями таким образом, чтобы они становились источником позитивных изменений. В этом контексте социально-антропологическая парадигма не только расширяет теоретическую базу социальных наук, но и обладает высокой практической ценностью для специалистов в области социологии, антропологии, управления и социальной политики.

Таким образом, подводя итог вышеизложенному краткому анализу, можно заключить, что антропологическая парадигма является стратегически важным инструментом современной социальной науки, обеспечивая глубокое понимание противоречивой природы общества. Она открывает новые возможности для научно обоснованного управления процессами, направленными на создание адаптивных и устойчивых социальных систем.

Литература

1. Асмус В. Ф. Античная философия: учебное пособие. — 3-е изд. — Москва: Высшая школа, 2005. — 408 с. — С. 38–41.
2. Батыгин Г.С. Лекции по методологии социологических исследований [Текст] / Г.С. Батыгин. - М.: Аспект Пресс, 2008. - 768 с.
3. Ильенков Э.В. Диалектика абстрактного и конкретного в «Капитале» Маркса [Текст] / Э.В. Ильенков. - М.: Политиздат, 1960. - 290 с.
4. Леви-Стросс, К. Структурная антропология Пер. с фр. Вяч. Вс. Иванова [Текст] / К. Леви-Стросс. - М.: Эксмо-Пресс, 2001. - 512 с.
5. Назаретян, А.П. Синергетика в гуманитарном знании: предварительные итоги [Текст] / А.П. Назаретян // Общественные науки и современность. — 1997. — № 2. — С. 91-98.
6. Проблема изменчивости и противоречивости вещей в философии Гераклита [Электронный ресурс]. URL: <https://studfile.net/preview//page/2/>

7. Проблемы укрепления национальной независимости Республики Таджикистан: [монография] / Акад. наук Респ. Таджикистан, Ин-т философии им. А.М. Богоутдинова [Текст]. – Душанбе: [б. и.], 2006.– 255 с.
8. Рафикова Н.Х. Формирование экологического сознания в условиях современного социоприродного развития: автореф. дисс. ... к. филос. наук: 09.00.11 [Текст] / Н.Х. Рафикова. - Уфа, 2010. - 20 с.
9. Спиркин А.Г. Философия: учебник.–3-е изд.–Москва: Юрайт, 2019. –828 с. –С. 463–467.
10. Солихджонов Р. Диалектика социальных противоречий: особенности познания и разрешения [Текст] / Р. Солихджонов. – Душанбе: Хайём, 1996. – 176 с.
11. Солихджонов Р. Становление интегральных методов познания социокультурных явлений [Текст] / Р. Солихджонов // Вестник Таджикского государственного педагогического университета. Серия гуманитарных наук. – 2011. – № 6. – С. 90-93.
12. Солихджонов Р., Бирюкова, Л.В. Социология [Текст] / Р. Солихджонов, Л.В. Бирюкова. - Худжанд, 2017. - 247 с.
13. Фомина Т. Социокультурная самоидентификация современного Российского студенчества: региональный аспект: автореф. диссер. ... к. социолог. наук: 22.00.06 [Текст] / Т.А. Фомина. - М., 2007. - 22 с.
14. Ясперс К. Смысл и назначение истории. — Москва: Республика, 1994.– 527 с.–С. 348–356

**МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ-СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ-INFORMATION
ABOUT THE AUTHOR**

TJ	RU	EN
ҶОННАЗАРОВА ДИЛШОДА ХУДОЙНАЗАРОВНА	ДЖОННАЗАРОВА ДИЛШОДА ХУДОЙНАЗАРОВНА	DZHONNAZAROVA DILSHODA KHUDOINAZAROVNA
Институти иқтисодиёт ва савдои ДДТТ	Институт экономики и торговли ТГУК	Institute of Economy and Trade of the TSUC
Тоҷикистон, ш. Хучанд, кӯчаи Исмоили Сомонӣ, 169	Таджикистан, г. Худжанд, улица Исмаила Сомони, 169	Tajikistan, Khujand city, 169 Ismail Somoni street
Номзади илмҳои фалсафа	Кандидат философских наук	Candidate of Philosophical Sciences
Тел.: (+992) 928-46-05-42. E-mail: dilshoda_1970@mail.ru		

УДК: 323.1:321.01 (575.3)

ТАНОСУБИ АРЗИШҲОИ АХЛОҚӢ ВА СИЁСӢ ДАР ТАЪЛИМОТИ МУТАФАККИРОНИ ТАҶАДДУДИ АВРУПОӢ

Захруddинов И. З., Зувайдуллозода М. Х.,

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар мақолаи мазкур таносуби ахлоқ ва сиёсат дар фаъолиятҳои сиёсӣ дар таълимотҳои иҷтимоӣ-сиёсии мутафаккирони замони таҷаддуди аврупоӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифтааст.

Дар таълимоти худ Н.Макиавелли бештар ба ҷанбаҳои сиёсат авлабият дода, ахлоқро дар хизмати сиёсат қарор медиҳад. Барои ӯ дар муносибатҳои сиёсӣ манфиатҳои сиёсӣ ва мақсади расидан ба онҳо дар мавқеи аввал қарор гирифта, дар ҳолатҳои зарурӣ баҳри дастрасӣ ба онҳо аз амалҳои ғайриахлоқӣ низ даст намекашанд.

Т.Гоббс баҳри идораи ҷомеа ва раҳӣ шудан аз ҳолатҳои табиӣ бенизом ниҳоди самараноки сиёсӣ–давлатро пешниҳод мекунад. Маҳз давлат ба истифодаи зӯрӣ ва тарс дар ҷомеа суботи ҷомеаро таъмин мекунад.

Ч.Локк давлатро пешниҳод менамояд, ки дар пояи таъмини арзишҳои ахлоқӣ, татбиқи ҳуқуқи озодиҳои сиёсӣ ва принципҳои «шартномаи ҷамъиятӣ» ба роҳ монда шуда, ба ҳайси шакли идоракунии муътадил–низоми идоракунии демократияи либералиро пешниҳод мекунад. Андешаҳои Ч.Локк ба шакли идоракунии муосир наздиктар мебошанд, аммо дар муносибатҳои сиёсӣ вобаста ба вазъиятҳои сиёсӣ аз усулҳои Н.Макиавелли ва Т.Гоббс низ ба таври васеъ истифода мебаранд.

Калидвожаҳо: давлат, сиёсат, ахлоқ, фаъолияти сиёсӣ, адолат, манфиат, мақсад, тарс, арзишҳои ахлоқӣ ва сиёсӣ, «шартномаи ҷамъиятӣ».

СООТНОШЕНИЕ МОРАЛЬНЫХ И ПОЛИТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ В УЧЕНИЯХ МЫСЛИТЕЛЕЙ ЕВРОПЕЙСКОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ

Захруddинов И. З., Зувайдуллозода М. Х.,

Таджикский национальный университет

В данной статье анализируется и рассматривается взаимосвязь морали и политики в политической деятельности в социально-политических учениях мыслителей европейского Возрождения.

В своем учении Н.Макиавелли ставит во главу угла политические аспекты, ставя мораль на службу политики. Для него в политических отношениях политические интересы и цель их достижения стоят на

первом месте, и некоторые политики в необходимых случаях без колебаний будут прибегать к аморальным действиям для их достижения.

Т.Гоббс предлагает эффективный политический институт – государство–для управления обществом и выхода из хаотичных естественных состояний. Именно государство может обеспечивать общественную стабильность посредством применения силы и страха в обществе.

Дж.Локк предлагает государство, основанное на продвижении моральных ценностей, осуществлении политических прав и свобод, а также на принципах «общественного договора», предлагая в качестве оптимальной формы правления либерально-демократическую систему правления. В целом идеи Дж.Локка ближе к современным формам управления, но в политических отношениях, в зависимости от политической ситуации, широко используются также методы Н.Макиавелли и Т.Гоббса.

Ключевые слова: *государство, политика, мораль, политическая деятельность, справедливость, интерес, цель, страх, моральные и политические ценности, «общественный договор».*

THE RELATIONSHIP BETWEEN MORAL AND POLITICAL VALUES IN THE TEACHINGS OF THINKERS OF THE EUROPEAN RENAISSANCE

Zahriddinov I. Z., Zuvaidullozoda M. H.,
Tajik National University

This article analyzes and examines the relationship between morality and politics in political activity in the socio-political teachings of European Renaissance.

In his teaching, N.Machiavelli puts political aspects at the forefront, placing morality at the service of politics. For him, in political relations, political interests and the goal of achieving them come first, and he will, in necessary cases, without hesitation, resort to immoral actions to achieve them.

T.Hobbes proposes an effective political institution – the state – to govern society and overcome chaotic natural conditions. It is the state that will ensure social stability through the use of force and fear in society.

J.Locke proposes a state based on the promotion of moral values, the exercise of political rights and freedoms, and the principles of the «social contract», proposing a liberal democratic system of government as the optimal form of government. In general, J.Locke's ideas are closer to modern forms of governance, but in political relations, depending on the political situation, the methods of N.Machiavelli and T.Hobbes are also widely used.

Keywords: *state, politics, morality, political activity, justice, interest, goal, fear, moral and political values, «social contract».*

Муқаддима

Дар давлатҳои муосир шакли идоракунии интиҳоб карда мешавад, ки ба андешаи роҳбарони давлатҳо ин усул ба давлат, ба минталитети аҳоли, урфу одатҳои миллӣ ва ғайра. нисбат ба усулҳои идоракунии дигар мувофиқтар мебошад. Дар Тоҷикистони муосир низоми идоракунии интиҳоб карда шудааст, ки дурнамои давлатро мушаххас мекунад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханронии худ дар арафаи 35-солагии Истиқлоли давлатӣ қайд намуданд: *«Дар давраи соҳибистиқлолӣ ташаккули давлати соҳибхиттиёру демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ ҳадафи асосии ҷомеаи мо эълон гардида, заминаҳои устувори рушди низоми ҳуқуқӣ ва волаияти қонун гузошта шуданд. Тоҷикистон давлати ҳуқуқбунёд мебошад ва маҳз ҳамин принцип тақозо менамояд, ки фаъолияти тамоми бахшҳои ҳаёти давлат, ҷомеа ва шаҳрвандон дар доираи қонун амалӣ карда шавад»* [15]. Яъне Тоҷикистони муосир низоми идоракуниро интиҳоб намудааст, ки баҳри пешрафти давлат ва ҳифзи амнияти истиқлолу рушди ояндаи босуботи давлат равона гардидааст.

То кадом андоза усулҳои татбиқгашта дар давлатҳо самараноктар мебошанд вақт ба он баҳогузорӣ мекунад. Гузашта аз ин, давлатҳои дигар метавонанд онро баҳогузорӣ намоянд ва давлатҳоро вобаста ба режимҳои идоракуниашон ба давлатҳои демократӣ ва ғайридемократӣ ҷудо намуда, одатан давлатҳои гурӯҳи дувум зери муҳокима ва танқиди аксар қарор мегиранд. Албатта, то кадом андоза давлат мавриди муҳокимаи манфӣ қарор мегирад, аз иқтисодӣ, ҳарбӣ, шумораи аҳоли, ҳаҷми масоҳати давлат, ҷойгиршавии ҷуғрофӣ ва дигар омилҳо вобастагӣ дорад.

Давлатҳои ғарбӣ пештар бо муҳайё намудани имкониятҳои фароҳи ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, таъмини озодӣ, беҳтар кардани вазъи иҷтимоии шаҳрвандон, таъмин ва имкониятҳои бехтарини ниҳодҳои илмӣ ва дар пояи онҳо рушди худӣ давлатҳо дар арсаи байналмилалӣ шуҳрат доштанд. Чунин ҳолати худро давлатҳои рушдкардаи ғарбӣ имрӯз ҳам пурра аз даст надодаанд, аммо рӯз то рӯз чунин мақоми ишғолкардаи худро метавонанд аз даст диҳанд. Давлатҳои ғарбӣ имрӯз он шукӯҳу шаҳомати пештараро соҳиб намебошанд ва иқтисоди онҳо рӯз то рӯз коста гашта, дар пояи онҳо арзишҳои ахлоқӣ ва сиёсӣ низ заиф гашта, зиндагии ҷолиби ғарбӣ нуфузи пештараи худро аз даст дода истодааст. Таъмини ҳуқуқҳои сиёсӣ ва озодиҳои иқтисодию эътиқодӣ, ки як зумра давлатҳои ғарбӣ дар пояи онҳо пайдо ва ташаккул ёфтанд, имрӯз дар он давлатҳо пурра амалӣ намегарданд, ки ин зарбаи ҷиддӣ ба пояи меҳварии бунёди онҳо мебошад.

Маҳз чунин заифшавӣ имрӯз дар арзишҳои ахлоқӣ ва сиёсӣ мушоҳида гашта, худӣ фаҳмиши ин арзишҳо, махсусан арзишҳои ахлоқӣ, дигаргун гашта, усули ҷомеаҳои классикии давлатҳо тағйир ёфта истодааст, ки на танҳо барои ҷомеаҳои шарқӣ, ҳатто барои қисме аз аҳолии он давлатҳои ғарбӣ низ носозгор мебошад. Аз ин рӯ, омӯзиши сарчашмаҳои пайдоиши арзишҳои ахлоқӣ ва муносибати тарафайни он дар ҷомеаҳои ғарбӣ дар тӯли рушди таърихӣ ин давлатҳо пайдо гаштааст. Агар ба сарчашмаи асосии пайдоиши ин арзишҳо диққат дода шавад, пас бештари дигаргунӣ дар ҷомеаҳои ғарбӣ пайдогашта ба марҳалаи таҷаддуди Аврупо, баъди поёни марҳалаи асримиёнагӣ рост меояд. Дар таърихи фалсафа марҳалаи таҷаддуд ё эҳё гуфта, асрҳои XV–XVI-ро дар назар доранд, ки дар Аврупо баъд аз фарҷоми марҳалаи асримиёнагӣ оғоз гашта, бо ҷандин хусусиятҳои худ, махсусан, секуляризм ва эҳёи илм ба марҳалаҳои ояндаи рушди ҷомеаҳои ғарбӣ замина гузошт, ки пояи асосии марҳалаи навро дар ҷаҳони ғарбӣ ташкил меод.

Дар мақолаи мазкур зерӣ мафҳуми таҷаддуд на танҳо маънии зикргашта, инчунин, дар маҷмӯъ, марҳалаи нави рушди ҷаҳони аврупоӣ ва баъдан дар маънои васеъ ҷаҳони ғарбиро дар назар доранд, ки мутафаккирон ва мактабҳои мухталифи илмӣ фалсафии баъди асрҳои XV-ро фаро мегирад. Аз ин рӯ, дар мақола андешаҳои як зумра мутафаккирони бузурги марҳалаи таҷаддуди Аврупо мавриди баррасӣ қарор гирифта, таъсир ва идомаи андешаҳои онҳо дар давлатҳои ғарбӣ таҳлил мешавад. Бисёр андешаҳои мутафаккирони ин марҳала то кунун арзиши ҳудро ҳифз намуда, дар консепсияҳои ахлоқӣ ва сиёсӣ як зумра давлатҳои ғарбӣ мавриди истифодаи васеъ қарор доранд. Ба ин хотир омӯзиш ва баррасии таносуби арзишҳои ахлоқӣ ва сиёсӣ-ҳуқуқӣ дар андешаҳои мутафаккирони марҳалаи таҷаддуди аврупоӣ аҳамияти бузургро касб мекунанд, ки ҳадаф ва моҳияти таҳқиқи мақолаи мазкурро ташкил медиҳанд.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот

Омӯзиш ва баррасии масъалаи мазкур дар илмҳои фалсафаи иҷтимоӣ, сиёсатшиносӣ ва ахлоқ ба доираи мавзӯҳои муҳим шомил мешавад. Таносуби тарафайни ахлоқ ва сиёсат ҷаҳонӣ ва сиёсӣ дохилидавлатӣ ва муносибатҳои тарафайни давлатҳоро муайян мекунад.

Дар таҳлили мавзӯ аз методҳои илмҳои фалсафӣ, ахлоқ ва сиёсатшиносӣ, ба монанди усулҳои таҳлил, қиёс, ҳулосабарорӣ ва герменевтикӣ истифода шуда, пиромунӣ паҳлуҳои мухталифи мавзӯ ҳулосабарорӣ карда шудааст.

Адабиёти истифодашуда, дар қатори сарчашмаҳои асосӣ дар мавзӯи мазкур ҳисоб шуда, ба муҳаққиқоне тааллуқ доранд, ки масъалаи

тарафайни ахлоқ ва сиёсатро дар таълимоти мутафаккирони марҳалаи таҷаддуди Аврупо дар осори хеш ба таври мукамал баён намудаанд.

Муҳокима

Андешаҳои сиёсӣ ва ахлоқӣ дар ҳамаи марҳалаҳои таърихи инсоният аз тарафи мутафаккирони бузурги давру замони гуногун баён гаштаанд. Маҳз андешаҳои бузургони соҳаҳои сиёсат ва ахлоқ тавозунро дар ҷаҳониятҳои сиёсӣ ҳам дар дохили давлатҳо ва ҳам дар ҷаҳон байналмилал ба танзим мебароранд. Дар масъалаи ахлоқ ва сиёсат ҳанӯз аз даврони қадим андешаҳои ҷолиб баён гашта буданд ва дар заминаи онҳо ва ташаккули марҳалаҳои оянда таносуби сиёсат ва ахлоқ дар тури таърихи минбаъда эволютсияи назарҳоро паси сар намуд. Пиромони ягонагӣ ва тафовут миёни ахлоқ ва сиёсат андешаҳои мухталиф баён гаштаанд ва ҳанӯз Арасту дар асараш «Ахлоқи бузург» чунин қайд намудааст: «Пиромони масъалаҳои ахлоқ (ethikon) андешароئي намуда, мо, пеш аз ҳама, бояд муайян намоем, ки он қисмати чиро ташкил медиҳад. Ба таври муфассал метавон гуфт, ки ахлоқ, шояд ҷузъи сиёсат ба ҳисоб равад. Дарвоқеъ, дар ҳаёти ҷамъиятӣ инсон бидуни соҳиб будани сифатҳои муайяни ахлоқӣ дар маҷмӯъ, ягон ҷаҳониятро иҷро карда наметавонад ва инсон арзанда хондани ӯ мушкил мебошад. Арзандаи номи инсон будан маънои соҳиб будани сифатҳои наҷибдоронаро дорад. Аз ин рӯ, ҳар касе, ки фикри ҷаҳонияти ҷамъиятӣ ва сиёсиро ба сар меорад, бояд инсони дорандаи ҳуқуқ атвори неқ ва ҳайр бошад.

Ҳамин тавр, ахлоқ, шояд ба сиёсат ҳамчун як қисм ва ибтидо (arche)-и он дохил шавад; умуман, ба гумонам ин предмет метавонад барҳақ на этика, балки сиёсат ҳам ҳисоб шавад» [2, с. 296]. Сарфи назар аз он ки ахлоқ ба сиёсат дохил мешавад, ё не, робитаи ногустании онҳо тасдиқ шудааст ва сиёсати бидуни ахлоқ ягон арзиши дурустро соҳиб нест. Маҳз сиёсати дар пояи арзишҳои ахлоқӣ бунёдёфта, тавозуни муносибатҳои ахлоқӣ, сиёсӣ ва иҷтимоиро дар ҷомеа таъмин менамояд. Аз дигар тараф, ҷаҳмиши арзишҳои ахлоқӣ ва сиёсӣ низ хеле дигаргун гашта, дар ҷомеаҳои мухталиф онҳоро ба тарзҳои гуногун тасаввур ва қабул мекунанд.

Масъалаи муносибати тарафайни ахлоқ ва сиёсат дар марҳалаҳои минбаъдаи таърихи инсоният мавриди баррасии васеи муҳаққиқони ҷомеаҳои гуногун қарор гирифтааст. Махсусан, таносуби ахлоқ ва сиёсат дар андешаҳои мутафаккирони аврупоӣ дар марҳалаи баъдиаскриминиғӣ хеле ҷолиб мебошанд. Бунёди ин анъанаро олим ва ходими сиёсии Италия Никколо Макиавелли (1469-1527) гузошта буд, ки ба ақидаи ӯ, сиёсат ҳамеша ба мақсади иҷтимоӣ асос ёфта, ба хотири «наҷоти давлат бояд ҳама гуна андеша дар бораи адолат ва беадолатӣ, инсонпарварӣ ва зулму ҷаҳолат сарфи назар карда шавад» [9].

Никколо Макиавелли назарияи ҷолиби сиёсиро пешниҳод намуд, ки дар илми муосири сиёсӣ бо номи макиавелгарой маъруф мебошад. Ӯ чандин асарҳо, аз қабилӣ «Мандрагора», «Муҳокима доир ба даҳаи аввали Тит Ливия», «Таърихи Венетсия», «Пиромунӣ санъати ҷанг» ва ғайраро навиштааст, ки дар онҳо андешаҳои сиёсӣ-ахлоқияш бармало баён гаштаанд, аммо асари оламшумули ӯ «Шоҳзода» («Государь», «Малик») дар таълимоташ ва андешаҳои сиёсии замонаш ҷойгоҳи махсусро ишғол мекунад. Никколо Макиавелли ба бисёр масъалаҳои сиёсӣ-ахлоқӣ равшанӣ андохтааст ва яке аз масъалаҳои, ки шарҳ додааст, масъалаи адолат дар ҷаҳон аст. Масъалаи адолат дар ҳар марҳалаи таърихӣ аз тарафи муҳаққиқон ва мактабҳои мухталифи фалсафӣ, ахлоқӣ ва сиёсӣ мавриди омӯзиши васеъ қарор гирифтааст, аммо ҳулосагирҳои онҳо вобаста ба қабули арзишӣ аз ҳамдигар тафовут доранд. Агар ба ин масъала аз нигоҳи ҷомеаҳои шарқӣ назар афканем, назари ахлоқӣ бештар бартарӣ дорад ва аз тарафи ҷомеаҳои ғарбӣ бошад, адолат аксаран аз нигоҳи сиёсӣ ва ҳуқуқӣ таҳлил гардида, ба воситаи онҳо таъмин карда мешавад. Дар ҳудуди гузориши масъала аллакай тафовути арзишҳои ахлоқӣ дар ҷомеаҳои шарқӣ ва ғарбӣ дида мешавад, ки аввалинҳо ба ахлоқ дар маънои томи он ва дувуминҳо бошанд, онро аз нигоҳи сиёсӣ-ҳуқуқӣ баҳогузорӣ мекунанд, ки умқи онро манфиат ҷустан дар бар мегирад. Манфиат бошад, муносибат ва ҷаҳонбинӣ дар бар мегирад, ки на ҳама вақт ба адолат оварда мерасонад ва ё адолат ҳамон чизест, ки манфиатҳои шахсро ифода кунад. Дар баробари мушаххасоти субъективӣ адолат дар ин ҷо худпарастӣ (эгоизм) бармало зӯҳур мешавад, ки барои дастрасӣ ба он шахс кӯшишҳои худро равона карда, манфиатҳои дағарон дуюмдараҷа ба ҳисоб мераванд. Ҳудуди гузориши ин масъала бархӯрди манфиатҳоро дар ҷомеаҳои ғарбӣ ва шарқӣ нишон медиҳад ва барои ҳар ҷомеа мавқеи он дурустар ҳисобида мешавад. Яъне дарки ахлоқ ва бархӯрди манфиатҳо дар ҷомеаҳои шарқӣ ва ғарбӣ аз ҳам тафовут дошта, дар дувуминҳо таъсири андешаҳои ин муҳаққиқ бармало таҷассуми худро ёфтаанд ва то имрӯз дар сиёсати як зумра давлатҳои ғарбӣ самаранок истифода бурда мешавад.

Никколо Макиавелли масъалаҳои иҷтимоӣ-сиёсиро дар доираи масъалаи инсон вобаста ба мавқеъгирӣ манфиатҳои шахсӣ ҳал намуда, манфиатро дар консепсияи худ аз ҳама боло мегузорад. Маҳз ба шарофати ҷунин назарияи сиёсӣ, ба монанди Никколо Макиавелли шуруъ аз замони Эҳд дар ҷомеаҳои ғарбӣ принсипҳои фардгарой ва эгоизм рушд карданд. Ба андешаи донишмандони ин давра моҳияти худпарастии инсонӣ зарурати ташкили давлатро ба миён меорад, ки ҷаҳонбинӣ одамонро ба як низомӣ муайян равона менамояд. Албатта, бисёр андешаҳои Н.Макиавелли барои он замон наваз ва қабулашон мушкул буданд, чун ҷомеаи аврупоӣ

замони Эҳё қадамҳои аввалинро баҳри буруншавӣ аз оғӯши марҳалаи асримиёнагӣ мегузошт ва дар марҳалаи асримиёнагӣ ҷомеа андешаи теосентризмро ҷонибдорӣ менамуд, ки тибқи афкори он давлат аз ҷониби Худованд офарида шуда, одамон ҳамчун махлуқоти Ё тобеи ҳамаи муқаррароти илоҳӣ мебошанд. Дар ба вучуд омадани давлат, – ба андешаи ин мутафаккир, – Худованд ягон саҳм надорад ва ӯ хусусияти теосентрӣ ё илоҳиётии пайдоиши давлатро рад мекунад, пас давлат маҳсули ғайриилоҳӣ сиёсии ҳуди одамон мебошад. Чунин мавқеи Никколо Макиавеллиро ба инобат гирифта, Карл Маркс мегӯяд, ки «Никколо Макиавелли ба он гурӯҳи файласуфони аввалине дохил мешавад, ки ба давлат бо ҷашми инсонӣ нигаристанд ва қонунҳои табиӣ онро аз ақл ва таҷриба мебароранд, на аз илоҳиёт» [5, с.379]. Аз дигар тараф, вақте аз диди имрӯз ба таърих назар карда, ҳулосабардорӣ мешавад, ки ақидаҳои Н.Макиавелли барои он замон нав буданд, аммо баъди гузашти панҷсад сол ҷомеаҳои имрӯзаи ғарбиро бидуни он андешаҳо тасаввур кардан душвор аст. Яъне тафаккури одамонро мумкин аст зина ба зина дигаргун кард ва мисли «тирезаи Овертон» дар умқи он назари тамоман навро ҷойгузин кард. Фардгарой ва худпарастӣ тавонист, ки арзишҳои динӣ ва умумигароиро дар ҳамаи ғайриилоҳӣ ҷомеаҳои ғарбӣ бурун кунад ва назарияи манфиатиро дар онҳо ворид намуд, ки дар ғайриилоҳӣ ахлоқию сиёсӣ то кунун дар мавқеи аввал қарор доранд. Яъне худпарастӣ дар шахс ва фардгарой дар ҷомеа нисбат ба арзишҳои дастаҷамъӣ (коллективӣ) ва аксариятгарой бартарӣ пайдо карда, ҷомеаҳои ғарбӣ дар пояи ҷунин принсипу арзишҳо воқеан рушд кардаанд. Фардгарой ва эгоизми ғарбӣ ҳуқуқу озодиҳои фарроҳи шахсиро меҳвари асосӣ қарор дод ва дар пояи ҷунин арзишҳо ташаққул меёбад, дар ҷомеаҳои ғайриғарбӣ бошад барои манфиатҳои умумӣ инсон метавонад, манфиатҳои шахсиро қурбонӣ намояд ва роҳи ҳалли мушкилотҳоро на ҳама вақт ба воситаи қонун ва озодиҳои фарроҳ, балки ба воситаи манфиатҳои дастаҷамъӣ ё умумӣ ҳал намояд. Н.Макиавелли дар таълимоти худ манфиатро дар ҷойгоҳи баланд гузошта, вобаста ба он таносуби сиёсат ва ахлоқро муайян менамояд. Вобаста ба ин, ба назари ӯ ахлоқ ҷомеаро не, баръакс, ҷомеа ахлоқро муайян мекунад. Яъне дар таълимоти мутафаккир фаҳмиши ахлоқ аз фаҳмиши анъанавии он тафовут дорад, чун ҳадаф аз ахлоқ ё ахлоқи давлатӣ ин хизмат барои ҳокимияти олий мебошад. Маҳз ҳамин қолаб дар ҷомеаҳои ғарбӣ то кунун вучуд дорад, ки сабаби тафовути ахлоқ миёни ҷомеаҳои ғарбӣю шарқӣ гашта, дарки ахлоқ тамоман дигар буда, манфиатҳои сиёсӣ дар мадди аввал қарор мегиранд ва барои расидан ба онҳо ахлоқ поймол гардад ҳам, ягон боке нест. Дар фаҳмиши шарқӣ бо ҷунин роҳ расидан ба мақсадҳои худ ғайриахлоқӣ ҳисобида шуда, ҷунин рафторҳо маъмурат карда мешаванд.

Дарки ахлоқ дар таълимоти Никколо Макиавелли дуруст аст ё на вобаста ба расидан ба мақсадҳои ниҳой муайян мешаванд. Ба андешаи ӯ, замоне, ки ба томияти давлат хатар таҳдид мекунад, пас «ҳама вақте ки барои муҳокима масъалаи роҳи наҷоти ягонаи давлат пеш меояд, набояд ягон тасаввурот, ба мисли боадолатӣ ва беадолатӣ, инсонгарой ва золимӣ, шараф ва расвой монеа гарданд ва чунин тасаввурот бояд бартараф гардида, наҷоти давлат ва таъмини озодӣ асосӣ бошад» [5, с.379]. Барои Никколо Макиавелли манфиатҳои давлат дар сиёсат дар меҳвари аввал қарор гирифта, наҷоти он новобаста аз роҳи интиҳобгардида ҳамеша сафед карда мешавад. Аз ин хотир, роҳбари давлат (ҳоким) ё шох барои расидан ба мақсадҳо барои манфиати худ ва давлат аз тамоми роҳҳо истифода мебарад. Гузашта аз ин, дар таълимоти мутафаккир дар баҳси сиёсат ва ахлоқ бартарӣ ба сиёсат дода мешавад, чун «сиёсат дар таълимоти Макиавелли аз ахлоқ ҷудо набуда, онро пурра фурӯ мебарад, ягон соҳае намонанд, ки новобаста аз сиёсат мустақилиятро соҳиб бошад, аз дигар тараф бошад, сиёсат низ наметавонад нисбати дигар соҳаҳо мухторияти худро пурра таъмин наояд. Сиёсат ҳамарофарогиранда аст ва ҳар арзиши тасаввуршавандаро ғайр аз манфиат, ки сиёсат аст, ба абзори худ табдил медиҳад» [1, с.478]. Дар таълимоти мутафаккир даъват ба он карда мешавад, ки ахлоқро на ба фаҳмиши умум, балки баҳри истифода ба манфиатҳои сиёсат, дарк бояд кард. Гузашта аз ин, дар концепсияи ӯ ҳақиқати амалӣ вучуд дошт, ки мувофиқи он дар сиёсат бояд аз нигоҳи воқеӣ, на аз нигоҳи тахайюлот амал кард. Яъне гурӯҳе давлатҳоеро тасаввур мекунад, ки одамон дар онҳо бояд чӣ хел зиндагӣ наоянд, дар ҳоле онҳо бояд дар бораи он андеша наоянд, ки одамон дар айни замон чӣ хел зиндагӣ мекунад. Яъне Никколо Макиавелли дар фаъолиятҳои сиёсӣ на аз нигоҳи идеалӣ, балки аз нигоҳи реалистии фалсафаи сиёсии анъанавӣ ба далелҳои сиёсӣ муносибат мекунад [13, с.44-45].

Ба андешаи Никколо Макиавелли бо душманон бо ду роҳ: ба воситаи қонунҳо ва ба воситаи зӯрӣ муносибат намудан мумкин аст. Тарқиқи қонун одам муносибат мекунад, ба воситаи зӯрӣ – ҳайвон, лекин роҳи аввал на ҳама вақт басандагӣ мекунад, пас истифодаи роҳи дувум пеш меояд. Аз ин рӯ, ҳоким дар фаъолияти худ бояд аз табиати инсонӣ ва бо пеш омадани зарурат аз қудрати зӯрии худ самаранок истифода кунад. Албатта, ҳоким дар фаъолиятҳои худ бояд бештар ба ҳислатҳои ҳайвонӣ, масалан, ба шер ва рӯбоҳ монандӣ дошта бошад ва аз табиати онҳо бештар истифода кунад. Ба андешаи Никколо Макиавелли «шер аз дом меҳаросаду рӯбоҳ аз гург. Аз ин рӯ, ҳоким ба мисли рӯбоҳ бояд аз домҳо раҳой ёбаду мисли шер гургро тарсонад» [8, с.351].

Дар баробари манфиатҳо барои Никколо Макиавелли чизи дигари муҳим–мақсад ба ҳисоб меравад ва барои ҳамин «чизи асосӣ дар баҳогузори тамоми рафторҳо–мақсади ниҳой ба ҳисоб меравад» [10, с.159]. Барои расидан ба мақсади ниҳой истифода аз роҳи ғайриахлоқӣ ҳам истиқбол гирифта мешавад.

Таносуби ахлоқ ва сиёсатро дар таълимоти мутафаккир ба инобат гирифта, «мо метавонем дар бораи ахлоқи сиёсии Макиавелли сухан ронем, на дар бораи ғайриахлоқияти сиёсӣ, балки дар бораи ахлоқи сиёсӣ, ки хусусияти фарқкунандаи он хусусияти ниҳодинаи он – табиати сиёсии он аст. Ин ахлоқ, дар ҳоле ки амалҳои ғайриахлоқиро иҷозат медиҳад, онҳоро ҳатмӣ намешуморад ва аз иллюзияи дурӯя огоҳ мекунад, ки замоне аз ҷиҳати сиёсӣ зарурат пеш ояд, онҳо аз фаъолияти ғайриахлоқӣ даст мекашанд. Ғайр аз ин, ин озодии сиёсат аз ахлоқ, ки аз ҷониби Никколо Макиавелли асоснок карда шудааст, баррасии он ҳамчун як соҳаи фаъолият, ки ба қонунҳои ҳуди он тобеъ аст, имкони танқиди ахлоқии сиёсатро фароҳам меорад» [4, с.20]. Яъне дар таълимоти ӯ иҷрои амалҳои ғайриахлоқӣ дар фаъолиятҳои сиёсӣ баҳри манфиатҳои сиёсӣ қабул буда, расидани ба мақсади охирин муҳим мебошад.

Баъзе андешаҳои Никколо Макиавелли дар бораи зарурати мутобик будани сиёсат ба арзишҳои ахлоқиро мо дар осори дигар мутафаккирон, ба монанди Т.Гоббс, Ҷ.Локк ва дигарон низ дучор меоем.

Файласуф ва муҳаққиқи қарни XVII англис Томас Гоббс (1588-1679) бо андешаҳои фалсафӣ ва сиёсии худ дар илми ҷаҳонӣ шухратёр буда, махсусан асари ӯ «Левиафан» дар улуми фалсафӣ-сиёсӣ таъсири бузург гузоштааст. Дар таълимоти Т.Гоббс низ мисли таълимоти Н.Макиавелли барои омӯзиш дар меҳвар–инсонро мегузорад ва онро ҳамчун субъекти фаъоли муносибатҳои сиёсӣ баррасӣ мекунад. Т.Гоббс инсонро таҷассум мекунад, ки ақлгаро, озод ва аз назари иҷтимоӣ баробар буда, шароитҳои якхелаи ҷамъиятиро соҳиб мебошанд. Барои вай бунёди давлати пурзӯр баҳри банизом овардани ҷомеа муҳим мебошад ва кӯшидааст дар асоси принципҳои «шартномаи ҷамъиятӣ» ин андешаашро асоснок намояд. Дар таълимоти Т.Гоббс нисбат ба таълимоти пешгузаштагонаш пиромони ахлоқ андеша камтар ба назар расида, бештар ба ҷанбаҳои сиёсӣ бартарӣ дода мешавад. Яъне дар таълимоти Т.Гоббс ташкили давлати устувор мавқеи асосӣ дорад, ки барои ҳифзи ҷомеа равона гардидааст ва ин ҳокимият бояд амнияти ҷомеаро таъмин намуда, дар давлат сулҳу субот ҳукмфармо бошад.

Т.Гоббс мисли Н.Макиавелли ба хусусиятҳои ҷузъии роҳбар чандон тавачҷуҳ накардааст, барои ӯ аслан натиҷаи идоракунии роҳбар муҳимтар мебошад. Аз ин хотир, дар таълимоти яқумин нисбат ба дувумин ахлоқ

камтар дида мешавад, на ба хотири он ки барои Т.Гоббс ахлоқ нолозим мебошад. Т.Гоббс дар таълимоташ бунёди давлати дунявиеро пешниҳод мекунад, ки ҳокимияти маркази иқтидори бузурги идоракуниро дар дасти худ бояд нигоҳ дорад. Албатта, набояд фаромӯш кард, ки ҳар шахс, ё муҳаққиқ сарфи назар аз бузургиаш дар зери таъсири ҳаводиси замони худ мондааст ва таъсиррасониҳои замона ва ҳаводиси он ҳатман дар андешаҳои ӯ таҷассум хоҳанд ёфт. Т.Гоббс дар замоне умр ба сар бурдааст, ки дар Англия низоми устувори сиёсӣ вучуд надошт ва натиҷаи он ҷанги шаҳрвандӣ дар Англия мебошад, ки фишангҳои идоракуниро хеле заиф мекард. Аз ин хотир, ба андешаи Т.Гоббс, дар давлат зулми ҳар ҳокимияти истибдодии вучуддоштаро таҳаммул намудан мумкин аст, чун «бадбахтиҳо ва фалокатҳои даҳшатноке, ки бо ҷанги шаҳрвандӣ ба миён меояд, ба он қобили муқоиса нест» [11]. Яъне Т.Гоббс ба андешае пофишорӣ мекунад, ки мувофиқи он шаҳрвандон то ҳадди имкон розӣ ҳастанд ба низомҳои зулм муросо кунанд, то дар давлат осоиштагӣ ҳукмфармо бошад. Бунёди давлат бо ҳокимияти устувор ва мутлақ дар меҳвари назарияи баённамудаи Т.Гоббс дар асараш «Левиафан» дида мешавад. Яъне ин асари Т.Гоббс давлати тавоно мебошад, ки суботи дохилиро ба тамоми роҳҳо ҳифз хоҳад кард. Таъмини ин субот на ҳама вақт бо роҳи боадолатона сурат мегирад, дар мавридҳои аз роҳи зӯрӣ ва тарс низ кор гирифта мешавад. Агар имрӯз андешаҳои ӯ дар ҷомеаҳои баъдиҷангӣ, махсусан, дар давлатҳои аз ҷартаи ҷанги шаҳрвандӣ беруншуда қиёс карда шавад, пас мушоҳида мешавад, ки бо гузашти панҷсад сол ҳоло ҳам дар мафкураи бисёр одамон ин андеша бидуни тағйир боқӣ мондааст ва онҳо оромии вазнинро аз озодии ҷангӣ бо додани талафоти ҷонӣ беҳтар мешуморанд. Барои ҳамин мардум то косаи сабраш лабрез нагардад, ҳар гуна зулму ситамро бо сабр таҳаммул мекунад.

Принсипҳои ақлони «шартномаи ҷамъиятӣ» дар пояе бунёд ёфтаанд, ки бояд роҳҳои интиҳоб карда шаванд, ки устувори низоми сиёсиро аз дохил вайрон накунад. Аз шаклҳои идоракунии мавҷуда ба андешаи Т.Гоббс аз ҳама самаранок шакли мутлақгаро мебошад, албатта агар ин низом низ аз дохил тарҳрезӣ нашуда ба ҳалокат мувоҷеҳ нагардад. Барои ҳамин шаҳрвандон ба ҳар восита бояд норозигии худро иброз нанамоянд ва пояҳои ҳокимиятро заиф нагардонанд, то суботи дохилӣ банавъҳои мухталифи ҷанг мубаддал нагардад.

Т.Гоббс барои ин пешниҳод мекунад, ки агар давлат вучуд намедошт ва одамон бо ихтиёри худ бидуни тобеият ва итоат ба касе ва ҷизе зиндагӣ мекарданд. Чунин вазъиятро Т.Гоббс «ҳолати табиӣ соф» [11] меномад, ки одамон бидуни ниҳодҳои давлатӣ амал мекунанд ва маҳз барои бартарафкунии чунин ҳолати бенизомӣ давлат зарур мебошад, то адолатро дар ҷомеа татбиқ кунанд. Барои ҳамин дар ҷомеаҳои бидуни

ниҳоди муҳимми сиёсӣ – давлат таъмин намудани тарзи фаъоли идоракунии ва тартиботи сиёсӣ номумкин аст. «Дар ҷое, ки ҳокимияти умумӣ вучуд надорад, қонун нест ва дар ҷое, ки қонун вучуд надорад, дар он ҷо адолат нест» [3, с.97]. Адолату суботро давлати пурзӯр таъмин мекунад ва ҳама аз тарс итоат карда, дар давлат гузариш аз хаос ба субот таъмин мешавад.

Дар таълимоти Т.Гоббс аллакай метавон тасаввурот пиромуни маҷмуи ҳуқуқ ва озодиҳои эътирофшудаи шаҳрвандонро мушоҳида намуд, ки онҳо дар навбати худ иродаи ҳокимро маҳдуд мекунанд. Ин ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрванд баҳри озодӣ (ақида), ҳаёт ва моликият мебошанд, ки баъдан дар таълимоти Ҷ.Локк ва баённомаҳои инқилобҳои минбаъдаи буржуазӣ мундариҷаи муқаммалро соҳиб мегарданд [14]. Яъне принципҳои давлати тавоно аз тарафи Т.Гоббс баҳри идораи муназзами давлат ва бо ин амал таъмини идораи самаранок пешниҳод шуда, аз бисёр ҷиҳат бо амалишавии онҳо дар давлат сулҳ ҳукмфармо гашта, ниҳодҳои сиёсӣ вазифаҳои худро дуруст иҷро мекунанд.

Идомаи андешаҳои муҳаққиқони ин марҳала таҷассуми худро дар таълимоти Ҷон Локк (1632-1704) ёфтанд, ки ӯ яке аз саромадони таълимоти либерализм мебошад ва моҳияти он дар асараш «Таҷриба пиромуни фаҳмиши инсонӣ» баён гаштааст. Фалсафаи сиёсии Ҷон Локк низ маҳсули марҳалаи таърихӣ зиндагӣ мебошад, ки бисёр муҳаққиқони онвақта онро «ҳолати табиӣ» номгузорӣ намудаанд. Махсусан, андешаҳои Ҷон Локк пиромуни дин, ғазилати инсонӣ, ахлоқ ва ғояи некӣ диққати муҳаққиқонро ба худ ҷалб намудааст, ки ба низоми он замон созгор набуданд. Ба андешаи Ҷон Локк яке аз сабабҳои асосии бунёди давлат таъмини муназзамият ва раҳой шудан аз даҳшат мебошад. Аз ин рӯ, дар давлат «шартномаи ҷамъиятӣ» ба имзо мерасад ва одамон қисме аз ҳуқуқу озодиҳои худро ба давлат ҳавола мекунанд ва бо ин суботу орошудагӣ, ки дар ҳолати табиӣ набуд, таъмин карда мешавад. Таъмини принципҳои «шартномаи ҷамъиятӣ» бештар ба бунёди ҷомеаи демократӣ созгор мебошанд. Ҷон Локк идомадиҳандаи принципҳои «шартномаи ҷамъиятӣ» бошад ҳам, сарфи назар аз ягонагӣ дар таълимотҳои онҳо, боз дар назари ӯ нисбат ба мавқеи Т.Гоббс тафовут низ мушоҳида мешавад. «Агар андешаҳои Т.Гоббс бо Ҷ.Локк қиёс карда шаванд, пас тафовути асосӣ дар он аст, ки дар таълимоти аввалин давлат аз болои ҷомеа ҳокимияти пурраро соҳиб мебошад дар дувумин танҳо қисмате аз ҳуқуқҳои халқ ба давлат вогузор карда мешаванд. Т.Гоббс барои идораи ҷомеа шакли идоракунии монархияи мутлақро пешниҳод мекунад, дар ҳоле, ки Ҷон Локк ба он розӣ нест, чун мақсади ҷомеаи шаҳрвандӣ таъмини тартиботи табиӣ мебошад, ки дар сурати одамон аз болои худ доварӣ намудан, ин низом вайрон мегардад. Аз ин рӯ, Ҷон Локк монархияи мутлақро бо принципҳои ҷомеаи

шаҳрвандӣ носозгор меҳисобад» [6, с.35-36]. Барои консепсияи дувум маҳз бунёди ҷомеаи боадолат (демократӣ) сабаб мешавад, то озодиҳои шаҳрванд дуруст ва самаранок таъмин карда шаванд. Ба ин хотир, Ҷон Локк дар асараш «Ду рисола доир ба идоракунии» масъалаи озодиҳои инсонро баррасӣ намуда, қайд мекунад:

«Озодии табиӣ инсон аз озодии ӯ аз ҳама гуна ҳокимияти болотар дар рӯи замин иборат аст ва ба ирода ё салоҳияти қонунгузории каси дигар тобеъ нест ва танҳо аз ҷониби қонуни табиат роҳбарӣ мешавад.

Озодии инсон дар ҷомеа аз он иборат аст, ки ӯ ба ҳеҷ салоҳияти қонунгузорӣ тобеъ набошад, ба ҷуз он салоҳияти қонунгузорие, ки бо ризоияти дохили давлат муқаррар шудааст ва ба иродаи ягон шахси дигар тобеъ нест ё бо ягон қонун маҳдуд намешавад, ба истиснои ҳолатҳое, ки аз ҷониби ин мақоми қонунгузор мувофиқи эътимоди ба он гузошташуда муқаррар шудаанд» [7, с.245]. Яъне дар давлати тасвиркардаи Ҷ.Локк принципҳои волиятҳои қонун амал мекунад, ки шаҳрванд танҳо ба қонунҳои муқарраркардаи давлат тобеъ буда, дар назди қонун бартариати ақаллият вучуд надошта, бояд ҳама ҳуқуқҳои баробарро соҳиб бошанд.

Метавон гуфт, ки давлатҳои муосир бисёр хусусиятҳои худро аз таълимоти маҳз Ҷон Локк гирифтаанд, аммо набояд фаромӯш кард, ки дар давраҳои ҳассос усулҳои давлатдорӣ Т.Гоббс то қунун самаранок истифода карда мешаванд ва фақат онҳоро расман эътироф намеkunанд. Яъне андешаҳои Ҷ.Локк ба ҷомеаҳои муосир наздиктар буда, дар давлатҳои имрӯза онҳо пештар татбиқи худро ёфтаанд. Махсусан андешаҳои ӯ таҷассуми худро дар бунёди давлатдорӣ дар ИМА ёфтаанд ва аксари андешаҳои ӯ дар принципҳои давлатҳои демократии ҷаҳони ғарбӣ татбиқ ёфтаанд. Дар таълимоти Ҷ.Локк эътироф мешавад, ки мавҷуд будан дар ҳолати табиӣ аз итбат ба ҳоким ва ҳокимияти мутлақ афзалтар мебошад. Аз ин рӯ, ин амалкард вобаста ба марҳалаи мушаххас ва замони мувофиқ дар идоракунии давлат нақши боризро мебозад.

Хулосаи таҳқиқот

Метавон хулосагирӣ намуд, ки ахлоқ дар сиёсат амал менамояд ва он вобаста ба манфиат амал мекунад. Дарки ин арзишҳо дар ҷомеаҳои ғарбӣ бартариро бештар ба манфиат медиҳанд, ки ба фаҳмиши нави ахлоқ замина гузошта, манфиатҳои сиёсӣ ва шахсиро дар пештоқи фаъолиятҳои сиёсӣ мегузорад ва ҷунин хусусият то қунун дар сиёсати давлатҳои ғарбӣ қарор дорад. Бо гузоштани мақоми манфиат дар фаъолиятҳои сиёсӣ метавон хулобарорӣ намуд, ки ахлоқ дар хизмати сиёсат мебошад.

Сиёсат дар навбати худ ба қарорхое мерасад, ки на ҳама вақт ба қонунҳои ахлоқӣ созгор мебошанд. Дар ин ҳолат бартарӣ на ба ахлоқ, балки ба мақсад ва манфиатҳои сиёсӣ дода шуда, иҷрои амалҳои

ғайрияхлоқӣ баҳри расидан ба мақсаду манфиатҳои сиёсӣ дастгирӣ мешавад.

Дар тартиботи ҷомеаи давлати тавоно зарур аст ва чунин давлат дар баъзе мавридҳо барои амалинамоии идораи давлат аз зӯрӣ истифода мекунад ва ба шарофатии иқтидори давлат – Левиафан шаҳрвандон аз тарс ба он итоат карда, суботи дохилӣ ва сулҳ таъмин карда мешавад.

Дар сурати таъмини чунин принципҳои барои хубтар амали гаштани механизмҳои идоракунии давлатӣ таъмини ҳуқуқи озодиҳои шаҳрвандон дар пояи принципҳои демократӣ беҳтарин ҳисобида шуда, дар ҳолатҳои ҳассоси сиёсӣ аз пешниҳодҳои боло низ истифода кардан, ҷоиш мебошад.

Умуман, дар шаклҳои идоракунии давлатҳои муосир андешаҳои мутафаккирони болозикр дар шаклҳои гуногун истифода мешаванд, аммо барои ҷомеаҳои муосир бештар андешаҳои Ҷон Локк наздик мебошанд.

Адабиёт

1. Андреев, М. Комментарии к: Макиавелли. Избранные сочинения / М.Андреев, Р. Хлодовский. – М.: Худож. лит., 1982. – С. 453-502.
2. Аристотель. Сочинения в четырех томах. Т. 4 / Аристотель. – М.: Мысль, 1983. – 830 с.
3. Гоббс, Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т.Гоббс // Сочинения в 2 т. Т. 2. – М.: Мысль, 1991. – 731 с.
4. Гусейнов, А.А. Мораль и политика: уроки Макиавелли / А.А. Гусейнов // Философский журнал. – 2014. – № 2 (13). – С. 5-23.
5. Исмаилов, Н.О. Политическая философия Макиавелли в свете концепции справедливости / Н.О. Исмаилов // Политика и общество. – 2014. – № 4 (112). – С. 378-384.
6. Лезина, Е.П. Политико-правовое учение Джона Локка / Е.П. Лезина, Д.Э. Голов // Контентус. – 2022. – № 1. – С. 20-26.
7. Локк, Дж. Два трактата о правлении / Дж.Локк. – М: Социум, 2014. – 494 с.
8. Макиавелли, Н. Государь / Н.Макиавелли // Избранные сочинения. – М.: Худож. лит., 1982. – 503 с. – С. 301-378.
9. Макиавелли, Н. Избранные сочинения / Н.Макиавелли. – М.: Феникс, 1998. – 576 с.
10. Макиавелли, Н. Мандрагора / Н.Макиавелли // Избранные сочинения. – М.: Худож. лит., 1982. – 503 с. – С. 130-178.
11. Моральная и политическая философия Гоббса [Электронный ресурс]. – URL: <https://plato.stanford.edu/> (дата обращения: 02.04.2026).
12. Моральная и политическая философия Дж. Локка [Электронный ресурс]. – URL: <https://cyberpediasu.com/> (дата обращения: 02.04.2026).
13. Нижников, С.А. Мораль и политика в контексте духовных и интеллектуальных традиций: Монография / С.А. Нижников. – М.: Инфра-М, 2011. – 333 с.

14. Сидорова, В.Л. Влияние политической мысли Джона Локка и Томаса Гоббса на развитие теории разделения властей в США / В.Л. Сидорова // Актуальные исследования. – 2024. – № 28. – С. 55-60.

15. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар маросими ифтитоҳи бинои Вазорати адлия [Захираи электорнӣ]. – URL: <https://khovar.tj/> (санаи мурочиат: 19.07.2026).

**МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ - СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ - INFORMATION
ABOUT THE AUTHOR**

TJ	RU	EN
ЗАҲРУДДИНОВ ИЛЬЁСИДДИН ЗИЁВАДДИНОВИЧ	ЗАХРУДДИНОВ ИЛЬЁСИДДИН ЗИЁВАДДИНОВИЧ	ZAHRUDDINOV ILYOSIDDIN ZIYOVADDINOVICH
Номзади илмҳои сиёсӣ	Кандидат политических наук	Candidate of Political Sciences
Дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон	Доцент общеуниверситетской кафедры философии Таджикского национального университета	Associate Professor, Department of Philosophy, Tajik National University
Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17	Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17	Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 17
тел.: (+992) 917-17-70-82; e-mail: falsafa-tnu@mail.ru		
TJ	RU	EN
ЗУВАЙДУЛЛОЗОДА МУҲИБУЛЛО ҲАБИБУЛЛО	ЗУВАЙДУЛЛАЗОДА МУХИБУЛЛО ХАБИБУЛЛО	ZUVAYDULLAZO DA MUHIBULLO HABIBULLO
Номзади илмҳои фалсафа	Кандидат философских наук	Candidate of Philosophy
Дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон	Доцент кафедры философии Таджикского национального университета	Associate Professor of the Department of Philosophy of the Tajik National University
Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17	Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17	Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 17
тел.: (+992) 907-75-45-04; e-mail: mukhibullo@mail.ru		

УДК: 1(575.3)(091)

**ОСНОВНЫЕ ПЕРИОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ
СОВРЕМЕННОЙ ТАДЖИКСКОЙ ФИЛОСОФИИ И
МЕТОДОЛОГИЯ ЕЁ ИССЛЕДОВАНИЯ**

Муллобоева Д. А.,

Таджикский национальный университет

В данной статье исследуется процесс становления и развития современной таджикской философской мысли Таджикистана. Проведён комплексный анализ ключевых этапов развития, начиная с советского периода, заложившего институциональный фундамент и определившего методологические рамки исследований, и заканчивая этапом независимости Республики Таджикистан. В центре внимания автора находится разработка периодизации таджикской философии XX- XXI веков. Кроме того, особое внимание уделяется переосмыслению классического персо-таджикского философского наследия, таких как, суфизм, машииоия и калама и его интеграции в современный интеллектуальный контекст. В работе выделены и охарактеризованы основные периоды формирования современной философии в Таджикистане, проанализировано влияние глобализации, процессов суверенизации и поиска национальной идентичности на трансформацию философского дискурса. Также показана применимость методологии реконструкции историко-философского феномена к современной таджикской философии.

Ключевые слова: философская мысль Таджикистана, периодизация, историко-философский процесс, культурный синтез, национальное самосознание, восточная философия, реконструкция историко-философского феномена.

**ДАВРАҲОИ АСОСИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ФАЛСАФАИ
МУОСИРИ ТОҶИК ВА МЕТОДОЛОГИЯИ ТАҲҚИҚОТИ ОН**

Муллобоева Д. А.,

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар ин мақола ташақкул ва рушди афкори фалсафии муосири тоҷик дар Тоҷикистон баррасӣ мешавад. Таҳлили ҷамаҷонибаи марҳалаҳои асосии рушд, аз давраи шуравӣ, ки пояи ниҳодӣ (институтсионалӣ) ва ҷаҳорҷӯбаи методологии таҳқиқотро муайян кард, сар карда, то Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод шудааст. Муаллиф ба таҳияи даврабандии фалсафаи тоҷик дар асрҳои 20 ва 21 тамаркуз кардааст. Ғайр аз ин, ба масъалаи аз нав дида баромадани мероси

фалсафии классикии тоҷикӣ–форсӣ, аз қабилӣ тасаввуф, машиоия ва калом ва ҳамгироии он ба қаринаи (контексти) зехнии муосир диққати махсус дода шудааст.

Дар мақола давраҳои асосии ташаккули фалсафаи муосир дар Тоҷикистон муайян ва тавсиф карда мешаванд, таъсири ҷаҳонишавӣ, равандҳои соҳибхӯрии ва ҷустуҷӯи ҳувияти миллӣ ба табдили баҳси фалсафӣ таҳлил карда мешаванд. Татбиқи методологияи барқарорсозии надидаҳои таърихӣ ва фалсафӣ барои фалсафаи муосири тоҷик низ нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: тафаккури фалсафии Тоҷикистон, даврабандӣ, раванди таърихӣ-фалсафӣ, синтези фарҳангӣ, ҳувияти миллӣ, фалсафаи Шарқ, барқарорсозии надидаи таърихӣ-фалсафӣ.

KEY PERIODS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF MODERN TAJIK PHILOSOPHY AND THE METHODOLOGY OF ITS RESEARCH

Mulloboeva D. A.,

Tajik National University

There are in this article examined the formation and development of modern Tajik philosophical thought in Tajikistan. A comprehensive analysis of key stages of development is provided, beginning with the Soviet period, which laid the institutional foundation and defined the methodological framework for research, and ending with the independence of the Republic of Tajikistan. The author focuses on developing a periodization of Tajik philosophy in the 20th and 21st centuries. Furthermore, special attention is paid to rethinking the classical Persian-Tajik philosophical heritage, such as Sufism, mashshoiyya, and kalam, and its integration into the modern intellectual context. The paper identifies and characterizes the key periods in the formation of modern philosophy in Tajikistan, analyzing the influence of globalization, sovereignty processes, and the search for national identity on the transformation of philosophical discourse. The applicability of the methodology for reconstructing historical and philosophical phenomena to modern Tajik philosophy is also demonstrated.

Key words: philosophical thought of Tajikistan, periodization, historical and philosophical process, cultural synthesis, national identity, Eastern philosophy, reconstruction of historical and philosophical phenomenon.

Введение

Актуальность темы исследования определяется назревшей потребностью в систематизации и объективной периодизации историко-философского процесса в Таджикистане XX-XXI веков. Долгое время развитие философской мысли в регионе оценивалось через призму жестких

идеологических догм советского периода, что приводило к определенной односторонности. Сегодня, когда академическая наука Таджикистана перешла к методологическому разнообразию, принципиально важно дать комплексную, свободную от конъюнктуры оценку как советскому наследию (создавшему институциональную базу науки), так и современному этапу. Анализ динамики перехода от одной интеллектуальной парадигмы к другой позволяет восполнить существующие пробелы в историко-философском знании и выявить специфику формирования национальной философской школы.

Материалы и методы

Материалы исследования. Источниковую базу данного исследования составляет комплекс философских, историко культурных и нормативно-теоретических материалов, разделенный на три основные группы:

1. Труды таджикских философов и мыслителей XX-XXI вв. Монографии, научные статьи и концептуальные доклады представителей академической науки Таджикистана (в частности, Института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана) Особое внимание уделено работам, исследующим трансформацию национального самосознания, соотношение традиций и модернизации (труды М. Асимова, Г. Ашурова, М. Диноршоева, А.М. Богоутдинова и др.)

2. Историко-философское наследие. Тексты классической персидско-таджикской философии (периода восточного перипатетизма, суфизма, ишракизма), выступающие в качестве ментального и категориального фундамента для современной философской мысли Таджикистана.

3. Документальные и институциональные источники. Государственные программы, стратегии развития науки и образования Республики Таджикистан, материалы международных и республиканских научных конференций, фиксирующие институциональные этапы развития и смену парадигм в научно-исследовательской среде после обретения государственной независимости.

Методы: Для комплексного решения задач по выявлению периодов формирования и специфики современной таджикской философии был применен междисциплинарный методологический подход, сочетающий в себе следующие методы:

—историко-генетический метод: позволил проследить истоки и эволюцию философских идей в Таджикистане от советского периода (марксистско-ленинский этап) через кризисную фазу перестройки к

суверенному этапу развития, выявив причинно-следственные связи между социальными трансформациями и развитием философского знания;

–сравнительно-исторический метод применялся для составления траекторий развития таджикской философии с общемировыми и региональными (центральноазиатскими, иранскими) философскими трендами, а также для анализа взаимодействия национальных традиций с западными методологическими школами;

– проблемно-тематический метод и периодизация использовались для структурирования исторического процесса развития философской мысли на четкие хронологические этапы на основе доминирующих исследовательских проблем (от историко-философской текстологии к онтологии, гносеологии суверенитета, философии диалога культур и глобализации);

–философская герменевтика применялась при анализе и интерпретации современных философских текстов, позволяя выявить скрытые смысловые пласты.

Организация исследования

Организация исследования базировалась на комплексном историко-философском и компаративистском анализе. Процесс сбора, обработки и обобщения научного материала осуществлялся в три взаимосвязанных этапа, таких как, источниковедческого анализа и формирования эмпирической базы, так же этап теоретического моделирования и периодизации и этап синтеза и методологического обоснования.

Современная таджикская философия является продолжением той философии нашего народа, которая имеет тысячелетнюю историю с древнейших времён до наших дней. Поэтому одним из важных вопросов истории этой философии от древности до современности является её периодизация, что представляет собой сложную задачу ввиду долгой и разнообразной истории развития философской мысли таджикского народа. Специалисты по истории философии представляют её по-разному. Например, в соответствии с периодами развития истории самого таджикского народа эту периодизацию проводят в двух видах следующим образом:

1. По хронологическому методу, который разделён на три периода философской мысли: философская мысль Древнего Ирана (до зороастризма, в период зороастризма и постзороастризма - манихейство и маздакизм); философские идеи периода распространения ислама; современная философия. По структурно-содержательному методу эта классификация будет следующей: а) философия Древнего Ирана до ислама; б) исламская философия, которая сама по себе включает такие основные

течения, как религиозно-теологическая философия, философские школы рационализма, философская мысль мистицизма, учение натуралфилософов, философия мутаалиха и озарения, философские школы периода просвещения и нового времени; в) современная философия

2. Согласно диахронико-формационному делению, которое является наиболее распространенным и наиболее ярко отражает особенности формирования философского мышления таджикского народа, данная периодизация выглядит следующим образом:

- философия и верования древних иранцев, или арийских народов, эпохи дозораастризма и зороастризма, включая мехрпарасти, зарванизм, зороастризм, манихейство и маздакизм;

- таджикская философия в период возникновения ислама – основные течения и школы исламского права, религиозная философия - мутазилиты, матуридиты, ашарийцы, калам;

- философские идеи эпохи формирования таджикского народа в исламскую эпоху, эпохи возрождения иранской философии в исламской среде – рационализм, атеизм, шуубийя, Друзья материи, натурфилософия, суфизм, этические и философско–нравственные учения, социально–политическая, педагогическая и патриотическо–национальная литература;

- философия Средневековья - эпоха Возрождения и до монгольского завоевания;

- философия позднего Средневековья–период правления Тимуридов;

- философия Нового времени–послетимуридский период до присоединения к Российской империи;

- философия нового времени – от эпохи Просвещения до периода независимости или до 1991 года;

- философия эпохи Государственной независимости.

Таким образом, первый период развития таджикской философии можно назвать древним периодом, который включает в себя верования и идеалы древних иранцев, или арийских народов, эпоху дозораастризма и зороастризма, включая мехрпарасти, зарванизм, зороастризм, манихейство и маздакизм. Эта периодизация, с нашей точки зрения, реалистична, и её философия известна до наших дней, а арийские идеи по–прежнему оказывают влияние на современную таджикскую философию и социально-философскую мысль таджикского народа.

Говоря о последующих периодах истории таджикской философии, следует подчеркнуть, что, как известно, с появлением ислама на Аравийском полуострове в VII веке и его распространением в Центральной Азии с начала VIII века, таджикская философия полностью изменила направление своего развития. Теперь философия опиралась исключительно

на учения исламской религии. Лишь в последующие столетия, а именно в IX-X веках, с переводом трудов древнегреческих философов, включая Платона, Аристотеля, неоплатоников и др., таджикские мыслители, ознакомившись с учениями греческих философов, начали создавать чисто философские произведения.

Исходя из вышеизложенного, второй период средневековой таджикской философии можно отнести к периоду с VIII века до середины XIX века, то есть до возникновения просветительского движения и джадидизма. Исходя из особенностей мышления, характерных для направлений и школ этого периода (VIII-середина XIX вв.), а именно духовного или религиозного мышления, мистического или суфийского мышления и рационалистического мышления, философию второго периода можно разделить на три типа: религиозная философия, мистическая философия и рациональная философия. В религиозно-мистических направлениях, с нашей точки зрения, только моральные учения актуальны для нашего времени, а их онтологические и познавательные учения, как правило, не имеют научной ценности с точки зрения современной философии. Однако рациональная философия, опирающаяся главным образом на науку и логику, может служить основой для развития современной таджикской философии.

В целом, во второй период развития таджикской философии - с VIII по середину XIX веков – существовали следующие философские течения, движения и школы: 1) религиозная философия–калам (включая мутаилизм, ашаризм, философский калам Газали), ханафитский и матуридийский, исмаилизм; 2) мистическая философия – суфизм, ишрак, исфаханская философская школа или мутаалиха, накшбандийя; 3) рациональная философия асхаб хаюла, восточный перипатетизм, Ихван-ус-сафа и др.

Следует отметить, что философия второго периода не только до сих пор оказывает влияние на таджикскую философию, но именно эти школы в основном исследуются таджикскими философами.

Третий период развития таджикской философии, с нашей точки зрения, охватывает период с середины XIX века до 1917 года, который называется философией нового времени. Философия этой эпохи, особенно Просвещение, джадидизм, а также философские и социальные идеалы, выраженные в поэзии и прозе литераторов того времени, считаются непосредственными источником современной таджикской философии.

Четвертый период развития таджикской философии – это философия современной эпохи, которая началась в 1917 году и продолжается до сих пор. Проведя периодизацию истории советской философии в целом, и

таджикской советской философии, в частности, некоторые исследователи считают, что история советской философии в целом охватывает следующие периоды: «Первый - соответствовавший годам «военного коммунизма» (1918-1921); второй - совпадающий с периодом нэпа (1922-1929); третий - сугубо «сталинский» (1930-1947); четвертый—«сталинско-послесталинский» (1947–1956); пятый—представляющий собой своеобразную смесь «оттепели» с новой реставрационной тенденцией (с 1956 года)» [10].

Российский исследователь З.Каменский выделяет такие этапы развития советской философии: «Первый период 1917–1930/31 годы... Второй период 1930/31–1953 годы— характеризуется чрезвычайным упрощением и обеднением философской мысли, репрессиями, подавлением всякого инакомыслия. ... Третий период –1953–начало 90-х годов, в котором начинает преодолеваться идеологическое и цензурное давление, З. Каменский называет данный период самым богатым и продуктивным после 1917 года... Четвертый период – современный период в развитии советской философии с 1992 года» [12, с. 24-25].

Другая периодизация касается только второй половины XX века: Первый период—со второй половины 50-х до конца 60-х годов – определяется как «оттепель», когда происходит оживление всех областей в жизни общества, в том числе, и в философской, а также ослабление идеологического пресса. Второй период – с конца 60-х до 1985 года, когда происходит, с одной стороны, подавление «пражской весны» и вновь обострение идеологической борьбы, попытки восстановления сталинизма, ужесточение цензуры, но, с другой стороны, – появление диссидентов, отстаивание прав на свободу творчества. Третий период – 1985–1991 годы – развал СССР, когда происходит перестройка советской системы, потеря марксизмом-ленинизмом положения официальной идеологии, провозглашение экономических реформ» [12, с. 25].

Следующий подход к периодизации опирается на «процесс введения философии в государственные институты позволяет говорить о следующих этапах развития советской философии. На первом этапе – с начала 20-х годов до выхода «Краткого курса» – велась борьба за укрепление позиций диалектического материализма. Правда, в этот период еще существовали разные трактовки материализма. Второй этап – это этап сталинского «Краткого курса», когда вся философия отождествлялась только с тем, что было написано в главе «О диалектическом и историческом материализме». Любое отступление от положений данного произведения строго каралось. Третий этап начинался с середины 50-х годов, когда происходило вновь обращение к философии Маркса и Ленина... Закончилась советская

философия уже к концу 80-х годов, когда она утратила монопольное положение в идеологической жизни общества» [12, с. 26].

Периодизация В.А. Лекторского и А.П. Огурцова включает следующие этапы: «Первый этап – «Становление советской философии. 1917 – кон. 20-х гг.», который характеризуется началом установления государственной монополии в науке и философии... Второй этап – «Советская философия в эпоху сталинизма нач. 1930 – сер. 1950х гг.» ... Третий этап – «Десталинизация в философии. Формирование многообразия философских школ и направлений: 60-80-ие гг.» ... Четвертый этап – «Философия в постсоветский период: 90-ые гг.». Распад советского государства, отказ от коммунистической идеологии создали новые условия для развития философии. Возвращаются имена философов, которые на протяжении десятилетий были преданы забвению. Формируются новые области философского познания: политология, философия религии, глобалистика, биоэтика» [12, с. 25].

Следует сказать, что в некоторых исследованиях говорится о том, что в советский период, например, в России не было вообще философии. По этому поводу примечательны следующие слова: «Четвертый период - это русская философия всего XX в. и начала XXI в. Это период развития русской философии как в самой стране (во времена СССР), так и за рубежом. Очень часто утверждается, что философии в СССР фактически не было и что русская философская мысль XX в. присутствовала только за рубежом; на наш взгляд, это совершенно неправильная точка зрения, и ниже мы на этой проблеме остановимся более подробно. Пока же следует признать, что и этот период богат именами выдающихся русских философов, среди которых следует отметить как философов Русского Зарубежья–Н.О. Лосского, Н.А. Бердяева, Л. Шестова, братьев Е.Н. и С.Н. Трубецких, С.Н. Булгакова, И.А. Ильина, С.Л. Франка, П.А. Флоренского, Л.П. Карсавина, так и советских философов–Б.М. Кедрова, Ф.В. Константинова, П.В. Копнина, Э.В. Ильенкова, М.М. Розенталя, П.Н. Федосеева и других» [13].

Что касается истории таджикской советской философии, то таджикские исследователи Диноршоева З.М. и Негматуллоева С.Р. в своей статье «Вклад русских советских философов в развитие таджикской советской философии» её условно делят на следующие периоды: «1930-1950 гг.–период распространения и утверждения марксистско-ленинских идей на основе их философского учения; 1951-1980 гг. –период создания Отдела философии при АН Таджикской ССР и кафедр философии при создающихся вузах республики, формирование национальных философских кадров, активизация философских исследований в области

истории таджикской философии, диалектического и исторического материализма; 1980 -1991 гг. – период активного развития философской мысли (все еще в рамках диалектического и исторического материализма) и философских кадров в республике и преобразования Отдела философии в Институт философии и права АН РТ (1991)» [9, с. 37]. При этом вышеупомянутые философы отмечают, что период с 1917 по 1929 гг. можно считать процессом «преобразования сознания масс путем преодоления и отказа от патриархально-феодалных и буржуазных взглядов и утверждения марксистского мировоззрения» [9, с. 36].

Основываясь на вышесказанное, нами условно принята следующая периодизация таджикской философии XX–начала XXI вв.: 1) формирование истоков современной таджикской философии – конец XIX в. – 1917 г; 2) утверждение марксистского мировоззрения и марксистско-ленинско-сталинской философии с учётом условий Таджикистана –1917–1953 гг.; 3) таджикская философия в периоде развития социалистического общества – 1954–1984 гг.; 4) таджикская философия в периоде перестройки и усиления национального движения–1985-1991 гг.; 5) таджикская философия эпохи независимости – 1991 г. до современности.

Исследование становления и развития этой философии можно проводить на основе анализа результатов индивидуальных философских исследований таджикских ученых (в основном, философов-исследователей), постольку указанных личностей также можно отнести к тому или иному периоду развития современной таджикской философии, или к смешанному периоду. Например, ученые, творившие в 1917-1953 гг. или до 1984 г.; ученые творившие в 1954-1984 гг., или до 1991 г. или до современности; ученые творившие в 1985-1991 гг. или до современности; ученые творившие с 1991 г. до современности.

В связи с этим также необходимо отметить, что научные исследования, как правило, бывают коллективными и индивидуальными. Коллективные исследования, обычно, включают: 1) кафедра́льная тема в вузах или отделов (групп, временных коллективов) в научно-исследовательских организациях; 2) темы, финансируемые из государственного бюджета или Президентского фонда. Однако ввиду малодоступности результатов коллективных исследований или отчетов по ним по объективным причинам, придётся опираться, в основном, на анализ индивидуальных исследований по философии в Таджикистане. Индивидуальные исследования, как известно, отражаются в следующих видах научных работ: научные статьи; научные монографии; диссертации; авторефераты диссертаций и т.д. (преимущественно докторские

диссертации и авторефераты к ним). В отдельных случаях можно привлечь к анализу также учебники и учебные пособия некоторых авторов.

С другой стороны, проводя анализ индивидуальных философских исследований, необходимо обратиться к личности. Другими словами, в качестве истоков современной философии необходимо рассмотреть учения древних и средневековых философов, мыслителей эпохи просвещения, а в качестве объектов исследования современной таджикской философии труды таджикских советских учёных-философов и исследователей и работы ученых-философов и исследователей эпохи независимости Таджикистана. К ним необходимо, прежде всего, отнести просветителей и джаидов, таких как Ахмад Дониш (1827-1898) и Мирзо Сиродж Хаким (1877-1914), а также Садриддин Айни (1878-1954), Абдулвохид Мунзим, Абдурауф Фитрат, Абдукадыр Мухиддинов, Файзулла Ходжаев, Хамза Хакимзаде Ниязи, Саидахмадходжа Сиддикии Аджзии Самарканди (1865-1927), Ахмаджон махдум Абусаидзода (1875–1946) и др. Философские же идеи, отражённые в произведениях таджикской художественной культуры начала XX в. отражены в произведениях Садри Зиё (1867-1932), Накибхона Туграла (1864-1919), Абдурахмана Тамкина (1852-1916), Ходжи Хусейна (1881-1922), Тошходжа Асири и других ученых и литераторов.

Особенности развития таджикской философии же в 1917-1953 гг., в частности разработку проблем марксистско-ленинско-сталинской философии необходимо выявить на основе деятельности и трудов Шириншо Шохтемура (1899–1937), Б.Гафурова, Н.Прохорова, Богоутдинова А. М. и др. Философские проблемы, в рамках других общественно-гуманитарных наук разработаны в произведениях таких литераторов как С. Айни, Дж. Икрами, Р. Джалила и Ф. Ниёзи, С. Улугзады, в поэмах М. Турсунзады и М. Миршакара, А. Лахути, П. Сулеймани и М. Рахими, А. Дехоти и т.д.

Таджикская философия в период развития социалистического общества с 1954 по 1984 гг. отражена в исследованиях следующих учёных: М. Осими, М. Болтаев, В.И. Приписнов, С. Б. Морочник, В.С. Библер, А.М. Богоутдинов, Имрон Шарипов, Рахим Маджидов, Мунзифа Гафарова, Сайфулло Сафаров, Махмадали Саидов и др. Но здесь особо выделяются разработчики проблем истии философии среди которых можно выделить следующих: Одилов Н., Ашуров Г. А., Диноршоев М., Кулматов Н.А., Олимов К. Турсунов А., Раджабов М., Курбанмамадов А., Одинаев Я.К. и др.

Философские идеи таджикских учёных в последние годы советского периода (1985–1991 гг.) и эпохи независимости с 1991 г. до современности отражены в исследованиях следующих авторов: Саид

Ахмедов, Шерзот Абдуллозода, Сайдамир Джононов, Ибодов Махмадулло, Якуб Одинаев, Хаёлбек Додихудоев, Султон Наврузов, А. Мухаммадходжаев, Мохирхуджа Султонзода, Н.М. Сайфуллаев, Б. Исматов, А. Курбанмамадов, Н. Идибеков, Шоназар Шоисматуллоев, Гулямов Мухаммад Али (М. Музаффари), Абдулманон Саидов, Гаффор Мирзоев, Абдурахмон Курбанов, Рустам Назаров, О. Захидов, Гаюр Кахаров, Махфират Хидирова, Саймурод Фаттоев, Хайдаров Рустам, Махмадизода Нозим, Назар Мумин, Пиров Аламшо, П. Шозимов, Саидамир Джононов, Комилбек Бекзода, Мухсин Рахимов, Идибек Зиёзода, Нуриддин Саид, Абдулвохид Шамолов, Рамазон Назариев, Мухиба Махмаджанова, Мехринисо Махмадова, Рустам Комилов, Хуршед Зиёи, Насиба Содиқи, Заррина Диноршоева, Бободжон Самиев, Шукрат Карамхудоев, Мастон Умедов, Соки Султонзода, Ё.Ниёзи, Ш. Амирхон и др.

Немаловажным при анализе индивидуальных философских исследований является вопрос о методологии. Поэтому необходимо опираться на методологию историко-философского исследования или «реконструкция историко-философского феномена», описанной, в том числе российским исследователем из Института философии РАН Бажовым Сергеем Ивановичем. Он в частности пишет: «Для полноценного историко-философского исследования (соразмерно с его общей целью) очень важна сбалансированность двух сторон историко-философских изысканий – эмпирической и аналитической реконструкции. Естественно, могут быть выделены как частные, так и общие историко-философские исследования. Когда предмет исследования оказывается достаточно сложным, исследовательское движение осуществляется по этапам, соответствующим изучению частей предмета исследования. Здесь важно указать на необходимость выделения различных уровней тематического описания, от макроуровня–глобальное описание историко-философского процесса (всемирная история философии) до менее крупных единиц членения объекта исследования–национальная история, эпоха, направление, отдельная философская систем, проблема и т.д... В соответствии с двуединой задачей историко-философской реконструкции методы историко-философского исследования могут быть разделены на две группы – эмпирические и аналитические. Это деление основывается на выделении преобладающего класса задач реконструкции, на решение которых ориентирован метод – либо эмпирических, либо теоретических» [4].

С.И. Бажов выделяет следующие этапы реконструкцию историко-философского феномена: 1) вопрос об идейных источниках и предпосылках философского учения; 2) рассмотрение посылок учения,

т.е. собственно уже совокупности содержательных положений учения; 3) сопоставление данного философского учения с родственными, однотипными учениями; 4) рассмотрение эволюции учения, если она имела место; 5) о влиянии данного учения на другие идейные образования; 6) вопрос о теоретической оценке данного учения. «Аргументированные ответы на все перечисленные выше вопросы и будут означать полную аналитическую реконструкцию историко-философского феномена» [4].

В целом, данная методология обычно называется историко-философской реконструкцией. Суть данной методологии состоит в том, что она является процессом осмысления философских идей, концепций или текстов в их историческом и смысловом контексте, направленный на воссоздание целостной картины развития философских мыслей, выявление их логики, закономерностей и влияния на последующую мысль. Это творческая работа, которая не просто вводит в научный оборот новые тексты, но и создаёт их, формулируя смысловые модели. Ключевые аспекты историко-философской реконструкции таковы:

1) работа с фрагментами и контекстом - реконструкция предполагает воссоздание целого на основе внутренней логики наличных фрагментов, а также учёт культурно-исторического, историографического, философского и социокультурного контекста;

2) принцип историзма – это позволяет рассматривать исследуемый объект (например, философскую концепцию или идею) как развивающийся во времени;

3) принцип целостности - требует мыслить предмет как упорядоченное целое, которое «больше» суммы своих частей и несводимо к совокупности внутренних связей;

4) интерпретативная природа - реконструкция направлена на постижение смысла событий прошлого, что сближает её с герменевтической методологией;

5) актуализация результатов исследования - реконструкции могут быть ориентированы на решение актуальных задач - образовательных, воспитательных и т.д.

Понятие историко-философской реконструкции в контексте концепции Александра Кожева также означает, что этот метод исследования направлен на воссоздание целостного понимания философской концепции через анализ её внутренних противоречий и контекста влияния различных философских учений. Этот подход, с одной стороны, позволяет воссоздать, прояснить ключевые интуиции мыслителя, исследователя, а, с другой стороны, преодолеть двусмысленность их идей [15, с. 47].

Обсуждение

Главный вывод нашего исследования заключается в том, что эволюция современной таджикской философии – это не просто хронологическая смена вех, а глубокий процесс деколонизации мышления и поиска идентичности. Рассматривая советский период развития философской мысли, невозможно переоценить вклад академика М.Д. Диноршоева, чьи фундаментальные труды заложили основу для системного изучения восточного перипатетизма. Вслед с академиком А.М. Богоутдиновым, исследователи конца XX века смогли доказать, что таджикская философия не была сугубо теологической, а несла в себе мощный рациональный потенциал. Также, в ходе исследования мы опираемся на методологические подходы академика К. Олимова, профессоров А. Мухаммадходжаева, Х. Идиева, М. Махмадали, Х. Зиёи и С.А. Ахмадова и др.

Заключение

Проведённое исследование позволяет сделать следующие выводы: таким образом историко-философскую реконструкцию современной таджикской философии на основе индивидуальных исследований необходимо провести по следующим периодам: истоки современной таджикской философии (середина 19 в.–1917 г.), таджикская философия в годы установления советской власти и строительства социализма (1917-1953 гг.), марксистско-ленинский характер таджикской философии в период развития социалистического общества с 1954 по 1984 гг., философия в годы перестройки советского строя (1985-1991 гг.) и философия эпохи независимости (с 1991 г. до современности)

Литература

1. Абдуллозода Шерзод. Мукаддимаи фалсафа. – Душанбе, 2004. – 260 с.
2. Асимов М., Ашуров Г., Диноршоев М.. Философия и общественно-политическая мысль таджикского народа // Таджикистан ССР. ЭСТ. — Душанбе, 1984.
3. Ашуров Г. Таджикистан философия // Философская энциклопедия. [Электронный ресурс]. URL: <http://philosophy.niv.ru> (дата обращения: 01.02.2026).
4. Бажов С. Проблемы методологии историко-философского исследования // <https://human.snauka.ru/2012/10/16?ysclid=mnzkyav02s3> (дата обращения: 15.04.2026).
5. Богоутдинов А. Из истории общественно-политической мысли таджикского народа. – Вопросы философии, 1951, №3 / Дис. докт. филос. наук. – М., 1951.
6. Богоутдинов А. Очерки таджикской философии. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1961. – 332 с.

7. Браун Э. История персидской литературы.–М.: Восточная литература, 1926. – 432 с.
8. Гафуров Б. Точикон. Ҷ. 1, 2. – Душанбе: Ирфон, 1998. – 870 с.
9. Диноршоева З., Негматуллоева С. Вклад русских советских философов в развитие таджикской советской философии // Материалы Международного круглого стола «Взаимодействие таджикской и русской философии в новое и новейшее время», посвящённого 310-летию со дня рождения М.В. Ломоносова и Дню философии (19 ноября 2021 года). – 2021, 170 с.
10. История советской философии // <https://fil.wikireading.ru/2310> (дата обращения: 10.07.2024).
11. История таджикской интеллигенции в XX веке // [Электронный ресурс]. URL: <http://tj.gumilev-center.ru> (дата обращения: 11.10.2024).
12. Наумова Т. Некоторые размышления о проблемах исследований и периодизации истории советской философии // Вестник ОГУ. – 2010. - №1 (107). – С. 23-27.
13. Периодизация русской философии // <https://studref.com/630759/> (дата обращения: 16.04.2026).
14. Таджикская литература // [Электронный ресурс]. URL: <https://www.krugosvet.ru> (дата обращения: 14.08.2024).
15. Юрганов А. Концепция истории А. Кожева: опыт историко-философской реконструкции. Диссертация на соискание учёной степени кандидата философских наук. – Краснодар, 2013. – 130 с.

**МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ – СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ - AUTHOR
INFORMATION**

TJ	RU	EN
МУЛЛОБОВА ДИЛФУЗА АБДУСАМАДОВНА	МУЛЛОБОВА ДИЛФУЗА АБДУСАМАДОВНА	MULLOBOEVA DILFUZA ABDUSAMADOVNA
Номзади илмҳои фалсафа, дотсент	Кандидат философских наук, доцент	Candidate of Philosophical Science
Кафедраи таърихи фалсафа ва фалсафаи иҷтимоии фпултаи фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон	Кафедра истории философии и социальная философия философского факультета ТНУ	Department of History of Philosophy and Social Philosophy, Faculty of Philosophy, Tajik National University
Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17	Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки 17	Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave.17
Email: mullabaeva_dil@mail.ru ORCID ID 0009-0005-6442-2741		

УДК: 323.1:321.01 (575.3)

МУНОСИБАТИ МУТАҚОБИЛАИ СИЁСАТ ВА АХЛОҚ ДАР ТАЪЛИМОТИ ИҚТИМОЙ-ФАЛСАФӢ

Зувайдуллозода М. Ҳ.,

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар мақола муносибати тарафайни ахлоқ ва сиёсат мавриди баррасӣ қарор гирифта, ҷойгоҳи онҳо дар сиёсати бузург ва муносибатҳои одамон таҳлил мешавад. Қайд карда мешавад, ки ахлоқ ва сиёсат бо ҳам робитаи ногустанӣ дошта, сарфи назар аз тафовутҳои мазмунӣ танзимгарони меъёри фаъолияти ҳаётии инсонҳо мебошанд. Дар муқоиса бо ахлоқ ва сиёсат, дар мақола меъёрҳои ҳуқуқӣ низ баррасӣ гашта, таъсири мутақобилаи ин падидаҳо нишон дода мешаванд. Агар меъёрҳои ҳуқуқӣ ва сиёсӣ дар қонунгузориҳои давлатҳо дарҷ гашта бошанд, меъёрҳои ахлоқиро муносибатҳои иҷтимоӣ муайян мекунанд.

Сиёсат ҳам дар сатҳи дохилидавлатӣ ва ҳам дар сатҳи байналмилалӣ ҳамон вақт самаранок амалӣ мегардад, ки агар дар пояи арзишҳои ахлоқӣ татбиқи худро ёбад. Нақши миёнравии ахлоқ дар байни ҷомеа ва ҳокимияти сиёсӣ низ хеле бузург мебошад. Аз ин рӯ, намоёндагони ҳукумат кӯшиш мекунанд, ки ҳар сиёсати пешгирифта ва қонунҳои баровардаи худро дар пояи арзишҳои ахлоқӣ маънидод намоянд, то аҳли ҷомеа онҳоро хуб қабул намоянд.

Калидвожаҳо: ахлоқ, сиёсат, арзиш, арзишҳои ахлоқӣ, ҷомеаи анъанавӣ, ҷомеаи муосир, прагматизм, андешаҳои иҷтимоӣ-фалсафӣ, меъёрҳои ҳуқуқӣ, рафтор, манфиат, ҳадаф, муносибат.

ВЗАИМОСВЯЗЬ ПОЛИТИКИ И МОРАЛИ В СОЦИАЛЬНО- ФИЛОСОФСКИХ УЧЕНИЯХ

Зувайдуллозода М. Ҳ.,

Таджикский национальный университет

В статье рассматривается взаимосвязь морали и политики, анализируется их место в большой политике и межличностных отношениях. Отмечается, что мораль и политика тесно взаимосвязаны и, несмотря на различия в смысловом определении, являются нормативными регуляторами человеческой жизнедеятельности. В отличие от этики и политики, в статье также рассматриваются правовые нормы и показано взаимодействие этих явлений. В то время как правовые и политические нормы закреплены в законах государств, моральные нормы определяются социальными отношениями.

Политика, как внутри страны, так и на международной арене, эффективна только в том случае, если она основана на этических ценностях. Посредническая роль морали между обществом и политической властью также очень велика. Поэтому представители правительства стремятся интерпретировать каждую принимаемую ими политику и каждый принятый закон, исходя из моральных ценностей, чтобы они были хорошо восприняты обществом.

Ключевые слова: мораль, политика, ценность, моральные ценности, традиционное общество, современное общество, прагматизм, социально-философские взгляды, правовые нормы, поведение, интерес, цель, отношение.

THE RELATIONSHIP BETWEEN POLITICS AND MORALITY IN SOCIAL AND PHILOSOPHICAL TEACHINGS

Zuvaidullozoda M. H.,

Tajik National University

The article examines the relationship between morality and politics, and analyzes their place in big politics and interpersonal relationships. It is noted that morality and politics are closely interconnected and, despite differences in semantic definition, are normative regulators of human life. In contrast to ethics and politics, the article also examines legal norms and shows the interaction of these phenomena. While legal and political norms are enshrined in the laws of states, moral norms are determined by social relations.

Politics, both domestically and internationally, is only effective if it is based on ethical values. The mediating role of morality between society and political power is also very great. Therefore, government officials strive to interpret every policy they adopt and every law they pass based on moral values so that they are well received by society.

Key words: morality, politics, value, moral values, traditional society, modern society, pragmatism, socio-philosophical views, legal norms, behavior, interest, goal, attitude.

Муқаддима

Масъалаи тарафайни сиёсат ва ахлоқ дар таърихи фалсафа аз ҷониби мутафаккирони давраҳои гуногун мавриди омӯзиш қарор гирифта буд ва онҳо онро аз дидгоҳи мактабҳои мухталиф ва марҳалаи мушаххаси таърихӣ баҳогузорӣ намудаанд. Чун пояи танзимдарорандаи ҷомеа ва давлат сиёсат ба ҳисоб меравад, пас танзими ҳуди сиёсат низ пеш меояд, чун сиёсати бидуни ахлоқ дар ҷомеа на субот, балки бенизомиро ба миён меорад. Аз ин хотир, таҳлил ва баррасии мавзӯи мазкур мубрамияти ба худ хосро касб намуда, дар ҳар давра замон ба масъалаи муҳимми илмҳои ҷамъиятӣ

табдил ёфтааст. Сиёсати бидуни ахлоқ муносибатҳои давлатиро ба самте равона мекунад, ки дурнамои мавҷудияти ҳукумати амалкунанда ва дар оянда ҳуди давлатро низ зери суол мегузорад. Аз ин хотир, бештари мутафаккирони аҳди қадим ва асрҳои миёна дар вақти баррасии масъалаи тарафайни сиёсат ва ахлоқ таъсири мусбати дувуминро бар аввалин қайд мекарданд, дар ҳоле ки бартариятро ба сиёсат меоданд.

Барои дуруст баҳогузорӣ намудан ба таносуби сиёсат ва ахлоқ зарурати омӯзиши мавзуи мазкурро арзишманд гардонид, дар мақолаи мазкур назари мутафаккирони марҳалаҳои мухталифи таърихӣ баррасӣ карда мешавад ва вобаста ба назари он ва бо мувофиқкунӣ ба шароити имрӯза натиҷаи муносиб барои давлатҳо пешниҳод карда мешавад.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот

Омӯзиш ва баррасии масъалаи мазкур дар илмҳои фалсафӣ, сиёсӣ ва ахлоқ ба доираи мавзӯҳои муҳим шомил мешавад. Муносибати мутақобилаи сиёсат ва ахлоқ дар таълимоти иҷтимоӣ-фалсафӣ ба гурӯҳи масъалаҳои мубрами таҳқиқшавандае ворид мешаванд, ки вобаста ба ҳалли мусбати онҳо бисёр муносибатҳои ҷамъиятӣ ба танзим дароварда мешаванд.

Барои дуруст баҳогузорӣ намудан ба таносуби байниҳамдигарии сиёсат ва ахлоқ дар таҳқиқи мавзӯ аз методҳои илмҳои зикршуда – таҳлил, қиёс, ҳулосабарорӣ ва таърихӣ истифода шуда, оид ба ҷанбаҳои алоҳидаи муносибати сиёсат ва ахлоқ ҳулосабарорӣ карда шудааст.

Адабиётҳои мавриди истифода ба доираи сарчашмаҳои асосӣ дар мавзуи мазкур ҳисоб мешаванд ва ё ба муҳаққиқоне тааллуқ доранд, ки масъалаи омӯхташавандаро дар сатҳи муайян мавриди баррасӣ қарор додаанд. Дар навишти мақола аз сарчашмаҳои хориҷӣ, муҳаққиқони рус ва мутафаккирони тоҷику форс самаранок истифода бурда шудааст.

Муҳокима

Равобити тарафайни сиёсат ва ахлоқ дар таърихи ҷомеаи инсонӣ дар шаклҳои гуногун зоҳир мегардад ва омилҳое, ки ба ин раванд таъсиргузор ҳастанд, онҳо низ мухталиф мебошанд. Одатан ба чунин омилҳо хусусияти муносибатҳои ҷамъиятӣ, марҳалаи муайяни таърихии мавҷудбуда, муҳити ҳукмронии иҷтимоӣ-фарҳангӣ, анъанаҳои идоракунии равандҳои иҷтимоӣ ва ғайра дохил мешаванд. Аз ин рӯ, зуҳури ин падида дар ҷомеаи анъанавӣ як хусусият дораду дар ҷомеаҳои шакли муосир бошад, тамоман хусусияти дигарро касб мекунад [6].

Бо ахлоқ ҳамбастагии ногузастанӣ доштани сиёсат аз хислати моҳияти иҷтимоии он бармеояд. Яъне сиёсат ҳамчун фарогирандаи тамоюлот миёни субъектҳои ғаёли амалҳои иҷтимоӣ ногузир ба арзишҳову қоидаҳои муайяни рафтор таъяс мекунад ва барои таъмини

суботи чамбиятӣ на танҳо аз фишангҳои маъмурию санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, инчунин, аз арзишҳои дар танзими рафтори одамон таъсирдошта фаровон истифода мебарад.

Табиист, ки ин арзишҳоро қоидаҳои рафтор дар заминаи донишҳоро меъёрҳои мушаххаси ахлоқӣ ташаккул меёбанд ва аз ин рӯ, дар давраҳои муайяни таърихӣ ахлоқро ба унвони «илми сиёсӣ» ва «илми амалӣ» низ муаррифӣ менамуданд [15]. Ин воқеият сиёсатро ба таркибе аз арзишҳо, қоидаҳо ва меъёрҳои табдил медиҳад, ки дар доираи он муносибатҳои байни одамон ва ниҳодҳои иҷтимоӣ доир ба қудрати сиёсӣ дар ҷомеа амалӣ мегардад. Ҳамчунин, маҳз дар ҳамин замина имконияти дарку тафовут гузоштан миёни амалу рафтори дурусту нодуруст муяссар мешавад.

Сиёсат ҳоҳ дар сатҳи байналмилалӣ ва ҳоҳ дар дараҷаи миллӣ ҳамеша бо таъя аз арзишҳои ахлоқӣ татбиқ мегардад ва шакл мегирад. Ин асл ҳам дар амали афроду ниҳодҳои иҷтимоӣ ва ҳам афроде, ки дар мавқеи роҳбарӣ қарор доранд, ба назар мерасад. Бо шарофати ин таомул дар ҷомеа нисбати ҳисси ҳам ба даст овардани қудрат ва ҳам ҳифзи он миёни одамон як навъ риояи ҳуқуқу эҳтироми ҳамадигарӣ нигоҳ дошта мешавад. Яъне, новобаста аз он ки дар ин маврид аз абзорҳои дигари сиёсӣ ҳам васеъ истифода мешавад, вале риояи меъёрҳои ахлоқӣ сарфи назар намегардад. Ин воқеият илмҳои иҷтимоиро уҳдадор месозад, ки ҷойгоҳи ахлоқро дар сиёсат дар пайвастигии ногуставии хусусиятҳои ташаккули муносибатҳои сиёсӣ дар сатҳҳои гуногун баррасӣ намоянд.

Аҳаммияти ҳосси дастовардҳои илмӣ дар соҳаи маърифати иҷтимоӣ-фалсафии таносуби сиёсат ва ахлоқ, ахлоқи сиёсӣ ва инфиродӣ, аҳаммияти ҳосси ахлоқ дар фаъолияти сиёсиро таъкид намуда, дар айни замон бояд дар назар дошт, ки як қатор ҷанбаҳои ин масъала, вобаста ба давраи таҳаввули ҳаёти чамбиятӣ ҳам акнун ба раванди таҳқиқ ворид гардиданд.

Муаллифони ин равиш инчунин, ба робитаи наздики байни ахлоқи сиёсӣ ва ахлоқи шахсӣ ишора менамоянд, ки онҳо талаботи муайянеро нисбат ба пайравӣ аз самтҳои арзишӣ ва интиҳоби ахлоқӣ ба миён меоранд. Онҳо «мантиқи бади камтар»-ро, имкони масъулияти ахлоқиро барои амалҳои анҷомдодашуда, ҳамзамон, ташаккули дилеммаҳои мушаххаси интиҳоби ахлоқиро асоснок менамоянд. Аз ин рӯ, равиши меъёрӣ (нормативӣ) бартарият дорад ва имкон медиҳад пояҳои арзишии иҷроии талаботи ахлоқию арзёбии падидаҳои сиёсӣ таъин карда шаванд.

Дар натиҷа, ахлоқ нақши «миёнрав»-ро дар муносибатҳои байни ҷомеа ва ҳокимият ба ҳайси як навъ идеал, намунаи рафтори иҷозатпазир ё ғайриқобили қабул ба хоҳири манфиати умумӣ бар зимма мегирад. Ба андешаи муҳаққиқ Б.Капустин, ин амал тавассути ҳаракатҳои оммавии дастаҷамъона, бидуни кафолати дурустии қарорҳо, зухур мекунад [7, 349-350-358].

Аксар вақт қайд мешавад, ки дар ҷомеаи анъанавӣ сиёсат ва ахлоқ одатан хусусияти ҷудонашаванда доранд ва бисёр механизмҳои сиёсӣ доир ба танзими рафтори иҷтимоии одамон ба механизмҳои танзими ахлоқӣ монанд мебошанд. Ба ҳайси намуна метавон принципҳои ахлоқиро, ки аз таълимоти динӣ бармеоянд, зикр кард, ки онҳо дар муддати дароз бевосита ҳамчун меъёри баҳодиҳии ахлоқии амалҳои сиёсӣ барои аъзои ҷомеа хизмат кардаанд. Яъне самаранокии амалҳои сиёсӣ бо истифода аз меъёрҳои ахлоқӣ, ба монанди неқӣ ва бадӣ ва амсоли инҳо, арзёбӣ мешуд.

Дар таърихи фалсафаи форсу тоҷик равшантарин дарки таъсири мутақобилаи сиёсат ва ахлоқро мо дар таълимоти Абунаصري Форобӣ пайдо мекунем. Ӯ ин масъаларо дар заминаи муайян кардани табиати амал ва рафтори инсон дар роҳи расидан ба саодат баррасӣ менамояд. Ба андешаи Абунаصري Форобӣ, дар роҳи расидан ба саодати ҳаёли, балки баҳри дастрасӣ ба саодати ҳақиқӣ ба инсон сиёсат ёрӣ мерасонад, зеро он дорои сарбории ахлоқӣ буда, пояи роҳбарии корҳои ҷамъиятиро ташкил медиҳад.

Барои инсонҳо роҳи расидан ба ин ҳадафро илми шахрвандӣ ё фалсафаи шахрвандӣ нишон медиҳад. Идоракунии ҷомеа, ки бар асоси принципҳои ин илмҳо амалӣ мегардад, Форобӣ чунин тавсиф мекунад: «он амалҳо, рафтор ва ҳосиятҳои иродаро устувор мегардонад, ки ба воситаи онҳо саодати ҳақиқӣ ба даст меояд ва чунин идоракунии идоракунии фазилатноки шахр ва мардум ба шумор меравад. Шаҳрҳо ва халқҳое, ки ба чунин идоракунии итоат мекунанд, шахр ва халқҳои фазилатнок мебошанд» [1, 224].

Бо гузариш ба давраи тамаддунҳои техногенӣ вазъият тамоман дигаргун мегардад. Ба ибораи дигар, ҳам дар ахлоқ ва ҳам дар сиёсат хусусиятҳои мероси фарҳангӣ ва анъанаҳо ҷой доранд. Аз тарафи дигар, ҳислатҳои биологӣ миллату наҷодҳо низ ошкор мешаванд. Дар ҷомеаи анъанавӣ, азбаски ҳама чиз ба таври дастаҷамъона муттаҳид аст, раванди дарк намудани муқоисаи ахлоқи як ҷамъият бо ахлоқи ҷамъияти дигар ба вучуд намеояд. Фарқи байни ахлоқи шахсӣ ва ҷамъиятӣ вучуд надорад, бинобар ин, аксар вақт таъкид мешавад, ки барои давраи ҷомеаҳои анъанавӣ ҷудонашавандагии сиёсат ва ахлоқ хос буд.

Идеяи ҳамбастагии комили сиёсат бо ахлоқи мардумӣ то ба рӯзҳои мо расидааст. Дар асл ин як кодекси рафтор дар миёни мардум мебошанд, ки эҳтиром ба урфу одатҳои онҳо, ҳатто онҳое, ки метавонанд хурофот ба назар расанд, инчунин, роҳҳои маърифатнок гардондан, коҳиш додани хурофот ва ба даст овардани эътибори сиёсӣ дар миёни мардумро фарогир бошанд.

Барои ҷомеаҳои муосир, махсусан, бо ҷамъшавии иқтисодӣ фардӣтароӣ ва динамики будан, афзоиши ҷудошавии соҳаҳои сиёсат ва ахлоқ хос аст. Онҳо ҳамчун шаклҳои гуногуни шуур ва фаъолият бо ҳамдигар ҳамкорӣ мекунад. Мазмунӣ онҳо зерӣ таъсири омилҳои сершумор қарор дорад, ки аз омилҳои таърихӣ ва иҷтимоӣ-фарҳангӣ оғоз ёфта, то тасаввуроти субъективӣ ва ҳолатҳои тасодуфӣ идома меёбад.

Ахлоқ ва сиёсат танзимгарони меъриӣ фаъолияти ҳаётии инсонҳо мебошанд. Ба низом даровардани рафтори одамон ба воситаи меъёрҳои ахлоқӣ ва сиёсӣ-ҳуқуқӣ (*қоидаҳои умумӣ, меёр ва намунаҳои рафтор*) амалӣ мегардад, ки барои ҳамаи аъзои ҷомеа ҳатмӣ мебошанд. Бо вучуди ин, меъёрҳои ахлоқӣ ва сиёсӣ аз рӯи тарзи ташаккул ва воситаҳои татбиқ аз ҳам фарқ мекунад.

Соҳаи муносибатҳои ахлоқӣ асосан робитаи байни шахсони алоҳида, талаботи ҷомеа дар маҷмӯъ ва гурӯҳҳои ҷудогона нисбат ба фард, ҳамоҳангсозии манфиати шахсӣ бо манфиати ҷамъиятӣ ва таҳкими унсӯри иҷтимоӣ дар шахсиятро фаро мегирад. Муносибатҳои сиёсӣ барои ифодаи фардиати ҳар як шахс пешбинӣ нашоудаанд, балки манфиатҳои гурӯҳиро ба таври мушаххас ифода менамоянд. Ахлоқ бошад, ниёзҳои маънавӣ ва шахсии ҷомеаро инъикос мекунад.

Меъёрҳои ахлоқӣ дар асоси тасаввуроти одамон дар бораи неку бад, вичдон ва адолат ташаккул меёбад. Онҳо ба андозаи дарк ва эътирофи аксарияти аъзои ҷомеа барои ҳама ҳатмӣ мегарданд. Меъёрҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ аз ҷониби давлат муқаррар карда шуда, одатан дар қонунҳо сабт мегарданд ва пас аз нашр шуданашон ҳамаи шахрвандон бояд онҳоро риоя намоянд.

Меъёрҳои ахлоқӣ дар санадҳои махсус мустаҳкам карда намешаванд, балки дар шуури одамон вучуд доранд. Дар аксари ҳолатҳо онҳо ихтиёран риоя карда мешаванд, зеро одамон адолатманд будани талаботи онҳоро дарк мекунад ва бо така ба эътиқоди дохилӣ ва неруи афкори умум амал мекунад.

Ҷойгоҳи муҳим инчунин ба таҳлили фалсафии меъёрҳои ҳуқуқӣ тааллуқ дорад, зеро рафтори шахс ҳамеша зерӣ таъсири ҳам талаботи ахлоқӣ ва ҳам ҳуқуқӣ қарор мегирад. Ҷузъи арзиши ахлоқ ва ҳуқуқ ба таври мустақим роҳҳои татбиқи самти сиёсӣ ё дараҷаи дастгирии онро муайян менамояд. Аз ин рӯ, пажӯҳишгар В.Соловёв ҳуқуқро ҳамчун талаби маҷбурӣ барои татбиқи «хайри ҳадди ақал» баррасӣ намудааст [10].

Ба меъёрҳои сиёсӣ ҳуқуқӣ одамон танҳо дар ҷомеаи шахрвандии ташаккулёфта ихтиёран итоат мекунад, зеро адолатманд будани онҳоро мефаҳманд. Яъне дар татбиқи онҳо бунёд ва ташаккули ҷомеаи шахрвандӣ мавқеи муҳимро касб мекунад. Аз ин хотир, бунёди ҷомеаи шахрвандӣ дар

таҳкими устувори истиқлоли давлат ва ташаккули ниҳодҳои демократӣ нақши назаррасро ишғол мекунад. Дар баробари ин, барои таъмини иҷрои меъёрҳои сиёсӣ ҳуқуқӣ давлат ҳақ дорад аз воситаҳои маҷбуркунӣ истифода барад. Истифодаи самараноки усули маҷбуркунӣ аз ҷониби давлат ва итоати шаҳрвандони он дар таҳкими суботи дохилидавлатӣ мусоидат мекунад. Албатта, ин маҷбуркунӣ дар ҳудуди меъёрҳои ҳуқуқӣ сурат мегирад, ки дар чунин шаклҳои идоракунии давлатҳо дар мавқеъгирии аввал ҳуқуқу қонун ва конституция қарор дорад.

Гузашта аз ин «...ошкоро истифода намудан аз сензура ба ғоидаи қонун аст. Бидуни сензураи ахлоқӣ мо натиҷаи заруриро ба даст оварданамон мушкул аст. Агар назорат ва тартиботи ҷиддӣ набошад, ҳатто насли ботарбияву боахлоқ, ки соҳиби фарҳанги баланд мебошад, он ҳам дар зери ин таъсиррасониҳо тағйир меёбад. Масалан, қабули «Қонун дар бораи масъулияти падару модар дар тарбияи фарзанд» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқи гуфтаҳои мо ҳастанд, чун агар мо пешин роҳро нагирем насли ояндаи худро аз даст медиҳем. Мо аз номи тамоми ҷомеаи тоҷик баромад карданӣ нестем, лекин арзишҳои ахлоқӣ динии фарҳангиамонро ба инобат гирифта, ба ҳулосае меоем, ки чунин иқдомҳои паҳн кардани фарҳангу арзишҳои бегона барои давлату миллати мо на танҳо зиёновар, инчунин хатарнок мебошад. Аввалан, чизи муҳим дар он аст, ки фарҳанги мо аз фарҳанги онҳо тафовут дорад. Дувум, дар партави ин бошад арзишҳои ахлоқӣ низ тафовут доранд. Сеюм, дар баробари паҳн намудани фарҳангу арзишҳои худ давлатҳои ғарбӣ пешопеши идеологияи худ манфиатҳои миллиашонро амалӣ намудаанд, ки ба ғоидаи мо нестанд» [4, 353]. Мо низ дар ин ҷо агар аз нигоҳи фарҳангӣ ва ҳам аз мавқеи прагматистӣ муносибат намоем, ба нафъи мо мегардад, чунки арзишҳои фарҳангии ахлоқӣ мо барои танзими муносибатҳои иҷтимоӣ ва дифои манфиатҳои миллии пурра мувофиқат мекунад.

Бояд қайд кард, ки дар ҷаҳони муосир, сарфи назар аз тамоюлҳои ошкоро ва рӯзафзунӣ прагматикӣ дар самти тасдиқи ҳадафу ормонҳо, ҳамзамон, кӯшишҳои низ ба назар мерасанд, ки фаъолияти гуногунсамти инсонро тавассути меъёрҳои арзишмехвар дарк ва арзёбӣ намоянд. Ин то андозае ба равандҳои вобаста аст, ки дар ҷаҳони имрӯза ҷараён доранд ва аксаран ба тағйир додани пояҳои ҳаёти ҷамъиятии муосир равона шудаанд.

Ҳамин тавр, дар ҷаҳони имрӯза, сарфи назар аз равшан ғоида наёфтани саъю кӯшишҳои дастаҷамъона барои расидан ба таҳкими ҳадафҳо ва қорбурдҳо, кӯшиши мурочиати ҷомеаҳо ба дарки фаъолияти гуногунҷанбаи инсон аз тариқи меъёрҳои арзишмехвар ҷой дорад. Ин аз бисёр ҷиҳат ба равандҳои дар ҷаҳони муосир баамалмеомада вобаста аст, ки бештар ба тағйир додани асосҳои ҳаёти ҷамъиятии халқу кишварҳои

гуногун равона шудаанд ва талошҳои барои он равона гардидааст, ки низоми нави муносибатҳои байналмилалӣ ба вучуд оварда шавад. Дар баробари ҷиҳатҳои мусбат ҷанбаҳои манфии чунин саъю кӯшишро дарк намуда, имрӯз афкори иҷтимоию фалсафӣ маҷбур аст меъёрҳои муносиби арзёбии маънавии чунин фаъолият ва амалҳои мустақилонаи субъектҳои ҳаёти ҷамъиятиро тавассути ҳам ҷусторҳои таърихӣ ва ҳам фалсафӣ пешниҳод намояд.

Ҳамин тариқ, яке аз соҳаи асосии ҳаёти ҷамъиятӣ, ки дар он шаклҳои фаъолияти омилҳои ҳаёти иҷтимоӣ бештар равшан зоҳир мегарданд, ин соҳаи фаъолияти сиёсии ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад. Аз ин рӯ, табиист, ки дар ин росто, маҳз сатҳи ахлоқии фаъолияти сиёсӣ аксар маврид дар мавқеъгириҳои илмӣ масъалаи баҳсӣ мегардад.

Бо дарки он ки дар чунин талошҳо ва кӯшишҳо, дар баробари ҷанбаҳои мусбат, ҷанбаҳои манфӣ низ мавҷуданд, имрӯз андешаи иҷтимоӣ-фалсафӣ маҷбур аст меъёрҳои мувофиқи арзёбии дараҷаи ахлоқии чунин амалҳоро аз ҷониби субъектҳои фаъоли ҳаёти ҷамъиятӣ ҷустуҷӯ намояд. Азбаски соҳаи асосии ҳаёти ҷамъиятӣ, ки чунин шаклҳои фаъолияти фаъолони иҷтимоиро зоҳир мекунад, соҳаи сиёсӣ мебошад, бинобар ин, табиист, ки масъалаи бештар мавриди баҳс қароргиранда дар ин замина дараҷаи ахлоқии муҳтавои фаъолияти сиёсии онҳо мегардад.

Мутаносибан мавқеъҳо ва андешаҳои пешниҳоднамудаи муҳаққиқон дар посух ба ин савол яқсон нестанд, балки дорои сояву тафовутҳои гуногунанд, ки хусусиятҳои иҷтимоию фарҳангиро инъикос мекунанд. Масалан, донишманд ва нависандаи фаронсавӣ Эрик Земмур дар посух ба ин савол ишора мекунад, ки имрӯз бархӯрди давраҳои гуногун ва рӯёрӯиҳои онҳо бо ҳам дар заминаи арзишҳои мухталифе, ки дар фаъолияти сиёсии онҳо ниҳон аст, ба вуқӯъ меояд, ки мувофиқи он, «давраҳои гуногун бо ҳам тамос мегиранд ва ба ҳам бархӯрд мекунанд. Бархе ба давраи ҳилофат ва империя бозмегарданд ва бархеи дигар (Русия, Чин ва Туркия) худро бо низоми давлатҳои миллӣ маҳдуд месозанд, дар ҳоле ки намояндагони ҷомеаҳои Ғарб бовар доранд, ки замони соҳибхитӣи миллӣ ба поён расидааст» [5]. Набояд фаромӯш кард, ки барои таҳкими арзишҳои миллӣ ва ҳифзи онҳо дар марҳалаҳои мухталифи таърихӣ, аз ҷумла дар марҳалаи ҷаҳонишавӣ истиқлоли устувори давлатӣ бисёр муҳим мебошад. Маҳз ҳамон давлатҳо метавонанд арзишҳои миллиро ҳифз намоянд, ки соҳиби истиқлоли воқеӣ мебошанд.

Дар ҷараёни ин дигаргуниҳо, тағйирот ҳамчунин, дар матни ахлоқӣ анъанавии тоҷикон ба амал меояд, ки дар он ҳамеша арзишҳои адолати иҷтимоӣ ва инсонпарварӣ ҷойгоҳи махсус доштанд. Аммо самтгириҳои нави фаъолияти иҷтимоӣ ва сиёсии субъектҳои ҳаёти ҷамъиятӣ бисёр вақт

бо амрҳои ахлокии аксари ҷомеа бо душворӣ мувофиқат мекунад. Нодида гирифтани таҳлили иҷтимоӣ фалсафии ин ҳолат метавонад ба таҳкими пояҳои суботи ҳаёти ҷамъиятӣ, сатҳи иҷтимоишавии ҷавонон, коҳиш додани дараҷаи радикализатсияи шуури гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоӣ ва дигар равандро таъсири манфӣ расонад.

Аз ин рӯ, масъалаи таносуби ахлоқ ва сиёсат дар гуфтори иҷтимоӣ-фалсафии мо низ бояд қушода боқӣ монад. Дар ин фазо принципҳои мувофиқ ба ҷолишҳои замон барои фаъолияти сиёсӣ пешниҳод мегарданд. Ин ҳамчунин, ба он вобаста аст, ки имрӯз самтҳои фаъолияти сиёсии баъзе субъектҳои ҳаёти ҷамъиятии кишвар шакли радикалистӣ ва динӣ-бунёдгароёна мегиранд ва пояҳои сохтори сиёсии дунявии ҷомеаро таҳдид мекунад.

Бо баррасии чунин масъалаҳои бунёдӣ, мо аз он мавқеъ баромад мекунем, ки пояи меъёрии фаъолияти сиёсиро фалсафаи иҷтимоӣ ҳамеша ҳамчун маҳсули рушди мушаххаси ҷамъиятӣ арзёбӣ менамояд. Аз ҳамин ҷост, ки дар меросият ва идомадорӣ меъёрҳои арзёбии ахлокии фаъолияти сиёсӣ, вобаста ба марҳалаҳои гуногуни таърихӣ, ҳудуди муайян вучуд дорад.

Дар таърихи андешаи иҷтимоӣ-фалсафӣ масъалаи ченаки ахлокии фаъолияти сиёсӣ ҳамеша мавриди андеша ва баҳс қарор доштааст. Дар анъанаҳои, ки аз Афлотун ва Арасту сарчашма мегиранд, ахлоқ ва сиёсат ҳамеша ҳамчун як воҳиди том баррасӣ шуда, ба ноил гардидан ба адолат ва некуаҳволии умумӣ равона мегарданд [9; 2; 11; 14]. Идомаи ин анъанаро мо дар таълимоти мутафаккирони мусалмонӣ низ мебинем, ки бисёре аз онҳо зарурати ба эътибор гирифтани меъёрҳои ахлоқӣ дар рафтор ва фаъолияти сиёсиро ишора намудаанд.

Набудани дастурҳои ахлоқӣ дар рафтор ва фаъолияти сиёсии субъектҳои сиёсиро бисёре аз мутафаккирони мо ҳамчун манбаи носозгориҳои иҷтимоӣ ва қафомонӣ арзёбӣ мекарданд. Ин хусусан дар осори маърифатпарварони мо равшан зоҳир мегардад, ки онҳо таназзули ахлокии элитаи сиёсиро ҳамчун яке аз омилҳои қафомондагии ҷомеаи замони худ медонистанд.

Дар андешаи иҷтимоӣ-фалсафии ҳориҷӣ масъалаи танзими ахлокии фаъолияти сиёсӣ дар осори донишмандон: Н.Макиавелли, Т.Гоббс, Ш.Монтескё, Ж.-Ж. Руссо, И.Кант, Э.Дюркгейм, М.Вебер ва дигарон баррасӣ шудааст [8]. Дар миёни муҳаққиқони муосири русӣ ин масъала бештар дар таҳқиқоти А.А. Гусейнов, А.А. Журавлёва, О.А. Жукова, И.И. Кравченко ва дигарон муҳокима мегардад [3].

Дар осори муаллифони номбурда асосан равишҳои гуногун ба дарки таносуби сиёсат ва ахлоқ, ахлоқи сиёсӣ ва ахлоқи фардӣ, инчунин, аҳаммияти бузурги ахлоқ дар фаъолияти сиёсӣ инъикос ёфтаанд. Азбаски ин таҳқиқот ба бознигариҳои навини таносуби ахлоқ ва сиёсат дар давраи тағйироти ҳаёти ҷамъиятӣ дахл доранд, онҳо имкон медиҳанд, ки мушкилоти таносуби сиёсат ва ахлоқ, хусусият ва аҳаммияти амалии онҳо дар кишварҳои дигаре, ки чунин равандҳоро аз сар мегузаронанд, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба таври нав дида баромада шаванд.

Ҳам ахлоқ ва ҳам сиёсат барои танзими бевоситаи рафтори инсон хизмат мекунад. Бо вуҷуди ин, онҳо аз рӯи тарзи танзим фарқ доранд ва сифатҳои гуногун, ҳарчанд ба ҳам наздик, вале мухталифи шахсиятиро талаб менамоянд. Гурӯҳҳо, синфҳо ва шахсони алоҳида бо ҳам тавассути ахлоқ алоқаманд мебошанд. Вобаста ба хусусиятҳои мушаххаси таърихӣ ва сиёсии ин робита, баъзе сифатҳои ахлоқии сиёсатмадор метавонанд ба осонӣ рушд ёбанд, дар ҳоле ки дигар сифатҳо, вобаста ба ихтилофҳои мушаххаси таърихӣ бо сиёсат ва ҳадафҳои сиёсӣ, метавонанд аз рушд бозмонда, ба сифатҳои одатӣ ё ҳатто муқобил табдил ёбанд.

Ҳамчун танзимгар, ахлоқ ба «дигарон» равона шудааст: он ба муносибатҳои байни шахсон ва ҳамчунин ба муносибати байни фард ва гурӯҳ дахл дорад. Бар хилофи ахлоқ–сиёсат асосан муносибатҳои байни гурӯҳҳо ва давлат, инчунин, байни созмонҳои гуногуни ҷамъиятӣ–сиёсиро танзим мекунад; ин муносибатҳо мустақим ё ғайримустақим бо иҷрои вазифаи ҳокимияти давлатӣ вобаста мебошанд.

Ҳамин тариқ, марзҳои байни соҳаҳои ахлоқ ва сиёсат хеле ҷандирӣ мебошанд. Дар баъзе давраҳо муносибатҳои муайян метавонанд тавассути механизмҳои ахлоқӣ танзим шаванд, ки дар давраҳои дигар аз ҷониби механизмҳои сиёсӣ идора мегарданд. Ҳамкориҳои байни ин механизмҳо ба зиддиятҳои мушаххаси иҷтимоӣ ва имкониятҳои воқеии ноил шудан ба ҳадафҳои синфӣ, миллий ва давлатӣ вобаста аст ва метавонад ё мутобиқ ба арзишҳо ва меъёрҳои ахлоқӣ амал кунад, ё онҳоро нодида бигирад.

Ҷандирии марзҳои байни ахлоқ ва сиёсат боиси ба вуҷуд омадани тафовут миёни ахлоқи фардӣ ва ахлоқи ҷамъиятӣ дар ҳаёти иҷтимоӣ, инчунин, миёни ахлоқи фардҳо ва ахлоқи сиёсии гурӯҳҳо мегардад. Аз як тараф, низомҳои сиёсӣ–марказонидашудаи ғайридемократӣ, одатан, доираи таъсири сиёсат ва ахлоқи вобаста ба онро васеъ намуда, ҳамзамон, ҳудуди соҳаи ахлоқиро, ки бо зиндагӣ ва фаъолияти робитаҳои байни шахсони алоҳида ва ҳамчунин, байни шахс ва гурӯҳҳо алоқаманд аст, маҳдуд месозанд.

Аз чониби дигар, таносуби байни соҳаҳои хусусӣ ва ҷамъиятии ҳаёти инсон хусусияти таърихӣ дорад. Ин абстраксия афзоиши фардиат ва мустақилияти инсонро инъикос менамояд ва ҳамзамон, ифодаи хусусиятҳои фардиатгарой мебошад, ки тибқи он ҳар як инсон озодона ҳуқуқу озодиҳои ҷудопозири худро пайгирӣ мекунад, мустақилона қарорҳо қабул менамояд ва агар ин қарорҳо ба дигарон ҳалал нарасонанд, набояд мавриди назорат ё ҷазо қарор гиранд.

Аз як тараф, инсон бо ҳаёти ботинии шахсии худ вучуд дорад, ки ба дигарон рабте надорад. Аз тарафи дигар, ҳаёти ҷамъиятӣ мавҷуд аст, ки бо сиёсат ва давлат вобаста мебошад. Ин на танҳо ба ҳадаф ва манфиатҳои хусусӣ, балки ба манфиатҳои умумӣ низ дахл дорад, аз қабилӣ ғамхорӣ дар бораи ҳама ва ғайра.

Ҳамин тариқ, ахлоқ ба ахлоқи хусусӣ ва ҷамъиятӣ, ба ахлоқи шахсият ва ахлоқи сиёсӣ ҷудо мегардад. Азбаски робитаи байни соҳаҳои ҷамъиятӣ ва хусусии ҳаёти иҷтимоӣ хусусияти таърихӣ дорад, ҷудошавӣ ва муқоисаи онҳо дар замони муосир равшантар ба назар мерасад. Чунонки мутафаккирони аҳди қадим ахлоқ ва сиёсатро ба ҳам муқобил намегузоштанд, имрӯз низ сиёсат ба таври мустақим бо ахлоқ алоқаманд мебошад.

Мубрамиати ҷустуҷӯи ҷавоб ба саволи зарурати дараҷаи ба назар гирифтани меъёрҳои ахлоқӣ дар фаъолияти сиёсии субъектҳои ҳаёти ҷамъиятӣ барои ҷомеаи Тоҷикистон низ аён аст, ки имрӯз яке аз муҳимтарин марҳалаҳои муҳими навсозии худро аз сар мегузаронад. Дар раванди ин таҳаввулот, махсусан, дар натиҷаи паҳн гардидани амалиёти ҷангии миёни давлатҳо, барҳамхӯрии низомҳои идоракунӣ аз ҳамлаҳои террористӣ ва ғайра, дар бофтҳои анъанавии ахлоқи тоҷикон чунин тағйирот сурат мегирад, ки дар он ҳамеша арзишҳои адолати иҷтимоӣ ва башардӯстӣ мақоми хос доштанд, вале ҳадафҳои нави фаъолияти иҷтимоӣ ва сиёсии субъектҳои ҳаёти ҷамъиятӣ аксар маврид бо арзишҳои маънавии аксарият ба мушкилӣ созор мешаванд. Сарфи назар қардан аз дарки иҷтимоӣ-фалсафии ин ҳолат метавонад дар таҳкими рукнҳои ҷомеа, таъмини суботи ҳаёти ҷамъиятӣ, сатҳи иҷтимоишавии ҷавонон, сатҳи тафаккури гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоӣ ва ғайра таъсири манфӣ расонад.

Бинобар ин, масъалаи таносуби ахлоқ ва сиёсат дар баҳсҳои илмӣ гуногунпаҳлу буда, дар ин баҳс усулҳои фаъолияти сиёсии ба талаботи замона мутобиқ ироа мегарданд. Ин аз он ҷиҳат зарур аст, ки имрӯз мақсадҳои фаъолияти баъзе субъектҳои алоҳидаи ахлоқ номуташаққили ҳаёти ҷамъиятии кишвар моҳият ва шаклҳои тундравӣ ва мазҳабӣ-ифротгароиро гирифта, ба асосҳои низоми сиёсии дунявии сохтори ҷамъият таҳдид менамоянд. Посухи сазовори илмӣ надодан ба талоши ин

доираҳо метавонад минбаъд бо ҷалби ҷонибдорони зиёд боиси анҷоми амалҳои муташаққилонаи суботбарангезона онҳо шавад.

Азбаски ахлоқ имкон медиҳад, ки дар амалияи сиёсӣ интиҳоби ҳадафҳо анҷом дода шавад, миёни онҳо иерархияи қобили қабул муайян гардад, ҳамчунин, воситаҳои зарурӣ барои татбиқи онҳо интиҳоб шаванд. Нақши самтгирҳои арзишӣ дар сиёсатро метавон ҳамчун заминаи мувофиқасозии манфиатҳои иҷтимоӣ ва ахлоқӣ гардондани ғайолияти сиёсӣ муайян кард. Дар заминаи амалӣ, арзишҳои ахлоқӣ ҳамчун як миёнари махсус байни ходимони сиёсӣ ва ҷомеа баромад менамоянд. Зеро ҳар гуна инқори ахлоқ ногузир ба ташаккули тарзи пӯшидаи қабули қарорҳо, инчунин, ба тамоюл ба худсарӣ ва суиистифода оварда мерасонад, ки ин ҳолат дар тури тамоми таҳаввулоти иҷтимоиву сиёсии як қатор давлатҳо мушоҳида мешавад.

Сиёсат бояд саъй намояд, ки арзиш ва меъёрҳои ахлоқиро барои танзими муносибатҳои сиёсӣ истифода барад, шахсро ба иҷрои вазифаи худ, татбиқи адолати иҷтимоӣ ва тақомули ахлоқии худ равона созад. Дар заминаи ҳамкории сиёсат ва ахлоқ ба нодида гирифтани манфиатҳои васеи иҷтимоӣ, таъмини ваҳдати ҷомеа ва бахшидани мазмуни инсондӯстона ба сиёсати давлатӣ роҳ надодан мумкин аст. Аз ин рӯ, мувозинати (таъсири мутақобилаи) ахлоқ ва сиёсат ба ҷустуҷӯи таносуби муносиби меъёру ҳадафҳои муҳимтарини ғайолияти сиёсӣ таъя мекунад, ки мувофиқасозии манфиатҳои ҳокимият ва ҷомеаро таъмин менамояд.

Хулосаи таҳқиқот

Ҳамин тавр, масъалаҳое, ки ба таҳлили илмӣ зиддиятҳои ташаккулёбанда байни арзишҳои ахлоқӣ ва амалияи сиёсӣ марбутанд, барои дарки нақши арзишҳои ахлоқӣ дар равандҳои сиёсии мо аҳамияти баланд доранд ва аз ҳамин ҷиҳат ба омӯзиш ва баррасии ҳамаҷониба аз нуктаи назари ахлоқӣ ниёз доранд.

Масъалаҳои бунёди мавриди баҳс қарор дода, мо бар он ақидаем, ки ахлоқ ба сифати илми мустақили фалсафӣ асосҳои меъёрии ғайолияти сиёсиро ҳамеша ҳамчун маҳсули рушди хоси иҷтимоӣ муайян менамояд ва барои ҳамин дар муайян кардани қорҷӯбаҳои пайдарҳамии меъёрҳои арзёбии ахлоқии ғайолияти сиёсӣ вучуд доранд, ки ба марҳалаҳои гуногуни таърихӣ тааллуқ доранд. Сиёсат низ ҳамон замон таъсиргузори мегардад, ки дар пояи меъёрҳои ахлоқӣ пайдо гашта, баҳри зиндагии осудаи аҳли ҷомеа равона гардида бошад. Сиёсати боадолатонаро намоёндагони қишрҳои мухталифи ҷомеа ҳамеша дастгирӣ менамояд ва ин дар навбати худ ба суботи муносибати тарафайни ҳокимият-аҳоли мусоидат мекунад. Барои ҳамин сиёсат ва ахлоқ ба ҳам таъсири тарафайн расонида, маҳз мувофиқати онҳо дар давлат ба он оварда мерасонад, ки

муносибатҳои тарафайни ҳокимият ва шахрвандон дуруст ба роҳ монда шавад. Ин дар навбати худ ба суботи фаъолиятҳои дохилидавлатӣ оварда, фишангҳои идоракуни самаранок амалӣ мегарданд, ки ба устувории мавҷудияти низоми сиёсӣ мусоидат мекунад.

Адабиёт

1. Аль-Фараби. Слово о классификации наук / Аль-Фараби // Антология мировой политической мысли. Т. 1. Зарубежная политическая мысль: истоки и эволюция. – М.: Мысль, 1997. – 832 с.
2. Аристотель. Сочинения: в 4 т. Т. 4 / Аристотель; [ред. и авт. вступ. ст. А.И. Доватур, Ф.Х. Кессиди]. – М.: Мысль, 1983. – 830 с.
3. Гусейнов А.А. Философия учит достойно жить / А.А. Гусейнов // Вестник Российского философского общества. – 2005. – № 4 (36). – С. 105-108.
4. Захруддинов И.З. Распространение культурной глобализации и ее влияние на традиционно-нравственные ценности и суверенитет нации-государства / И.З. Захруддинов // Scientific Collection «InterConf», (99): with the Proceedings of the 4-th International Scientific and Practical Conference «International scientific discussion: problems, tasks and prospects» (February 19-20, 2022). – Brighton, Great Britain: A.C.M. Webb Publishing Co Ltd., 2022. – 947 p. – С. 345-355.
5. Земмур Эрик. Современная цивилизационная война руководствуется как географией, так и историей [Электронный ресурс]. – URL: // <https://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1476869040/> (дата обращения: 04.01.2026).
6. Зувайдуллозода М.Х. Моральная регуляция политической деятельности в трансформирующихся обществах (социально-философский анализ): Монография / М.Х. Зувайдуллозода. – Душанбе: Садои калб, 2021. – 147 с.
7. Капустин Б.Г. Критика политической философии: избранные эссе / Б.Г. Капустин. – М.: Территория будущего, 2010. – 422 с.
8. Макиавелли Н. Государь / Н.Макиавелли. – М.: Планета, 1990. – 80 с.
9. Платон. Собрание сочинений в 4 т. Т. 4 / Платон. – М.: Мысль, 1984. – С. 53-293.
10. Соловьев В.С. Право и нравственность / В.С. Соловьев. – М.: АСТ, 2001. – 190 с.
11. Aristotle. The Politics [Text] / Aristotle; Jowett Benjamin trans. – Ontario: Kitchener, 1999. – 199 p.
12. Larmore, Ch. What Is Political Philosophy? [Text] / Ch.Larmore. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 2020. – 200 p.

13. Oakesshott M. Morality and Politics in Modern Europe [Text] / M. Oakesshott. – New Haven; London: Yale univ. press, 1993. – 115 p.

14. Plato. The Republic of Plato [Text] / Plato; trans. Allan Bloom, second edition. – New York: Basic Books, 1968. – 317 p.

15. Wright Quincy. Moral Standards in Government and Politics, Ethics / Quincy Wright. – 1954. – Vol. 64. – № 3. – P. 157-168.

**МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ - СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ - INFORMATION
ABOUT THE AUTHOR**

TJ	RU	EN
ЗУВАЙДУЛЛОЗОДА МУҲИБУЛЛО ҲАБИБУЛЛО	ЗУВАЙДУЛЛАЗОДА МУХИБУЛЛО ХАБИБУЛЛО	ZUVAYDULLAZODA MUHIBULLO HABIBULLO
Номзади илмҳои фалсафа	Кандидат философских наук	Candidate of Philosophy
Дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон	Доцент кафедры философии Таджикского национального университета	Associate Professor of the Department of Philosophy of the Tajik National University
Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17	Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки 17	Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave.17
тел.: (+992) 907-75-45-04; e-mail: mukhibullo@mail.ru		

БА МАЪЛУМОТИ МУАЛИФОН

Дар маҷаллаи Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Муносибатҳои байналмилалӣ ва амният» мақолаҳо дар соҳаи илмҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фалсафа нашр мегарданд, ки натиҷаи тадқиқоти илмӣи Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар муассисаҳо мебошанд. Ҳаёти таҳририяи маҷалла ба муаллифони тавсия медиҳад, ки ҳангоми ирсолӣ мақола ба ҳаёти таҳририя талаботи зеринро қатъиян риоя намоянд:

1. Мақолаҳо бо тавсияи сармуҳаррири маҷалла ё муовинони ӯ қабул карда мешаванд.

2. Матни мақола бояд дар барномаи **MS Word** бо ҳуруфи **Times New Roman 12** пт барои мақолаҳои забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ омода гардида, дар шакли файли электронӣ (дар диск) ва нусхаи чопӣ пешниҳод карда шавад. Барои компютерҳо бо **Windows XP** ва ҳар гуна версияи **MS Office** истифодаи муҳаррири клавиатурии **Keyman** тавсия дода мешавад. Фосилаи байни сатрҳо – **1,15**. Ҳамаи саҳифаҳои дастхат бояд рақамгузори карда шаванд.

3. Ҳаҷми мақола набояд аз 10 саҳифаи матни компютерӣ зиёд бошад, ба инобат гирифтани матн, ҷадвалҳо, рӯйхатти адабиёт (на бештар аз 15 манбаъ), расмҳо, ки шумораашон на бештар аз 6 адад бошанд.

4. Расмҳо, диаграммаҳо ва аксҳо бояд дар формати ҳамагон барномае, ки дар он омода шудаанд, пешниҳод гарданд. Диаграммаҳо дар формати **Excel**, расмҳо ва аксҳо дар формати **JPEG** пешниҳод карда шаванд.

5. Маълумот дар бораи муаллиф - (он) дар қисмати охир яъне пас аз рӯйхати адабиёт, дар дохили ҷадвал бо 3 забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) оварда шавад.

Таҳияи мақола:

1. Саҳифаи аввал бояд дорони маълумоти зерин бошад: Рамзи УДК, ному насаби пурраи муаллиф(он), дараҷа ва (ё) унвони илмӣ, мансаб, номи муассиса(ҳо), ки мақолаи пешниҳодшуда дар он(ҳо) таҳия гардидааст, нишонӣ (почтавӣ ва электронӣ), рақамҳои телефон, номгӯӣи пурраи ихтисос.

2. Ихтисоркунии калимаҳо, номҳо ва истилоҳот иҷозат дода намешавад, ба истиснои воҳидҳои ченак, бузургҳои физикӣ, химиявӣ ва математикӣ, истилоҳот ва ғайра.

3. Иқтибосҳо ба адабиёти истифодашуда дар дохили матни мақола дар қавсҳои мураббаъ (квадратӣ) ишора карда мешаванд, масалан: [1], [1, 3–5]. Рӯйхатти адабиёт (бо унвони "Адабиёт") бо тартиби алифбо таҳия гардида, чунин тарз бояд риоя карда шавад:

– барои китобҳо: ному насаби муаллиф, номи пурраи китоб, чилд ё шумора, ҷойи нашр, ношир, соли нашр, шумораи саҳифа ё шумораи умумии саҳифаҳо.

– барои маҷаллаҳо: ному насаби муаллиф, унвони мақола, номи маҷалла, сол ва шумораи маҷалла, рақами саҳифа ё саҳифаи аввал ва охири мақола.

НАМУНА:

1. Махмадов А.Н., Асадуллоев И.К. *Национальный интерес Таджикистана. (Методическое руководство).*–Душанбе: Авесто, 2009.–С.8.

2. Френсис Фукуяма. *Неясность национального интереса// Независимая газета. 1992, 16 октября.* –С.3–5.

Ба мақола бояд ҳулосаи мухтасар (резюме) бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ, англисӣ (на камтар аз 5 сатр) ва калидвожаҳо (аз 3 то 10) замиа гардад.

Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки тасҳеҳ ва кӯтоҳсозии матни мақолаҳо, инчунин, , тавсия барои депонатсияи онҳо (нигоҳдории расмӣ) диҳад.

Мақолаҳое, ки ба ин талабот ҷавобгӯй нестанд, қабул карда намешаванд.

Матни ирсолшудаи мақола ниҳой буда, бояд дақиқ таҳия, санҷида, бидуни ислоҳот ва бо имзои муаллиф(он) пешниҳод карда шавад. Маълумоти муфассалро доир ба талаботи таҳия ва пешниҳоди мақолаҳо дар вебсайти (<http://m.vestnik.mts.tj/>.) дастрас кардан мумкин аст.

Эзоҳ. Назари муаллифон ва ҳайати таҳририя метавонад фарк кунад. Масъулияти истифодаи дурусти манбаъ, далел ва рақамҳо бар зиммаи муаллифон мебошад.

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ – СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ - AUTHOR INFORMATION

TJ	RU	EN
Насаб, ном ва номи падар	Фамилия, имя и отчество	Last name, first name and patronymic
Унвони илмӣ	Учёное степень	Academic degree
Ҷойи кор, вазифа	Место работы, должность	Place of Employment, Position
Суроға	Адрес	Address
Тел: E-mail:		

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В журнале Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан «**Международные отношения и безопасность**» печатаются статьи в области политологии, экономики и философии, которые являются результатами научно–исследовательских работ Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан и других организаций. Редакция журнала обращает внимание авторов на необходимость при направлении статьи в редакцию строго соблюдать следующие правила:

1. Статьи принимаются по рекомендации главного редактора Вестника или его заместителей.

2. Текст статьи представляется редакционной коллегии в виде файла на съемном диске и бумажном носителе и должен быть подготовлен в текстовом редакторе **MS Word**, шрифт **Times New Roman 12 пт** для статей на русском и таджикском языках. Для компьютеров с **Windows XP** и любой версией **MS Office** необходимо использовать клавиатурный редактор **Keyman**. Интервал между строками – **1,15**. Все листы рукописи должны быть пронумерованы.

3. Размер статьи не должен превышать 10 стр. компьютерного текста, включая текст, таблицы, список литературы (не более 15 источников), рисунки, число которых не должно превышать 6.

4. Рисунки, диаграммы и фотографии прилагаются отдельно в формате той программы, в которой они выполнены. Диаграммы в формате Excel, рисунки и фотографии в формате JPEG.

5. Информация об авторе (авторах) должна быть представлена в конце, то есть после списка литературы, в виде таблицы на трёх языках (таджикском, русском и английском).

Оформление статьи:

1. Титульная страница статьи должна содержать: УДК, Ф.И.О. автора(ов) (полностью), ученая степень и (или) звание, должность, название учреждения(ий), в котором выполнена представленная статья, адреса(почтовый и электронный), номера телефонов, полное название специальности.

2. Сокращение слов, имен, названий не допускается, за исключением общепринятых сокращений мер, физических, химических и математических величин, терминов и т.д.

3. Ссылки на цитируемую литературу даются в тексте статьи в квадратных скобках, например: [1], [1, 3–5]. Список литературы приводится общим списком (под заголовком «Литература») в алфавитном порядке и оформляется следующим образом:

Для книг: фамилия и инициалы автора, полное название книги, том или выпуск, место издания, издательство, год издания, номер страницы или общее количество страниц. Для периодических изданий: фамилия и инициалы автора, название статьи, название издания, год и номер издания, номер страницы или первая и последняя страницы статьи.

НАПРИМЕР:

1. Махмадов А.Н., Асадуллаев И.К. *Национальный интерес Таджикистана. (Методическое руководство).* – Душанбе: Авесто, 2009. – С.8.

2. Френсис Фукуяма. *Неясность национального интереса// Независимая газета.* 1992, 16 октября. –С.3–5.

К статье прилагается резюме на русском, английском и таджикском языках (не менее 5 строк) и ключевые слова (3–10).

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения рукописей, рекомендовать статьи к депонированию.

Рукописи, не отвечающие настоящим правилам, редколлгией не принимаются.

Текст присылаемой рукописи является окончательным, должен быть тщательно подготовлен, выверен, без исправлений и подписан автором(ами). Подробную инструкцию по оформлению статей можно скачать на сайте (<http://m.vestnik.mts.tj/>).

Примечание: Позиции авторов и редакционной коллегии могут не совпадать. За правильное использование источников, фактов и цифр ответственность несут авторы.

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ – СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ - AUTHOR INFORMATION

TJ	RU	EN
Насаб, ном ва номи падар	Фамилия, имя и отчество	Last name, first name and patronymic
Унвони илмӣ	Учёное звание	Academic degree
Ҷойи қор, вазифа	Место работы, должность	Place of Employment, Position
Суроға	Адрес	Address
Тел:		
E-mail:		

TO THE AUTHORS

The journal of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan “International Relations and Security” publishes articles in the field of political science, economics and philosophy, which are the results of research works of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan and other institutions. The editorial board of the journal draws the attention of the authors to the necessity to strictly observe the following rules when sending an article to the editorial board:

1. Articles are accepted upon the recommendation of the chief editor of the Herald or his deputies.

2. The article must be submitted to the editorial board in both electronic format (on a removable disk) and a printed copy. It should be prepared using MS Word, with the font Times New Roman 12 pt. for articles in Russian, Tajik, and English. For computers running Windows XP and any version of MS Office, the Keyman keyboard editor should be used. The line spacing must be 1.15, and all pages of the manuscript must be numbered.

3. The size of the article should not exceed 10 pages of computer text, including text, tables, list of references (not more than 15 sources), figures, the number of which should not exceed 6.

4. Figures, diagrams, and photographs must be submitted separately in the format of the program in which they were created. Diagrams should be in Excel format, and figures and photographs should be in JPEG format.

5. Information about the author(s) should be provided at the end, i.e., after the list of references, in the form of a table in three languages (tajik, russian, and english).

Article formatting:

1. The title page must include the following information: UDC code, full name(s) of the author(s), scientific degree and (or) title, position, name of the institution(s) where the submitted article was prepared, postal and email addresses, phone numbers, and the full name of the specialty.

2. Abbreviations of words, names, titles are not allowed, except for generally accepted abbreviations of measures, physical, chemical and mathematical quantities, terms, etc.

3. References to the cited literature are given in the text of the article in square brackets, for example: [1], [1, 3-5]. The list of references is given in a general list (under the heading “Literature”) in alphabetical order and is arranged as follows:

– For books: author's surname and initials, full title of the book, volume or issue, place of publication, publisher, year of publication, page number, or total number of pages.

– For periodicals: author's surname and initials, title of the article, name of the journal, year and issue number, page number, or the first and last pages of the article.

EXAMPLE:

1. Махмадов А.Н., Асадуллаев И.К. *Национальный интерес Таджикистана. (Методическое руководство).* – Душанбе: Авесто, 2009. – С.8.

2. Френсис Фукуяма. *Неясность национального интереса// Независимая газета.* 1992, 16 октября. –С.3–5.

Each article must be accompanied by a summary in Russian, English, and Tajik (at least 5 lines) and keywords (from 3 to 10).

The editorial board reserves the right to shorten and edit articles, as well as to recommend their deposition.

Articles that do not comply with these requirements will not be accepted.

The text of the submitted article is final, should be carefully prepared, proofread, without corrections and signed by the author(s). Detailed instructions on the formatting of articles can be downloaded from the website (<http://m.vestnik.mts.tj/>).

Note: The views of the authors and the editorial board may differ. Authors are responsible for the correct use of sources, facts, and figures.

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ – СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ - AUTHOR INFORMATION

TJ	RU	EN
Насаб, ном ва номи падар	Фамилия, имя и отчество	Last name, first name and patronymic
Унвони илмӣ	Учёное звание	Academic degree
Ҷойи кор, вазифа	Место работы, должность	Place of Employment, Position
Суроға	Адрес	Address
Тел:		
E-mail:		

Адрес редакции: 734025, г. Душанбе, улица Шотемура 27,
тел.: (+992 37) 221-11-00; (+992 37) 221-32-36
e-mail: vestnik@mts.tj
Сайт: m.vestnik.mts.tj

Ба матбаа 17.08.2026 таҳвил гардид. Чопаш 21.08.2026
ба имзо расид. Коғазӣ офсет. Андозаи 70x100 1/8.
Ҷузъи ҷопии шартӣ 40,25. Адади нашр 80 нусха.
Супориши №12. Нархаш шартномавӣ.

Маҷалла дар ҷопхонаи ҶДММ «ТоҷМуосир» ба таъби расидааст.